

SELÇUKLU MEDENİYETİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Seljuk Civilisational Studies

Yıl : 2024
Sayı : 9
ISSN. : 2651-2602
e-ISSN : 2548-0367

**SELÇUKLU MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(SEMA)**

**JOURNAL OF SELJUK CIVILISATIONAL STUDIES
(JSCS)**

YIL: 2024 SAYI: 9
ISSN: 2651-2602
e-ISSN: 2548-0367

Konya, 2024

**Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
(SEMA)
Journal of Seljuk Civilisational Studies
(JSCS)**

ISSN: 2651-2602
e-ISSN: 2548-0367

Yıl/Year: 9 Sayı/Issue: 9 2024

Yayın Tarihi / Publication Date
31 Aralık 2024 – December 31,2024

Hakkında/About

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA), Necmettin Erbakan Üniversitesi Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi dergisidir. 2016'da yayın hayatına başlamıştır. Yılda bir defa yayımlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir. Dergimizde telif makaleler, çeviri yazılar (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alınmak koşuluyla), kitap tanıtımları, sempozyum ve toplantı tanıtım yazıları gibi çalışmalar yayımlanır. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Journal of Seljuk Civilisational Studies (JSCS) is journal of Necmettin Erbakan University Seljuk Culture and Civilization Application and Research Center. It started broadcasting in 2016. It is a scientific and refereed journal published once a year. In our journal, works such as copyright articles, translation articles (with the permission of the author and publisher), book promotions, symposium and meeting promotion articles are published. Manuscripts submitted to the journal should not be published elsewhere or sent for publication.

Yazışma Adresi / Communication Address

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
Necmettin Erbakan Üniversitesi Köyceğiz Yerleşkesi
Dere Köyceğiz Mahallesi Demeç Sokak No:39/1
Meram, Konya - TÜRKİYE
0332 323 20 57 (Pbx)
www.erbakan.edu.tr/selcuklukultur
sekmam@erbakan.edu.tr
sema@erbakan.edu.tr

Kurumsal Web Adresi / Official Web Address

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema>

Sahibi / Owner of Journal

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve
Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Cem ZORLU

Editor / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK
Doç. Dr. Ali DADAN
Doç. Dr. Ahmet YAVUZYLMAZ

Ön İnceleme / Preliminary Review

Öğr. Gör. Dr. İsmail KUĞU
Öğr. Gör. Merve GÖNLÜHOŞ ELMAS

Dizgi & İç Dizayn / Inner Design:

Doç. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK

Kapak Dizayn / Cover Design

NEU Yayınları

Kapak Deseni / Cover Design

Konya Sahib Ata Türbesi Kemer Karnındaki
Çini Tezyinat
Çizim: Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Dizinleme / Indexing

ULAKBİM TR Dizin
(Başlangıç/Starting: 2020)

EBSCOhost
(Başlangıç/Starting: 2023)

ERIHPLUS
(Başlangıç/Starting: 2023)

DOAJ
(Başlangıç/Starting: 2023)

Baskı / Printing

Yaka Mah. Yeni Meram Cad.
Kasım Halife Sok. No:11/1
A Blok Zemin Kat 42090
Meram/Konya/Türkiye
0332-221 05 75

www.neuyayin.com - bilgi@neuyayin.com

Bu eser Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah ATIYYE (Mansura Üniversitesi / Mısır)
- Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir BİÇER (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ (Çukurova Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Prof. Dr. İbrahim YULDASHEV (Özbekistan Devlet Sanat ve Medeniyet Enstitüsü / Özbekistan)
- Prof. Dr. M.Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Ahmet YAVUZYLMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Ali DADAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Öğr. Gör. Dr. İsmail KUĞU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board and Referees

- Prof. Dr. Abdullahil AHSAN (International Islamic University / Malezya)
- Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim KUNT (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa DAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Scott REDFORD (University of London / İngiltere)
- Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet ŞİMŞİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Sefer SOLMAZ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Turgay YAZAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ	VII
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	
Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Karamanoğulları Beyliği Eretnalılar ve Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti Münasebetleri The Struggles for Supremacy in Central Anatolia: The Relations of the Karamanids with the Eretna Dynasty and the Government of the Qāḍī Burhān al-Dīn Aḥmad Hümeysa YILDIRIM – Mevlüt GÜNLER	1
Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları Leadership Qualities of The Sultans of The Ghaznavid State (387-581/998-1186) İzzetullah ZEKİ	14
Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas Son of Sultan Alp Arslan Malik Shihâb Al-Dawla Ayâz İlyâs Bülent KAÇIN	31
İktidarın Sembolik Dili: Sâmer râ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Unvanları The Symbolic Language of Power: Titles of the Abbasid Caliphs of the Sâmer râ Period Mehmet Ali KAPAR - Ebubekir Sıddık ÖZANLAYAN	42
Orhun (Ötüken) Uygur Kağanlığı'nın Yıkılışında Manihaizm'in Etkisi Meselesi The Issue of the Effect of Manichaeism on the Collapse of Orkhun (Otugen) Uyghur Khaganate Derya Deniz GEZER - Sefer SOLMAZ	59
Anadolu Selçuklularında Kadılık Qadiship In the Anatolian Seljuks Adem ARSLAN	74
Kemâleddin Rumtaş Mescit ve Zaviyesine Ait Bir Vakfiye A Waqfiyya belonging to Kemaleddin Rumtaş of the Mosque and Zaviye Zehra ODABAŞI – Osman ÖZTÜRK	92
Gevale Kalesi Figürlü Buluntuları Figured Findings of Gevale Castle Ahmet ÇAYCI – Ahmet YAVUZYILMAZ	116
VEFEYÂT/OBITORY	
Dr. Sadi Bayram (10 Mart 1943–15 Nisan 2024) Ali KILCI	133

Prof. Dr. Mikâil Bayram (14 Mart 1940-2 Ağustos 2024) Sefer SOLMAZ	137
Prof. Dr. Mücteba İlgürel (15 Ekim 1939-25 Ağustos 2024) Yasemin Tümer ERDEM	141
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024) İbrahim YILMAZÇELİK	147
Bir Âlimin Ardından: Necdet Sakaoğlu (1939-2024) Fatih SARIMEŞE – Ayşe DENKNALBANT	151
Prof. Dr. Semra Ögel (1932- 2024) Süreyya EROĞLU	162

ÖNSÖZ

1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Türk yurdu haline gelmiştir. Anadolu Selçukluları, diğer bir tabirle Türkiye Selçukluları'nın Bizans ve Haçlı ordularıyla mücadelelerinin sonucunda özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısında Alâeddin Keykubâd gibi sultanların sayesinde şehirler ma'mûr hale getirilmiş, ülke siyâsî, kültürel ve sosyal bakımdan bir nevi altın devrini yaşamıştır. 1243 yılında Köseadağ savaşında Moğol ordularına yenilmesiyle rüzgar tersine dönmüş, Anadolu yakılıp-yıkılmış katliamlar yapılmış, halk ağır vergiler altında ezilmiş, yönetici tabaka Moğolların elinde bir nevi oyuncak haline getirilmiş, istediklerini tahta çıkartmışlar, istediklerini de tahtan indirmişlerdir. Nihayetinde yine Moğolların eliyle 1308 yılında tarihe karışmıştır. Buna rağmen doğudan gelen sanatçıların getirdiği yeni üsluplarla, dirayetli vezirlerin ve devlet adamlarının anıtsal eserler yaptırdıkları da müşâhade edilmektedir.

Selçukluların Anadolu'ya adım attığı günlerden itibaren Türk-İslâm devletinin ilk dönemini oluşturması bakımından dönemin tarihine, kültür ve medeniyetine sanatına, dil ve edebiyatına vb. ait her tür bilgi ve belgenin kuyumcu titizliğiyle değerlendirilerek hazırlanacak akademik çalışmaların bilim dünyasına kazandırılması önem arz etmektedir.

Özellikle Selçuklu, genelde ise Ortaçağa ait sosyal konuları ihtivâ eden makaleleri yayınlama vizyon ve misyonuyla yayın hayatına devam eden dergimizin 9. sayısını yayınlayarak bilim dünyasına kazandırmanın heyecan ve bahtiyarlığını yaşamaktayız. Bu sayıda sekiz araştırma makalesi ve altı vefeyât yazısına yer verilmiştir.

Selçukluların yıkılmasıyla onların mirasını tevarüs eden Karamanoğulları ile Eretalılar ve Kadı Burhaneddin Ahmet hükümeti arasındaki hâkimiyet mücâdelesini konu alan çalışma bu sayıda yer almıştır. 15 Gazneli sultanının dînî, siyâsî, askerî, idârî ve ahlâkî özelliklerinden hareketle liderlik özelliklerini konu alan makale bu sayıda okunabilir. Daha önce iki ayrı kişi olduğu iddia edilen, Sultan Alp Arslan'ın oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas'ın belgeler ve darp edilen sikkeler ışığında iki ayrı kişi değil aynı kişi olduğunu ortaya koyan makale bu sayıda yerini almıştır. Abbâsîlerin 836-892 yılları arasında Sâmerâ Dönemi olarak isimlendirilen evresinde Abbâsî halifelerinin unvanlarının sadece bir elkâb değil, bunun yanı sıra siyâsî, kültürel ve dînî anlamlar taşıdığını ortaya koyan, aynı zamanda sembolik anlamlarını, meşruiyet algısına katkılarını ve unvanların değişimini inceleyen çalışmadan bu sayıda istifade edilebilir.

Böğü Kağan'ın Maniheizm'i tanıyıp Uygurların resmi dînî haline getirdiği söz konusu dinin Türk kültür ve yaşamına uymayan yasaklarının ne derece hayatlarına aksettiği ve Ötüken Uygur Kağanlığı'nın yıkılışına etkisinin irdelendiği araştırma bu sayıda yer almaktadır. Anadolu Selçuklularında kadınların görevleri, devlet hiyerarşisindeki yeri, maiyetinde çalışanlar davâların halinde izledikleri yöntem ve kaynakların incelendiği araştırmadan bu sayıda yararlanılabilir. Selçuklu devletine kardeşleri Celâleddîn Karatay ve Seyfeddin Karasungur gibi önemli hizmetleri olan Kemâleddin Rumtaş'ın yaptırmış olduğu mescid ve zaviyeye ait 1248 tarihli vakfiyenin özelliklerinin tanıtıldığı makale de bu sayıda yer almaktadır. Yukarıda açıklandığı üzere 9. sayının makaleleri genellikle Ortaçağ tarihi ile ilgili konuları ihtivâ etmektedir. Sanat Tarihi konulu tek makale ise Gevale Kalesi'nde 2012 yılında başlayıp on yıl devam eden kazılarda

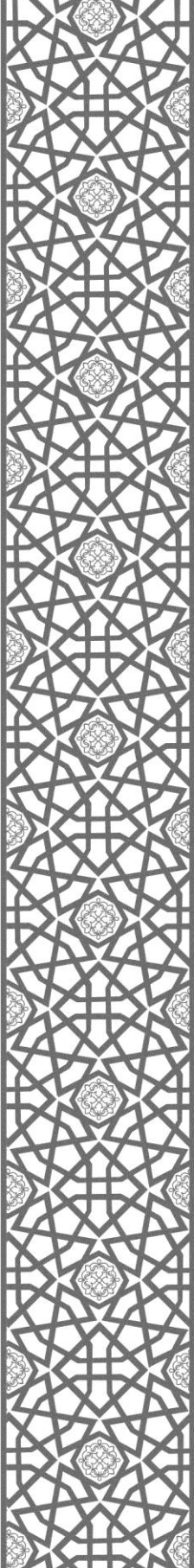
ortaya çıkartılan seramik, madenî ve cam eserlerin üzerindeki figürlerin tanıtıldığı makaledir. Söz konusu makale bu sayıda ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

2024 yılı içerisinde vefât eden önemli tarihçilerden Mikâil Bayram, Mücteba İlgüder, Mustafa Öztürk, kültür tarihçisi Necdet Sakaoğlu, Arkeolog ve Sanat Tarihçi Sadi Bayram ve yine Sanat Tarihçi Semra Ögel'in özgeçmişleri ile yayınları dergimizin vefeyât bölümünde yer almaktadır. Bu vesile ile vefât eden hocalarımıza Allah'tan rahmet dilerim.

Dergimizin 9. sayısının hazırlanarak yayınlanıp ilim dünyasına sunulmasına kadarki süreçte birçok akademisyen ve teknik ekibin katkısı olmuştur. Makaleleri ile katkı sağlayan yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederim. Derginin bütün süreçlerinde önemli katkı ve desteği olan editör yardımcısı Doç. Dr. F. Şeyma Boydak'a, istişarelerde bulunduğumuz sürekli desteğini gördüğümüz Prof. Dr. Ahmet Çaycı'ya, yine editör yardımcıları Doç. Dr. Ahmet Yavuzılmaz'a ve Doç. Dr. Ali Dadan'a, makalelerin ön incelemelerini yapan ve İngilizce metinleri kontrol eden Öğr. Gör. Merve Gönluhoş Elmas ve Öğr. Gör. Dr. İsmail Kuğu'ya, yayın kurulumuza içten teşekkürlerimi sunarım. Üniversitemiz rektörü Prof. Dr. Cem Zorlu'ya ve Yayın Koordinatörü Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kaleci'ye ve ekibine müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Editörü

**ARAŞTIRMA
MAKALELERİ /
RESEARCH
ARTICLES**

Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Karamanoğulları Beyliği Eretnalılar ve Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti Münasebetleri*

Hümeysa YILDIRIM

Bilim Uzmanı, Karaman, Türkiye, hmys9670yldrm@gmail.com

Mevlüt GÜNLER

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakülte, Tarih Bölümü, Karaman, Türkiye, mevlutgunler@kmu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 21.03.2024

Kabul: 15.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Karamanoğulları,
Eretnalılar,
Kadı Burhâneddin,
Kayseri,
Konya.

Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'ya gelen Selçuklu emirleri ve Türkmen Beyleri, fetih hareketlerine hız vererek kısa süre içerisinde Orta ve Doğu Anadolu'da siyasi teşekküller oluşturdular. Selçuklu hanedanlığı üyelerinden Kutalmışoğullarının buraya intikal etmeleri ve Türkiye Selçuklularını kurmaları üzerine de Anadolu'nun büyük bir kısmı Türk yurdu haline gelerek dönem batılı kaynaklarında Türkiye ifadesiyle anılmaya başlandı. Fakat yaşanan Moğol İstilas, Türkiye Selçuklularının zamanla tarih sahnesinden çekilmesine neden olurken uç bölgelerde yoğunlaşan Türkmenler de bağımsızlık şuuruyla yeni siyasi teşekküller oluşturdular. Bunlardan biri olan Karamanoğulları, Moğollar ile Ermenilere karşı verdiği mücadelelerle Anadolu'da bağımsızlığın sembolü haline gelerek vârisi sıfatıyla Selçuklu sahasına hâkim olmak için faaliyetlerde bulundular. Bu bağlamda kurulduğu ve yayıldığı saha gereği Karamanoğulları, Orta Anadolu'da kurulan ya da genişleyen Eretnalılar ve bünyesinden doğan Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti ile karşı karşıya geldiler. Netice itibarıyla de Konya, Kayseri, Niğde ve Aksaray sahalarında uzun süreli hâkimiyet mücadeleleri yaşandı. Biz de aralarındaki ilişkileri tarih metodolojisi ve dönem kaynakları bağlamında ele alarak literatüre katkı vermek niyetindeyiz.

The Struggles for Supremacy in Central Anatolia: The Relations of the Karamanids with the Eretna Dynasty and the Government of the Qāḍī Burhān al-Dīn Aḥmad

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 21.03.2024

Accepted: 15.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Karamanids,
Eretna Dynasty,
Qāḍī Burhān al-Dīn,
Kayseri,
Konya.

The Seljuqs and the Turkmen Beys who arrived in Anatolia after the Battle of Malazgirt accelerated their conquest and established political organisations in eastern Anatolia. One of them Kutalmışoğulları a member of the Seljuqs Dynasty, founded the Seljuqs of Türkiye. After that Anatolia became the Turkish homeland and began to be referred to as Türkiye in Western literature of the time. However, when the Mongol invasion caused the Seljuqs of Türkiye to disappear. In this time Turkmens concentrated in the border regions formed new political organisations. One of them the Karamanids, became a symbol of independence in Anatolia with their struggles against the Mongols and Armenians as the heirs of the Seljuqs. They also carried out activities to dominate the Seljuqs territory. In this context, the Karamanids were confronted with the Eretnids and the Government of Qāḍī Burhān al-Dīn Aḥmad, which were established and expanded in Central Anatolia. As a result, there were long struggles in Konya, Kayseri and Aksaray. Many valuable studies have been carried out on the Karamanids, the Eretna and the Government of Qāḍī Burhān al-Dīn Aḥmad. We intend to contribute to the literature by the relations between them in the historical methodology with period sources.

Atıf/Citation: Yıldırım, Hümeysa – Günlere, Mevlüt. "Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Karamanoğulları Beyliği Eretnalılar ve Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti Münasebetleri". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 1-13. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.36>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu çalışma Mevlüt GÜNLER danışmanlığında 2023 tarihinde tamamladığımız "Yıldırım, Hümeysa. *Karamanoğulları Beyliği'nin Anadolu Beylikleri ve Devletleriyle İlişkileri*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Türkler, tarih boyunca yaptıkları göçler ve sonrasında oluşturdukları siyasi teşekküllerle toplumsal ve siyasal dönüşüm noktasında dünya tarihinde belirleyici unsur olarak dikkatleri çekmiş ve töre sahibi olarak nitelendirilmişlerdir. Bahsettiğimiz dönüşüm ve dönüştürme anlayışı tarihi seyir içerisinde göç ettikleri sahalarda Türk siyasi oluşumlarının kurulması ve genişlemesinde başlıca etken olup kendi iç dinamikleri ile çevre siyasi teşekkülleri arasında rekabete girmelerinin de temel nedenidir. Bu bağlamda XIII. yüzyılda gerçekleşen Moğol İstilasıyla pek çok Türkmen grubu Anadolu'ya gelerek hem kendilerinin hem de bölgenin siyasi kaderini etkileyen faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda da Anadolu'nun uç bölgelerinde yoğunlaşan Türkmen grupları dönem şartlarına uygun siyasi oluşumlar meydana getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Karamanoğulları¹ aşiretten devlete dönüşerek Anadolu'da heyecan uyandırırken; Moğol tahakkümüne karşı ortaya koydukları bağımsızlık mücadeleleriyle de dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir.

Karamanlı aşiretleri, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad zamanında ülkenin güney uçlarına (Taşeli) yerleştirilmişlerdir.² İskân edildikleri sahada Çukurova Ermenilerine karşı yürüttükleri gaza faaliyetleri neticesinde de etkin bir siyasi teşekkül olarak sivrilmişlerdir.³ Böylece kuruldukları coğrafyanın verdiği avantajı kullanıp bölgedeki varlıklarını güçlendiren Karaman beyleri, devletleşme sürecini başarılı bir şekilde tamamlamışlardır. Mevcut durum Anadolu'da kendilerinin çağdaşı olan pek çok irili ufaklı beylik veya devletlerle de siyasi, askerî ve diplomatik münasebetler geliştirmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda kuruluşundan beri Moğollara karşı direnişiyle ön plana çıkan Karamanoğulları, onların temsilcisi olarak Orta Anadolu'da hüküm sürmekte olan Eretnalılara karşı da aynı mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Böylece Karamanoğulları beyleri, Anadolu'daki genişleme siyaseti gereğince Eretna Devleti ile geliştirdiği mücadeleyi onun bünyesinden çıkan Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti'yle de devam ettirmiştir. Bahsettiğimiz devletler hakkında kıymetli çalışmalar yapılmış ve bizlerin kullanımına sunularak konuyu daha iyi analiz etmemize katkı verilmiştir. Biz de çalışmamızda Karamanoğulları Beyliği'nin sık sık mücadele halinde olduğu komşuları Eretna ve Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti ile ilişkilerini Orta Anadolu sahası üzerinden, tarih metodolojisi bağlamında ele alarak literatüre katkı vermek niyetindeyiz.

1. Karamanoğulları-Eretna Devleti İlişkileri

1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki inhitatı, Moğolların Anadolu'da hegemonya kurmasıyla sonuçlandı. Akabinde Türkiye Selçuklularının tarih sahnesinden çekilmesiyle de İlhanlı hükümdarları, valiler atamak suretiyle Anadolu'yu idare ettiler. Bu valilerden biri olan ve babası Emir Çoban'dan⁴ sonra Anadolu'da göreve getirilen Timurtaş'ın⁵ (1315/1318-

¹ Dönem kaynaklarında yer alan bilgiler bağlamında yapılan araştırmalarda, Karamanoğulları köken olarak tartışılmış ve genel olarak Oğuzların Avşar, Salur veya Bayındır boyuna mensup oldukları ileri sürülmüştür. Bk. Yahya Başkan, "Karamanoğullarının Kökeni Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/1 (2012), 23-35.

² İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 46.

³ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 196-198; Hasan Taşkıran, *Mirasçı Bir Beylik Karamanoğulları Hristiyan Devletlerle İlişkileri*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 88-127.

⁴ Moğolların Suldus Boyu'na mensup olan Emir Çoban, Olcaytu Han zamanında önemli devlet adamlarından biri haline dönüşerek oğlu Ebû Saîd Bahadır Han döneminde devlet yönetimini eline aldı (1317-1327). Bk. Firdevs Özen, "Emîr Çoban'ın Ebû Sa'îd Bahadır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/10 (2023), 524-525.

⁵ 1318-1327 yılları arasında Anadolu Umumi Valisi olan Timurtaş, 1322 yılında Mehdi olduğu iddiasında bulunmuştur. Sonraki dönemlerde Ebû Said Bahadır Han ile ters düşmesi üzerine Mısır'a sığınan Timurtaş, burada öldürüldü. Bk. Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Valisi Emir Timurtaş'ın İsyanı", *Kebikeç* 43 (2017), 301.

1327) hizmetinde ilerde Eretna Devleti'ni kuracak olan Eretna Bey de bulunuyordu. Eretna Bey, Uygur Türklerinden kabul edilmekle birlikte kendisinin Moğol kökenli olduğu da ileri sürülmektedir.⁶

İlhanlıların Anadolu Valisi Timurtaş, babası Emir Çoban'ın Ebû Said Bahadır Han⁷ tarafından idam edilmesi üzerine yerine vekil olarak Eretna Bey'i bırakıp Memlûklere iltica etti.⁸ Böylece Anadolu'da etkin bir siyaset izlemeye başlayan Eretna Bey, buradaki Moğol ve yerli asker ile idari kadroları etrafında toplayarak nüfuzunu arttırıp, siyasi teşekkül yolunda faaliyetlerde bulunmaya başladı.⁹ Akabinde uzun zamandan beri kaos ortamında varlığını muhafaza etmeye çalışan halka adilane davranarak gönüllerini kazandı. Çok geçmeden de Sivas merkezli Eratnahılar Devleti'ni kurdu. Hâkimiyet sahasını hızla genişleten Eretna Bey, daha sonra merkezi bir süreliğine Kayseri'ye taşıdı.¹⁰ Böylece Orta Anadolu'da devletleşme sürecini tamamlayan Eretnahıların güneybatı komşusu olan Karamanoğullarıyla ilişkileri de kaçınılmaz oldu.

Şikâri Tarihi'nde Karamanlıların Ermenek'e geliş serüveni anlatılırken iki siyasi teşekkülün ilişkilerinin başlangıcı kabul edilebilecek bir husus da dikkatleri çekmektedir. Eserde, Karamanoğullarının atası Nûre Sûfi'nin Moğol beylerinden Cafer Bey'in kız kardeşi ile evlendiği ve bu evlilikten Karaman'ın dünyaya geldiği belirtilmektedir. Şikâri'nin verdiği bu bilgilere göre Cafer Bey, Eretna Bey'in babası olmakla birlikte Karamanoğullarıyla da akrabalık tesis edildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Bu durumda Cafer Bey'in, Karaman Bey'in dayısı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca iki devletin siyasi ilişkilerinin başlangıcı, Cafer Bey'in vefatından sonra Eretna Bey döneminde gerçekleşmiştir. Şikâri'nin verdiği bilgilere göre Karamanoğullarının başında ise Karaman Bey bulunmaktadır.¹² Fakat Karaman Bey'in 1262 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde kronolojik bir hata olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Şikâri'nin verdiği bilgiler tutarsız olsa da Eretna Bey döneminde beyliğin Karamanoğulları ile ilişkilerine dair kaynaklardaki yetersizlik, bu bilgileri irdelememize neden olmaktadır. Buradan hareketle Şikâri'nin devletleşme sürecinde Cafer Bey ile kurulan akrabalık bağı ile Karamanoğullarını İlhanlı bağlamında meşrulaştırmak düşüncesinde olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Karamanoğulları ile Eratnahılar arasındaki ilk ilişkilerin Karamanlı (Fahredden) Ahmed Bey zamanından itibaren başladığı dönem hadiselerinden takip

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhâneddin Ahmed", *Belleten* 32/126 (1968), 163; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten* 31/124 (1967), 622; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 648; Kemal Göde, *Eratnahılar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 26; Şaban Cem Tuysuz, "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (2018), 1651.

⁷ İlhanlı tahtının son vârisi olan Ebû Said Bahadır Han, 1317-1335 yılları arasında hükümdarlık yaptı. Tahta çıktığında küçük yaşta olması sebebiyle devlet işlerini Emîrül-ümerâ Çoban yürüttü. Fakat zamanla bu durumdan rahatsız olan diğer emîrler, Çoban'a karşı muhalefet ederek isyana kalkıştılar. Ebû Said, bu olayda Emîr Çoban'ı destekleyerek isyanın bastırılmasını sağladı. İsyanın bastırılmasıyla daha güçlü bir otoriteye sahip olan Emîr Çoban ile Ebû Said Bahadır Han'ın bir süre sonra arası açıldı. Emîr Çoban'ın, sultandan Horasan'a sefer izni isteyerek buradaki emîrleri itaat altına alması üzerine idam emri verildi. Böylece 1327 yılında yakalanarak idam edildi. Bk. Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/219.

⁸ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûtâ Tancî, *İbn Battûtâ Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 1/416; Halil Edhem (Eldem), *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 137; Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/295.

⁹ İbn Battûtâ, İlhanlılara ait olan Niğde, Kayseri ve Sivas şehirlerinin idaresinin Eretna Bey'in elinde bulunduğu belirtmektedir. Bk. İbn Battûtâ, *Seyahatnâmesi*, I/415.

¹⁰ Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Karacan Yayınları, 1986), 37; Göde, "Eretna", 295.

¹¹ Şikâri, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanlıların Tarihi)*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, (Karaman: Karaman Belediyesi Yayını, 2005), 105-106; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I (1970), 22

¹² Şikâri, *Karaman*, 107-109.

edilmektedir. Nitekim onun döneminin Moğol kalıntıları ve Eretnalılarla mücadelelerle geçtiği görülmektedir. Aşağıda ayrıntılarıyla vereceğimiz üzere yaşanan mücadelelerde kısmen başarılı olan Ahmed Bey, nihayetinde Eratnaoğlu Ahmed Bey tarafından öldürülmüştür.¹³

Şikâri'nin eserinde geçen başka bir hadiseye göre Karamanoğulları ile Eretnalılar arasında Aksaray ve çevresinde hâkimiyet mücadelesi yaşandığı görülmektedir. Ayrıca eserde Eretna Bey ile dönemin Karaman hükümdarı olan Süleyman Bey'in mektuplaşmaları da dikkat çekmektedir. Eretna Bey ile Süleyman Bey arasında irtibatı sağlayan mektupların içeriği ise şu şekildedir;

Eretna Bey; *“Ey Karamanoğlu, Mehmed ve Mahmud Bey zamanında kıyas eylesin. Anların eylediği cefa dahi yüreğimizde durur”*.

Süleyman Bey; *“Eğer er isen Rum askerinin cem edüp gelesin. Hutbeyi, sikkeyi kendi namına okudasın”*.¹⁴

Aralarındaki gerginliği anlamamız açısından bu mektuplaşmalar önem arz etmektedir. Mektuplaşmalardan sonra Eretna Bey, ordusu ile Aksaray'da Karamanoğullarından Ahmed ve amcasının oğlu Süleyman beyler ile karşılaşmış ve yaşanan mücadelede Karamanoğulları galip gelerek kısa süreliğine de olsa Aksaray'ı hâkimiyetleri altına almışlardır.¹⁵ Nitekim Aksaray'ın, Eretna Bey'in oğulları döneminde Eretnalılarının idaresi altında olduğu bastırılan paralardan anlaşılmaktadır.¹⁶ Bununla birlikte Konya'da bulunan bir mezar kitabesinde Karamanoğullarından Ahmed Bey'in 1350 yılında ölümünden sonra Konya'nın Eretnalılarının eline geçtiği yönünde bilgiler yer almaktadır.¹⁷ Bu bilgilere göre Karamanoğullarından Ahmed Bey döneminde Eretnalılar ile ilişkilerin askerî düzeyde başladığı ve onun döneminde alınan mağlubiyet sonrasında da Eretnalılarının Konya'ya kadar ilerleyerek bölgedeki etkin güç oldukları takip edilmektedir.

Devlete en parlak dönemini yaşatan Eretna Bey'in 1352 yılında vefatıyla iki devlet arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi. Eretna Bey'in ölümüyle devlet içerisinde başlayan iktidar mücadelelerine Karamanoğulları da dahil olarak etkin bir rol oynadılar. Eretnalılarının ileri gelen bazı devlet adamları tarafından tahta Eretna Bey'in oğlu Mehmed Bey çıkarıldı. Fakat Mehmed Bey'in devlet işlerinden uzak oluşu ve tecrübesizliği sebebiyle devlet adamları onun yerine kardeşi Cafer Bey'i tahta geçirdiler. Mevcut durum karşısında Mehmed Bey, tahtını kurtarabilmek adına bölgedeki güçlü devletlerden biri olan Karamanoğullarına başvurdu. Dönemin Karaman Beyi Alâeddin Ali Bey, Mehmed Bey'in yardım teklifine olumlu yanıt vererek kuvvet gönderdi. Ardından aldığı destekle Mehmed Bey, abisi Cafer'i Yalnızgöz Savaşı'nda yenilgiye uğrattı.¹⁸ Mağlubiyet sonrasında Cafer Bey, Mısır'a kaçarken Mehmed Bey de Karamanoğullarının sayesinde yeniden tahtına kavuştu. Fakat Mehmed Bey uzun zamandır hayalini kurduğu hükümdarlığını sürdüremedi. Bir müddet sonra kendisine karşı yeni bir muhalefet oluştu ve akabinde idaresinden memnun olmayan bazı devlet ricali

¹³ Yahya Başkan, *Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 7.

¹⁴ Şikâri, *Karaman*, 138.

¹⁵ Şikâri, *Karaman*, 138-139; Yahya Başkan, *Karamanoğulları Beyliği (Alaeddin Ali Bey Dönemi 1357-1398)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 20-21.

¹⁶ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1974), 1/995; Mehmet Çayırdağ, “Eretnalı Beyliğinin Paraları”, *Belleten* 64/240 (2000), 439.

¹⁷ Yaşar Yücel - Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 350; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 352-353; Göde, “Eretna”, 295.

¹⁸ Göde, “Eretna”, 296.

tarafından Sivas'ta öldürüldü.¹⁹ Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Eretna Bey'in oğlu Mehmed Bey döneminde Karamanoğullarıyla ilişkilerin dostane şekilde sürdüğü anlaşılmaktadır. Fakat Mehmed Bey'in vefatından sonra iki beyliğin dostane ilişkilerinin yeniden bozulduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu dönemde Eretna Bey'in vefatından yararlanarak hakimiyet sahasını doğuya yaymak isteyen Osmanlılardan Orhan Bey de oğlu Süleyman Paşa'yı Orta Anadolu'ya sevk edip Ankara'yı topraklarına kattı (1354).²⁰ Böylece Osmanlı Beyliği de bölgede etkin siyaset izleyerek bahsettiğimiz devletlerle rakip olmaya başladı.

Mehmed Bey'den sonra Eretna tahtına geçen oğlu Alâeddin Ali Bey döneminde Karamanoğullarıyla sık sık mücadeleler yaşandığı dönem kaynaklarından takip edilmektedir. Bununla birlikte iç düzenin de bozulmaya başladığı dikkatleri çekmektedir. Küçük yaştaki Alâeddin Ali Bey'e karşı Eretnalı emirlerin baş kaldırmasıyla devlet otoritesi iyiden iyiye bozuldu. Diğer taraftan Karamanlı Alâeddin Ali Bey, bu durumu fırsat bilerek dikkatini Eretna sahasına çevirdi. İlk olarak Orta Anadolu havzasında stratejik bir konuma sahip olan ve Selçuklu mirasını temsil eden Konya üzerine giderek şehri yeniden Karaman topraklarına dahil etti (1366-67). Akabinde Eretnalılar aleyhine ilerleyişine devam ederek Niğde ile Aksaray'ı ele geçirip Kayseri önlerine kadar ilerledi. Karamanlılar karşısında mukavemet gösteremeyen Eretnalı Ali Bey ise Sivas'a kaçmak suretiyle Kayseri'yi kaderiyle baş başa bıraktı. Her ne kadar Kayseri, Karamanoğulları tehlikesiyle yüzleşse de şehrin kadısı Burhâneddin Ahmed'in organize ettiği direniş neticesinde Eretnalı idaresinde kalmaya devam etti.²¹ Yaşanan gelişmeler Kadı Burhâneddin'in nüfuzunu artırarak vezirliğe yükselmesiyle sonuçlandı. Vezirliği döneminde devlet otoritesini yeniden sağlayan Kadı Burhâneddin, Eretnalı Ali Bey'in 1380 yılında vefatından sonra tahta geçen II. Mehmed Bey döneminde iktidar mücadeleleriyle meşgul oldu. Nihayetinde de karışıklıklara son vererek kendi adıyla anılan siyasi teşekkülünü kurdu.²² Diğer taraftan Karamanoğulları Ali Bey döneminde Konya ve çevresini ele geçirip Kayseri dolaylarına kadar sınırlarını genişleterek bölgenin etkin gücü haline geldiler. Bununla birlikte yukarıda değindiğimiz üzere Balkanlarda başarılı mücadelelerle sınırlarını genişleten ve Anadolu'daki gelişmeleri de yakından takip ederek Orta Anadolu'da görülmeye başlayan Osmanlılarla da karşı karşıya geldikleri dikkatleri çekmektedir.

Eretnalılar kendi iç işleriyle meşgul olurken Karamanoğulları durumu lehlerine çevirmek için yayılcı bir siyaset izlemeye başladılar. Özellikle dikkatlerini Kayseri ve çevresi üzerine çevirerek hâkimiyetleri altına almak amacıyla askerî faaliyetlerde bulundular. Kayseri üzerinde hâkimiyet kurmakta ısrarcı olmalarında Konya başta olmak üzere Orta Anadolu sahasının güvenliği bakımından şehrin stratejik bir konuma sahip olmasının etken olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Selçuklular döneminde olduğu gibi; Kayseri'de kökleşecek Karaman hakimiyeti, Karamanlılara yeni yayılım alanları açabilirdi. Diğer bir ifadeyle şehrin jeopolitiği doğrultusunda Karamanoğulları Sivas ve Malatya taraflarına hâkimiyet kurabilir, bu vasıtayla Orta Anadolu'da karşılaştıkları coğrafi daralmaya

¹⁹ Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2018), 382; M. Çetin Varlık, "Anadolu Beylikleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 8/576-577; Göde, "Eretna", 295-296.

²⁰ Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 7.

²¹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm (Eğlence ve Savaş)*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 107; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Karaman Beyliği 13-15 İnci Asırda Cenubî Anadolu Tarihinine Aid Tetkik* (İstanbul: Doktora Tezi, 1947), 61-63; Göde, "Eretna", 296.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937), 50; Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2013), 202; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 263-264; Abdullah Kaya, "Kadı Burhâneddin-Dulkadirli Münasebetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/1 (2013), 163; Kesik, *Anadolu*, 383; Varlık, "Anadolu", 8/578-584.

da çözüm üretebilirlerdi. Nitekim aşağıda da belirteceğimiz üzere şehrin jeopolitik avantajlarını değerlendiren Osmanlılar bu sahalara yayılarak hinterlandlarını Fırat Havzası'na kadar genişlettikleri gibi doğu ve güney siyasetlerini de belirlemişlerdir.

2. Karamanoğulları-Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti İlişkileri

Moğol İstilasının neticesinde Hârizm'den göç ederek Anadolu'ya gelen Burhâneddin Ahmed'in atalarının Oğuzların Salur Boyu'ndan olduğu ileri sürülmektedir.²³ Ayrıca ilk olarak Kastamonu'ya daha sonra da Kayseri'ye yerleşen aile üyelerinin ekseriyetinin kadılık görevinde buldukları kaydedilmektedir.²⁴ Burhâneddin Ahmed'in Kayseri Kadılığı'na getirilmesi ise babası Şemseddin Mehmed'in vefatı neticesinde Eretnaoğlu Mehmed Bey tarafından yerine kadılık makamına tayin edilmesiyle gerçekleşmiştir (1364).²⁵ Bir süre bu görevi ifa eden Burhâneddin Ahmed, Eretnalı Mehmed Bey'in vefatından sonra devlet otoritesinde yaşanan sarsıntılarda gösterdiği birleştirici hamleleriyle devlet merkezinde itibar edilen bir bürokrata dönüşmüştür.

Yukarıda yer verdiğimiz üzere Burhâneddin Ahmed ile Karamanoğulları ilişkilerinin Eretnalılar döneminde başladığı görülmektedir. Bu sırada Kayseri Kadısı olan Burhâneddin Ahmed, Kayseri'yi muhasara eden Karamanoğullarına karşı inisiyatif olarak şehrin muhafaza edilmesinde etkin bir rol oynadı. Netice itibarıyla de Kadı Burhâneddin Ahmed, zamanla Eretnalılar yönetiminde vezirliğe kadar yükseldi.²⁶ Vezirliği döneminde devletin emirleri arasında yaşanan mücadelelerle meşgul olması sebebiyle de Karamanoğullarıyla ilgilenemedi. Fakat iç çekişmelere son verip otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra bölgede etkin bir siyaset izledi. Buradan hareketle Kadı Burhâneddin Ahmed'in bürokratik yükselişi ve devletleşmesinde, Karamanoğullarının yayılmacı siyasetinin etkin olduğu sonucuna varabiliriz.

Burhâneddin Ahmed, 1381 yılında Eretna Devleti'ne son verince Orta Anadolu'da oluşan otorite boşluğunu kendi adıyla kurduğu yeni siyasi yapıyla doldurmaya çalıştı. Nitekim Orta Anadolu sahasının ekseriyeti Eretna Devleti idaresinde bulunuyordu. Bu bağlamda Burhâneddin Ahmed devamı niteliğinde olduğu Eretna sahasını kendi doğal sınırları olarak görüyordu. Diğer taraftan Orta Anadolu üzerinde siyasi düşünceleri olan Karamanoğulları ve Osmanlılar gibi Anadolu merkezli devletler rekabetçi bir tavırla yerlerini alırken, bölge dışından da Memlükler ile Timurlular bu mücadeleye dahil oldular. Taraflardan bir olan ve bir uç siyasi teşekkülü olarak kurulan Osmanlılar, I. Murad devrinde mutedil bir siyasetle komşu beylikleri vasalı haline getirirken; Yıldırım Bayezid döneminde de kesin sonuç olarak merkezileşme anlayışıyla yegâne güç haline gelmeye başladı. Bununla birlikte Anadolu'nun bir diğer önemli gücü olan ve kendisini Selçuklu vârisi olarak gören Karamanoğulları, Alâeddin Ali Bey döneminde Anadolu beyleri üzerinde kurduğu birleştirici siyaset neticesinde oluşturduğu kuvvetle Gorigos Seferi'ne çıktı. Fakat seferin başarısız olması üzerine Karamanoğulları bünyesi altında oluşturmaya çalıştığı merkezileşme düşüncesi gerçekleşmedi (1367). Buna mukabil Yıldırım Bayezid, Anadolu beylerinden aldığı destekle Kosova Savaşı'ndan galip çıktı (1389). Zaferin birleştiriciliği vasfıyla da Osmanlı çatısı altında Anadolu birliği yolunda önemli bir yol katetti.²⁷ Bahsettiğimiz merkezileşme ve tek güç olma çabaları Kadı Burhâneddin Ahmed'in Orta

²³ M. Çetin Varlık, "Karamanoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 10/45; Esterâbâdî, *Bezm*, 50-52; Koca, *Anadolu*, 203.

²⁴ Esterâbâdî, *Bezm*, 42-47.

²⁵ Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/74.

²⁶ Yaşar Yücel, *Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 26-27.

²⁷ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 44-47; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Karamanlı'ların Gorigos Seferi (1367)", *Tarih Dergisi* VI/9 (1954), 164-174.

Anadolu hâkimiyeti için Karamanoğullarının yanı sıra Osmanlılarla da mücadele etmek zorunda olduğunun bir göstergesidir. Diğer bir ifadeyle üç siyasi teşekkülün birbirleriyle mücadele etmek zorunda kaldıklarının bir yansıması olup zayıf halkaların bölge dışı aktörleri olaya müdahil etmelerinin de temel nedenidir. Bu bağlamda ele aldığımız ilişkilerde üç siyasi teşekkülün yanı sıra bölgesel güç olan Memlükler ve Timurlular da direk ya da destek vermek suretiyle bahsettiğimiz hâkimiyet mücadelelerinde etkili olmuşlardır. Hatta aşağıda değineceğimiz üzere Emir Timur, Ankara Savaşı sonrasında beylere hakimiyet alanlarını iade etmesi neticesinde bölgenin yeniden müstakil beyler idaresinde mücadele alanına dönüşmesine katkı vermiştir.

Burhâneddin Ahmed'in kadılığı döneminde Karamanoğullarıyla düşmanca seyreden ilişkileri devletleştikten sonra da bir müddet devam etti. Orta Anadolu'da yeni bir siyasi yapının oluşmasından yararlanmak isteyen Karamanoğullarından Alâeddin Ali Bey, Develi Kalesi'ni topraklarına katmak için harekete geçti. Fakat Alâeddin Ali Bey, Osmanlı tehdidinde son vermeden genişleme politikasında başarılı olamayacağını fark edince bu fikrinden vazgeçti. Zaman kaybetmeden de Burhâneddin Ahmed'e elçi gönderip onunla dostluk kurdu.²⁸ Böylece Burhâneddin Ahmed'i yanına çekmeyi başaran Alâeddin Ali Bey, Osmanlı tehdidine karşı fırsat kollamaya başladı. I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda şehit düşmesi ve Osmanlı tahtına Yıldırım Bayezid'in çıkması ona aradığı imkânı verdi. Hemen batı Anadolu beylerini organize ederek Osmanlılara karşı kendi safında harekete geçirdi. Karamanoğullarının oluşturduğu ittifaka Burhâneddin Ahmed de dâhil oldu. Lakin kurulan ittifak girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Yıldırım Bayezid, babasının mutedil siyasetinin aksine sert bir karşılık vererek ittifaka katılan beylikleri sırasıyla ortadan kaldırdı. Böylece Anadolu siyasi birliğini sağlama gayesini önemli ölçüde gerçekleştirdi. Diğer taraftan ittifakın öncüsü olan Karamanoğullarını cezalandırmak için de Konya önlerine geldi. Mevcut gelişmeler karşısında çaresiz durumda kalan Karamanlı Alâeddin Ali Bey, Burhâneddin Ahmed'e başvurarak ondan yardım talep etti. Osmanlıların Orta Anadolu sahasında yayılmasını kendisi için de tehdit olarak gören Burhâneddin Ahmed, Alâeddin'in teklifine olumlu yanıt vererek bu sırada Osmanlılarla ters düşen Candaroğlu Süleyman Bey ile Kırşehir'e kadar ilerlediler.²⁹ Fakat Konya'da muhasara altında zor zamanlar geçiren Alâeddin Ali Bey, beklediği yardımı zamanında alamayınca şehri terk ederek Taşeli'ne çekilmek zorunda kaldı. Akabinde de Osmanlılarla sulh yaptı. Netice itibarıyla de Konya, Aksaray ve Niğde Osmanlı hâkimiyetine geçti.³⁰ Dolayısıyla Burhâneddin Ahmed, Karamanoğullarıyla oluşturduğu ittifaktan beklediği sonuca ulaşamadığı gibi Karamanoğulları da Osmanlılara boyun eğmek zorunda kaldı. Diğer bir ifadeyle birbirleriyle Orta Anadolu sahası için mücadele eden iki siyasi teşekkül, Osmanlı karşısında birlikte hareket etmelerine rağmen bölgedeki etkinliklerini kaybettiler. Özellikle Selçuklu vârisi olmasında etkili olan Konya'nın elden çıkması Karamanoğullarını temelden sarsarken Orta Anadolu'daki hakimiyet sahalarını kaybetmeleri de onların Torosların güneyiyle sınırlı kalmalarına zemin hazırladı.

Osmanlı aleyhinde bir araya gelen Karamanoğulları ve Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti, XIV. yüzyılın sonlarına doğru dönem konjonktürünün değişmesi üzerine aleyhlerinde siyaset izlemeye başladılar. Siyasi dengelerin değişmesinin temel nedeni de Emir Timur'un Türkistan'dan batı yönlü seferleri vasıtasıyla Anadolu sınırlarına kadar ilerlemesiydi. Kendini Moğolların temsilcisi olarak gören Emir Timur, Anadolu beylerine elçiler göndererek itaat arz etmelerini istedi. Bu sırada Osmanlı

²⁸ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Eratna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 114-115.

²⁹ Tekindağ, *13-15 İnci Asırda*, 68; Başkan, *Alaeddin Ali Bey*, 37.

³⁰ Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/72-75; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Atsız, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972), 55-56; Tahsin Ünal, *Karamanoğulları Tarihi*, (Konya: Arı Basımevi, 1986), 195; Özaydın, "Kadı Burhâneddin", 24/76; Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Hayat Kitapları, 1964), 3/70.

ve Burhâneddin Ahmed'in baskılarına maruz kalan Karamanoğulları, çıkarları gereğince Emir Timur'a meylettiler. Zaman kaybetmeden de elçiler aracılığıyla Timur'un himayesine girerek ihtiyaç hasıl olduğunda asker ve silah yardımında bulunacaklarına dair söz verdiler.³¹ Böylece doğu ve batıdan kuşatılan Burhâneddin Ahmed, özellikle Emir Timur'a karşı destek arayışına girerek Osmanlılar ve Memlûklerle hatta Altın Orda Hanlığı ile ittifak kurmak için faaliyetlerde bulundu. Diğer taraftan beklediği fırsatı yakalayan Karamanlı Alâeddin Ali Bey ise Emir Timur'un desteğini alarak Orta Anadolu'ya yayılmak amacıyla yeniden harekete geçti. İlk olarak Burhâneddin Ahmed'in elinde bulunan sahalardan Kırşehir ile Kayseri'ye gelerek buraları yağmaladı.³² Fakat Emir Timur'un aniden Anadolu önlerinden ayrılmasıyla Karamanoğullarının hâkimiyet sahasını genişletme siyaseti uzun sürmedi. Nitekim Emir Timur'un ayrılışı üzerine Burhâneddin Ahmed zaman kaybetmeden topraklarını yağmalayan Karamanoğulları üzerine harekete geçip Aksaray önlerine geldi. Aksaray'ı Karamanlıların elinden geri alan Burhâneddin Ahmed, Alâeddin Ali Bey'i de bölgeden uzaklaştırdı.³³ Akabinde Hasan Dağı'na çekilen Karamanoğullarını takip eden Burhâneddin Ahmed ve kuvvetleri, onları burada sıkıştırdılar.³⁴ Burhâneddin Ahmed'in tazyiki karşısında Hasan Dağı'nı da terk etmek zorunda kalan Karaman ordusu geri çekilerek bu kez de Niğde Kalesi'ne sığındı. Fakat Burhâneddin Ahmed'in ısrarla takibi sonucunda Niğde Kalesi önünde de bir mücadele yaşandı. Mücadelede Burhâneddin Ahmed avantajlı görünse de kaleyi almayı başaramadı. Diğer taraftan zor durumda kalan ve yıpranan Karamanlı Alâeddin Ali Bey ise savaşı daha fazla uzatmak düşüncesinde değildi. Dolayısıyla da elçi göndererek barış teklifinde bulundu. Yapılan müzakere sonucunda da iki taraf arasında barış sağlandı. Bunun üzerine Burhâneddin Ahmed, Niğde'den ayrılarak Aksaray'a döndü.³⁵

Taraflar arasında sağlanan barış Burhâneddin Ahmed'in Orta Anadolu'daki kazanımlarını kırmak isteyen Alâeddin Ali Bey'in menfi faaliyetleri neticesinde bozuldu. Diğer taraftan Burhâneddin Ahmed'e karşı devlet içerisinde muhalefetin ortaya çıkması da bunda etkili oldu. Bu bağlamda Burhâneddin Ahmed'in yeğeni ve Kayseri Valisi olan Şeyh Müeyyed'in isyanına Karamanlı desteği gecikmedi.³⁶ Alâeddin Ali Bey'in kışkırtmalarının etkisiyle Burhâneddin Ahmed'e karşı hareket eden Şeyh Müeyyed, Karamanlılara tâbi olmaktan da geri durmadı.³⁷ Kurulan ittifak neticesinde Şeyh Müeyyed, başarılı olması durumunda Alâeddin Ali Bey'e Kayseri'yi vermeyi vaat etti. Ancak Burhâneddin Ahmed, Karamanoğullarından önce şehre vararak Şeyh Müeyyed'i öldürmek suretiyle isyanı bastırdı.³⁸ Yeğenini bertaraf eden Burhâneddin Ahmed'in sıradaki hedefi, isyana destek veren Karamanoğulları oldu. Bu doğrultuda ordusunu hazırlayan Burhâneddin Ahmed Konya'ya gelerek şehri muhasara etti. Muhasara karşısında istediği başarıyı elde edemeyen ve şehri terk etmek zorunda kalan Alâeddin Ali Bey ordusuyla Toroslara çekilirken şehir ve güneyindeki Karaman sahaları Toroslara kadar Burhâneddin Ahmed taraftarları tarafından yağmalandı.³⁹ Burhâneddin Ahmed ile mücadelede yetersiz kalan Alâeddin Ali Bey ittifak arayışı içinde Dulkadiroğullarıyla yakın temas kurmaya başladı. Diğer taraftan Burhâneddin Ahmed'i hâkimiyet sahasına kuzeyden bir tehdit olarak gören Dulkadiroğullarından Süli Bey de Alâeddin Ali Bey ile ittifak kurmayı çıkarlarına uygun gördü. Böylece iki bey, Burhâneddin Ahmed'e karşı asgari müşterekte ittifak kurarak ona karşı isyana

³¹ Esterâbâdî, *Bezm*, 418; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 19-20; Ünal, *Karamanoğulları*, 197.

³² Esterâbâdî, *Bezm*, 443.

³³ Varlık, "Karamanoğulları", 10/49-50.

³⁴ Şikâri, *Karaman*, 222-223

³⁵ Esterâbâdî, *Bezm*, 428-432; Yücel - Sevim, *Türkiye*, 451; Varlık, "Karamanoğulları", 10/50.

³⁶ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 40; Esterâbâdî, *Bezm*, 461.

³⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu*, 51; Uzunçarşılı, *Sivas ve Kayseri*, 218.

³⁸ Esterâbâdî, *Bezm*, 482-484.

³⁹ Esterâbâdî, *Bezm*, 499-510; Varlık, "Karamanoğulları", 10/29.

kalkışmış olan Kayseri Emîri Cüneyd Bey'e destek verdiler. Fakat Süli Bey'in kısa süre sonra ölümüyle kurdukları ittifaktan umdukları neticeyi alamadılar.⁴⁰

İki devlet arasındaki ilişkilerin seyri, Karamanoğullarından Alâeddin Ali Bey'in Yıldırım Bayezid ile mücadelesi ve akabinde idam edilmesiyle yeni bir döneme girdi. Mevcut gelişmeler neticesinde zayıflayarak bölgedeki etkinliğini kaybeden Karamanlılar, Süleyman Bey'in oğlu Şeyh Hasan'ın yönetiminde dengeli bir siyaset izlemeye özen göstererek Burhâneddin Ahmed ile dostane ilişkiler geliştirdiler.⁴¹

1398 yılında Burhâneddin Ahmed'in vefatı sonrasında oluşturduğu siyasi yapılanma gerileme ve çöküş dönemine girdi. Bununla birlikte bu dönemde iç işleriyle meşgul olan Burhâneddin Ahmed Devleti ile Karamanoğulları arasında gerçekleşen herhangi bir faaliyete de dönem kaynaklarında rastlanmamaktadır. Bunda yukarıda belirttiğimiz üzere Karamanoğulları ile Osmanlı Devleti mücadelesinin etkin olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Yıldırım Bayezid tahta geçtikten sonra devleti güçlü ve merkezi bir anlayışla yeniden şekillendirmek amacıyla Batı Anadolu beyliklerine son verdikten sonra Karamanoğullarını da Konya önlerinde yenilgiye uğrattı. Akabinde de Alâeddin Ali Bey infaz edilerek etkisiz hale getirildi.⁴² Alâeddin Ali Bey'in idamı ilerleyen süreçte Timur'un izniyle yeniden babalarının mülküne sahip çıkan oğullarının Osmanlı Hanedanı'ndan intikam alma arzusunun körüklemiş ve İslâmî geleneklere aykırı hareket etmelerine neden olmuştur.⁴³

Burhâneddin Ahmed'den sonra devletin başına geçen oğlu Alâeddin Ali Bey, onun kadar etkin bir siyaset izleyemedi. Diğer taraftan babasının ölümüne neden olan Akkoyunlular bu sırada Timur'dan aldıkları destekle devleti ciddi anlamda tehdit eden bir güce ulaştılar. Mevcut konjonktürde Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın saldırıları karşısında çaresiz kalan Alâeddin Ali Bey ve Sivas ahalisi Yıldırım Bayezid'a sığındılar. Yıldırım Bayezid, Anadolu'da merkezileşme devlet anlayışı mucibince gelen daveti kabul etti. Zaman kaybetmeden Sivas'a oğlu Süleyman Çelebi komutasında ordu gönderen Yıldırım Bayezid, Kara Yülük Osman'ı bölgeden uzaklaştırmayı başardı. Böylece Akkoyunluları bölgeden uzaklaştıran Yıldırım Bayezid, Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti sahası içerisinde bulunan Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri'nin idaresini de Osmanlı'ya bağladı.⁴⁴ Akabinde Memlüklerde yaşanan iç çekişmelerden de yararlanan Yıldırım Bayezid, Memlük sahasına girerek Malatya ve Elbistan'ı Osmanlı hâkimiyetine dahil etti.⁴⁵ Böylece Osmanlılar Konya'dan sonra Sivas, Erzincan ve Malatya'ya kadar olan sahalara hakim olarak doğu sınırlarını yukarı ve orta Fırat boylarına kadar yaydılar. Diğer taraftan Akkoyunlu tehdidi karşısında Osmanlıya sığınarak beyliğini

⁴⁰ Esterâbâdî, *Bezm*, 356; Şikâri, *Karaman*, 129-130; Nevzat Topal, "Dulkadir Beyliği'nin Karamanoğulları ile Münasebetleri", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar, (İstanbul: Kristal Reklam ve Matbaa, 2012), 1/242.

⁴¹ Faruk Sümer, "Karamanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/458; Yücel - Sevim, *Türkiye*, 457.

⁴² Feridun M. Emecen, "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid", *Osmanlı Araştırmaları* 43/43 (Haziran 2014), 69-71; Karadeniz, *Psikolojik Mücadele*, 15; Koca, *Anadolu*, 50-51.

⁴³ Yücel- Sevim, *Türkiye*, 321; Kesik, *Anadolu*, 356; Ramazan Boyacıoğlu, "Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhine Osmanlıların Aldığı Fetvalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV (2000), 63.

⁴⁴ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)*, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 1/317-321; Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 99; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 71-72; Cüneyt Kanat, *Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (Memlük-Timurlu Münasebetleri 1382-1447)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 79-82; Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, 1/77-78; Oruç Beğ, *Tarih*, 57; Koca, *Anadolu*, 216; Varlık, "Karamanoğulları", 10/52-53.

⁴⁵ Cüneyt Kanat, *Memlük-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 93.

muhafaza etmeye çalışan Alâeddin Ali Bey, umduğunu gerçekleştirmediği gibi Osmanlı hâkimiyeti altına girmek suretiyle de varlığını bir süre daha devam ettirdi. Bu zaman zarfında II. Murad'ın Karamanoğulları üzerine düzenlediği sefere katılan Alâeddin Ali Bey'in sefer esnasında vefat etmesiyle de Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti tarih sahnesinden çekildi (1442).⁴⁶ Netice itibariyle kuruluşunda Karamanoğullarının etkili olduğu Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti yine Karamanoğullarıyla girilen dolaylı bir mücadele sonrasında yıkıldı.

Ankara Savaşı sonrasında yeniden canlanan Karamanoğulları, Osmanlı'da yaşanan iktidar mücadelelerinden faydalanarak Orta Anadolu'da kaybettikleri hakimiyetlerini geri kazandılar. Fakat Çelebi Mehmed'in hükümdar olması ile şartlar yeniden Osmanlı lehine dönmeye başladı. Akabinde Konya önlerine kadar ilerleyen ve şehri muhasara eden Osmanlılar karşısında mücadelelerinde yetersiz kalan Karamanlılar, anlaşma yoluna giderek Konya ve çevresindeki hâkimiyetlerini muhafaza ettiler (1414). Kardeşlerden Mehmed Bey hükümdar olarak Konya'da hüküm sürerken Ali Bey de Niğde ve çevresini idaresi altına aldı. Bu sırada Osmanlı rekabetinden dolayı Memlûklere tâbi olan Karamanoğullarından Mehmed Bey, beklentinin aksine Memlûk idaresindeki Kayseri'ye sefer düzenledi. Fakat Memlûk birliklerinin Dulkadirliyle birlikte bölgeye intikal etmesi üzerine de geri çekildi.⁴⁷ Mehmed Bey'in başarısız girişimi Karamanoğulları için Orta Anadolu hakimiyetinin vaz geçilmez olduğunun önemli bir göstergesi olup bu amaç doğrultusunda bölgesel devletlerle de mücadeleden çekinmediklerinin bir yansımasıdır.

Karamanlı Alâeddin Ali Bey'in torunlarından II. İbrahim Bey döneminde Orta ve Batı Anadolu'da yeniden harekete geçen Karamanlılar, Hamidoğulları sahasına akınlar düzenlediler. Fakat bu girişimlerden beklenen sonuç elde edilemedi. II. İbrahim Bey'in vefatından sonra Karamanoğulları arasında başlayan kardeş kavgaları da beyliği siyaseten zayıflatarak dış müdahalelere açık hale getirdi. Zira kardeşlerin taht mücadelesine bölgenin kuvvetli güçleri olan Akkoyunlular ve Osmanlılar dâhil oldular. Akkoyunlu Uzun Hasan, İshak Bey'e destek vererek onun Orta Anadolu'nun önemli şehirlerinden Konya, Aksaray, Beyşehir ve Kayseri'ye hâkim olmasını sağladı. Diğer taraftan gelişmelere duyarsız kalmayan Osmanlılar da Pir Ahmed Bey'e destek verdiler. Böylece bölgeye intikal eden Pir Ahmed kardeşine üstünlük kurarak Orta Anadolu konjonktürünü yeniden değiştirdi.⁴⁸ Bahsettiğimiz aile içindeki mücadelelerle zayıflayan Karamanoğullarının Osmanlılar tarafından tarih sahnesinden çekilmesiyle de Orta Anadolu üzerindeki kardeş kavgaları son buldu.

SONUÇ

Anadolu'da bağımsızlık düsturunun banisi olarak parlayan Karamanoğulları, Türk-İslam tarihinde mümtaz bir yere sahiptirler. İlk dönemlerinde Çukurova Ermenileri ve Moğollara karşı yürüttükleri mücadeleler, beyliğin kurulması ile genişleyerek etrafında ciddi bir Türkmen kitlesinin toplanmasında etkili olmuştur. Akabinde diğer beylikler nezdinde de önemli bir taraftar toplayan Karamanoğulları, bölgede Selçukluların mirasçısı bağlamında hâkim bir güç olarak kabul görmüşlerdir. Bununla birlikte şartlar gereğince güçlenen ve Anadolu'ya hâkim olmaya çalışan siyasi teşekküller ile de karşı karşıya gelmişlerdir.

Anadolu ve çevresinde yaşanan siyasi değişimler Karamanoğullarını da etkilemiş ve konjonktür gereğince hareket etmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Çukurova'da Memlûklü hâkimiyetinin sağlanması Karamanoğullarının gaza sahasını kaybetmesine neden olurken diğer taraftan İlhanlı etkisinin Anadolu'da kaybolmaya başlaması da onların Orta Anadolu'ya

⁴⁶ Kesik, *Anadolu*, 393.

⁴⁷ Taşkıran, *Karamanoğulları*, 175-180.

⁴⁸ Şehabettin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *Tarih Dergisi* 13/ XVII-XVIII (1963), 51-53.

yönelmelerinin önünü açmıştır. Karamanoğulları, Orta Anadolu'da coğrafi konumu itibarıyla bölgenin askerî ve ticarî yollarının kavşağında bulunan Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri şehirleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat hâkimiyet sahasını genişletmek isteyen Karamanoğulları, Orta Anadolu'da benzer siyaset izleyen Eretnalılar, Kadı Burhâneddin Ahmed ve Osmanlılar tarafından tehdit olarak algılanmışlardır. Böylece taraflar arasında başlayan rekabet Karamanoğullarının bu devletlerle ilişkilerini şekillendirmiştir.

Şikâri'nin eseri dikkate alındığında İlhanlıların iç çekişmeleri neticesinde Orta Anadolu'da nüfuzunu arttıran Eretna Bey, idaresinde kurulan Eretnalılar ile Karamanoğulları ilişkilerinin dostane başladığı ifade edilebilir. Fakat Eretna Bey'in vefatıyla ilişkilerin seyrinin değişmeye başladığı dikkatleri çekmektedir. Onun vefatından sonra Eretnalılarının bir türlü toparlanamaması Karamanoğullarının Orta Anadolu'ya yönelerek Aksaray ve Kayseri çevresinde etkin bir siyaset izlemeleriyle sonuçlandı. Netice itibarıyla de Karamanoğulları Beyliği, Kayseri dolaylarına kadar hâkimiyetini yayma imkânı bularak dönem Orta Anadolu sahasının etkin devletlerinden biri haline geldi.

Eretnalılarının son dönemlerinde Karamanoğullarına karşı Kayseri'deki mücadelesiyle ön plana çıkan Kadı Burhâneddin Ahmed, elde ettiği başarılar neticesinde kalem ehlinde silah eline dönüşerek ilk olarak vezirliğe yükseldi akabinde de hükümdara dönüştü. Burhâneddin Ahmed'in kadılığı döneminde Karamanoğullarıyla düşmanca seyreden ilişkileri hükümdarlığı döneminde de devam ettiği görülmektedir. Kayseri üzerinde hâkimiyetini sürdürmek gayesinde olan Burhâneddin Ahmed, sık sık Karamanoğullarıyla mücadele ederek bölgedeki etkinliğini muhafaza etmeye çalıştığı dönem hadiselerinden anlaşılmaktadır. Fakat iki devletin çıkarları gereğince birlikte hareket ettikleri de tarihi seyir içerisinde görülmektedir. Bu bağlamda Orta Anadolu'nun iki güçlü devletinin, Osmanlı tehlikesine karşı müttefiklik bağı kurdukları da bilinmektedir. Bununla birlikte Anadolu'ya gelen Emir Timur ve faaliyetlerinden her iki devlet de etkilenmiş, Karamanoğulları aldığı destekle varlığını devam ettiren Burhâneddin Ahmed Hükümeti de tarih sahnesinden çekilmiştir. Akabinde değişen konjonktür sonrasında Orta Anadolu'da Karamanlı-Osmanlı mücadelesi varlığına devam etmiştir. Netice itibarıyla de Anadolu'da sağlanan birlik sonrasında Karamanoğulları tarih sahnesinden çekilirken bölgede yaşanan siyasi rekabette son bulmuştur.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%40	%60
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%50	%50
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) / Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%40	%60
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%50	%50
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%45	%55

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*. haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. *Bezm ü Rezm (Eğlence ve Savaş)*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Başkan, Yahya. "Karamanoğullarının Kökeni Meselesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/1 (2012), 23-35.
- Başkan, Yahya. *Karamanoğulları Beyliği (Alaeddin Ali Bey Dönemi 1357-1398)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Başkan, Yahya. *Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Boyacıoğlu, Ramazan. "Karamanoğlu İbrahim Bey Aleyhine Osmanoğullarının Aldığı Fetvalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV (2000), 51-56.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Çayırdağ, Mehmet. "Eretnalı Beyliğinin Paraları", *Bellekten* 64/240 (2000), 435-452.
- Dalkesen, Nilgün. "İlhanlı Valisi Emir Timurtaş'ın İsyanı", *Kebikeç* 43 (2017), 301-324.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûtâ Tancî. *İbn Battûtâ Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. 1 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Ebu Bekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Edhem (Eldem), Halil. *Kayseri Şehri*. haz. Kemal Göde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Emecen, Feridun M. "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid". *Osmanlı Araştırmaları* 43/43 (2014), 67-92.
- Emecen, Feridun M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Göde, Kemal. "Eretnoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Göde, Kemal. *Eretnalılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Gürün, Kamuran. *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1986.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kanat, Cüneyt. *Memlük-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Kanat, Cüneyt. *Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (Memlük-Timurlu Münasebetleri 1382-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
- Karadeniz, Hasan Basri. *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Kaya, Abdullah. "Kadı Burhâneddin-Dulkadirli Münasebetleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/1 (2013), 161-170.
- Kesik, Muharrem. *Anadolu Türk Beylikleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2018.
- Koca, Salim. *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*. İstanbul: Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. 1 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1974.
- Mehmed Neşri. *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)*. yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi*. haz. Atsız. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kadı Burhâneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/74-75, 76-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özen, Firdevs. "Emîr Çoban'ın Ebû Sa'îd Bahâdır Han Üzerindeki Egemenlik Döneminin Sona Eriş Süreci". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5/10 (2023), 523-536.
- Öztuna, Yılmaz. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Hayat Kitapları, 1964.
- Solak-zâde. *Solak-zâde Tarihi*. haz. Vahid Çabuk. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I (1970), 1-147.
- Sümer, Faruk. "Karamanoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/454-460. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şikârî. *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanilerin Tarihi)*. haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu. Karaman: Karaman Belediyesi Yayını, 2005.
- Taşkıran, Hasan. *Mirascı Bir Beylik Karamanoğulları Hristiyan Devletlerle İlişkileri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.

- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. "Karamanlı'ların Gorigos Seferi (1367)". *Tarih Dergisi* VI/9 (1954), 161-174.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. *Karaman Beyliği 13-15 İnci Asırda Cenubi Anadolu Tarihine Aid Tetkik*, İstanbul: Doktora Tezi, 1947.
- Topal, Nevzat. "Dulkadir Beyliği'nin Karamanoğulları ile Münasebetleri". *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. ed. Cevdet Kabakçı, Serdar Yakar. 1/239-254. İstanbul: Kristal Reklam ve Matbaa, 2012.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Tuysuz, Şaban Cem. "İlhanlı Devletinin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/3 (2018), 1649-1675.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş". *Belleten* 31/124 (1967), 601-644.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed". *Belleten* 32/126 (1968), 126-191.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1937.
- Ünal, Tahsin. *Karamanoğulları Tarihi*. Konya: Arı Basımevi, 1986.
- Varlık, M. Çetin. "Anadolu Beylikleri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız. 8/483-596. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Varlık, M. Çetin. "Karamanoğulları Beyliği". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız. 10/23-43. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Yuvalı, Abdülkadir. "Ebû Said Bahadır Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücel, Yaşar - Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Yücel, Yaşar. *(Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar) Eratna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Yücel, Yaşar. *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları

İzzetullah ZEKİ

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur, Türkiye,
izzetullahzeki@yahoo.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.04.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Hindistan,
Gazneliler,
Devlet,
Liderlik,
Horasan.

Bu makalede 188 yıl Gazne'den Kuzey Hindistan'a kadar devlet varlıklarını muhafaza eden 15 Gazneli sultanının liderlik vasıfları üzerine durulmuştur. Yaklaşık iki asır ayakta kalan Gazneli Devleti'nin başında Gazneli Mahmud gibi dirayetli sultanların olması devleti muktedir hale getirmiştir. Dirayetsiz sultanların iş başına gelmesiyle beraber devlet tâbi devlet haline gelerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Devletin kurucusu Gazneli Mahmud, mütedeyyin, muktedir, ilim ve irfan dostu bir sultan olarak tarih sayfalarındaki yerini alırken yerine veliaht tayin ettiği Sultan Muhammed, aciz, yumuşak huylu biri olarak tezahür etmiştir. Sert mizaçlı ve ordu yönetiminde söz sahibi olan Sultan Mesûd, kardeşini tahtan indirerek yönetime el koymuş, kısa bir süre sonra Selçuklulara karşı yenilmiştir. Sultan Muhammed'in ikinci saltanatından sonra tahta geçen Mevdûd b. Mesûd, devletçi, deneyimli ve ağırbaşlı biri olarak bilinmektedir. Onun ardından küçük yaşta yerine geçen oğlu Mevdûd b. Mevdûd, devlet içinde pek söz sahibi olamamıştır. Ordu emirleri yönetime el koyarak amcası Ali b. Mevdûd'u görevden almışlardır. Onun ardından devleti başına geçen Abdürreşid, bağımsız hareket ederek bencil davranışlarda bulunmuştur. Bir taraftan Selçuklularla arasını bozarken, diğer taraftan Gazne emirlerini de kızdırmıştır. Bundan dolayı Tuğrul Bozan'ın darbesine maruz kalarak katledilmiştir. Darbe sonrası tahta Ferruhzâd geçerek 6 yıllık istikrarlı bir yönetim sürdürmüştür. Ardından sırasıyla İbrahim b. Mesûd, Mesûd b. İbrahim, Sultan Şirzad b. Mesûd, Arslanşah b. Mesûd ve Behramşâh b. Arslanşah devletin başına geçmiştir. Son olarak Hüsrevşah ve Hüsrev Melik Lahor'a giderek Gazne'siz Gazneli Devletini kurmayı başarmışlardır.

Leadership Qualities of The Sultans of The Ghaznavid State (387-581/998-1186)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.04.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

India,
Ghaznavids,
State,
Leadership,
Khorasan.

This article focuses on the leadership qualities of 15 Ghaznavid sultans who preserved state assets from Ghazni to Northern India for 188 years. Having astute sultans like Mahmud of Ghazni at the head of the Ghaznavid State, which survived for nearly two centuries, made the state powerful. With the incompetent sultans coming to power, the state became a subordinate state and withdrew from the scene. While the founder of the state, Sultan Mahmud of Ghazni, took his place in the pages of history as a pious, powerful, knowledge- and wisdom-friendly sultan, Sultan Muhammad, whom he appointed as the crown prince in his place, appeared as a helpless, meek person. Sultan Mesûd, who had a harsh temperament and had a say in the army management, dethroned his brother and took over the government, and after a short time, he was defeated by the Seljuks. Mavdud, who ascended the throne after the second reign of Sultan Muhammad. Sultan Massoud is known as a statist, experienced and dignified person. His son, Sultan Massoud, succeeded him at a young age. Mevdûd did not have much of a say in the state. Army emirs seized power and appointed his uncle, Ali b. Massoud. They appointed Mahmud to office. After that, Sultan Abdurrashid, who became the head of the state, acted independently and behaved selfishly. On the one hand, Abdurrashid, who had bad relations with the Seljuks, on the other hand, angered the Ghazni emirs. For this reason, he was subjected to a coup by Tuğrul Bozan and was murdered. After the coup, Farrukhzâd ascended to the throne and maintained a stable administration for 6 years. Then, respectively, İbrahim Massoud, Massoud b. İbrahim, Shirzad b. Massoud, Arslanşah b. Massoud and Bahramshâh b. Arslanşah became the heads of the state. Finally, Khusravshah and Khusrav Malik went to Lahore and succeeded in establishing the Ghaznavid State without Ghazni.

Atf/Citation: Zeki, İzzetullah. "Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 14-30. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.37>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Gazneli Devleti, XI. yüzyılda Türkistan'dan İran, Turan ve Hindistan'a kadar İslâm âleminin sancaktarlığını yapmıştır. Bundan dolayı Gazneli sultanlarının dini, siyasi, idari ve askerî vasıflarının gün ışığına çıkarılması önem arz etmektedir. Çünkü her bir sultanın bireysel özelliği devletin umum gidişatını etkilemektedir. Hatta devletin bekası söz konusu olmaktadır. Nitekim Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları, Gazneli Devleti'nin kuruluşu, yükselmesi, taht mücadeleleri ile sarsılması, devlet içinde yeni yapılanmaların vücut bulması, devletin darbelerle istilâ edilmesi, tâbi devlet haline gelmesi ve işgale uğrayıp tarih sahnesinden silinmesini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Gazneli sultanlarının liderlik vasıflarını, dini, siyasi, ahlaki üstünlükler, kişisel mizaç ve farklılıklar başlığı altında toplamak mümkündür.

Söz konusu vasıflar Gazneli Devleti'nin siyasi tarihinin anlaşılıp tahlil edilmesini de mümkün kılmaktadır. Örneğin mütedeyyin ve muktedir sultan Gazneli Mahmud, babasından miras aldığı toprak üzerinde bağımsız devletini kurarak onu genişletmiştir. Hırslı, sert yapılı Sultan Mesûd, Sultan Muhammed'i tahttan indirerek devlet düzenini sarsmış, Selçukluların, Gazneli topraklarında bir devlet olarak ortaya çıkmalarına mani olamamıştır. Siyaset ve dirayetle devleti yönetmeyen Sultan Abdürreşîd, gulamların darbe yapmalarına fırsat tanımıştır. Ağırbaşlı ve akıllı bir sultan olan İbrahim, yaklaşık yarım asır Gazneli Devletini refah içinde yaşatmıştır. Saldırgan bir vasfa sahip olan Sultan Arslanşah, Behramşâh'ın isyanı ile devleti Selçuklulara tâbi hale getirmiştir. Ardından devletin Gurlularca işgal edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra çocuk sultanları iş başına getirerek sultan gibi davranan Gazneli gulamlarının devlete verdikleri zararı unutmak mümkün değildir.

Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları başlığı altında kaleme alınan çalışmanın siyasi tarih gölgesinde kalmış bir araştırma olarak gözükmesi mümkün olmakla beraber siyasi tarih olmadan sultanların liderlik vasıflarının anlaşılması da imkânsızdır. Temel ve güncel Gazneli kaynaklarından istifade edilerek kaleme alınan çalışmada bazı sultanların liderlik vasıflarına dair ayrıntılı bilgi verilmemesinin sebebi söz konusu sultanların yönetim sürelerinin kısa olmasından, dolayısıyla temel kaynaklarda haklarında fazla bilgi olmamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen 15 Gazneli sultanının 998-1186 yılları arasında tam 188 yıl devleti idare ettikleri görülmüştür. Bunlar Gazneli Mahmud (998-1030), Muhammed (1030), I. Mesûd (1030-1041), Mevdûd (1041-1048), II. Mesûd (1048), Ali (1048-1049), Abdürreşîd (1049-1052), Ferruhzâd (1053-1059), İbrahim (1059-1099), III. Mesûd (1099-1115), Şirzâd (1115-1116), Arslanşah (1116-1117), Behramşâh (1117-1157), Hüsrevşah (1157-1160) ve Hüsrev Melik (1160-1186)'tir. Sultanların saltanat süreleri gün ve ay şeklinde net olmadığı için yıl bazında verilmiştir.

Temel Gazneli Kaynakları “*Târîh-i Utbî (Târîh-i Yemînî)*”, “*Târîh-i Gerdizî (Züneynü'l-Ahbâr)*” ve “*Târîh-i Beyhakî*” baz alınan çalışmada günümüz Gazneli araştırmacılarının çalışmaları yanı sıra yıllarca üzerine çalıştığımız Gazneli araştırmalarımızdan da azmi ölçüde istifade edilmiştir. “*Târîh-i Beyhakî*'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı”,¹ “*Gazneli Mahmud'un Din Politikası*”, “*Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)*”,² “*Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları*”,³ “*Gaznelilerin*

¹ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, “*Târîh-i Beyhakî*'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 51 (2016), 181-204.

² İzzetullah Zeki, “*Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)*”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4 (2019), 7-25.

³ İzzetullah Zeki, “*Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansımaları*”, *USAD*, 10, 2019, 161-178.

Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157”⁴, “Gazne’siz Gazneli Devleti: Hüsrev Melik Dönemi (1160–1186)”⁵ başlıklı çalışmaların özü şeklinde “Gazneli Devleti Sultanlarının Liderlik Vasıfları” konulu çalışma kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda temel ve güncel araştırmalar, karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmiştir. Bu doğrultuda sultanların temel kaynaklardaki vasıfları ele alınmış, güncel çalışmalar ile konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken dönemin temel kaynaklarında yer alan sultanlık vasıfları ve yapılan methiyeler bariz bir şekilde kendini göstermiş, söz konusu övgü ifadelerine yer vermeden geçilmemiştir. Ayrıca çalışmaya dâhil edilen sultanların liderlik vasıfları olarak nitelendirilebilecek dini, siyasi, askeri, idari ve ahlaki davranışları üzerine durulmuştur. Bunun yanı sıra sultanların suret, siret ve şemâilleri ele alınarak yönetime etkileri ve halkın refahını değiştirecek, devlete yön verecek teamülleri tahlil edilmiştir. Temel Farsça ve Arapça kaynaklarda müellifler, şairler, kâtipler ve âlimler tarafından dile getirilen sultanların vasıfları, övgüleri, müspet ve menfi yönleri tartışılmıştır. Sultanların maddi ve manevi ehemmiyete sahip lakaplarının anlamı ve taşıdığı hâkimiyet simgesi liderlik vasıfları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Gazneli Sultan Mahmud (998-1030)

Gazneli Devleti’nin ilk muktedir sultanı Sultan Mahmud, Rebiyülevvel 388/Mart 998 tarihinde devletin başına geçmiştir.⁶ Utbî’nin ifadesiyle Hindistan fetihleri ile Müslümanların gönlüne taht kuran Sultan Mahmud, 33 yıllık (998-1030) saltanatı döneminde devlet sınırlarını Gazne’den kuzey Hindistan’a kadar genişletmiştir. Tarihçilerin ittifakla kabul ettiklerine göre Gazneli Mahmud, sayısız vasıfları kendinde barındıran bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır. O, babasının döneminde elde etmiş olduğu tecrübe ile kendi gayretleri sayesinde yükselmiştir. Utbî’nin ifadesiyle Tanrı ona yüksek ahlak ve üstün vasıflar bahşetmiştir. Sultan Mahmud, kılıçla büyümüş, şecaatiyle kaleleri fethetmiştir. Devlet yıldızı gün be gün parlayarak övgüsü artmıştır. Müminlerin kalbi ona kitlenmiş, sadakat ve adaletine güven duymuşlardır. Din bilimlerine vakıf olan Sultan Mahmud, ilmî müzakerelere iştirak ederek dirayetli bir şekilde yönetimine kuvvet kazandırmıştır. Mütedeyyin bir sultan olan Gazneli Mahmud, Ehl-i Sünnet çizgisi ve ahabın yoluna vakıf olmuş, dinî değerlere basiret gözüyle bakmış, bâtinîler ve mühlitlere karşı ciddi ve keskin tavırlar almıştır. Temel İslam ilimlerinden tefsir, tevil, hadis, sahih ve zayıf delillerden haberdar olmuş, üst düzeyde bir eğitim almıştır. Cesaret ve basiretinden dolayı insanları inkârcılık karanlığından hidayet aydınlığına kavuşturmuş, Şeriat-ı Muhammedî’yi bidat ve dalalet tozundan ayırarak irşat yolunu muhafaza etmiştir.⁷ Üstün gayret ve cesaretiyle Hindistan’a cihad yolunu tutmuş, şirk ve tağutların kalelerini yerle yeksan etmiş, cihadın sonucu ve ganimet olarak sayısız ve ölçsüz altın ve mücevherlere erişmiştir.⁸ Böylece devlet hazinesi güçlendirmiştir. Utbî’nin zikredilen övgüleri yanı sıra Sultan

⁴ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, “Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 43, 2020, 403-409.

⁵ İzzetullah Zeki, “Gazne’siz Gazneli Devleti”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 2019, 269-278.

⁶ Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Nizâmülmülk, Siyreu’l-Mülûk ya Siyasetnâme*, tsh: H. Berk Darak, (Tahran, Kitâb Yayınları, Tahran, 1962), 159; Abdülmunim Nemr, *Târihü’l-İslâm fi’l-Hind*. (Beyrut: el-Müessesse el-Câmi’ d-Dirasât ve’n-Neşr ve’t-Tevdi, 1981), 158; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 42.

⁷ Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî, *Târih-i Yemîni*, çev. E. Culfadekânî, haz. Cefer Şiar, (Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1966), 369; Ebü’l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir İbn Hallikân, *Ve Feyâtü’l-‘Ayan Enbaü Ebnâü’z-Zaman*, thk, İ. Abbâs, (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), I/181; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud’un Din Politikası*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 46-50; Okudan, Gülseri, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmud*, (Ankara: İksad Yayınları, 2020), 15-25; Muhammed Hanefî Palabıyık, *Gazneli Mahmud*. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 29.

⁸ İmâdü’d-dîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, thk A. Mansûr, (Bingazi: Dâru’l-Medâru’l-İslâmî,

Mahmud'un dini hassasiyetini siyaset amaçlı olduğu, aslında cimri, acımasız ve çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Sultanın Bâtınîler ve Kerrâmîlere karşı uyguladığı sert politika acımasızlık olarak görülmekte, Semerkant Zirvesinde sunulan şarap meselesi çıkarıcılık olarak yorumlanmaktadır.⁹

Zeki ve ileri görüşlü bir sultan olan Gazneli Mahmud, daima ilim ve irfan ehli insanlarla baş başa olmuş, ilmi muhitlerde bulunmayı âdet haline getirmiş, âdeta devletini bilim ve sanat ışığında yönetmiş, halkın refahını gözetmiştir. İşbu üstün meziyetleri ile halka güven vermiş ve gönüllerini fethetmiştir.¹⁰ Dönemin meşhur tarihçisi Utbî'nin ifadesiyle Gazneli Mahmud, “*varlığıyla şarkın sultanı, garbin efendisi, çağının mürşidi*”¹¹ olarak tezahür etmiştir. Hayra vesile olmak için vakıf ve hayır işlerine özen göstermiş, döneminde emsaline rastlanmamış şekilde ihtiyaç sahiplerine arpa, buğday ve gıda yardımında bulunmuştur.¹² Halkı darda ve sıkında bırakmamıştır.

Gazneli Sultan Mahmud, adaletli ve dirayetli bir sultan olmasının yanı sıra günahlardan uzak duran muttakî, ilmi seven âlim, gafletten uzak, zaafa karşı kuvvetli ve bidate karşı titiz, gazi ve mücahit olarak bilinmektedir.¹³ Bu sebeple onun faaliyetleri sadaka-i cariyeye kadar kıyamete kadar devam edecektir. İşbu eserlerinden dolayı herkes ona hayır duası edecektir.¹⁴ Ünlü tarihçi Şebânkâreyî'nin tabiriyle Gazneli Sultan Mahmud, âlim, dindar, hayırsever, ilim ve irfana sahip bir sultan olup, cömertliği yazmakla bitmez. Farklı alanlarda çokça kitap muhafaza ettiği, yabancı devletlerden gelen ilim insanlarını sarayında izzet ve ikramla ağırladığı anlatılmaktadır.¹⁵ O, aynı zamanda iyi bir kul olup güzel hizmetlerin altına imza atmıştır. Güçlü Gazneli Devleti onun sayesinde ayakta kalmış ve onunla bereket kazanmıştır. Sultan Mahmud, hayatında yersiz bir şekilde kimsenin kalbini kırmamış ve kimseye haksız yerde ağır söz ve söylemde bulunmamıştır.¹⁶ Dini hassasiyetinin gereği halkına karşı merhametli davranmıştır.

Babası döneminde doğru bir din eğitimi alan Gazneli Sultan Mahmud, kimi âlimlerce Hanefî fakihî sayılmıştır. Nitekim kendini geliştirerek bu sahada önde gelen ulema sırasına girmiştir. Sultan, saltanatından iki yıl önce fikhın furuuna dair dönemin güncel temel meselelerini kapsayan *et-Tefrîd fi'l-Furû* adlı eserini telif etmiştir.¹⁷ Sultan Mahmud, babası SebükTegin sağken ilmi muhitte iç içe olmuş, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadı üzerine kafa yormuş, birçok hadis ve tefsir tahkikatında bulunmuş, hak ve bâtil tüm mezhep ve meşreplerin ayrıntılarına inmeyi başarmıştır. Gazne Ulu Camii dışında Dârü'l-Ulûm adında büyük bir medrese de yaptırmıştır.¹⁸ O, iş başına geçince illere gönderdiği

2002), 1/382; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 10-13.

⁹ Utbî, *Târîh-i Yemînî*; Râvendî, Muhammed b. Ali, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Târîh-i Âl-ı Selcûk*, nşr, Muhammed İkbâl, (Tahra: Emir Kebir Yayınları, 1954), 91; Tetley, G.E. *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History*, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey, (New York: Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009), 36.

¹⁰ Utbî, *Târîh-i Yemînî*, 404; el-İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyerü 'Alami'n-Nübela*, nşr, Ş. Arnavut ve M. Araksusî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996), 17/487.

¹¹ Utbî, *Târîh-i Yemînî*, 494.

¹² Utbî, *Târîh-i Yemînî*, 475.

¹³ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 65.

¹⁴ Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 82.

¹⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tahran: Emir Kebir Yayınları, 1984), 2/70; Mustafa Akkuş, “Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri”, *SUTAD*, S, 45, 2019, 353-369; A.Y. Yakubovskiy, “Gazneli Mahmut - Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S, 73, 1939, 49.

¹⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 158.

¹⁷ Abdullah Kargar, *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târîh*, (Peşaver: Müessesese-i İntişârâtü'l-Ezher, 2005), 13.

¹⁸ Muhammet Hanefî Palabıyık, “Gazneliler'de İlmi Faaliyetler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S, 1, 2001, 60.

memurların vesilesiyle halkın itikadına vakıf olmaya ve onları art niyetli batıl düşüncelerden korumaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 403/1012 yılında devletine Bâtınî itikadının nüfuz etmeye başladığını görünce derhal harekete geçirek amillerini idam etmiştir.¹⁹ Gazneli Sultan Mahmud babasının vefatı sonrasında mümtaz liderlik vasfını ortaya koyarak devlet ve ordunun dağılmasını engellemiştir. Kardeşi İsmail'e "*Babamızın vefatı bizim açımızdan büyük kayıptır. Devlet ve orduyu yönetmek kolay değildir. Bunların üstesinden gelecek kapasiteye sahip olsaydın sana itaat ederdim*"²⁰ diyerek kendine yakışan mümtaz bir liderlik vasfı sergilemiştir.

Gazneli Sultan Mahmud, muktedir bir sultan olmasına rağmen sulh ve müzakereyi daima ön planda tutmuştur. Bu doğrultuda komşu ülkeleriyle istisnai durumlar hariç iyi münasebetler kurmuştur. Kendine esir düşen idarecilere karşı müsamaha ile yaklaşmıştır. Bu politikası dâhilinde Karahanlı hükümdarı İlik Han Nasr'a: "*Senin topraklarından herhangi bir bölgeyi alacak kadar âciz ve güçsüz değilim. Sizinle aramızda bir dostluk vardır. Söz konusu yakınlığımızın bozulmasını istemiyorum. Bundan dolayı iki devletin hudutlarını belirleyen çizgiler çizilsin*" diyerek sulh ve itidalden yana bir politika izleyerek nihayet derece dirayetli davranmıştır.

Gazneli Sultan Mahmud, muvaffak bir lider olup kendi kabiliyetiyle yüksek lakaplar ve üstün mevkilere yükselmiştir. Merhamet ve muameleleri güzel olan Gazneli Sultan Mahmud, sürekli ulema ve devlet erkânı ile istişare etmiş, yapılması gereken konularda fikirlerini almış, böylece sorunları çözüme kavuşturmuştur. O, ciddi bir liderlik vasfına sahip olup hasımlarını ve başkaldıranlara karşı acımamış, onlara fırsat vermemiştir. Nitekim Sistân'ın zaptı sırasında karşı çıkanları hiç acımadan etkisiz hale getirmiştir.²¹ Bu doğrultuda Bâtınîler ve Karmatîleri hiç affetmemiştir. Sultan Mahmud, ciddiyetinin yanı sıra hoşgörülü bir sultan olarak bilinmektedir. Örneğin kendine teslim olup itaat eden Sistân emiri Halef b. Ahmed'i kendi isteği üzerine Cürcân'a²² göndererek affetmiş ve büyüklüğünü göstermiştir.

Gazneli sultan Mahmud sayıp bitiremeyeceğimiz birçok liderlik vasfını kendinde barındırmıştır.²³ Küçüklükten itibaren yüksek bir himmet ve gayrete sahip olup rüş çığına gelince hemen her günü kitap mütalaa ederek değerlendirmiştir. Medrese müderrislerinden ilim öğrenmiş, ilmi sohbet ve müzakereleri sevmiş, hakkı ve hakikati söyleyerek dini müdafaa etmiştir. Her gün peygamberler tarihi okuyarak kralların hayatlarını incelemiş ve kendine pay çıkarmıştır. Helalin hamisi olup harama karşı çıkmış, sözünde sadık ve vefakâr bir şahsiyete sahip olmuştur.²⁴ O, İslâm şeriatını tetkik ederek fitneçilere fırsat tanımamıştır. Dine fitne ve fesat sokmaya teşebbüs edenleri sorguya çekmiş ve idam etmiştir. Sultan Mahmud başka bir ifadeyle Ehl-i Sünnet çizgisinde olup Hz. Muhammed (s.a.v.)'in din ve şeriatına bir saç teli kadar karşı çıkanı affetmemiştir.²⁵ O, mallarının zekâtını kendi elleriyle vererek daha fazlasını sadaka olarak dağıtmıştır. Ülkesinde öz sermayesinden cami yaptırarak yetim ve fakirlerin karnını doyurmuştur.²⁶ Hayr ve ihsanda hep önde olmuştur.

Ünlü tarihçi Cüzcânî'nin tabiriyle Tanrı Sultan Mahmud'a birçok keramet ve alamet vermiştir. Ondaki hüsni muamele ve güzellik başka sultanlarda görülmemiştir. Mertlik, cömertlik, cesaret ve

¹⁹ Abbâs Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, (Tahran: Müessesesi-i Matbuat-i Ali Ekber-i İlmî, 1957), 246.

²⁰ Utbî, *Târih-i Yemînî*, 158.

²¹ Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr (Târih-i Gerdîzî)*, nşr, Rahim Rızâzâde Melik, (Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, 2005), 385; Akkuş, "Gazneli Mahmud'un Mutsavvıflarla İlişkileri", 353-369.

²² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 257.

²³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dimaşkî el-Kırmânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târih*, (Bağdat: Matbaatu Zivre, 1965), 261.

²⁴ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/67.

²⁵ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/68.

²⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/68.

dirayette hep lider olmuştur. Şarktaki tüm İslâm memleketlerini egemenliği altına almış, Horasan başta olmak üzere Hârzim, İran, Taberistân, Irak, Nimruz beldeleri, Fars, Gûr ve Tohâristân'ı devletine katmıştır. Tüm Türkistan Sultan Mahmud'a boyun eğmiş, Ceyhun üzerine köprü kurarak ordusunu Turan'a geçirmiş, Karahanlı hükümdarı Kadir Han Yusuf ile Mâverâünnehir zirvesini kurmuştur. Türkistan hakanlarını itaati altına alarak Selçuk'un oğullarının Ceyhun'dan Horasan'a yerleşmelerine müsaade etmiştir.²⁷ Onun gayret ve cesaretinden İslâm'ın şiarları Hindistan'da yaşanır hale gelmiştir.²⁸Böylece dini ve siyasi liderliğini açık ve net bir şekilde sergilemiştir.

2. Sultan Muhammed b. Mahmud (1030)

Üstün liderlik vasıflarına sahip olan Gazneli Mahmud sonrası tahta geçen İmâdüddeve Muhammed, ister istemez babasının gölgesinde kaldı ve kendini taht mücadelesi sahnesinde buldu. Başka bir anlamda babası gibi güçlü bir sultan olmayan Muhammed, yumuşak huylu bir liderlik vasfına sahip olup ordu emirleri ve ağabeyi Mesûd'un etkisinde kalan bir yönetime sahipti. Gazneli Mahmud'un vasiyeti üzerine 421/1030 yılında tahta geçen Muhammed, kısa bir süre sonra ağabeyi Mesûd tarafından indirildi ve gözlerine mil çekilerek hapse atıldı. Ancak Mesûd'un emirler tarafından esir edilip hapisteyken öldürülmesinden sonra bir kez daha tahta geçen Muhammed, ünlü tarihçi Müstevfi'nin tabiriyle erdemli bir sultandı. Aynı zamanda duygusal ve merhametli bir sultan olan Muhammed'in ilk saltanatı dönemi dört yıl sürdü. Gazneli Mahmud'unveliahdı olmasına rağmen ağabeyi Mesûd'u kendinden daha üstün ve daha tecrübeli görüyordu. Bundan dolayı ilk saltanatı sırasında kendi emirleri tarafından yakalanıp Mesûd'a teslim edildi. Dokuz yıl zindanda kaldıktan sonra bir kez daha tahta çıktı.²⁹ Yenilgi sonrası saltanatı beklendiği gibi oldu. Sarsılan düzen, elden çıkan iktidarını toparlayamadı.

Dirayetsizliği yüzünden tamamen emirlerinde elinde kalan Sultan Muhammed'in ikinci saltanat dönemi bir yıl hüküm (fazla) sürdü.³⁰ Kendine esir düşen kardeşi Sultan Mesûd için yine merhametli davrandı.³¹Ardından Mesûd, döneminde sarsılan istikrarı sağlamak üzere isyancı Türkmenlere karşı harekete geçti. Devlet merkezinde huzursuzluklar meydana gelirken fethedilen Hindistan'da da isyan ve hoşnutsuzluklar kendini gösterdi. Mevdûd, ordu toplayarak Kâbil'e geldi. Buna karşı Sultan Muhammed de ordu hazırlayarak savunmaya geçtiyse de başarılı olmadı, aralarında çıkan çatışma sonunda Sultan Muhammed, esir düşünce ailesiyle beraber öldürüldü.³² İktidar hırsı akraba ve sıla-i rahimi unutturdu.

Gerdîzî'nin ifadesiyle Sultan Muhammed'in Gazneli Devletini yönetemeyeceği daha devletin başına geçmeden evvel herkesçe bilinmekteydi. Bu konuda kendisi de emin olmayıp sultanlığa pek rağbet göstermiyordu. Buna rağmen Sultan Mahmud tarafından veliaht tayin edilmesi, ancak bir babanın duygusal adaleti ve o anki halet-i ruhiyesi olarak izah edilebilir. Sultan Mahmud gibi müdebbir ve muktedir bir sultanın oğlu Mesûd'a öfkelense dâhil devletin taht mücadeleleri neticesinde parçalanmasını istemesi ve ön görememesi gayri mümkündür. Nitekim Muhammed'e olan nasihatleri devamında veliahtlığın Mesûd'un hakkı olduğunu, olası bir tahta mücadelesi ile karşı karşıya kalındığında Gazne'yi Mesûd'a teslim etmesini özellikle ısrar etmişti.³³ Nitekim devlet kısa bir süre sonra Mesûd'un hâkimiyetine girdi.

²⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/231.

²⁸ Nemr, *Târihü'l-İslâm*, 113; Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Farsça Çevirisi)" İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1975, 203-255.

²⁹ Hamdullah Müstevfi, *Târih-i Güzide*, nşr: A. Nevâî, (Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, 2015), 399.

³⁰ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 399.

³¹ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/84.

³² Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/84.

³³ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 283-296; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/77.

3. Sultan Mesûd b. Mahmud (1030-1041)

Sultan Mahmud döneminde idari ve askeri bir eğitim alan Nasîrüddevle Sultan Mesûd, babası gibi müteyyin ve müdebbir olmamakla beraber sert bir liderlik vasfına sahipti. Babası hayattayken Irak, Horasan ve Hârizm'in idaresini ona teslim etmişti. Bundan dolayı ordu ve devlet erkânı üzerine tahakkümünü kurmuştu. Babasının tanıdığı fırsat ve müsamahadan dolayı muktedir ve saldırgan bir liderlik vasfına haiz olan Mesûd, iki yıl sonra Kirman memleketini kurtararak Deylemleri (Büveyhîleri) bölgeden silip atmıştı. Babasının vefatından sonra kardeşi Muhammed ile münakaşa ederek savaşa girdi. Bu savaş sonucunda kardeşi Muhammed'i esir alarak gözlerine mil çektirdi ve bir kalede zindana attı. Sultan Mesûd ile Selçuklular arasında meşhur Dandanakan Savaşı meydana geldi. Yenilgiye uğrayan Mesûd, kardeşi Muhammed'i Hindistan'a kaçırmaya çalışırken Gazneli ordusu Muhammed'i onun elinden kurtardı ve tahta çıkarttı. Tutuklanan Mesûd'u da onun huzuruna getirdiler. Sultan Mesûd, istediği kaleye gönderildi. Ancak yolda istenmedik bir durum ile karşı karşıya kaldı. Yolunu kesen ordu mensupları tarafından Cemaziyülevvel 433/Aralık 1041 yılında öldürüldü. Böylece 13 yıllık Sultan Mesûd dönemi sona erdi.³⁴ Dik başlılık ve söz dinlemezlik yüzünden Horasan'ın kaderini Selçuklulara bıraktı.

Cesur ve hem de askeri kabiliyete sahip olan Sultan Mesûd, ilim ehli, fazilet sahibi ve akıllı bir insandı. Babası zamanında neredeyse tüm devlet ve saray erkânını kontrolü altına alarak kendine tabi kılmıştı. Sultan Mahmud hayattayken onun bilgisi ve izni dâhilinde devlet ve orduyu yönetmeye başlamıştı. Başka bir ifade devlet idaresinde babasına yardımcı ve kol kanat olurdu. Girdiği her savaştan zafer elde ederdi. İran bölgesinde önemli fetihlerde bulunmuştu. O, söz konusu meziyetlerinin yanı sıra merhamet ve adalet sahibi bir sultandı. Sultan Mesûd'un mümtaz davranışlarına yönelik birçok rivayet bulunmaktadır. Nakledildiğine göre bir gün yirmi suçluya işledikleri suçlarından dolayı yirmişer dayak vurulması kararlaştırılmıştı. İlk dayak atılan kişi feryat etmeye başlayınca Sultan Mesûd dayanamadı. Yirmi kişiye yirmi dayak atılması yeterlidir diyerek merhametini ortaya koydu.³⁵

Sultan Mesûd'un eşsiz muamelelerinden biri bir borçluyu kötü haletinden kurtarmasıdır. Sultan bir gece uyuyamayınca muhaddis olarak bilinen hoşsohbet birinin huzuruna getirilmesini emretmiştir. Saray görevlileri gecenin geç vakitlerinde sarayda hoşsohbet birini bulmayınca dışarıdan birini bulup sultanın huzuruna çıkartmışlardır. Huzuruna getirilen kişiyle sohbet eden Sultan Mesûd, sohbetin sonunda memleketinin neresi olduğunu sormuştur. Adam da adının Muti, memleketinin Gazne olduğunu, iki üç yıl içinde ödemesi gereken on altı bin dinar borcu olduğunu, bunun için evlatlarının rehin alındığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Sultan Mesûd, o adamın tüm borçlarını ödemiştir.³⁶

Sultan Mesûd'un hüsni muamelesine işaret eden diğer bir güzel davranışı devlet erkânından Ebu Selh Hamdûy ile gerçekleşmiştir. O, Gazne ve civarı bölgelerin vergi görevlisi (amili) olarak görev yapıyordu. Bir gün Sultan Mesûd, üç yıllık saltanatın hazine hesabını yapar ve 500 bin altın fazla çıkarır. Derhal hiddetlenir, bu mal halktan alınmıştır, benim değildir³⁷ diyerek iade edilmesini ister. O, bu davranışı ile adil ve kanaatkâr biri olduğunu kanıtlar. Sultan Mesûd babası Sultan Mahmud gibi sürekli sadaka, bağışta ve hayırda bulunurdu. Nakledildiğine göre onun her hayrı 500 bin altından az olmazdı. Kendisine en ufak bir iyilik yapanı kesinlikle boş çevirmezdi. Daha fazlasıyla ihsanda

³⁴ Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, 339. Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021), 5-20.

³⁵ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

³⁶ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

³⁷ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/82.

bulunarak eli açık ve vefakârlığını gösterirdi.³⁸ Bu davranışlarıyla şefkatli yüzünü gösterdi. Şebânkâreyî her ne kadar Mesûd'u hayırsever biri olarak tavsif etse de devleti felaketin eşiğine getiren, istişareye önem vermeyen bencil bir kişiliğe sahip olduğu da unutulmaması gerekir.

4. Sultan Mevdûd (1041-1048)

Amcası Sultan Muhammed'i öldürdükten sonra Gazneli tahtına geçen Şihâbüddeve Mevdûd, babası Sultan Mesûd gibi sert bir yapıya sahipti. Hatta çok acımasız bir sultandı. Müstevfi'nin aktardığına göre babasının intikamını almaya çalışan Mevdûd, amcasının ailesiyle beraber ve hatta babasının ölümünde eli olan herkesi toptan yok etti. Böylece sükûneti sağlamayı başardı. Ardından Çağrı Bey'in kızı ile evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Bu evlilikten dünyaya gelen oğlunun adını babasına nispeten Mesûd koydu. Yedi yıl hüküm süren Mevdûd, Recep 441/Kasım 1049 tarihinde Çağrı Bey'i ziyaret etmek üzere Horasan'a çıktığı sırada kulunç hastalığını yakalanarak yolda vefat etti.³⁹

Sultan Mevdûd devletçiliği ile bilinen akıllı ve adil bir sultandı. İşret meclislerinde sarhoş olsa bile kimseye sezdirmezdi. Sarhoş olduğu bir gün sarhoşluk sebebiyle umum halkı huzuruna kabul etmek istediğinde vezirleri korkmaya başlar, kabule yanaşmazlar. Bunun üzerine Sultan halkla görüşme konusunda ısrar eder. Söze dalar ve etrafındaki nedimler ve sanatçılar işe başlar. Bu aşamada sanatçılara dönerek: “*Ey sanatçılar doğru çalmıyorsunuz ve düzgün vurmuyorsunuz*” der. Ancak sanatçılar bundan bir şey anlamazlar üçüncü kez söz yürüterek çalan kişiye: “*Sana diyorum ki düzgün çalmıyorsun*” der. Bunun üzerine sanatçı: “*Allah sultanımıza sağlık versin devleti daim olsun düzeltereğiz*” der. Ardından Sultan: *Bak! On ikinci nota yukarıdan aşağı doğru düzgün değildir*” der. Sanatçılar da baktıkları zaman bu yanlışlığı bulurlar ve sultanın sarhoşluk anında bile akli başında olduğunu anlarlar. 20.000 kişinin huzurunda gafil olmadığının farkına varırlar.⁴⁰

Sultan Mevdûd öyle bir güçlü istihbarata sahipti ki 12000 kişinin yaşadığı Gazne'de hangi evde ne pişirildiği ve kaç kişi olduğunu bile takip ediyordu.⁴¹ Sultan Muhammed'den sonra devletin başına geçen Sultan Mevdûd, akıllı ve dirayetli faaliyetlerde bulundu. Türkmen başkaldırısının şiddet kazandığı bir sırada devletin istikrarını sağladı. Her olaya pür dikkat bakan sultanın gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Sarhoş ve baygın olduğu zamanlarda bile olup biten her şeyden haberdardı. Törenlerde yanlış yapan sazende ve hanendelere derhal müdahale ederek uyarırdı.⁴² Mütedeyyin bir sultan olmayan Mevdûd, devlet işlerinde müteveccih ve meyyal bir yapıya sahipti. Devlet düzeni ve istihbarat teşkilatını ön planda tutan Mevdûd, en ufak bir ihmali affetmez, fitne ve fesada fırsat vermezdi.

5. Sultan Mesûd b. Mevdûd (1048)

Deneyimli ve ağırbaşlı Sultan Mevdûd'un ansızın vefatı üzerine 441/1049 yılında II. Mesûd (Mesûd b. Mevdûd) tahta geçti.⁴³ Küçük yaşta olması nedeniyle devlet idaresi Selçuklu hanedanından gelen annesinin elinde bulunmaktaydı. Bu da Selçukluların, Gazneli sarayındaki tesirini gösteriyordu. Bu tablo sultanlardan her zaman paylarını alma geleneğine alışan Gazne emirlerini rahatsız ediyordu.

³⁸ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

³⁹ Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, 339.

⁴⁰ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

⁴¹ Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/89.

⁴² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/236; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şirâzî, *Düstûrî'l-Vüzerâ*, tsh. S. Nefisî, (Tahran: İkbâl Yayınları, Tahran, 1976), 169; Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 2/85.

⁴³ Clifford Edmund Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, çev. H. Enuşe, (Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, 1999), 273.

Bundan dolayı çocuk sultan sadece bir ay hüküm sürme fırsatı buldu.⁴⁴ Bosworth bu süreyi dört gün olarak nakletmektedir.⁴⁵ Yönetime el koyan Gazne emirleri ve devlet erkânı tarafından azledildi. Yerine amcası Ali b. Mesûd b. Mahmud getirildi.⁴⁶ Gerek çocuk yaşta olması gerekse yönetim süresinin kısa olmasından ötürü çocuk sultan Mesûd b. Mevdûd'un göz çarpmak herhangi bir liderlik vasfı bulunmamaktadır.

6. Sultan Ali b. Mesûd b. Mahmud (1048-1049)

Gazneli devlet erkânı ve ordu emirleri tarafından yeğeni Mesûd b. Mevdûd'un yerine getirilen Bahâüddeve Ali, arkasında barındırdığı emirlerin desteğiyle derhal devlet düzenini yeniden düzelterek emin adımlar atmaya başladı. 441/1049 yılında yönetime getirilen Sultan Ali, öncelikli olarak Selçuklularla ilişkilerini iyileştirme adına Sultan Mevdûd'un karısı (Çağrı Bey'in kızı) ile evlendi. Hândmir'in "o, temiz yürekli bir sultandı" dediği Sultan Ali, yine onun tabiriyle "cesur adımlar atarak ecdadının yolunu takip etti. Heybetli bir yapı ve güçlü bir iradeye sahip olan Sultan Ali, kendine rakip görenleri gözaltında tutarak devletin istikrarını sağlamayı prensip haline getirdi."⁴⁷ Sultan Ali, tek taraflı davranışları ve baskıları neticesinde yıllarca zindanda tuttuğu yeğeni Abdürreşîd'in Gazneli emirlerin destekleri ile zindandan kurtularak isyana kalkışmasını sağladı. İsyanda başarılı olan Abdürreşîd, amcası Sultan Ali'yi bir kalede esir alarak onun yerine kendisi hükümdar oldu.⁴⁸

Ortaçağ tarihçisi Müstevfî, Sultan Ali'nin döneminde meydana gelen olaylara farklı bir açıdan dikkat çekmektedir. Onun naklettiğine göre Bahâüddeve Sultan Ali yeğeninden sonra saltanatın başına geçti. Çağrı Bey'in kızı olan Sultan Mevdûd'un karısıyla evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Saltanatından iki yıl sonra amcası Sultan Abdürreşîd tarafından tahtan indirildi.⁴⁹ Hikmet Bayur, bahsi geçen görüşün tersini savunmaktadır. O, Sultan Ali'nin fazla tutunamamasının ana sebebini güçsüz bir sultan olduğuna bağlamaktadır.⁵⁰ Başka ifade ile güçlü Sultan Ali yönetimini yetki ve etkileri azalan gulamlar kabul edemediler ve devirdiler.

7. Sultan Abdürreşîd (1049-1052)

Sultan Ali'nin dirayetli ve cesur adımları sultanları sürekli tahakkümleri altında tutan Gazne emirlerini rahatsız etti. Çok geçmeden Ali b. Mesûd'dan çekinmeye ve ondan tedirgin olmaya başladılar. Nihayetinde türlü bahanelerle Ali b. Mesûd'un saltanatına son verdiler. Ardından 27 Şaban 441/24 Ocak 1050 tarihinde çok da dirayetli ve cesaretli olmayan Abdürreşîd'i tahta geçirerek istedikleri gibi davranmaya başladılar.⁵¹ Sultan Abdürreşîd'i tahta geçiren emirler, devlet işlerine müdahale edince düzen bozuldu, ülkede huzursuzluklar baş gösterdi.⁵² Bir müddet sonra liderliğini Tuğrul Bozan'ın üstlendiği isyan sonrasında tahtından indirilip öldürüldü. Böylece Sultan Abdürreşîd'in iki veya iki buçuk yıllık saltanatı kanlı bitti, devlet bir isyancı gulamın elinde

⁴⁴ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 400.

⁴⁵ Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, 329.

⁴⁶ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 400.

⁴⁷ Hândmir, *Düstürü'l-Vüzerâ*, 167; Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, (Kâbil: Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2013), 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2017) S. 36, Van 2017, s. 345–360; Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, 331.

⁴⁸ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 400.

⁴⁹ Hamdullah İbn Ebu Bekir Ahmed Müstevfî, *Târih-i Güzide*, İntişârât-ı Emir Timur, Tahran 2015, s. 400.

⁵⁰ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977), 1/206.

⁵¹ Hândmir, *Düstürü'l-Vüzerâ*, 167; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 354; Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, 331.

⁵² Hândmir, *Düstürü'l-Vüzerâ*, 167; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, 215; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı", 354; Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, 331; Bayur, *Hindistan Tarihi*, 206.

kaldı.⁵³Tarihçi Hândmîr, Sultan Abdürreşîd'in Bahâüddevle, Cemâlüddevle, Seyfüddevle, Zeynülmille, Mecdüddevle Ebu Mansur ve Ebü'l-Kasım lakapları olduğunu dile getirerek ondan hadis âlimi, fazıl insan olarak söz yürütmektedir.⁵⁴

Müstevfi'nin naklettiğine göre Sultan Abdürreşîd'in saltanatından bir yıl sonra Çağrı Bey'in kızı (azledilen sultan Ali'nin karısı) kocasının intikamını almak için büyük bir ordu düzenleyerek Gazne üzerine yürüdü. Buna karşı Sultan Abdürreşîd, kendini ve devletini savunmak üzere Sultan Mahmud'un gulamlarından olup emirü'l-ümerâ olan Tuğrul'u ordunun başına geçirdi. Selçuklulara karşı zafer elde eden Tuğrul, bu kez Sultan Abdürreşîd'e karşı savaş açtı. İsyanı başlatan Çağrı Bey'in kızı ise Sultan Abdürreşîd'i isyancı Tuğrul Bozan'a teslim ederek hapse attırdı ve Horasan'a döndü. Ardından velinimetine karşı nankör olan Tuğrul Bozan, yönetime el koydu. Bundan böyle akılsız ve tembel bir kişiliğe sahip olan Sultan Abdürreşîd, aptalca davranışlarda bulunuyordu. Açık bir yerde gözaltında tutulan sultan, Tuğrul Bozan'ı ayakta karşılayarak aferin dercesine alkışlardı. Nitekim Sultan Abdürreşîd'inbu âciz tavrını gören Tuğrul Bozan, Abdürreşîd'i, şehzadeler Hüseyin, Nasr, İrañşah, Halid, Abdurrahman, Mansur, Hümam, Abdürrahim ve İsmail'i öldürdü. Başka bir kalede tutulan İbrahim, Ferruhzad ve Şuca'yı öldürme fırsatını bulmadan kendisi öldürüldü. Böylece Tuğrul Bozan'ın kırk günlük darbe dönemi sona erdi.⁵⁵Böylece Gazneli tarihinde bir fetret devri olarak bilinen dönem sona erdi.

8. Sultan Ferruhzâd (1053-1059)

Cemâlüddevle Ebu Şûca Sultan Feruhzad, darbeci Tuğrul Bozan'ın öldürülmesinden sonra 444/1053 yılında vefalı Gazneli gulamlar tarafından tahta çıkartıldı. Cemalüddevle ve Sultanü'l-Muazzam lakaplarını alan Ferruhzâd, tahta çıkar çıkmaz öncelikli olarak isyancı Tuğrul'un öldürerek kuyu ve çukurlara attığı şehzadelerin cesetlerini, umum halkın huzuruna çıkararak saltanat mezarlığına defnetti. Ardından kendi sikkesini bastırarak bağımsızlığını pekiştirdi. Çağrı Bey önderliğinde Gazne üzerine gelen orduyu püskürttü. Selçukluların yönetiminde bulunan Tohâristân'ı almaya çalıştıysa da başarılı olmadı, barış anlaşması sağlandı. Kırk günlük fetretten sonra 6 yıl istikrarlı bir hüküm süren Sultan Ferruhzad, 450/1059 yılında kulunç hastalığı nedeniyle vefat etti.⁵⁶Ferruhzâd, büyük bir darbe ile sarsılan Gazneli devletini yeniden toparlamayı ve bir nebze olsun Selçuklu tehdidini bertaraf etmeyi başardı.

9. Sultan İbrahim b. Mesûd b. Mahmud (1059-1099)

Sultan Ferruhzad, vefat etmeden önce amcaoğlu İbrahim'i kendi veliahdı tayin etmişti. 450/1059 yılında tahta çıkan Zahîrüddevle Sultan İbrahim, mütedeyyin, müdebbir, dirayetli, ilim ve irfan ehli zahit bir sultandı. Fetihlerine nispetle II. Gazneli Mahmud olarak anılan Sultan İbrahim uzun ömürlü bir sultan olup döneminde Gazneli Devleti huzur, refah ve kalkınmaya kavuştu.⁵⁷ İçeride istikrarı sağladı, dışarıda sağlam ilişkileri geliştirdi. Özellikle Selçuklularla dostane münasebetler kurdu. Selçuklular, barış yanlısı bir sultan olan Sultan İbrahim'e mektup yazarken ona baba lakabı ile hitap ederdi. 42 yıllık saltanatı döneminde birçok hayır işlerine vesile olan Sultan İbrahim, mescitler,

⁵³ Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Perviz, s. 356.

⁵⁴ Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013. s. 214.

⁵⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 400; Hândmîr, *Düstûrül-Vüzerâ*, 167; Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı, 354; Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 214.

⁵⁶ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401; Hâce Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, haz. Ali Ekber Feyyaz, (Meşhed: Danişgah-ı Meşhed, 1971), 114.

⁵⁷ Zeynüddin Ömer İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, nşr: A. R. Bedravî, (Beirut: 1970), 9; *Târih-i Güzide*, 401; Said Nefisi, *Âsâr-ı Gümüşüde-i Beyhakî*, Mihir, 4/2 1315; s. 135.

hankahlar, ribatlar ve hanlar yaptırdı. Hindistan fetihlerini devam ettirdi.⁵⁸

Kurân-ı Kerim’le iç içe olan Sultan İbrahim hüsnühat sanatına da vakıftı. Her yıl bir Kurân-ı Kerim yazarak Mekke’ye hediye ederdi.⁵⁹ Bazı rivayetlere göre kendi el yazısıyla yazmış olduğu Kurân-ı Kerim’i bir yıl Mekke’ye bir yıl da Medine’ye gönderirdi.⁶⁰ Geceleri şehri gezerek yetim, ihtiyaç sahibi dul kadınlara gıda ulaştırırdı. Onun döneminde göz ilacı, hasta şurubu ve perhiz edenlerin yemekleri devlet tarafından karşılanırdı.⁶¹

Şebânkâreyî’nin naklettiğine göre Sultan İbrahim, saf ve temiz bir itikada ve hüsnüniyete sahip mütebedeyyin ve âdil bir sultandı. Birçok mescit ve ribatlar inşa etti. Onun döneminde fitne fesat azaldı. Bundan dolayı onun kırk yıllık saltanatı istikrarlı bir şekilde geçti. Selçuklular ile anlaştı ve Selçuklular ona saygı gösterdi. İki devlet arasında irtibat kuruldu, ailevi ilişkiler gelişti.⁶²

Sultan İbrahim’in yönetiminde ticaret gelişerek umum halk refah içinde yaşadı ve imar ümran faaliyetleri arttı. Şehir ve kasabalarda birçok bina yapıldı. Başkent Gazne civarında Hayrâbât ve Eymenâbât adları iki önemli devlet konağı yapıldı. Öyle ki Sultan İbrahim, yanında bir mescit, medrese veya ribat olmaksızın kendine bir ev yaptırmıyordu. İlim ve irfanı seven Sultan İbrahim’in 40 kızı ve 36 oğlu olduğu, kız evlatlarının hepsini âlim, arif, seyit ve şerifler evlendirdi.⁶³ 42 yıllık hizmet sonrası 5 Şevval 492/25 Ağustos 1099 tarihinde kendi eceliyle vefat etti.⁶⁴ Böylece Gazneli Devleti’nin ikinci altın çağı sonra ermiş oldu.

10. Mesûd b. İbrahim (1099-1115)

Yaklaşık yarım asır Gazneli Devletini müreffeh bir şekilde idare eden Sultan İbrahim’den sonra oğlu Alâüddeve Mesûd tahta geçti. Müstevfi’nin aktardığına göre Sultan Mesûd b. İbrahim adaletli ve güzel ahlaklı bir sultandı. Dindar bir kişiliğe sahip olan Sultan fetih ve gazalara önem vererek seferler düzenledi. Dışarıda seferler düzenleyen sultan komşularıyla da dirayetli bir şekilde geçindi. Sultan Sencer’in kız kardeşi Mehd-i Irak Hatun ile evlenerek Selçuklularla ailevi ilişkiler kurdu. Bu evlilikten Behramşâh dünyaya geldi. Refah bir dönem geçirmesine rağmen yumuşak huyluluğundan ötürü devlet işleri aksadı ve zayıflamaya başladı. 16 yıl hüküm süren Sultan Mesûd b. İbrahim, 508/1114 yılında vefat etti.⁶⁵

Sultan Mesûd babası dönemindeki sulh ve istikrar temelli politikayı takip ederek devlet erkânından kimseyi değiştirmede. Saltanatın teamüllerini aynen uygulayarak elini güçlendirdi. Devlet işlerini düzene koydu, devletin istikrarı, halkın güvenliği ve refahını koruyarak Hindistan fetihlerine devam etti. Ecdadı gibi büyük fetihlerde bulundu.⁶⁶ Babasının dindar ve temkinli siyasetinden etkilenen Sultan Mesûd aynen babasının kaide ve kuralları üzerine kalarak itidalli bir politika izledi.

Sultan Mesûd’un Hindistan fetihleri bir taraftan Abbâsî Halifesi el-Müstazhir Billâh’ı sevindirirken diğer taraftan halkın refahını arttırdı. Hilafet makamından gelen hilat ve bayraklarla fetih hareketlerini daha genişletti. Halka karşı âdil ve cömert davranmaya başlamasını sağladı. Selçuklularla ailevi ilişkiler kurmaya başladı. Babası zamanında nişanlandığı Selçukluların Horasan beyi Sencer’in

⁵⁸ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁵⁹ Kadı Ahmed Gaffari, *Târih-i Cihan Âra*, (Tahran: 1343), 103-104.

⁶⁰ Muhammed Kasım Firişte, *Tarih, Kanpur*, (1874), 48.

⁶¹ Yahya b. Abdülatif Kazvinî, *Lübbü’t-Tevarih*, nşr, Celal Tahrani, (Tahran: 1314), 89.

⁶² Şebânkâreyî, *Mecma’u’l-Ensâb*, 2/89.

⁶³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, 1/239.

⁶⁴ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁶⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 401.

⁶⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, 1/239; Abbâs Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, (Tahran: Müessesesi-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî, 1957), 360; Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, 480-484.

kız kardeşiyle evliliğini gerçekleştirdi. Böylece 17 yıllık saltanatını refah ve huzur içinde geçiren Sultan Mesûd, 509/1115 yılında 57 yaşında dünyaya gözlerini yumdu.⁶⁷ Siyasi evlilikler barış ve huzura vesile olacağı gibi devletlerin bir diğerinin egemenliği altına girmesine zemin de hazırlar. Bunun somut örneği Behramşâh döneminde görülecektir.

11. Sultan Şirzâd b. Mesûd (1115-1116)

Babasının vefatından sonra onun vasiyeti gereği tahta geçen Kemâlüddeve Şirzâd, 1115-1116 yılları arasında sadece bir yıl hüküm sürdü. Babası döneminde Hindistan'da ordu emiri olarak çalıştı. Şiire meraklı olan Şirzâd, Şair MesûdSa'd Selman ile yakın irtibat halindeydi. Şiir ve şairlerle hemhal olup muhtemelen devlet işlerini ihmal ettiğinden 509/1116 yılında kardeşi Arslanşah ona isyan ederek yönetime el kondu. Taberistân yerel yöneticilerine sığınan Sultan Şirzâd, Mekke ziyaretine gitti. Hac dönüşünde yeniden devletin başına geçmeye çalıştıysa da başarılı olmadı, 509/1116 yılında kardeşi Arslanşah tarafından tutuklanarak öldürüldü.⁶⁸ Arslanşah'ın dirayetsiz davranışları, kardeşi katli ülkeyi sonu gelmeyen istikrasızlığa ve Selçuklulara tabiliğe meydan hazırladı.

12. Sultan Arslanşah b. Mesûd (1116-1117)

Saldırgan ve dışlayıcı bir kişiliğe sahip olan Sultanüddeve Arslanşah kardeşi Şirzâd'ı öldürdükten sonra tahta geçti. Tahta geçer geçmez sert bir politika izleyerek kardeşlerini gözaltına almaya başladı. Onun bu hırslı davranışı yönetiminin sonunu getirdi. Kendisinden kurtulan üvey kardeşi Behramşâh ile arasında münakaşa başladı. Gazne'den firar eden Behramşâh, Horasan meliki olan dayısı Sencer'e sığındı. Kendisi ve annesine kötü muamele edildiğini dile getirerek dayısından destek talebinde bulundu. Sencer ona askeri destek verince kardeşine karşı savaş açtı, ardından kendisi de yardımına yetişti. Durumu daha güçlenen Behramşâh, Arslanşah'a karşı üstün geldi. Savaşı kaybeden Arslanşah ise Lahor bölgesine kaçtı. Ancak Sultan Sencer'in Horasan'a dönmesiyle beraber Arslanşah tekrar Gazne'ye hâkim oldu. Sultan Sencer'in yanına kaçan Behramşâh yeniden ordu toplayarak 512/1118 Arslanşah'ın üzerine geldi. Ona eman verdi. Daha sonra onda fitne emaresi görünce öldürdü. Böylece taht kavgası ile geçen 3 yıllık Arslanşah dönemi sona erdi.⁶⁹

Ortaçağ tarihçisi Şebânkâreyî'nin aktardığına göre Sultan Mesûd'un vefatından sonra onun yerine iki evladı kalmıştı. Bunlardan büyük olan Arslanşah tahta geçmişti. Küçük yaşta olan Behramşâh, Sencer'in kız kardeşinden dünyaya gelmişti. Gazne büyükleri yaşının büyük olması itibarıyla Arslanşah'ın tahta oturması konusunda ittifak ettiler. Bu gelişme üzerine Behramşâh ağabeyinden kaçarak Sencer'e sığındı. Sencer onunla anlaşarak bir orduyla Gazne'ye geldi. Arslanşah'ı mağlup ederek yerine Behramşâh'ı tahta oturttu. Sencer'in Irak'a dönmesinden sonra Sultan Arslanşah yeniden Gazne'ye giderek yönetimi ele aldı. Behramşâh ise Gazne'den kaçarak tekrardan Sencer'e sığındı ve ondan bir ordu alarak Gazne üzerine gitti. Bu kere Behramşâh zafer elde etti ve tahta yeniden çıktı. Daha sonra kardeşini yakalayıp bir kaleye hapsedti ve vefat edene kadar o kalede gözaltında tuttu. 14 yıl hüküm sürmüş olan Arslanşah, 522/1128 yılında gözaltındayken vefat etti.⁷⁰

Meşhur tarihçi Cüzcânî'ye göre Sultan Mesûd'dan sonra oğlu Ebü'l-Mülûk Arslanşah devletin başına geçti.⁷¹ Gelir gelmez cesur adımlar atan Arslanşah, tüm iktidarı kendi tekelinde tuttu. Saltanat

⁶⁷ Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 360; Merçil, "Gazneliler", 482.

⁶⁸ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 402.

⁶⁹ Müstevfî, *Târih-i Güzide*, 402.

⁷⁰ Şebânkâreyî, II, s. 89.

⁷¹ Ebü'l-Hasen İzzüddînAlî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, İbnü'l-esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk: Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî, (Tahran: İntişârât-ı Asâtîr Yayınları, 2004) 1595; Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 341.

iddiacısı kardeşlerine âdeta göz açtırmadı.⁷² Gazne’de bulunan tüm şehzadeleri hapse attı. Sultan Arslanşah’ın işbu acemice uygulamaları ve tek taraflı davranışları yaklaşık bir asır süren huzur ve refahı bitirdi. Gazneli-Selçuklu ilişkilerindeki eşitliği bozdu, hatta Gazneli Devleti’nin tâbilik sürecini hızlandırdı. Sultan Arslanşah’ın söz konusu saldırgan tavrını sezen kardeşi Behrâmşâh Horasan’a kaçarak dayısı Melik Sencer’e sığındı.⁷³ Bu gelişme üzerine Gazneli-Selçuklu ilişkilerinde bir dönüm nokta yaşadı, Melik Sencer’in yeğeni Behrâmşâh ile Gazne’ye girmesiyle beraber Selçukluların üstünlüğü kesinleşmiş oldu.

13. Sultan Behrâmşâh (1117-1157)

Gazneli Devleti’ni Selçuklulara tâbi hale getiren Sultan Behrâmşâh, Yemînüddeve ve Emînülmille, Muînüddeve ve Muizüddeve gibi lakaplarına sahipti. Behrâmşâh, 476/1084 yılında Sencer’in kız kardeşi Mehd-ı Irak Gevher’den Gazne’de dünyaya geldi. Behrâmşâh, 508/1114 yılında babasının vefatından sonra Selçuklulara sığındı. Dayısı Sencer’in desteğiyle kardeşi Arslanşah’ı ortadan kaldıran Behrâmşâh, Gazneli saltanatını idare etmeye başladı.⁷⁴ Müstevfi’nin ifadesiyle Behrâmşâh, dirayetli, ilim ehli ve âlim sever bir sultandı. Onun hakkında kitaplar ve methiyeler yazıldı. Meşhur âlim Nizameddin Nasrullah b. Abdülhamid “*Kelile ve Dimne*”yi Sultan Behrâmşâh adına ithaf etti. Huzurlu ve istikrarlı bir önem sürdüren Sultan Behrâmşâh 32 yıl Selçuklulara bağlı kalarak Gazneli Devleti’nin başında kaldı. Behrâmşâh, Gurluların hükümdarı Alaaddin Hüseyin b. Hüseyin Guri Gazne’ye ulaşmadan 551/1157 yılında vefat etti.⁷⁵

Sultan Behrâmşâh’ın ilk döneminde kısmen refaha kavuşan Gazneli Devleti, onun son dönemlerinde ise Selçuklulara karşı bağımsız hareket emesiyle yıpranmaya başladı. Melik Sencer’e vaat edilen vergiler gönderilmeyince Gazne yağmalandı. Kısa bir süre sonra Gurluların işgaliyle çöküntüye uğrayarak karanlık bir döneme girdi.⁷⁶ Tarihçi Cüzcânî’nin ifadesiyle Sultan Behrâmşâh, yakışıklı ve halkı himaye eden bir sultandı. Onun döneminde şiir ve edebiyat gelişti.⁷⁷ Selçukluların desteğiyle ülke uzun bir süre istikrara kavuştu.

14. Sultan Hüsrevşah (1157-1160)

Gazneli Devletinin çökmeye yüz tuttuğu bir sırada devletin başına geçen Zahîrüddevle Hüsrevşah, pek şanslı değildi. Çünkü babası Behrâmşâh döneminde devlet bağımsızlığını kaybetmiş, Selçuklulardan sonra Gurlular çıkar alanına girmişti. Bu amaçla Alâeddin Hüseyin Gurî Gazne’ye yönelince çok da muktedir ve dirayetli olmayan Hüsrevşah Hindistan’a doğru firar etti. Gazne’yi istila eden Alâeddin Hüseyin, yeğeni Gıyasettin Ebül-Feth Muhammed b. Sam’ı kendi vekili olarak Gazne’de bıraktı. Hüsrevşah’ı da sahte vaatler vererek tutuklattı. Böylece Gaznelilerin Gazne hâkimiyeti sonlanmış oldu. On yıla yakın hapiste tutulan Hüsrevşah, 555/1160 yılında vefat etti.⁷⁸ Onunla başlayan Gurluların işgali oğlu Hüsrev Melik döneminde de devam etti. sadece Gazne değil fethedilen topraklar da elden çıktı.

15. Sultan Hüsrev Melik (1160-1186)

Sultan Hüsrev Melik, Gazne dışında yönetimini kuran son Gazneli sultanıdır. Gurluların saldırılarına dayanamayan babası Hüsrevşah, başkent Gazne’yi terk etmişti. Bundan dolayı Hüsrev

⁷² Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 341.

⁷³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/241; Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 361.

⁷⁴ Akkuş ve Zeki, “Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157”, 403-409.

⁷⁵ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 402.

⁷⁶ Zeki, *Gazneli Mahmud’un Din Politikası*, 46.

⁷⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 1/241.

⁷⁸ Müstevfi, *Târih-i Güzide*, 403.

Melik dönemini Gazne'siz Gazneli Devleti dönemi olarak adlandırıyoruz. Çünkü yaklaşık iki asır hanedanın başkenti olan Gazne başkent özelliğini yitirmiş, Gurluların işgaliyle yerle yeksan olup yakılmıştı. Başkent Gazne'i terk ederek fetih yurdu Hindistan'a yerleşen Hüsrevşah'ın 7 yıl sonra vefat etmesi üzerine oğlu Sultan Hüsrev Melik, Lahor'da tahta çıktı. Devletini ilan ettikten sonra birçok faaliyetlerde bulunup cesaret ve dirayetini ortaya koydu. Bundan dolayı birçok lakap elde etti. Abbâsî halifesi ve himayesi altında tuttuğu şairlerden aldığı tahmin ettiğimiz işbu lakapları şiirler ve basılan sikkelerden öğrenmekteyiz.⁷⁹

Tâcüddevle ve'd-Din lakabını taşıyan Sultan Hüsrev Melik'ten meşhur reis lakaplı Muhammed b. Reşid ondan "*Sultanların en büyüğü ve dinin tacı*"⁸⁰ olarak bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Lahor saray şairlerinin şiirlerinden Sirâcü'd-Devle ve'd-Din lakabının da olduğunu bilmekteyiz. Şairleri seven Sultan Hüsrev Melik'e yakınlığı ve samimiliğiyle bilinen meşhur şair Fahrü's-Şuarâ Muhammed b. Ali, şiirlerinde onun Sirâcü'd-Devle lakabına nispetle Sirâcî mahlasını benimsemiştir. Sultan Hüsrev Melik'in 555/1160 yılında bastırıldığı sikkeden Zahirü'd-Devle ve'd-Din lakabının da varlığını öğrenmekteyiz.⁸¹ Ayrıca Sultan Melik Hüsrev'in Ebü'l-Muzaffer künyesiyle ile el-Sultanü'l-Azam lakabı olduğu da kayıtlar altındadır.⁸²

Sultan Hüsrev Melik'in şiir, edebiyat ve sanatsever bir sultan olmasının yanı sıra onun kişisel vasıflarını ilgilendiren diğer bir takım vasıfları bulunmaktadır. Onun bu vasıflarının Lahor'un devletin başkenti olarak ilan edilmesi, gelişmesi ve dağılmasına etkili olduğuna inanmaktayız. Örneğin onun yumuşak huylu, nazik mizaçlı ve cömert bir kişiliğe sahip olması devletini sanat ve edebiyat yönünden gelişmesini sağlarken işret meclislerine çok düşkün olması devlet işlerinin gerilemesine ve aksamasına zemin hazırlamıştır.⁸³ Bundan dolayı meşhur tarihçi Cüzcânî "*ondan hoş bir seda, herhangi bir eser kalmadı*"⁸⁴ şeklinde söz etmektedir.

Cüzcânî de Sultan Hüsrev Melik'in sert bir yapıya sahip olmadığına dikkat çekmekte ve ondan "Sultan-ı Halim" olarak söz yürütmektedir.⁸⁵ Onun eğlenceye düşkün olmasından dolayı devlet ve siyasetten pek bir şey anlamadığını ileri sürmektedir. Bundan dolayı devleti fazla ayakta kalmamış, yurdun dört köşesinde isyanlar baş göstermiştir. Ordu emirleri, saray kadınları ve hizmetçi gulamlar hükümdarlar gibi davranmaya başlamışlardır.⁸⁶ Ortaçağ tarihçilerinin aksine Bosworth, Gazneli Devleti'nin son sultanlarından övgüyle bahsetmektedir. Onların cesaret ve savaşçılığını ecdatlarına benzetmektedir. Özellikle Sultan Hüsrev Melik'in iyi ok atıp, iyi mızrak kullandığını dile getirmektedir. Gazne'nin elden çıkmasına rağmen kendine Lahor gibi uzak bir yeri başkent haline getirdiğini dile getirerek tezlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Ona göre Sultan Hüsrev Melik, Hindülara karşı yaptığı savaşta racalarını tutsak aldı. Onun cesaretiyle ilgili şairler şiirler besteledi. Methiyeler yazarak fetihlerinden övgüyle bahsettiler.⁸⁷ Öyle ki Sultan Hüsrev Melik, devletin başına geçer geçmez egemenlik alanını sınırlarını Pencâb ve Keşmir'e kadar genişletti. Ata yadigârı gaza ruhunu tekrar yaşattı.⁸⁸ Fazlaca kendini şiir ve işret meclislerine kaptıran Sultan Hüsrev Melik, bir hile sonucunda Gurluların eline düştü. Beş yıl gözetimde tutulduktan sonra 586/1191 yılında oğlu ile

⁷⁹ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.; Sıddı 1996, s. 209.

⁸⁰ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸¹ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸² Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸³ Hândmir, *Düstûrül-Vüzerâ*, 173.

⁸⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243.

⁸⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 426.

⁸⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1/243; Hândmir, *Düstûrül-Vüzerâ*, 173; Bayur 1987, s. 212; Perviz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, 363.

⁸⁷ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 429.

⁸⁸ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 429.

beraber katledildi.⁸⁹ Böylece Gazneli Devleti tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

SONUÇ

Gazneli sultanlarının liderlik vasıfları Gazneli Devleti'nin kuruluşu, gelişmesi, yükselişi, duraklaması ve yıkılmasında şüphesiz etkili olmuştur. Gazneli Mahmud iyi bir dini siyaset izleyerek ülke içinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat politikasını benimsemiştir. Ülke dışında Abbâsî halifesi adına Hindistan fetihlerinde bulunarak içeride ve dışarıda tartışılmaz muktedir bir Sultan haline gelmiştir. Onun ilim ve irfan ehli bir sultan olması gücüne güç katmıştır. Böylelikle âlim, arif, seyit, şerif velhasıl toplumun hemen her kesiminin desteğini kazanmıştır. Ancak yerine geçen halefleri onun gibi dini, siyasi ve idari liderlik vasıflarına haiz olamamıştır. Veliht tayin ettiği Sultan Muhammed yumuşak huylu ve pasif bir kişiliğe sahip olmuştur. Sultan Mesûd, aile fertlerine karşı saldırgan ve düşmanlarına karşı deneyimsiz politikaları izleyerek devlet topraklarını daraltmıştır. Bundan böyle taht mücadelesi başlamış, ordu emirleri ve saray hanımları adeta birer sultan gibi davranmaya başlamışlardır.

Din, devlet ve siyaset ilminden yoksun sultanlar söz konusu emirler ve gulamların gölgesinde kalmışlardır. Bu durumu fırsat bilen Selçuklu Devleti komşudaki bu zaafi iyi kullanarak iç işlerine müdahil olmuşlardır. Her ne kadar Sultan İbrahim gibi aklı başında sultanlar devleti toparlamaya çalışsa da ardından gelen tecrübesiz ve hoşgörüsüz şehzadelerin çatışması devleti toparlanmasında zor bir sürece sürüklemiştir. Kültürel alanda şiir ve edebiyatın gelişmesine rağmen siyasi ve askeri gerilemeler devleti komşu ve hasım gruplara karşı zayıf düşürmüştür. Arslanşah ve Behramşâh'ın dirayetsiz ve küçük şahsi hesapları Selçuklulara tâbi olmalarına zemin hazırlamıştır. Devlet, ardından Gurluların işgaline maruz kalmıştır. Her ne kadar Hüsrev Melik Lahor merkezli bir yönetim kurarak Gazneli Devletini Gazne dışında ayakta tutmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Onun güçlü olmasına rağmen işret ve eğlence meclislerine düşkün olması sonunu getirmiştir. Kısacası Gazneli sultanlarının dizginlenemeyen iktidar hırsları, müsrif davranışları, devletin âdeta direği sayılan dinî değerler ve gaza ruhundan uzak kalarak işret meclislerine tamamen kendilerini kaptırmaları devletin ve kendilerinin sonlarını getirmiştir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

⁸⁹ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, 343; Bayur, *Hindistan Tarihi*, 260.

KAYNAKÇA

- Akkuş ve Zeki, "Târih-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S, 51, 2016, 181-204.
- Akkuş, Mustafa, "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2019, S, 45, 353-369.
- Akkuş Mustafa, ve Zeki, İzzetullah, "Gaznelilerin Selçuklulara Tabiliği Meselesi ve Sultan Behrâmşâh Dönemi 1117-1157", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 43, 2020, 403-409.
- Bayur, Hikmet, *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1977.
- Beyhakî, Hâce Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*. haz. Ali Ekber Feyyaz. Meşhed: Danişgah-ı Meşhed,1971.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Târih-i Gaznevîyân*. çev. H. Enuşe. Tahran: Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, 1999.
- Cüzcânî, Kâdî Minâhacüddîn Ebü Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer. *Tabakât-ı Nâsiri*. haz. A. Habîbî. Tahran: Dünyayı Kitâb Yayınları,1974.
- Firişte, Muhammed Kasım. *Tarih Kanpur*. 1874.
- Gaffari, Kadı Ahmed, *Târih-i Cihan Ara*. Tahran: 1343.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr (Târih-i Gerdîzî)*. haz. Rahim Rızâzâde Melik. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, 2005.
- Halîlî, Halîlullah, *Saltanat-ı Gaznevîyân*. Kâbil: Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2013.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhânüddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Düstürü'l-Vüzerâ*. haz. S. Nefîsî. Tahran: İkbâl Yayınları, Tahran, 1976.
- İbn Hallîkân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed Ebü Bekir. *Vefeyâtü'l-'Ayân Ebnâü'z-Zaman*. haz. İ. Abbâs. Beyrut: Dâru Sadr, 1977.
- İbn Kesîr, İmâdü'ddîn İsmail b. Ömer, *Tabakâtü's-Şâfiyye*. haz. A. Mansûr. Bingazi: Dâru'l-Medâru'l-İslâmî, 2002.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*. haz. Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî. Tahran: İntişârât-ı Asâfir Yayınları, 2004.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer, *Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*. haz. A. R. Bedravî. Beyrut: 1970.
- Kargar, Abdullah, *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târih*. Peşaver: Müessese-i İntişârâtü'l-Ezher, 2005.
- Kazvinî, Yahya b. Abdüllatif, *Lübbü't-Tevarih*. haz. Celal Tahrani. Tahran: 1314.
- Kirmânî. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dimaşkî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târih*. Bağdat: Matbaatu Zivre,1965.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, 480-484.
- Merçil, Erdoğan, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Farsça Çevirisi)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1975, 203-255.
- Müstevfî, Hamdullah. *Târih-i Güzide*. haz. A. Nevâî. Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, 2015.
- Nefîsî, Saîd, *Âsâr-ı Gümüşide-i Beyhakî*. Mîhir. 1315.
- Nemr, Abdülmunim, *Târihü'l-İslâm fi'l-Hind*. Beyrut: el-Müessese el-Câmi'd-Dirasât ve'n-Neşr ve't-Tevdî,1981.
- Nizâmülmülk, Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî, *Siyerü'l-Mülûk ya Siyasetnâme*. haz. H. Berk Darak. Tahran, Kitâb Yayınları, Tahran, 1962.
- Okudan, Gülseri, *Afganistan ve Hindistan Fatih Sultan Gazneli Mahmûd*, Ankara: İksad Yayınları, 2020.
- Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 36, 2017, 345-360.
- Palabıyık, Hanefî, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Palabıyık, Muhammet Hanefî, "Gazneliler'de İlmi Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S, 1, 2001, s.s. 47-71.
- Palabıyık, Muhammet Hanefî, *Gazneli Mahmud*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.
- Perviz, Abbâs, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*. Tahran: Müessese-i Matbuat-i Ali Ekber-i İlmî,1957.
- Perviz, Abbâs, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*. Tahran: Müessese-i Matbuat-i Ali Ekber-i İlmî. 1957.
- Râvendî, Muhammed b. Ali, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Târih-i Âl-ı Selcûk*. nşr, Muhammed İkbâl. Tahra: Emir Kebir Yayınları, 1954.
- Seyid, Fuad Salih, *Mucemu'l-Kâbü's-Siyasîyînfi't-Târihi'l-Arabî ve'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü Hasanü'l-Adriyye, 2011.
- Şebânkâreyî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*. Tahran:Emir Kebir Yayınları, 1984.
- Tetley, G.E. *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History*, *Routledge Studies in the History of Iran and Turkey*. New York: Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009.
- Utbi Ebü. Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr er-Râzî,*Târih-i Yemînî*. Çev. E. Curfadekânî. haz. C. Şîâr. Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1966.
- Yakubovskiy, A.Y. "Gazneli Mahmut - Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S, 73, 1939.
- Yılmaz, Ahmet *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2021.
- Zehebî, el-İmam Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ*. haz. Ş. Arnavut ve M. Araksusî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996. 17/487.
- Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Zeki, İzzetullah. "Sultan Mahmud Sonrası Gazneli Devleti'ndeki Taht Mücadeleleri (1030-1040)", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S, 4, 2019, 7-25.

Zeki, İzzetullah. "Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması", *USAD*, 10, 2019, 161-178.

Zeki, İzzetullah. "Gazne'siz Gazneli Devleti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 2019, 269-278.

Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas

Bülent KAÇIN

Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye,
bulentkacin@hotmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 07.05.2024

Kabul: 21.08.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Büyük Selçuklu,
Alp Arslan,
Ayaz,
İlyas,
Sikke.

Büyük Selçuklu tarihi ile ilgili kaynaklarda sultanların oğullarının ve kardeşlerinin meliklik dönemleriyle ilgili çok sınırlı bilgi mevcuttur. Bu durum Sultan Alp Arslan'ın oğulları (olduğu kabul edilen) Melik Ayaz ve Melik İlyas için de geçerliliğini korumaktadır. Ayaz hakkında Hüseyinî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esir, Bundârî, Sibt İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Mahmûd ve Müneccimbaşî Ahmed gibi müellifler bilgi verirken, İlyas hakkında sadece Râvendî, Anonim Selçuknâme, Hasan-ı Yezdî ve Müneccimbaşî Ahmed'in eserlerinde kayıt vardır. Osman Turan "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti" isimli eserinde Alp Arslan'ın Ayaz ve İlyas isimlerinde iki ayrı oğlu olduğunu belirtmiş ve bu tespit daha sonra Selçuklu tarihi araştırmacıları tarafından da kabul görmüştür. Bu makalede birinci bölümde Melik Şihâbü'd-devle Ayaz b. Alp Arslan'ın hayatı hakkında bilgi verildikten sonra ikinci bölümde kaynaklarda Ayaz ve İlyas hakkında verilen bilgiler ve 465 (1072) yılında İlyas ve Şihâbü'd-devle'nin Belh'te darbettirdiği sikkeler ışığında Ayaz ve İlyas'ın farklı iki melik değil, aynı kişi olduğu tezi ispatlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu vesileyle Melik Şihâbü'd-devle Ayaz İlyas'ın bastırdığı sikkelerin tanıtımı da yapılmıştır.

Son of Sultan Alp Arslan Malik Shihâb Al-Dawla Ayâz Ilyâs

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 07.05.2024

Accepted: 21.08.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Geat Seljuk,
Alp Arslan,
Ayâz,
Ilyâs,
Coin.

The sources on the history of the Great Seljuks contain very limited information on the reigns of the sons and brothers of the sultans. This is also true for Sultan Alp Arslan's sons (which is considered to have been existed) Malik Ayâz and Malik Ilyâs. Authors such as Husaynî, Ibn al-Jawzî, Ibn al-Athîr, Bundârî, Sibt Ibn al-Jawzî, Ahmad b. Mahmoud, and Munedjîdjîm Bashi Ahmad provide information about Ayaz, On the other hand there only exist information about Ilyâs in the works of Râwandî, Anonymous Seljuknama, Hasan-e Yazdi, and Munedjîdjîm Bashi Ahmad. Osman Turan, in his book "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti", stated that Alp Arslan had two separate sons named Ayâz and Ilyâs, and this view was later accepted by Seljuk history researchers. In the first part of this article, we are going to give information about the life of Malik Shihâb al-Dawla Ayâz the Son of Alp Arslan. In the second part, the thesis that Ayâz and Ilyâs are not two different maliks but the same person has been tried to be proven in the light of the information given in the sources about Ayâz and Ilyâs and the coins having minted by Ilyâs and Shihâb al-Dawla in Belh in 465 (1072). Also on this occasion, the coins minted by Malik Shihâb al-Dawla Ayâz Ilyâs were also introduced.

Atf/Citation: Kaçın, Bülent. "Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 31-41. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.38>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Büyük Selçuklu tarihi ile ilgili kaynaklarda sultanların oğullarının ve kardeşlerinin meliklik dönemleri ile ilgili bilgiler çok az olmakla birlikte içerisinde birbirleriyle çeliően ifadeler de barındırmaktadır. Bu durum Sultan Alp Arslan'ın oğulları için de geçerliliğini korumaktadır. Râvendî Alp Arslan'ın oğullarının Arslanşah, İlyas, Arslan Argun, Böri Bars, Tekiş, Toganşah, Tutuş, Alp Melik, Tuğrul ve Melikşah olduğunu,² Hüseyinî, İbnü'l-Esîr, Bundârî ve Ahmed b. Mahmûd ise Ayaz, Melikşah, Tutuş, Böri Bars, Arslan Argun, Tekiş olduđunu³ belirtmişlerdir. Anonim Selçuknâme'de de Alp Arslan'ın İlyas, Tekiş, Yüzî, Bars, Arslan Oğul, Toganşah, Tutuş ve Melikşah isimlerinde sekiz oğlu olduğu kaydedilmiştir.⁴

Büyük Selçuklu tarihi alanında eser veren müellifler de eserlerinde eldeki veriler ışığında ve kaynak tenkidinde bulunarak Sultan Alp Arslan'ın oğulları hakkında bazı değerlendirmelerde bulunurlar. Faruk Sümer, Alp Arslan'ın oğullarından Ayaz ile Arslanşah'ın aynı kişi olduğunu, Osman Turan ise Alp Arslan'ın Ayaz ve İlyas isimlerinde iki ayrı oğlu olduğunu kaydetmektedir.⁵ Osman Turan'ın bu görüşü daha sonra Selçuklu tarihi araőtirmacıları tarafından da kabul görmüştür. Bu makalede melikler hakkında elde edilen yeni veriler değerlendirilerek birinci bölümde Melik Şihâbü'd-devle Ayaz b. Alp Arslan'ın hayatı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise kaynaklarda Ayaz ve İlyas hakkında verilen bilgiler ve 465'te (1072) Melik İlyas ve Melik Şihâbü'd-devle adına Belh'te basılan sikkeler ışığında Ayaz ve İlyas'ın iki ayrı melik değil, aynı kişi olduğu tezi ispatlanmaya çalışılmıştır.

1. Melik Şihâbü'd-devle Ayaz b. Alp Arslan

Ayaz'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak babası Alp Arslan'ın 424 (1032)⁶ ve kardeşi Melikşah'ın 447 (1055) yılında⁷ dünyaya geldiklerini dikkate aldığımızda Ayaz muhtemelen

¹ Selçuklu tarihini bana sevdiren ve lisans öğrencisinin tezine atf yapma lütfunu gösteren Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e; beni Selçuklular'da meliklik müessesesi konusunda araőtirma yapmaya teşvik eden ve Selçuklu sikkeleriyle ilgili müktesebatını paylaőarak bu makalenin ortaya çıkmasına vesile olan Prof. Dr. Sadi S. Kucur'a, akademik çalışma yapmam konusunda desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İsa Kayaalp'e ve ayrıca koleksiyonlarındaki iki sikkenin fotoğraflarını yayınlamama izni veren Tübingen İslam Nümismatiği Araőtirma Merkezi Sorumlusu Dr. Sebastian Hanstein'e teşekkür ederim.

² Râvendî, *Râhat-üs-Sudür ve Âyet-üs-Sürür [Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti]*, çev. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/120. Râvendî, Sultan Alp Arslan'ın on oğlu olduğunu belirtmiş ve eserinin nesep şeceresi kısmında bunların adlarını vermiştir. Nişâbüri (*Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan (Ankara: Kopernik Kitap, 2018), 91), Reşidü'd-din Fazlullâh (*Selçuklular Cami'ü't-Tevarih*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 88) ve Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Őebânkâreî (*Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar Târihi)*, çev. Fahri Unan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 77) de Sultan Alp Arslan'ın on oğlu olduğu bilgisini vermişlerdir.

³ Sadruddîn Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022), 112; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvâmüddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 48; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 18. İbnü'l-Esîr ve Bundârî, melikin ismini İyaz (ایاز) şeklinde kaydetmektedir.

⁴ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 22. Böri Bars'ın ismi muhtemelen yanlışlıkla Yüzî ve Bars olarak verilmiştir. İbn Funduk (*Târih-i Beyhak*, nşr. Ahmed Behmenyâr (Tahran: Çâphâne-i Kânûn, 1317), 72) da Alp Arslan'ın Şihâbü'd-devle Tekiş İlyas adında bir oğlu bilgisini vermiştir. Burada da muhtemelen Tekiş ve İlyas isimleri yanlışlıkla Tekiş İlyas şeklinde kaydedilmiştir.

⁵ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları* (İstanbul: TDAV, 1999), 2/594-595; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötügen, 24. Baskı, 2021), 189. Faruk Sümer ve Osman Turan'ın yaptığı bu değerlendirmelerin eldeki veriler ışığında doğru bir tespit olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar meliklerin darp ettirdiği sikkelerden haberdar değillerdi.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 111; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 23; İbn Hallikân, *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*, çev. Halil İbrahim Gökbörü (Ankara: Altınordu Yayınları, 2022), 56. Alp Arslan'ın doğum tarihi için kaynaklarda farklı bilgiler de mevcuttur. Bu konu için bk. İbrahim Kafesoğlu, "Alp Arslan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/526; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 1/135-136; Cihan Piyadeoğlu,

440'lı yılların başında dünyaya gelmiştir. Ayaz'ın Alp Arslan'ın ilk çocuğu⁸ olması sebebiyle doğumunun Horasan'da, başta Çağrı Bey ve Alp Arslan olmak üzere hanedan mensupları arasında mutluluk vesilesi olduğunu söylemek mümkündür. Faruk Sümer de Ayaz adının yakışıklılıkları dolayısıyla kölelere konulan isimlerden olduğunu, bu sebeple doğum müjdesini getiren memlûkün Ayaz adını taşıması sebebiyle sultanın oğluna bu adı koymuş olabileceğini ifade etmektedir.⁹

Ayaz hakkındaki ilk bilgi, Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına çıkmasının ardından saltanatının tasdik edilmesi için Abbâsî halifelîği ile yürütülen görüşmelerle ilgili kayıtlardan elde edilmektedir. Sultan Alp Arslan adının hutbelere konulmasını, hil'at verilmesini ve kendisine yazışmalarda “el-Veledü'l-müeyyed” lakabıyla hitap edilmesini talep etti. Selçuklu tarafının bütün istekleri kabul edildi ve ayrıca sultana halife tarafından “Ziyâü'd-dîn ve Adudü'd-devle” lakapları da verildi. Heyetler arasında yapılan görüşmelerde Alp Arslan'ın oğulları Ayaz ve Melikşah'a da lakap istendiği anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde halife, sultanın büyük oğlu Ayaz'a “Kutbü'l-mille” ve “Şihâbü'd-devle”, kısa bir süre sonra veliaht ilan edilecek olan diğer oğlu Melikşah'a ise “Cemâlü'l-mille” ve “Celâlü'd-devle” lakaplarını verdi.¹⁰ Bu durumun, halife tarafından kaynaklara yansıyan Selçuklu meliklerine verilen ilk lakap tevcihi olması bakımından önem arzettiğini söyleyebiliriz.

Selçuklu sultanlarının yaptığı seferlere onlarla birlikte oğullarının katıldıklarına dair kaynaklarda pek çok kayıt mevcuttur. Ayaz da babasıyla birlikte tecrübe kazanmak amacıyla çok sayıda sefere iştirak etmiştir.¹¹ Bu seferlerden biri de Alp Arslan'ın bölgede otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla çıktığı Hârizm seferidir. Sultan, Hârizm'e ulaştığında hâdimler tarafından kendisine çeşitli hediyeler takdim edildi. Daha sonra Alp Arslan bunlardan bir miktar altını oğlu Ayaz'a uzattı. O, babasının önünde dizleri üzerinde gelerek yeri öpüp kendisine verilen altınları aldı ve geri döndü. Ayaz'dan sonra Hûzistan hâkimi Hezâresb'e de bir miktar altın takdim edildi. Hezâresb yeri öptü, sultanın yanına gitti, verilen altınları aldı ve geri döndü. Ayaz'a kıyasla daha düşük bir itaat tezahürü gösteren Hezâresb, sultan tarafından bağımsız hareket etme niyetinde olduğu gerekçesiyle azarlandı.¹² Bu olaydan Selçuklular'da meliklerin ve emirlerin sultanın yanında - bazı istisnalar olsa

Sultan Alp Arslan Fethin Babası (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 27-29; Muharrem Kesik, *Malazgirt'in Kahraman Kumandanı Sultan Alp Arslan* (İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2021), 29; Abdülkerim Özeydin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)* (İstanbul: İrcica, 2023), 101.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 161; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 68; İbn Hallikân, *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*, 77. Râvendî (*Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, 122) ise Melikşah'ın doğum tarihi olarak 445 (1053-54) senesini vermişlerdir.

⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 149.

⁹ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, 594-595. Sümer, Ravendî'nin soy kütüğünde İlyas'ı yanlışlıkla Alp Arslan'ın oğulları arasında verdiğini belirtmiştir.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 96; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân*, nşr. Muhammed Enes el-Hinn-Kâmil Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye 2013), 19/163; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 132 (Tercüme metinde yanlışlıkla iki melikin lakapları birleştirilerek, “Sultanın oğulları Ayaz'a ‘Cemâlü'l-mille ve Şihâbü'd-devle’ lakabını verdi” şeklinde aktarılmıştır. Arapça metinde ise melikin adı İlyas olarak verilmiştir); M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamani* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 3/176. “Kutbü'l-mille” ve “Şihâbü'd-devle” lakaplarını Gazneli Me'sûd'un da kullandığı görülmektedir (Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 554).

¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 149,185; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 32; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 99. Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmûd, Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı öncesinde ismi verilmeyen oğlunu bir askeri birlikle Halep'te bıraktığını kaydetmiştir. Bu melikin daha sonra topladığı kuvvetlerle Malazgirt Savaşı'na iştirak ettiğini söyleyebiliriz. Kaynaklarda Büyük Selçuklu meliklerinin bu savaşa katılmalarıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak ülke savunması için görevlendirilen meliklerin dışındaki diğer meliklerin tamamı bu önemli savaşa katılmış olmalıdır.

¹² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 149; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamani*, 61-62, 147-148.

da - katı protokol kurallarına uymak zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bunu destekleyen veriler mevcuttur.¹³

Ayaz'ın Hârizm seferinden sonra kardeşi Melikşah ile birlikte Karahanlılar üzerine de sefer yaptığı kaydedilmiştir. Selçuklu melikleri muhtemelen Tamgaç Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında yaşanan taht mücadelelerinden yararlanarak Karahanlı topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Ancak Şemsülmülk Nasr'ın karşı saldırısında varlık gösteremeyen Ayaz ve Melikşah geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁴ Şemsülmülk, taraflar arasında yaşanan bu mücadelenin sorumlusu olarak Alp Arslan'ın kızı olan zevcesi Âişe Hatun'u görmüş ve kardeşlerini ülkesine karşı saldırıya geçmeleri için teşvik ettiği gerekçesiyle onu döverek öldürmüştür. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Sultan Alp Arslan, kendisinin ölümüyle neticelenecek olan Türkistan seferine çıkmak zorunda kalmıştır.¹⁵

Ayaz'ın hayatındaki en sıkıntılı günlerini, babası Alp Arslan tarafından kardeşi Melikşah'ın veliht ilan edildikten sonra yaşadığı muhakkaktır.¹⁶ Büyük oğul olarak kendisinin veliht ilan edilmesini beklerken, 458 (1066) senesinde Melikşah'ın veliht ilan edilmesinin Ayaz'da büyük bir huzursuzluk yarattığını söyleyebiliriz. Sultan Alp Arslan Melikşah'ı veliht ilan ettikten kısa bir süre sonra ülke topraklarına hanedan üyeleri arasından yöneticiler tayin etti, Horasan'ın mühim şehirlerinden olan Belh'i de Ayaz'a verdi.¹⁷ Sultanın bu tasarrufu oğlunun üzüntüsünü azaltma çabası olarak görülmelidir. Alp Arslan daha sonra ölüm döşeğindeyken oğlu

¹³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 40-41; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 249-250. Melikşah, amcası Osman yanına geldiğinde kendisine protokol kurallarını uygulatmazken, kardeşi Togaşah'ı ise huzurunda protokol kurallarına uymadığı gerekçesiyle hapsedmiştir.

¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 183; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/325; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 113; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Karahanlılar Fasikülü*, çev. Necati Lugal (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1940), 9. Sıbt İbnü'l-Cevzî sefere katılan meliklerin Ayaz ve Melikşah, Ebü'l-Ferec Hârizm meliki Wilias, Münecimbaşı Hârizm Meliki Ayaz, Ahmed b. Mahmûd ise Melikşah olduğu bilgisini vermiştir. Ömer Rıza Doğrul, eserde geçen Wilias isminin İbnü'l-Esîr'i dayanak göstererek İlyas olması gerektiğini belirtir. Ancak İbnü'l-Esîr'deki İlyas Alp Arslan'ın oğlu değil kardeşidir.

¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 183; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 325; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 113-114; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Karahanlılar Fasikülü*, 9. Sultan Alp Arslan'ın kızının öldürülmesiyle ilgili kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur (daha fazla bilgi için bk. Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 113-114). Oktay Aslanapa, Ayşe Bibi türbesinin Alp Arslan'ın kızı Âişe Hatun için yapılmış olabileceğini kaydeder ("Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan Zamanından Kalan Eserler", *Türkiyat Mecmuası* 17 (1972), 23).

¹⁶ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, 595. Faruk Sümer Ayaz'ın Alp Arslan tarafından pek sevilmediğini ve bu yüzden en büyük oğlu olduğu halde veliht yapılmadığını belirtmiştir. Ayaz'ın veliht ilan edilmemesinde Melikşah ya da Vezir Nizâmülmülk'ün Ayaz'ı sultana kötölemelerinin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Ayaz'ın tahta çıkması onlar açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Kaynaklarda da Melikşah'ın Nizâmülmülk'ün katkısıyla tahta çıktığı açık bir şekilde belirtilmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 112; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Selçuklular Cami'ü't-Tevarih*, 87-88).

¹⁷ F. Schwarz, *Siloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh Und Die Landschaften Am Oberen Oxus XIV c Hurâsân III*, (Tübingen-Berlin: Ernst Wasmuth Verlag, 2002), 93; Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins* (Santa Rosa: Stephen Album Rare Coins, 2011), 183; Zeno.ru, 288272; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 105. Mîrhând eserinde Ayaz'ın ismini vermemiş ve onu "diğer gözünün nuru" olarak nitelendirmiştir. Mîrhând'a göre Melikşah'tan sonra diğer gözünün nuru büyük oğlu Ayaz olmalıdır. 463 ve 465 tarihli Melik İlyas ile 465 tarihli Melik Şihâbü'd-devle adına Belh'te bastırılan sikkeler de Alp Arslan tarafından Belh'in yönetiminin Ayaz'a verildiği bilgisini doğrulamaktadır. İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil'de Selçuklular*, 101) Belh'in Süleyman b. Çağrı'nın yönetimine bırakıldığını kaydeder. Ancak Alp Arslan'ın kendisine karşı taht mücadelesine girişmiş olan kardeşine Belh gibi önemli bir şehrin yönetimini vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Kaynaklarda bu bilgiyi destekleyen kayıt bulunmamaktadır. İbnü'l-Esîr'in verdiği malumat doğru olsa bile Osman Turan'ın (*Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 158) ifade ettiği gibi Süleyman'ın Belh'e tayininden kısa bir süre sonra şehir yönetiminin Ayaz'a verildiğini söyleyebiliriz. Cihan Piyadeoğlu (*Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 4) ise Süleyman'ın Alp Arslan tarafından Belh'e tayin edilmesinin onun tarafından tehdit olarak algılanmadığını gösterdiğini ifade etmiştir. Süleyman adına, Belh'te basılmış bir para bulunmazken 470 (1077-78) senesinde Velvâlic'de basılan bir sikke mevcuttur.

Ayaz'ın Melikşah'ın iktidarına karşı çıkmasını engellemek için ona 500.000 dinarla birlikte Belh'in verilmesini istedi ve kendisinden de kardeşine yardım etmesini talep etti. Sultan, Melikşah'tan Ayaz'ın bunlara razı olmaması durumunda ona verilmesi taahhüt edilen bu parayı onunla mücadelede kullanmasını istedi.¹⁸ Alp Arslan bu vasiyetle kendi iktidarında Belh'in idaresini elinde bulunduran oğlu Ayaz'ın, Melikşah'ın yönetiminde de Belh'te hüküm sürmeye devam etmesini amaçladığı anlaşılmaktadır. Aynı durum Kirman hâkimi kardeşi Kavurd için de geçerlidir. Ayaz babasının bu vasiyetini istemeden de olsa onaylamak zorunda kaldı ve babasını Merv'de defnettikten sonra Melikşah'ın yanından ayrılıp Belh'e döndü.¹⁹

Ayaz Belh'e döndükten sonra kardeşi Melikşah'a karşı taht mücadelesine girişip girişmeyeceğini düşünmeden babasının ölümü sonrasında yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Karahanlılar'ın ve Gazneliler'in saldırıları karşısında Selçuklu ülkesinin topraklarını korumak zorunda kaldı. O önce Tirmiz'i alan Karahanlılar'la 23 Cemâziyelâhir 465 (06 Mart 1073) tarihinde mücadele ettiyse de başarı elde edemedi,²⁰ daha sonra Gazneliler'le mücadele ederek onları mağlup etti ve ülkelerine geri dönmelerini sağladı.²¹ Ayaz bu olaydan kısa bir süre sonra 465 (1073) senesinde Belh'te öldü ya da öldürüldü.²² Kaynaklarda ölüm tarihi olarak 466 (1073-74) senesi verilen Ayaz'ın ölümünden hemen sonra Belh'in yönetiminin Tekiş'e verildiği belirtilmiştir. 465 (1073) yılında Belh'te Tekiş adına Melikşah'a tâbi olarak basılan sikkeler mevcut olduğuna göre Ayaz'ın 466 (1073-74) yılında değil de 465 (1073) yılında vefat ettiği kesinlik kazanmaktadır. Kafesoğlu, Ayaz'ın öldürülmüş olabileceği ihtimalini dile getirmiştir. Ayaz'ın ölüm sebebi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun Gazneliler karşısında kazandığı zaferden üç gün sonra ölmesi ve ölümüyle ilgili kaynaklarda verilen bilgilerden, Vezir Nizâmülmülk'ün tedbiriyle öldürüldüğü sonucuna varılabilir. Melikşah'ın kendi iktidarına karşı bir tutum içerisinde olduğunu düşündüğü ağabeyi Ayaz'ın ölümüne sevinmesi ve Vezir Nizâmülmülk'ün tavsiyesi üzerine onun için bir taziye töreni düzenlemesi öldürülme ihtimalini güçlendirmektedir. Böylece Melikşah, Ayaz'ın ölümünden sonra rahat bir nefes almış oldu ve onun cenaze merasiminin hemen ardından Belh'in yönetimini kardeşi Tekiş'e verdi.²³

¹⁸ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem*'de Selçuklular, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 114; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 46; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 184. Bundârî ayrıca Belh Kalesi'nin yönetiminin Melikşah'a verildiğini belirtmektedir. Bu durum Ayaz'ın kontrol altında tutulması için alınan bir tedbir olarak düşünülebilir.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 112-113; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 48; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 185. Özaydın, eserin Arapça metninde "Ayaz Arslan" olarak geçen melikin ismini "Ayaz" şeklinde tercüme etmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, nşr. Tornberg (Beirut: Dâru's-Sâdr 1979), 10/76).

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 113; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, yay. Ali Öngül (İstanbul: Kabcı Yayıncılık, 2017), 1/83.

²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyan*, 274; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 193; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 125. Bu mücadelede Gazne askerlerinden 700'ünün (tercüme metinde 7000 kişi olarak verilmiş) Ayaz'ın ordusuna katıldığı belirtilmiştir.

²² F. Schwarz, *Sillogie Numorum Arabicorum Tübingen*, 93-94; Album, *A Checklist of Islamic Coins*, 183; Zeno.ru, 288272; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 117; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 50; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*, 193; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 125; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 85; Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 114; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul: Ötügen, 3. Baskı, 2019), 57. Hasan-ı Yezdî melikin ölüm tarihini belirtmezken ismini Ayaz değil de İlyas olarak vermiştir.

²³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 117; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 125. Ahmed b. Mahmud, Ayaz ile Melikşah'ın arasının iyi olmadığını ve birbirlerine karşı kin duyduklarını belirtmektedir. Ayaz'ın kullandığı Şihâbü'd-devle lakabının muhtemelen bu görevlendirme sırasında Melikşah tarafından kardeşi Tekiş'e verildiğini söyleyebiliriz.

2. Sultan Alp Arslan'ın Oğulları Ayaz ve İlyas Meselesi

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın oğullarının isimlerini veren kaynaklarda Ayaz hakkında Hüseyinî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, Bundârî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ahmed b. Mahmûd ve Müneccimbaşı bilgi verirken, İlyas hakkında sadece Râvendî, Anonim Selçuknâme, Hasan-ı Yezdî ve Müneccimbaşı'nda kayıt bulunmaktadır. Ayrıca Ebü'l-Ferec'de Hârizm Meliki Wilias ve Mîrhând'da ise Alp Arslan'ın "diğer gözünün nuru" olarak ifade edilen yine Ayaz ya da İlyas olmalıdır. Müneccimbaşı hariç kaynakların hiçbirinde Alp Arslan'ın İlyas ve Ayaz isimli oğulları bir arada zikredilmemiştir.

Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklular'da da hanedan üyelerine Türkçe ve İslâmî (Arapça) isimlerinin bir arada verildiği görülmektedir. Tuğrul Bey'in İslâmî ismi Muhammed, Çağrı Bey'in Dâvud, Alp Arslan'ın Muhammed olduğu kaynaklarda kaydedilmiştir. Alp Arslan'ın oğulları olduğu kabul edilen İlyas ve Ayaz isimlerinin kaynaklarda bir arada kullanılmaması sebebiyle aynı durumun Ayaz ve İlyas için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yani kaynakların bir kısmının onu Türkçe, diğerlerinin ise İslâmî adıyla zikrettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Ayaz'ın İslâmî ismi muhtemelen İlyas olmalıdır.

Tablo 1. Alp Arslan'ın Oğlu Olarak İlyas ve Ayaz Adının Geçtiği Kaynaklar

Ayaz	Hüseyinî İbnü'l-Cevzî İbnü'l-Esîr Bundârî Sıbt İbnü'l-Cevzî Ahmed b. Mahmûd Müneccimbaşı
İlyas	Râvendî <i>Anonim Selçuknâme</i> Hasan-ı Yezdî Müneccimbaşı
Wilias	Ebü'l-Ferec
"Diğer gözünün nuru"	Mîrhând

Alp Arslan'ın İlyas ve Ayaz isminde iki oğlu olduğu bilgisini veren tek kaynağımız Müneccimbaşı'dır. Ancak Müneccimbaşı eserinde Alp Arslan'ın Ayaz, Melikşah, Arslanşah, Tekiş, Bôri Bars, Tutuş ve Argun adlarında yedi oğlu olduğunu ifade ederken onun İlyas adında bir oğlu olduğu bilgisini vermemiştir.²⁴ Müellif İbnü'l-Esîr'in eserinden aldığı bilgiler üzerinde muhtemelen kaynak tenkidine tâbi tutarak bazı değişikliklerde bulunur. Bunlardan biri de İbnü'l-Esîr'in Sagâniyân ve Tohâristan hâkimi olarak İlyas b. Çağrı şeklinde verdiği bilgiyi Sagâniyân ve Tohâristan hâkimi İlyas b. Alp Arslan şeklinde değiştirmesi olmuştur.²⁵ Müneccimbaşı eserinde yaptığı bu değişikliklerin gerekçesini belirtmemiştir. Osman Turan da sebebini açıklamadan Müneccimbaşı'nın yaptığı bu tasarrufu benimsemiştir.²⁶ Ancak Müneccimbaşı ve Osman Turan'ın İlyas b. Alp

²⁴ Müneccimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 82.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 101; Müneccimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 76.

²⁶ Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 158. Müneccimbaşı ve Osman Turan'ın yaptığı bu değerlendirmelerin eldeki veriler ışığında doğru bir tespit olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar İlyas'ın 454 tarihli parasından haberdar değillerdi. Selçuklu tarihi araştırmacılarının, Sultan Alp Arslan'ın vali olarak görevlendirdiğini belirttikleri İlyas ve Ayaz'ın kimlikleri, tayin edildikleri bölge ve şehirler hakkında farklı görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Erdoğan Merçil-Ali Sevim (*Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 52) ve Ali Öngül, (*Büyük Selçuklular*, İstanbul: Çamlıca, 2018), 57) İlyas b. Alp Arslan'ın Tohâristan'da Ayaz b. Alp Arslan'ın ise Belh'te, Kafesoğlu, (*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 43, n. 16) Ayaz b. Alp Arslan'ın Belh'te, Piyadeoğlu (*Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, 109) ve Kesik (*Sultan Alp Arslan*, 106) İlyas b. Çağrı'nın Sagâniyân ve Tohâristan'da, Özgüdenli (*Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 144) ve Özeydin da (*Büyük*

Arslan olarak verdikleri kişi İbnü'l-Esîr'in ifade ettiği gibi İlyas b. Çağrı olmalıdır. Çünkü daha sonra varlığından haberdar olunan 454 (1062-63) senesinde Belh'te İlyas adına bastırılan sikkeler²⁷ İbnü'l-Esîr'in bilgisini doğrulamaktadır.

Tablo 2. Münecimbaşı'nın İbnü'l-Esîr'in Alp Arslan'ın Eyalet ve Vilayetlere Tayin Ettiği Melikler Hakkında Verdiği Bilgilerde Yaptığı Değişiklikler

Eyalet / Vilâyet	İbnü'l-Esîr	Münecimbaşı
Hârizm	Arslan Argun b. Dâvud Çağrı Bey	Arslanşah b. Alp Arslan
Merv	Arslanşah b. Alp Arslan	-
Sagâniyân ve Toharistan	İlyas b. Dâvud Çağrı Bey	İlyas b. Alp Arslan

Osman Turan daha sonra eserinin Alp Arslan'ın Türkistan seferini anlattığı kısmında da Ebü'l-Ferec ve Münecimbaşı'yı kaynak göstererek İlyas b. Alp Arslan'ı Hârizm meliki, Ayaz b. Alp Arslan'ı ise Toharistan meliki olarak ifade etmiştir.²⁸ Ancak Ebü'l-Ferec Hârizm melikinin adını Wilias, Münecimbaşı ise Ayaz olarak kaydetmiştir.²⁹ Bu bilgilerden Wilias ve Ayaz'ın Osman Turan'ın belirttiği gibi iki ayrı kişi değil aynı kişi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ayrıca kaynaklardaki bilgilerden Ayaz'ın Belh'le birlikte Toharistan'a da hakim olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Selçuklu İmparatorluğu, 111-112,150) İlyas b. Çağrı'nın Sagâniyân ve Toharistan'da, Ayaz b. Alp Arslan'ın ise Belh'te hüküm sürdüğünü belirtmektedirler.

²⁷ Schwarz, *Siloge Numorum Arabicorum Tübingen*, 92-93; Album, *A Checklist of Islamic Coins*, 183; Osman G. Özgüdenli, "Siloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balı und Die Landschaften Am Oberen Oxus XIV c Hürâsân III", *Tarih Dergisi*, 38 (2003), 163-164. Tübingen kataloğunda 454 ve 465 tarihli Belh'te basılan paraların Çağrı Bey'in oğlu İlyas'a, Stephen Album'ün *Checklist*'inde ise 454 (1062-63) ve 463 (1070-71) yıllarında Belh'te bastırılan paraların Tuğrul Bey'in oğlu İlyas'a ait olduğu kaydedilmiştir. 454 (1062-63) yılında Belh'te basılan paralar İlyas b. Çağrı'ya, 463 (1070-1071) ve 465 (1072) yılında bastırılanların ise Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde Belh'te hüküm süren İlyas (Ayaz) b. Alp Arslan'a ait olduğunu söyleyebiliriz.

²⁸ Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 189. Selçuklu tarihçilerinin, Sultan Alp Arslan'ın Türkistan seferi hakkında da farklı görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Karahanlılar üzerine sefer yapan Sultan Alp Arslan'ın oğlu olan melikin/meliklerin, Erdoğan Merçil (*Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2024, s. 72), Öngül (*Büyük Selçuklular*, 89) ve Kesik (*Sultan Alp Arslan*, 278) Hârizm Meliki İlyas ve Toharistan Meliki Ayaz, Piyadeoğlu (*Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, 212) Ayaz ve Melikşah, Kafesoğlu (*Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 40) Hârizm Meliki İlyas, Özgüdenli (*Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, 159) ve Özaydın (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 143) Toharistan Meliki Ayaz, Ömer Soner Huncan ise (*Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 323) Hârizm Meliki Ayaz olduğunu kaydetmektedir.

²⁹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 317,325; Münecimbaşı Ahmed, *Câmiu'd-Düvel Karahanlılar Fasikülü*, 9. Münecimbaşı bu bilgiyi ya Ebü'l-Ferec'den ya da onun kullandığı kaynaktan almış olmalıdır. Osman Turan, Ebü'l-Ferec'deki, Hârizm Meliki İlyas bilgisini değiştirmekten Münecimbaşı'ndan aldığı Hârizm Meliki Ayaz bilgisinde değişiklik yaparak onun Toharistan meliki olduğunu ifade etmiştir. Hüseyinî (*Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 28) ve Ahmed b. Mahmûd (*Selçuk-nâme*, 80-81) Hârizm'in Alp Arslan tarafından Arslan Argun'a, Ebü'l-Ferec ise Sâlârşah'a verildiğini kaydetmişlerdir. Faruk Sümer de ("Arslan Argun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/399) Hârizm'in Ayaz'a verildiği değerlendirmesinde bulunmuştur. Hârizm, Mîrhând (*Ravzatü's-safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 105) ve Münecimbaşı'nın (*Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, 76) ifade ettiği gibi Arslanşah'a verilmiş olmalıdır.

³⁰ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil'de Selçuklular*, 117; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 125. Piyadeoğlu, (*Güneş Ülkesi Horasan*, 65) Melik İlyas ve Melik Ayaz'ın aynı kişi olma ihtimalini ifade etmektedir.

Tablo 3. Melik İlyas ve Melik Şihâbü'd-devle'nin (Ayaz) Darbettirdiği Sikkelerin Listesi

Darp Yılı	Darp Yeri	Değer Birimi	Darbettiren	Metbûu
463	(Belh?)	Dirhem	Melik İlyas	Melikü'l-İslâm Alp Arslan
465	(Belh)	Dirhem	Melik İlyas	Melikü'l-İslâm Alp Arslan
465	Belh - Kubbetü'l-İslâm	Dinar	Melik İlyas	Melikü'l-İslâm ve Zahîru'l-İmam Alp Arslan Muhammed
465	Belh - Kubbetü'l-İslâm	Dinar	Melik Şihâbü'd-devle	Melikü'l-İslâm ve Zahîru'l-İmam Alp Arslan Muhammed

465 tarihli Melik İlyas³¹ ve Melik Şihâbü'd-devle³² adına Belh'te Sultan Alp Arslan'a tâbi olarak bastırılan sikkeler de Ayaz ve İlyas'ın iki ayrı kişi değil de aynı kişi olduğu tezimizi doğrulamaktadır. Bazı yayınlarda 463 ve 465'te Melik İlyas adına bastırılan paraların Çağrı Bey'in oğlu İlyas'a ait olduğu belirtilmiştir. Ancak İlyas b. Çağrı'nın Alp Arslan'ın iktidarında Belh'te bulunduğu ve onun Şihâbü'd-devle lakabını kullandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 465 (1072-73) senesinde Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde Belh'te hüküm süren melikin Alp Arslan'ın oğlu Ayaz olduğu ve kendisine halife tarafından Şihâbü'd-devle lakabı verildiği bilgisi kaydedilmiştir. Alp Arslan'a tâbi olarak basılan bu sikkelerin Melik Şihâbü'd-devle Ayaz İlyas'a ait olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Sultan Alp Arslan'ın 465 yılının Rebülevvel ayının 10'unda (24 Kasım 1072) vefat ettiği bilgisini dikkate aldığımızda da 465 (1072) senesinde iki farklı kişinin Alp Arslan döneminde Belh'te yönetici olarak görevlendirilmiş olması ihtimal dahilinde değildir. Bu durumda da 465'te Belh hâkimi olan Melik Ayaz ile Melik İlyas'ın aynı kişi olduğu hükmüne varmak mümkün görünmektedir.

SONUÇ

Bu makalede, hakkında çok az bilgi sahibi olunan Sultan Alp Arslan'ın büyük oğlu Belh hâkimi Melik Şihâbü'd-devle Ayaz'ın, babası ve kardeşi Melikşah'ın iktidarındaki hayatı hakkında bilgi verildikten sonra Alp Arslan'ın oğulları olduğu kabul edilen Ayaz ve İlyas'ın iki ayrı melik değil, aynı kişi olduğu tezi ortaya konmuştur. Kaynaklardaki bilgiler, 465 (1072) yılında “Melik İlyas” ve “Melik Şihâbü'd-devle” isim, unvan veya lakabıyla Belh'te Sultan Alp Arslan'a tâbi basılan sikkeler, İlyas ve Ayaz'ın aynı şehzade olduğu görüşünü ispatlamaktadır. Ayrıca bu vesileyle Melik Şihâbü'd-devle Ayaz İlyas'ın darbettirdiği sikkelerin tanıtımı yapılmış, onun 463 (1070-71) ve 465 (1072-73) yıllarında Sultan Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde Belh'te hüküm sürdüğü ve 465 (1073) yılında burada vefat ettiği sonuçlarına da varılmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

³¹ Schwarz, *Sillogae Numorum Arabicorum Tübingen*, 93; Album, *A Checklist of Islamic Coins*, 183. Tirkeş Hocaniyazov, *Katalog Monet Gosudarstva Velikikh Sel'dzhukov* (Aşhabad: İlim, 1979), 122; Özgüdenli, “*Sillogae Numorum Arabicorum Tübingen*”, 164; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, 51. Hocaniyazov ve Özgüdenli paraların İlyas b. Çağrı adına Alp Arslan döneminde, Piyadeoğlu ise İlyas b. Çağrı adına Melikşah döneminde basıldığını belirtmektedir.

³² Zeno.ru, 288272; Zeno.ru, 290416. Hocaniyazov, *Katalog Monet Gosudarstva Velikikh Sel'dzhukov*, 212. Zeno'da Melik Şihâbü'd-devle adına 465 (1072) yılında Belh'te Sultan Alp Arslan'a tâbi olarak bastırılan iki adet sikke mevcuttur. Bunlardan ilkinin İlyas b. Tuğrul'a, ikincisinin ise Tekiş b. Alp Arslan'a ait olduğu belirtilmiştir. Tekiş'in ağabeyi Ayaz'ın (İlyas) ölümünden sonra Melikşah'ın iktidarında Belh'e hâkim olduğu bilgisini dikkate aldığımızda bu iki sikkenin de Şihâbü'd-devle Ayaz (İlyas) b. Alp Arslan'a ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Hocaniyazov'un İlyas b. Çağrı'ya ait olduğunu belirttiği, Melik Şihâbü'd-devle'nin bastırıldığı sikke de İlyas b. Alp Arslan'a ait olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 1. Cilt Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ahmed b. Mahmûd. *Selçuk-nâme*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.
- Album, Stephen. *A Checklist of Islamic Coins*. Santa Rosa: Stephen Album Rare Coins, 2011.
- Album, Steve. (2006 November 1). List 218, lot 49377.
- Album, Steve. (2023.01.26). Auction 45, lot 736.
- Anonim. *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*. tercüme ve notlar: Halil İbrahim Gök, Fahrettin Çoşguner. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Aslanapa, Oktay. "Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan Zamanından Kalan Eserler". *Türkiyat Mecmuası*, 17 (1972), 21-24.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i. *Târih-i Beyhakî*. çev. Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Bundârî. *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvâmüddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- Hocaniyazov, Türkes. *Katalog Monet Gosudarstva Velikikh Sel'dzhukov*. Aşhabad: İlim, 1979.
- Hunkar, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş (766-1212)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Hüseyinî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali ibn Nâsır ibn 'Ali. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. çev. Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı 1999.
- İbn Hallikân. *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*. çev. Halil İbrahim Gökbörü. Ankara: Altınordu Yayınları, 2022.
- İbnü'l-Adîm. *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1989.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman. *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem*'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092). seçme tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. nşr. Tornberg. 10. Cilt Beyrut: Dâru's-Sâdr, 1979. / *el-Kâmil'de Selçuklular*. çeviri, notlar ve açıklamalar: Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022.
- İbn Funduk, Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî. *Târih-i Beyhak*. nşr. Ahmed Behmenyâr. Tahran: Çâphâne-i Kânûn, 1317.
- Kaçın, Bülent. *Selçuklu Hatunları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Alparslan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/526-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken, 3. Baskı, 2019.
- Kesik, Muharrem. *Malazgirt'in Kahraman Kumandanı Sultan Alp Arslan*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2021.
- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mâhmud. *Ravzatu's-safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. tercüme ve notlar Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Müneccimbaşı Ahmed. *Câmiu'd-Düvel Karahanlılar Fasikülü*. çev. Necati Lugal. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1940.
- Müneccimbaşı Ahmed. *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*. yay. Ali Öngül. 1. Cilt İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2017.
- Nişâbüri, Zahîru'd-Dîn. *Selçuknâme*. çev. Ayşe Gül Fidan. Ankara: Kopernik Kitap, 1. Baskı, 2018.
- Öngül, Ali. *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Camlica, 2018.
- Özeydin, Abdülkerim. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*. İstanbul: İrcica, 2023.
- Özgüdenli, Osman G.. "Slloge Numorum Arabicorum Tübingen, Balh und Die Landschaften am oberen Oxus XIV c Hürâsân III". *Tarih Dergisi*. 38 (2003), 159-168.
- Özgüdenli, Osman G.. *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*. 1 Cilt. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Özkuzugüdenli, Bülent. *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî isimli eserinin Selçuklular kısmı (Giriş-Farsça metin-Türkçe tercüme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Âlâmeti)*, çev. Ahmed Ateş. 1. Cilt Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- Reşîdü'd-din Fazlullâh. *Selçuklular Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*. çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2. Baskı, 2018.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyan*. nşr. Muhammed Enes el-Hınn-Kâmil Muhammed el-Harrât. 19. Cilt Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013. / *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan'da Selçuklular*. seçme tercüme ve değerlendirme: Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Schwarz, F.. *Slloge Numorum Arabicorum Tübingen Balh Und Die Landschaften Am Oberen Oxus, XIV c Hürâsân III*. Tübingen-Berlin: Ernst Wasmuth Verlag, 2002.
- Sümer, Faruk. "Arslan Argun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sümer, Faruk. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. 2. Cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Şebânkârî, Muhammed b. Ali b. Muhammed-i. *Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar Tarihi)*. çev. Fahri Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken, 24. Baskı, 2021.

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=288272&cat=17278&ppuser=&sortby=d&way=desc> (29.03.2024)

<https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=290416&cat=5552&ppuser=&sortby=d&way=desc> (29.03.2024)

EK 1. Melik Şihâbü'd-devle Ayaz İlyas'ın Darbettirdiği Sikkeler

Ön yüz		Arka yüz		
لا اله الا الله وحده لا شريك له الياس	ملك			الله محمد رسول الله القايم بامر الله ملك الاسلام الب ارسلان
بسم الله ضرب هذا الدينار بـ(بلخ) سنة ثلاث و ستين و اربعماية				?
?				?
463, (Belh?), Dirhem, 2.61g (S. Album, List 218, 1 November 2006, nr. 49377.)				
ملك عدل لا اله الا الله وحده لا شريك له القايم بامر الله الياس				بلخ محمد رسول الله ملك الاسلام وظهير الامام الب ارسلان محمد
بسم الله ضرب هذا الدينار بقية الاسلام سنة خمس و ستين و اربعماية				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân</i> , et-Tevbe, 33)
(el-Kur'ân, er-Rûm, 4-5)				
465, Belh - Kubbetü'l-İslâm, Dinar, 2.25g, 4h (SNAT, XIVc/III, nr. 757.)				
ملك لا اله الا الله وحده لا شريك له القايم بامر الله الياس				بلخ محمد رسول الله ملك الاسلام وظهير الامام الب ارسلان محمد
بسم الله ضرب هذا الدينار بقية الاسلام سنة خمس و ستين و اربعماية				محمد رسول الله (<i>el-Kur'ân</i> , et-Tevbe, 33)
(el-Kur'ân, er-Rûm, 4-5)				
465, Belh - Kubbetü'l-İslâm, Dinar, 3.59g, 3.69g, 24-24.2mm (Hocaniyazov, nr. 439.)				
ملك لا اله الا الله وحده لا شريك له القايم [يا] امر الله شهاب الدولة				بلخ محمد رسول الله ملك الاسلام وظهير الامام الب ارسلان محمد
بسم الله ضرب هذا الدينار بقية الاسلام سنة خمس و				محمد رسول الله

ستين و اربعماية		(el-Kur'ân, et-Tevbe, 33)
(el-Kur'ân, er-Rûm, 4-5)		
465, Belh - Kubbetü'l-İslâm, Dinar, 3.80 g (Zeno.ru, 288272; 290416.)		
ملك لا اله الا الله وحده لا شريك له القايم [ب]امر الله شهاب الدولة		بلخ محمد رسول الله ملك الاسلام وظهر الامام الب ارسلان محمد
بسم الله ضرب هذا الدينار بقبة الاسلام سنة خمس و ستين و اربعماية		محمد رسول الله (el-Kur'ân, et-Tevbe, 33)
(el-Kur'ân, er-Rûm, 4-5)		
465, Belh - Kubbetü'l-İslâm, Dinar, 3.51g (S. Album Rare Coins, Auct. 45, 26.01.2023, lot 736.)		
ملك لا اله الا الله وحده لا شريك له القايم [ب]امر الله شهاب الدولة		بلخ محمد رسول الله ملك الاسلام وظهر الامام الب ارسلان محمد
بسم الله سنة خمس		
?		?
[46]5, Belh, Dinar, 3.55g, 24mm (Hocaniyazov, nr. 440.)		
لا اله الا الله وحده لا شريك له الياس		الله محمد رسول الله القايم بامر الله ملك الاسلام الب ارسلان
بسم الله ضرب هذا الدينار بـ(بلخ) سنة خمس و ستين و اربعماية		
?		?
465, (Belh), Dirhem, 2.64g, 1h (SNAT, XIVc/III, nr. 758.)		

İktidarın Sembolik Dili: Sâmerî Dönemi Abbâsî Halifelerinin Unvanları

Mehmet Ali KAPAR

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Karaman, Türkiye, mkapar78@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Ebubekir Sıddık ÖZANLAYAN

Uzm., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
Karaman, Türkiye, esozanlayan@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 31.05.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Abbâsî Halifeleri,
Sâmerî Dönemi,
Diplomasi,
Unvan,
Lakap.

Devlet kademesi içerisinde kullanılan lakap ve unvanlar kişiler arasındaki hiyerarşiyi tanzim eder ve yöneticilerde hükümdarlık alameti olarak da sayılır. Abbâsî Halifeleri, tarih boyunca değişen siyasi ve toplumsal şartlara uyum sağlamak adına farklı zamanlarda çeşitli unvanlar kullanmışlardır. Bu unvanlar, Halifelerin sahip olduğu liderlik rollerinin çeşitliliğini ve genişliğini vurgulamaktadır. Abbâsîlerin Halife el-Mu'tasim tarafından başlatılan ve 836 ile 892 yılları arasında devam eden kısmı "Sâmerî Dönemi" olarak adlandırılır. Sâmerî dönemi halifeleri, diğer dönemlerde olduğu gibi unvan ve lakaplar kullanarak hükümdarlıklarını daha etkili hale getirmek istemişlerdir. Çalışmada, tüm Abbâsî Halifeleri tarafından kullanılması bir gelenek olan Halifelik unvanlarının Sâmerî Dönemine yansımaları ve bunların sadece bir lakap değil, aynı zamanda siyasi, dini ve kültürel anlamlar taşıdığına incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca Sâmerî Dönemi, Abbâsî Halifelerinin unvanlarının iktidar sembolleri ve siyasi dinamiklerdeki rolünü araştırmaktadır. Yöntem olarak kavramların açıklanması, örneklendirmeler ve karşılaştırmalar kullanılmıştır. Temel tartışma konusu Sâmerî döneminde Halife unvanlarında ne gibi değişikliklerin ve gelişmelerin olduğu ve ana kaynaklar merkezli olarak nitel araştırma yöntemi kullanılarak doküman analizi yapılmıştır.

The Symbolic Language of Power: Titles of the Abbasid Caliphs of the Sâmerî Period

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 31.05.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Abbasid Caliphs,
Sâmerî Period,
Diplomacy,
Title,
Epithets.

The titles and epithets used within the state level organise the hierarchy between individuals and are also considered as a sign of sovereignty in rulers. The Abbasid Caliphs used various titles at different times in order to adapt to the changing political and social conditions throughout history. These titles emphasise the diversity and breadth of the Caliphs' leadership roles. The period of the Abbasids initiated by Caliph al-Mu'tasim and lasted between 836 and 892 is called the "Sâmerî Period". As in other periods, the caliphs of the Sâmerî period wanted to make their reign more effective by using titles and epithets. This study aims to examine the reflections of the Caliphate titles, which were a tradition used by all Abbasid Caliphs, on the Sâmerî Period and to examine that they were not only a nickname, but also carried political, religious and cultural meanings. It also investigates the role of the titles of the Abbasid Caliphs of the Sâmerî Period in symbols of power and political dynamics. Explanation of concepts, exemplifications and comparisons are used as methods. The main topic of discussion is the changes and developments in the titles of the Caliphs during the Sâmerî period, and document analysis was carried out using qualitative research method centred on the main sources.

Atıf/Citation: Kapar, Mehmet Ali – Özanlayan, Ebubekir Sıddık. "İktidarın Sembolik Dili: Sâmerî Dönemi Abbâsî Halifelerinin Unvanları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 42-58. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.39>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

İslam devlet geleneğinin tarihi süreci içerisinde devlet başkanlarına ve onun temsil ettiği makama yönelik birçok unvan kullanılmıştır. Bu kullanımlar zamana, zemine ve geleneklere göre değişiklik göstermiştir. Ortak noktada *emirlik*, *meliklik* ve *halifelik* gibi unvanlar daha sık tercih edilmiştir. Hz. Peygamber sonrasında Hz. Ebubekir'e *Halîfetü Resûlillâh*, Hz. Ömer ve sonrasındakilere ise *Emîru'l-Mü'minîn* ve *Halife* sıfatlarının sık kullanıldığı görülür. İslam Hukuku'nda ise devlet başkanlığı ifade edilirken aynı anlamda kullanılan ve bir görev tanımı olarak *İmamet-i Uzmâ*, *Halifelik* ve *Mü'minlerin Emîrliği* şeklinde ifade bulmuştur. Bu şekilde vasıflandırılan kişiler yürütme yetkisinin sahibi olup en yüksek hükümet organıdır ve devleti yönetme yetkisini elinde bulundurur.¹

Devlet başkanlarının kullandığı unvanlar sadece devlet içi ilişkileri ilgilendiren bir unsur olmayıp uluslararası ilişkileri düzenleyen diplomasinin de olmazsa olmaz parçalarından birisidir. Buna göre kişinin, kurumun unvanları ya da muhataba hitap etmede kullanılan unvanlar, onların konumunu ve alınacak muhataplık düzeyini de belirlerler. Bu unvanlar muhataba verilen değeri ve kendisinin üstünlük derecesini göstermesi adına diploması de önemli bir ayrıntıdır. Bu nedenle çalışmada incelenen dönemde halifelerin kullanmış oldukları unvanların bilinmesi, diğer devletler nezdinde temsilîyetini içerdiğinden dolayı önemlidir.

Abbâsi Halifeliğinin değişen siyasi dinamikleri ve halifeler tarafından benimsenen unvanlar, bu dönemin karmaşık yapısını yansıtarak İslam toplumundaki liderlik geleneğinin evrimini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Abbâsi halifeleri, tarih boyunca değişen siyasi ve toplumsal koşullara uyum sağlamak amacıyla farklı dönemlerde çeşitli unvanlar kullanmışlardır. Bu unvanlar, halifelerin liderlik rollerinin çeşitliliğini ve kapsamını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, özellikle Sâmerâ dönemi halifeleri ve sonrasında hüküm süren Muktefî-Billâh (902-908) ile Muktedir-Billâh (908-932) gibi Abbâsi halifelerinin kullandığı unvanların yalnızca birer isim değil, aynı zamanda siyasi, dini ve kültürel anlamlar taşıdığı gerçeğini incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Sâmerâ Dönemi'nin Tarihsel Bağlamı

Abbâsîler (750-1258), İslam dünyasında en uzun süre hüküm süren halifelik hanedanı olarak tarihte önemli bir yer edinmiştir. Sâmerâ Dönemi, Abbâsi Hanedanlığının tarihinde kritik bir evre ve dönemeç olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönem, devletin askerî ve idarî gücünün zirveye ulaştığı bir süreçtir. Bu dönemde Abbâsîler, Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü kontrol altında tutarak İslam dünyasında önemli bir kültürel ve entelektüel merkez konumuna gelmişlerdir. Ancak, siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar, bu gücün sürdürülebilirliğini engellemiş ve sonraki yüzyıllarda devletin zayıflamasına ve nihayetinde çöküşüne zemin hazırlayan temel etkenler arasında yer almıştır.

Abbâsi Halifesi el-Mu'tasım tarafından başlatılan Sâmerâ Dönemi (836-892), başkentini Bağdat'tan Sâmerâ'ya taşınmasıyla başlamıştır.² Halife el-Mu'tasım, Bağdat'ta artan politik karışıklıklar, isyanlar ve Abbâsi hükümetinin otoritesini sorgulayan hareketlerle karşı karşıya kalmış ve başkentini daha güvenli bir konuma taşınması fikrini gündeme getirmiştir. Diğer taraftan başkentini taşınması sadece güvenlik kaygılarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Abbâsi Devleti'nin siyasi ve toplumsal dinamiklerinde de önemli değişimlere yol açmıştır.³

Halife el-Mu'tasım'ın Sâmerâ'yı başkent olarak belirlemesinde, şehrin yeni kurulmuş ve Bağdat'a göre gelişmekte olan bir konumda, ayrıca savunmasının da daha kolay olması etkili olmuştur. Bu nedenle başkenti Bağdat'tan Sâmerâ'ya taşıdı. Halife el-Mu'tasım'ın liderliğinde, Abbâsîler Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü kontrol ettiler. Bu dönemde Abbâsi ordusu, güçlü bir mazbut kuvvet olarak tanındı ve bölgedeki diğer devletlerle

¹Hüseyin Çeliker, "İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26-27 (2008), 251.

²Hatice Kübra Topuz, "Abbâsi Başşehri Sâmerâ ve Abbâsi Tarihinde Sâmerâ Dönemi", *İstem* 18 (2011), 87-88.

³Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 85; Nuri Köse, *Abbâsîler Döneminde Halifelere* (Samsun: OMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, (2021), 78-82.

başarıyla rekabet etti.⁴ Ayrıca Sâmerâ, Abbâsî Devleti'nin kültürel ve entelektüel merkezi haline geldi. Bilim, sanat ve edebiyatta büyük gelişmeler yaşandı. Abbâsî halifeleri, saraylarında entelektüel ve bilimsel çalışmaları teşvik etti ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden bilginleri ve entelektüelleri Sâmerâ'ya çekti.⁵ Sâmerâ'nın bilimsel yönden gelişmesini sağlayanlar arasında Abbâsî halifesi Mu'tasım'ın veziri hatip ve edebiyatçı Muhammed b. Abdülmelik b. ez-Ziyat⁶ ve Ahmed b. Hanbel⁷ gibi isimleri saymak mümkündür.

Diğer yandan Sâmerâ Dönemi, Abbâsî Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar yaşanan bir dönem olarak da bilinir. Abbâsî Halifeleri, aile içi rekabetler ve emirler arasındaki güç mücadeleleriyle karşı karşıya kaldılar. Bu iç çekişmeler, devletin sonraki yüzyıllarda zayıflamasına ve çöküşüne zemin hazırladı. 9. yüzyılın sonlarına doğru, Abbâsîlerin gücü yavaş yavaş zayıflamaya başladı ve 10. yüzyıl boyunca iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldı. Böylelikle devletin çöküş sürecine giden yol da açılmış oldu.

2. Sâmerâ Dönemi Abbâsî Halifeleri ve Mühürlerinde Kullandıkları Unvanlar

Abbâsî Halifeleri, yalnızca siyasi ve dini otoriteyi temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda mühür ve yüzüklerinde kullanılan unvan ve isimlerle bu otoriteyi sembolleştirmişlerdir. Mühürlerde yer alan ifadeler, halifelerin kimliklerini, yetkilerini ve meşruiyetlerini vurgulayan bir araç olarak işlev görmüştür. Mühürlerde kullanılan unvanlar, hem halifelerin dini liderlik rollerini hem de siyasi üstünlüklerini ifade eden güçlü birer sembol olarak dikkat çekmektedir. Halifelerin tam isim künyeleriyle mühürlerdeki unvanlar arasında kurulan bağlantılar, yalnızca bireysel kimliklerin bir yansıması değil, aynı zamanda Abbâsî döneminin siyasi ve kültürel anlayışını da ortaya koyan birer ipucudur. Aşağıda Sâmerâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin mühürlerinde geçen unvanların yapısı ve bu unvanların halifelik kurumunun meşruiyeti üzerindeki etkileri incelenecektir.

Halife Mu'tasım-Billâh'a (833-842) Sâmerâ döneminin ilk halifesi olarak Me'mûn'un vefatından sonra, 833 yılında biat edilmiştir. Kardeşi Me'mûn'un politikalarını sürdüren Mu'tasım, 8 yıl 8 ay 8 gün süren hilafeti boyunca devlet yönetiminde önemli rol oynamış ve bu süreye atfen *el-Müsemmen/Sekizli Halife* unvanıyla anılmıştır.⁸ Mühründe, “*Hiçbir benzeri olmayan Allah'a hamdüsena olsun*” ifadesi kazanmış olup bu ifade, hem onun dini otoritesini hem de Allah'a olan bağlılığını simgelemektedir.⁹ Sâmerâ'da 842 yılında vefat eden Halifenin cenaze namazını oğlu Vâsik kıldırmıştır. Kaynaklar, Mu'tasım-Billâh'ın fiziksel olarak hoş görünümü, beyaz tenli veya kumral, orta boylu; karakter olarak ise güçlü, cesur ve ahlaklı bir kişi olduğunu belirtmektedir.¹⁰

Vâsik-Billâh'ın (842-847) künyesi Ebû Ca'fer el-Vâsik b. el-Mu'tasım b. Hârûn'dur. Vâsik'in babası Mu'tasım-Billah, annesi Karâtis'dir. Vâsik, babasının 842'de vefatından sonra 26 yaşında halife olmuş¹¹, Beş yıl

⁴ Ali Muhammed Sallâbî, *Abbâsîler Dönemi Murabıtlar Devleti*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 98; Mustafa Demirci, “Sâmerâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 32/70-71.

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31-48.

⁶ Corcî Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi II*, çev. Nejdî Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), II/90.

⁷ M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/75-80.

⁸ Ebû'l-Hasab Ali b. el-Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf Dünya Coğrafyası ve Tarihi*, çev. Mithat Eser (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 337; Casim Avcı, “Mu'tasım-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/380-382; Hakkı Dursun Yıldız, “Bâbek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/376-377; Hakkı Dursun Yıldız, “Afşin, Haydar b. Kâvûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/441-442.

⁹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ, Hz. Peygamber ve Halifeler*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 467; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, 338; Murat Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna Kadar Sâmerâ* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 31.

¹⁰ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, 338; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 467.

¹¹ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), IV/246; Kadir Kan, “Vâsik-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/548.

süre ile halifelik yaptıktan sonra 847'de vefat etmiştir. Vâsik'in mühründe "Vâsik'in tek dayanağı Allah'tır" yazmaktaydı.¹²

Mütevekkil-Alellâh'ın (847-861) künyesi Ebü'l-Fazl el-Mütevekkil-Alellâh Ca'fer b. Muhammed el-Mu'tasım el-Hâşimî el-Abbâsî'dir. Babası Abbâsî Halifelerinden Mu'tasım, annesi Türk kökenli Şücâ'dır. Halifelik süresi 847-861 yılları arasını kapsayan on dört yıldır.¹³ Mütevekkil'in halifeliği devlet içerisinde huzurlu bir dönem olarak anılır. Kendisinden önceki üç halifenin politikalarını takip etmemiş, Mu'tasım ve Vâsik dönemlerinde uygulanan sıkı politikalar neticesinde "Mihne"¹⁴ denilen baskı dönemini sona erdirmiştir.¹⁵ Mütevekkil-Alellâh'ın mühründe "Allah'tan başka ilah yoktur" yazmaktaydı. Döneminde en çok tepki çeken politikası ise Alioğullarına karşı uyguladığı dışlayıcı politika olmuştur.¹⁶

Mütevekkil'den sonra Abbâsî Halifesi olan Müntasır-Billâh'ın (861-862) tam künyesi, Ebü Ca'fer Ebü'l-Abbâs Ebü Abdillâh el-Müntasır-Billah Muhammed b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî'dir. Annesi ise Rum kökenli Hubşiyye'dir. Müntasır'ın adı babasının ölümüyle ilişkilendirildiği için kötü bir şöhrete sahip olmuştur.¹⁷ Onun döneminde, Türk nüfuzunun Abbâsî yönetiminde belirgin bir şekilde artması çevresinin dikkatini çekmiştir. Müntasır'ın hilafeti kısa sürmüş ve yakalandığı hastalığı nedeniyle 862 yılında vefat etmiştir.¹⁸ Mühründe "Muhammed Allah'ın yardımıyla kazanır" ifadesi yer almaktaydı.¹⁹

Müstâin-Billâh'ın (862-866) tam künyesi; Ebü'l-Abbâs el-Müstâin-Billâh Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî'dir. Müstâin, Müntasır'ın vefatından sonra halife seçildiği sırada bir takım isyan hareketleri ile karşılaşsa da ordunun çoğunluğu Müstâin taraftarı olduğu için bu isyan hareketi kısa sürede bastırılmıştır. Ancak isyan tamamen engellenememiş, bu dönemde Bağdat'ta ve diğer bölgelerde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.²⁰ Müstâin'in halife seçilmesindeki önemli figürlerden olan Vasîf, Boğa es-Sagîr ve Otamış gibi Türk komutanlar, isyanları şiddetli bir şekilde bastırmışlardır. Fakat 866 yılında Musab b. Boğa el-Kebîr'in Mu'tez'in saflarına geçmesi, Müstâin'in halifelikten çekilmesine neden oldu. Halka bu durumun

¹²Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 35-36; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 344; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 467.

¹³İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 467; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/259; Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellâh, Ca'fer b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/212.

¹⁴Mihne: Mihne, bazı Abbâsî halifelerinin döneminde, Mu'tezile mezhebinin etkisiyle Kur'an'ın yaratılmış (mahlûk) olduğu görüşünün devlet politikası haline getirildiği bir süreçtir. Bu dönemde, Halku'l-Kur'an (Kur'an'ın mahlûk olduğu) ilkesi doğrultusunda halktan ve özellikle bazı âlimlerden bu görüşe biat etmeleri talep edilmiştir. Biat etmeyi reddedenler ise ağır sorgulamalara maruz kalmış, cezalandırılmış ya da sürgün edilmiştir. Özellikle Halife Me'mûn döneminde başlayan bu uygulama, daha sonraki halifeler tarafından da sürdürülmüş ve dönemin dini-siyasi atmosferinde derin izler bırakmıştır. Bu zorlayıcı sorgulamalar ve dayatmaların yaşandığı dönem, kaynaklarda Mihne olarak adlandırılmıştır. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/26-28.

¹⁵Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdullah Köse (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), V/289; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvîed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017), X/315; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/260-261; Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellâh, Ca'fer b. Muhammed", 32/212.

¹⁶İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 467; Ebü Ca'fer Safiyyüddîn (Celâlüddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (ö. 709/1309), *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 174-175; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/281-283; Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 36-39.

¹⁷Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 346; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, 176; Nahide Bozkurt, *Abbâsiler*, 87-88.

¹⁸İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/23-24.

¹⁹Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 346; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; Özaydın, "Müntasır-Billâh", 32/25.

²⁰İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/25; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 346; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/290; Bozkurt, *Abbâsiler*, 87; Abdülkerim Özaydın, "Müstâin-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/112.

duyurulmasından sonra resmen yeni halife Mu'tez oldu.²¹ Müstâin'in mühründe "*Ahmed b. Muhammed*" yazmaktaydı.²²

Mu'tez-Billâh'ın (866-869) künyesi Ebû Abdillâh el-Mu'tez-Billâh Muhammed b. Ca'fer el-Mütevekkil b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî'dir. Babası Abbâsî halifelerinden Mütevekkil, annesi ise Kâbiha'dır.²³ Mu'tez, Türk nüfuzunun etkisiyle kardeşi Müstâin'in halifelikten çekilmesinin ardından halife olmuştur. Halifelik süresi boyunca Abbâsîler açısından önemli siyasi ve idari gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Saffârîler ve Tolunoğulları gibi vassal devletler ortaya çıkmış, aynı zamanda Deylemliler, Zenc, Ali oğulları isyanları çıkmış ve Hâriciler gibi isyancı gruplar etkinliklerini artırmıştır.²⁴ Mu'tez-Billâh'ın unvanı olan "*Billâh/Allah'a dayanandır*". Künyesinde yer alan bu ifade onun hem dini hem de siyasi liderlik iddiasını pekiştirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere kullanılan bu tür ifadeler, unvanların ve mühürlerin halifelik otoritesini temsil noktasında önemli bir araçtır.

Mühtedî-Billâh'ın (869-870) künyesi Ebû Abdillâh (Ebû İshâk) el-Mühtedî-Billâh Muhammed b. Hârûn el-Vâsik-Billah el-Abbâsî'dir. Mühtedî her ne kadar Vâsik'in vefatından önce veliaht olarak belirlense de devlet erkânı tarafından yaşının küçük olması bahane gösterilerek veliahtlığı onaylanmadı ve Mütevekkil'e biat edildi. Bağdat'taki askerî erkân ve halk ise buna karşı çıkarak Mu'tez adına hutbe okudular ve Mühtedî'nin halifeliğine karşı çıktılar. Lakin sonra gelişen olaylar neticesinde Mühtedî'nin halifeliği onaylamak zorunda kaldılar. 869 yılında Mühtedî'ye Abbâsî halifesi olarak biat edilip adına hutbe okundu.²⁵ Mühtedî döneminde ortaya çıkan askerî isyanlar sonucunda yakalanıp hapisaneye atıldı. Türk komutanlarının azlını isteyenlere direnince de isyancılar tarafından öldürüldü.²⁶

Mu'temid Alellah'ın (870-892), halifelik dönemi, Abbâsî Devleti'nde hem siyasi hem de askeri dönüşümlerin yaşandığı kritik bir süreçtir. Onun tam künyesi Ebû'l Abbâs el-Mu'temid Alellah Ahmed b. Ca'fer el-Mütevekkil Alellah el-Abbâsî'dir. Bu dönemde, Abbâsî yönetimi Türk nüfuzunu azaltmak için çeşitli politikalar izlemiştir. Türk askerlerinin teminini kesen Mu'temid, Mısır'dan getirilen askerî birliklere öncelik tanımış ve bu politikalar Türk baskısının zayıflamasına neden olmuştur.²⁷ Özellikle başkent Sâmerâ'dan Bağdat'a taşınması, Türk etkisinin kırılmaya başladığının somut göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacılar, Mu'temid dönemini çift başlı bir yönetim olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar halifelik unvanı ve sembolik gücü Mu'temid'de olsa da, devletin fiili yönetimi kardeşi el-Muvaffak'ın ellerinde toplanmıştır. İlginç bir şekilde, Mu'temid bu duruma razı olmuş ve vefatına kadar süren bir "gölge halifelik" düzeni devam etmiştir. Mu'temid-Alellah'ın unvanı olan "*el-Mu'temid-Alellah/Allah'a dayanan*" ibaresi, onun dini ve siyasi kimliğini sembolize etmektedir.²⁸ Halifelik mühürlerinde kullanılan bu ifade de diğerleri gibi onun meşruiyetini ve otoritesini vurgulamıştır. Ancak kardeşi el-Muvaffak'ın fiili yönetimi elinde

²¹İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX/25-26; Mes'ûdî, *et-Tenbihve'l-İsrâf*, 346; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, 177-178; Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 40-41; Bozkurt, *Abbâsiler*, 87; Özaydın, "Müstâin-Billâh", 32/112-113.

²²İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468.

²³Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, 347; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468-469; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/305; Ali Aktan, "Mu'tez-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/390.

²⁴Aktan, "Mu'tez-Billâh", 31/391; Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 46-49.

²⁵Mes'ûdî, *et-Tenbihve'l-İsrâf*, 348; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, IV/306-307; Abdülkerim Özaydın, "Mühtedî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/526.

²⁶İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ*, 468; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, 180-181; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, IV/319-320; Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 50-53; Özaydın, "Mühtedî-Billâh", 31/526-527.

²⁷Taberî, *Târîhu'l-Ümeme'l-Mülûk*, XV/6221, 6222,6532,6536,6556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, V/358; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X/23-24,35; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, 183; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*, IV/325-329,332; Ali Aktan, "Mu'temid-Alellah, Ahmed b. Ca'fer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/387; Bıyıklı, *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna*, 54-66; Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Metin Karabaşoğlu (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1995), I/466.

²⁸İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, 183; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I/466.

tutması, Mu'temid'in unvanlarının sembolik bir düzeyde kaldığını göstermektedir. Bu durum, halifelerin unvan ve mühürlerinin siyasi gücü simgeleyen bir araç olmanın yanı sıra, dönemsel zayıflıkların ve değişimlerin izlerini taşıyan birer tarihsel belge niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır.

3. Unvanların Tarihsel Kökeni ve Anlamları

3.1 Kavramsal olarak Unvan

Sözlükte unvan “*kitap, mektup ve yazı başlığı*” olarak geçmektedir. TDK ise “*bir kimsenin memuriyetindeki rütbesini, makamını veya mevkiini gösteren ad; san, titr*” olarak tanımlamıştır.²⁹ Lakap ise “*Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad*” anlamına gelmektedir.³⁰ Devlet idaresinde kullanılan lakap ve unvanlar, yöneticiler arasındaki hiyerarşik düzenin tanziminde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, hanedan mensuplarına verildiğinde, hükümdarlık alameti olarak da kabul edilmekteydi. Bu unvanların takdimi genellikle hükümdar ya da devlet erkânı tarafından gerçekleştirilirdi. Unvanlar yalnızca devlet içi kullanım için değil, aynı zamanda uluslararası yazışmalar ve görüşmelerde de özellikle tercih edilirdi. Devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde ve iç siyasette dilin ve hitap şekillerinin son derece önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bu yazışmalarda halifenin unvanı daima önce yazılır; böylece muhatap kişi ya da kurumun halifeye olan yaklaşımı ve bakışı bu yolla şekillendirilirdi. Yazışmaların taşıdığı diplomatik ve siyasi önem nedeniyle metinleri kaleme alan kâtiplerin son derece titiz davranmaları beklenirdi. Hitap edilen kişinin unvanlarının doğru bir şekilde bilinmesi ve hangi kişilere nasıl hitap edilmesi gerektiğinin kusursuz bir biçimde uygulanması, yazışmaların en önemli unsurları arasında yer alırdı.³¹ Bu nedenle İlk dönem İslam Tarihinden itibaren *Edebü'l-Kâtip* ve *Münşeât Mecmuaları* türünde eserler kaleme alınarak kâtiplerin eğitiminde ve görevlerini ifa ederken örnek almaları sağlanmıştır.³²

İslam Tarihi açısından unvan kullanmanın Hz. Muhammed (sav) ile başladığı söylenebilir. Hz. Peygamber *'Resûlullah'* unvanını kullanmış, resmi yazışmalarında da bu şekilde yazdırmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de başa geçen devlet başkanları unvan kullanmaya devam etmişler ve gerek halk nezdinde gerekse diplomatik ilişkilerinde bu unvanlarla hitap edilmişlerdir. Emevî devlet yöneticileri de iktidarı ele geçirdikten sonra halife kullanımının yanı sıra kendilerine has unvanlar kullanmışlardır.³³ Konunun sınırları gereği bu kullanımların ayrıntılarına girilmeyecektir.

Abbâsîler, Emevîleri bir ihtilalle devirip iktidarı ele geçirmelerinin ardından meşruiyetlerini kanıtlamak ve muhataplarına gereken mesajları vermek için lakaplar ve unvanlar kullanmaya özen göstermişlerdir. Böylelikle siyasi ve dini bir temel oluşturarak toplumun demografik yapısına karşı bir kabulleniş sağlamayı amaçlamışlardır. Aşağıda ayrıntıları ile ifade edileceği üzere Abbâsî halifeleri halifelik unvanı olarak *'Emîru'l-Mü'minin'*, *'Halîfetullah'*, *'Zillullâhi fi'l-'arz'* gibi unvanlar kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunların yanı sıra halife isimleri ile lakap kullanımı da yaygınca görülürdü. Örneğin *Mu'tasım Billâh* bir lakaptır ve Mu'tasım'ın esas ismi Ebu İshâk'tır.³⁴

3.2 Halife Unvanının Gelişimi

İslam devlet geleneğinde devlet başkanını temsilen kullanılan unvanlardan en çok tercih edileni Halife ve Hilâfettir.³⁵ Hilâfet terimi sözlükte “*birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak,*

²⁹“Türk Dil Kurumu | Sözlük”. Unvan, (Erişim 01 Mart 2024).

³⁰“Türk Dil Kurumu | Sözlük”. Lakap, (Erişim 01 Mart 2024).

³¹Abdülkerim Özaydın, “Unvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/164.

³²Abdülkerim Özaydın, “Büyük Selçuklularda Unvan ve Lakaplar”, *Prof. Dr. Işın Demirkent'e Armağan* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2008), 421-422.

³³Özaydın, “Unvan”, 42/163.

³⁴Özaydın, “Unvan”, 42/164.

³⁵Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri* (Konya: Selçuk Yayınları, 1968), 27.

birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelmektedir. *Halife* ise “*bir kimsenin yerine geçen ve onu temsil eden kişilere*” denilir. Çoğulu ise *hulefâ ve halâîf*’tir.³⁶

İslam siyaset geleneğinde devlet başkanlığına hilâfet şeklinde bir hitabın tercih edilmesi, halifelik görevini üslenecek kişinin risâlet görevi hariç Hz. Peygamber’in tüm görevlerini üzerine alarak dünyevî otoritesini temsil etmesinden ileri gelmektedir. Halifenin temel görevi yeryüzünde İslam’ın hükümlerinin uygulanırılığını sağlamak, insanların dünya ile ilgili işlerini düzene sokarak Allah’ın yeryüzündeki hâkimiyetini temin etmektir. Üstüne aldığı bu yetkiyle tüm müminleri temsil ve idare eder.³⁷

İslam tarihi seyri incelendiğinde Hz. Peygamber, İslam devletinin temellerini atmış ve devletin yapısının, niteliklerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili temel kaideleri koymuştur. Lakin Hz. Peygamber hayatının hiçbir döneminde siyasi unvanlar kullanmamış risâletinin gereği olan *Resûlullah* ibaresini tercih etmiştir. Devlet ve siyasete dair onun namına kullanılan sıfatlar, daha sonraki yakıştırmalardır. İslam siyasi geleneğinde İslam devlet başkanları daha çok *Halife* ve *İmam* şeklinde ifade edilmiş fakat aşağıda belirtileceği üzere *Emîrû’l-Mü’minîn/Müminlerin Emîri* unvanı daha yaygın olarak kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra devlet başkanlığı sorunu ilk kez ortaya çıkmış ve bu görevi üstlenecek olan kişilere ne şekilde hitap edileceği sorusu gündeme gelmiştir. İlk başlarda Hz. Ebubekir’e *Halîfetü Resûlillâh/Resûlullah’ın Halifesi* şeklinde hitap edilmesi ile sorun çözüme kavuşturulsa da ilerleyen süreçte bunun kullanılabilir olmadığı kanaatine varılmıştır. Zira Hz. Ömer’e geleneğe uygun olarak *Halîfetü Halîfeti Resûlillâh/Resûlullah’ın Halifesinin Halifesi* şeklinde hitap etmişlerdir. Anlaşılacağı ve o günkü sahabelerinde kaygılarını dile getirdikleri üzere bu sürdürülebilir bir durum değildir. Zira halifelerin sayısı arttıkça unvan uzayacak ve bireysel hitaplarda bulunamayacaktır. Çözüm ise bir süre sonra Ebu Musâ el-Eş’arî’nin Hz. Ömer’e yazdığı mektup hitabı ile kendiliğinden çözülmüştür. Ebu Musâ mektubunda Hz. Ömer’e *Emîrû’l-Mü’minîn* diye hitap etmişti. Bir süre sonra Adî b. Hâtîm et-Tâî, Mugîre b. Şu’be, Amr b. Âs ve diğer bazı sahabilerde bu kullanımı tercih etmişler ve kısa süre içerisinde bu unvan yaygınlaşmış ve tüm Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de tercih edilmiştir.³⁸

Emevîler döneminde ise iktidarın zorla ele geçirilmesi nedeniyle halkın tepki göstermesini engellemek ve koşulsuz şartsız itaatini sağlayabilmek için Muaviye tarafından *Halîfetullah/Allah’ın Halifesi* unvanı kullanılmıştır.³⁹ Bu ilk girişimin ardından halifelik saltanata dönüşerek babadan oğula ya da yakın bir akrabaya geçen bir veraset sistemi niteliğine dönüşmüştür. Bu uğurda başta Hz. Hüseyin’in Kербela’da şehit edilmesi olmak üzere pek çok cinayete sahne olacak kapı aralanmıştır.

Endülüs Emevî Devleti kurulduğu zamanlarda ilk olarak hükümdarlar Emîr unvanını kullanmışlardı. III. Abdurrahman döneminden itibaren *Halife, İmam, Emîrû’l-Mü’minîn* unvanları tercih edilmiştir. Fatimîler ise İmam ve Emîrû’l-Mü’minîn kullanımını yanı sıra pek çok unvan da eklemişlerdir. Hatta o derece ileri gitmişlerdir ki yazışma metinlerinde hitap kısmı neredeyse yarım sayfayı bulmaktaydı. Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler gibi devletler ilk olarak *Sultan* kullanımını benimsemişler, bunun haricinde *el-Melikü’l-Âdil, el-Melikü’l-Kâmil* gibi lakapları da tercih etmişlerdir. Eyyûbî Devleti’nin kurucusu Selâhaddîn-i Eyyûbî ise kendine yakışır şekilde hareket ederek *Hâdimü’l-Haremeyn/Haram-Korunmuş Beldelerin (Mekke-Medine) Hizmetçisi* unvanını kullanan ilk Müslüman yönetici olmuştur. Murâbitlar ve Merînîler devletlerinin yöneticileri *Emîrû’l-*

³⁶Ebü Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-FârâbîEbûNaşr el-Cevherî, *Tâcü’l-Luğa ve Sıhâhu’l-Arabiyye*, thk. Aḥmed’ Abdulḡafûr’Attâr (Beyrut:Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1407/1987), IV/1356; Muhammed b. MükerrremİbnManzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), IX/83; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539; Çeliker, “İslam Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, 252.

³⁷Avcı, “Hilâfet”, 1998, 17/539.

³⁸Mustafa Fayda, “Emîrû’l-Mü’minîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/156.

³⁹Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923), *Tarihu’t-Taberî-Taberî Tarihi 5*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara Okulu Yayınları, 2021), V/220.

Müslimîn'i tercih ederken, Muvahhidler ve Hafsîlerin Hükümdarları ise ilk dönem kullanımına sadık kalarak Emîru'l-Mü'minîn unvanlarını kullanmışlardır.⁴⁰

4. Abbâsî Halifelerinin Unvan Seçimindeki Kriterler

Abbâsî Devleti bünyesinde bulunan Müslüman halkı birbirine bağlayan temel unsur, Abbâsî halifelerinin Müslümanların lideri konumunda olmalarıdır. Bu nedenle ilk ve en fazla kullanılan unvan “*Halife*” ve buna bağlanan eklerle kullanımı olmuştur. Böylelikle dini referansı temel hareket noktası kılmışlardır. Bundan amaç devlet içerisinde merkezi otoriteyi sağlam tutmak olsa gerektir. Zira bu unvanlar özellikle İslam toplumlarında halife ve halk arasındaki ilişkinin dini ve siyasi boyutunu ifade etmekteydi. Diğer yandan kuruluşundan itibaren hükümdarlar hem meşruiyetlerini ispatlamak hem de bulunmuş oldukları makamın üstünlüğünü ifade etmek için pek çok unvan da kullanmışlar hatta bazıları kendi isimlerinden çok bu unvanları ile tanınır olmuşlardır. Neticede hükümdarlar halife kavramını bu kullandıkları unvanlarıyla desteklemişlerdir.⁴¹

Emevîlerden itibaren kullanıma başlayan Halifetullah unvanı Abbâsîlerin ilk döneminden itibaren kullanıla gelmiştir. Bunun tercihinde tıpkı Emevî yöneticileri gibi bu makamı kutsallaştırarak halkın itaatini temin etmek istedikleri intibai ortaya çıkmaktadır. 750 ile 862 arasındaki dönemde, Ebu'l-Abbâs, Mansûr, Mehdî, Hâdî, Harun Reşid, Emîn, Me'mun, Mu'tasım, Vâsık, Mutevekkil ve Muntasır gibi bütün Halifeler bu unvanı kullanmıştır. Bu dönemden sonra da halifeler tarafından yine en çok kullanılan unvan olmuştur.⁴²

Lakap ve unvanlar, psikolojik üstünlüğün yanı sıra muhataba güç ve yetkinin dışında hükümdarlık sahanlığı içerisinde haberleşme aracı olarak da kullanılmıştır. Özellikle hutbelerde, paraların arkasında, fermanlarda ve bürokratik yazılarda yer alan unvanlar, bölgenin yöneticisine dair bilgiler vermekteydi. Halk herhangi bir yönetsel değişiklikte hutbeler ve paralar vasıtasıyla gelişmelerden haberdar olabiliyordu. Ayrıca halifeler, kendisinden sonra gelecek olan veliahtlarına halifelik unvanı vererek çevre kesim tarafından biatlerini almaktaydı. Dolayısıyla şehzadelere verilen unvanlar aynı zamanda bir sonraki halifenin kim olacağını da belirlenmesi anlamına gelmekteydi.⁴³

5. Unvanların Sembolik ve Siyasi İşlevleri

Unvanlar verilmesi ve alınması açısından yazılı kurallara göre değil, durumlara göre değişkenlik göstermekteydi. Abbâsî dönemi, içerisinde halifelerin kullanım alanlarına göre kendi inisiyatiflerine bağlı bir kavramı teşkil etmektedir. Unvanlar halifenin döneminde cereyan eden gelişmelere göre de şekillenmekteydi. Ancak unvanların kullanımı özellikle uluslararası arenada ve iktidar güçlerini kuvvetlendiren uygulama olduğundan Abbâsî halifelerince yaygın kullanılmıştır. Yalnızca Abbâsî halifeleri tarafından değil tarih boyunca çeşitli devlet hükümdarları tarafından da unvanlar kullanılmıştır.

Uluslararası ilişkiler bağlamında, unvanların ve lakapların çeşitli amaçlar doğrultusunda değerlendirilmesi gereklidir. Abbâsîler, kendilerinden daha zayıf olan emirlikler, komutanlar ve hanedanlarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla çeşitli unvanlar ve hükümdarlık sembolleri sunarak onları Abbâsî otoritesine bağlı hale getirmiştir. Diğer yandan bu şekilde bu hanedanlar da kendi coğrafyalarında halifeden izzet ve ikram olarak varlıklarını kabul ettirmeyi amaçlamışlardır. Kısacası her iki taraf da bu durumu lehlerine kullanmışlardır.

Emirlere ve devlet yöneticilerine verilen unvanlar ise devlet yönetiminde muhatabın konumunun belirlenmesine ve daha fazla nüfuz sahibi olmasına etki etmiştir. Diğer bir fayda ise karşı devletlerle yapılan resmi yazışmalarda ifade edilen hitap biçimi ve unvanın kapsamı büyük bir önem arz etmekteydi. Zira kelimelerden ziyade karşı devletin statüsü ve konumu kendilerine verilen unvanın mahiyetiyle ortaya konulmaktaydı. Diplomasinin temel tanımında bu durum açıkça belirtilmiştir. Kısacası unvan muhatabın konumunu belirtme adına temel göstergedir.

⁴⁰Diğer İslam ve Türk İslam devlet yöneticilerinin kullandığı unvanlar için bak. Özeydın, “Unvan”, 42/164.

⁴¹ Thomas W. Arnold, *Hilafet*, çev. Muhammed İkbâl Saylık (Ankara Okulu Yayınları, 2022), 42; Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı: Me'mun Dönemi* (Ankara Okulu Yayınları, 2002), 52.

⁴²Kaynakça için bak. PatriciaCrone-MartinHinds, “Halifetullah”, çev. Mehmet Azimli-Ali Akay, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/2 (2007), 178-179.

⁴³Nuri Köse, *Abbâsîler Döneminde Halifelere*, 195-197.

5.1 İktidar ve Meşruiyet Algısı

Devlet içerisinde unvan kullanma geleneği halifenin yanı sıra farklı mevkilerden bürokrat ve yöneticilerinde sıkça tercih ettikleri bir meşruiyet aracı olmuştur. Bürokratik ilişkilerde unvan kullanılması makamın büyüklüğünü temsil etmekteydi. Yöneticiler ise kendilerinin bağlı olduğu halife tarafından unvan verilerek kendi dirliklerinde otoritelerini güçlendirmişlerdir. Sâmerâ döneminde de devlet içerisinde unvan geleneği menşur, hutbe, hil'at, mektup, hitap, ferman gibi alanlarda varlığını korumuştur.

Halife Me'mun, gösterdiği başarılarından dolayı Fazl b. Sehl'e bazı ödüller vermesine karşın öncelikle hutbelerin '*Müminlerin Emiri*' şeklinde kendi adına okunmasını emretmiştir. Bundan amacı Fazl b. Sehl'in kendisinin siyasi gücünün farkına varmasıdır. Diğer yandan Fazl b. Sehl'i onurlandırmak için de ona bazı dirlikler tayin etmiş ve ona '*Zürriyaseteyn*' lakabı takılmıştır.⁴⁴ Buradan da anlaşıldığı üzere, diplomatik dilde Halife muhatabın kendisine bağlılığın temini için ayrıca hilafete geçişindeki etkili olan kişilerin bu sadakatlerinin devamını sağlamak için lakapları kullanmıştır. Onlara verilen lakaplar ve ayrıcalıklarla konumlarını yükseltmiştir. Yine zafer müjdeleri gelen yerlerde bunun kalıcılığını sağlamak için o bölgelerde kendi adına halifelik unvanıyla hutbeler okuması; bölgede çıkabilecek olası isyanların ve karışıklıkların önüne geçmeyi amaçladığını göstermektedir.

5.2 İslam Dünyası'ndaki Prestij ve Otorite

Abbâsî devletin yönetiminde, teokratik bir yapıya sahip İslam dininin önderinin yönettiği ve tüm Müslümanların başındaki devlet konumunda olması nedeniyle beynelmilel bir devlet anlayışı hâkim olmuştur. Halifelik kurumu, din ve devlet otoritelerini bir arada tutan anlayışla hareket etmekteydi. Dinin merkeze alındığı bu sistemde Abbâsî halifelerinin otoritesi ilahî temellere dayandırılmıştı.⁴⁵ Böylelikle dinin sağladığı bu otorite ile Abbâsîler uzun süre tarih sahnesinde varlığını sürdürmüşlerdir. Yine bu yolla muhatap diğer devletler ve bağlı devletlerle ilişki kurmuştu. Bu devletler İslam toprakları üzerindeki amaçları gerçekleştirmek için Abbâsî halifelerinden onay almaları gerekmektedir. Halifelerden alınan onaylarla çeşitli diplomatik ilişkiler kurulabiliyor ya da diğer devletler etki altına alınabiliyordu. Sonuç olarak bu diplomatik hamlelerde etkin olarak hutbelerde isim zikredilmesi, mektuplaşmalarda, hil'at takdiminde, anlaşma metinlerinde unvan takdimi ön plandaydı.⁴⁶ Halifelerin çağrısına bağlı oldukları manevi bağ nedeniyle tüm Müslümanlar boyun eğmek zorunluluğu hissediyorlardı. Nitekim Abbâsîler bu gücü pek çok defa kullanmışlardır.⁴⁷ Abbâsîler bu manevi gücün oluşması için çeşitli yöntemlere başvurmuştu. Bunlar arasında halifenin yanında yer alan bürokratlar ve din adamlarına da yer vererek dinine düşkün olduğuna dair bir izlenim oluşturmaları söylenebilir. Yine halifeler kapsayıcı ve ilahî temellere dayanana *Emîrül-Mü'minin/Mü'minlerin Emiri, Halifetullah/Allah'ın halifesi* gibi unvanları sık kullanmışlardır.⁴⁸ Halifelik kavramının getirdiği dini otoriteyi tek kendi ülkelerinde değil, aynı

⁴⁴Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, 37.

⁴⁵Corcî Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi II*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), II/499-500.

⁴⁶Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I/248-274; Casim Avcı, *Abbâsîler ve Hilafet*, ed. M.Sabri Küçükkaşçı vd.(İstanbul: İlem Yayınları, 2022), 145,159; Hüseyin Polat, *Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebu'l-Ferec İbnü'l Cevzî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 109; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi II*, II/504; Furkan Alan, *Abbâsî Devleti Döneminde İslam Siyaset Teorisi: Geleneksel Toplum, Müslümanlar ve Halife (VIII.-XIII. Yüzyıl)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 51; Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/542.

⁴⁷Daha detaylı bilgi için bak.:İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII/185; Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) Mes'ûdî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 400.

⁴⁸Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (ö. 821/1418), *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 285;Ebü Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (ö. 421/1030), *Tecâribü'l-Ümem*, çev. BurslanKıvameddin (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), II/271; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 162-163; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. EbîBekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000), *İslam Coğrafyası (Ahsenü'lTakâsîm)*, çev. D. Ahsen Batur (Ankara: Selenge Yayınları, 2015), 58; Thomas W. Arnold, *Hilâfet*, çev. Saylık İkbâl (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 35-37,52,62; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), II/487-488; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*,

zamanda coğrafyalarındaki diğer İslam toplumlarının tümünde de kurmaya çalışmışlar ve bu gücü diğer devletlere karşı da kullanmışlardır. İlişkili oldukları diğer devletler için de durum farklı değildi. Onlar da kendi varlıklarının devamı ve halklarının desteğini almak için Abbâsî halifesinin otoritesini kabullenmişlerdir. Önemli olan bu onayın alınmasıydı ve bundan sonra halifeye saygı göstermek gerekmemek önemliydi.⁴⁹ Aynı zamanda hutbelerde halifelerin unvanları anılmakta ve bazen halifelige vergi ödenmekteydi.⁵⁰

6. Unvanların Değişen Rolü ve Anlamları

Eman mektupları genellikle karşı tarafın can güvenliğini sağlamak amacıyla İslami usullerle yazılmış mektuplardır. Bu mektupların içeriğinde genellikle halifenin şartları yer almaktaydı. Nitekim karşı taraf bu şartları kabul ettiği takdirde antlaşma sağlanır ve eman geçerli sayılırdı. Aksi durumlarda verilen emanın hükmü yok sayılmıştır.⁵¹ Abbâsî devletinde de oldukça yaygın olan eman mektupları, hükümdar veya kumandanlar tarafından çatışma da oldukları bölgelere ve kişilere gönderilerek bölgede çatışma yaşanmadan teslim antlaşması hüviyetindeydi.⁵² Nitekim bu mektupların içeriğine göre taraflar arasında bir antlaşma hükmü sağlamaktaydı. Emanlar aynı zamanda diplomasinin bir aracı olarak da kullanılmaktaydı. İbn Kuteybe'nin *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı eserinde Abbâsîlerde kullanılan eman mektuplarının birçok örneği bulunmaktadır. Örneğin Ebû Ca'fer ve İbn Hübeyre arasında gerçekleşen mektup alışverişinin de Ebû Ca'fer, İbn Hübeyre'ye bir eman mektubu göndermişti. Mektup önce besmele ile başlamış ve ardından kendisini *Müslümanların Emiri* olarak tanıttıktan sonra eman verilen konulara değinilmiştir. Zimmet ve ahit için de pek çok dini referans kullanılmıştır. Ardından işledikleri suçlardan bağışlandıkları bildirilmiştir. Eman metninde sık sık kendisinin Müminleri Emirî olduğu vurgulanmıştır.⁵³

6.1 Sâmerâ Dönemi'nde Halife Unvanlarının Değişimi

Corcî Zeydan, din-hükümdar ilişkisi çerçevesinde Emevîlerin kendilerini eşrafa kabul ettirmesini, hilafetteki dini temsil gücüne bağlamış ve bu temsil aracılığıyla saltanatlarını sürdürdüklerini iddia etmiştir. Halkın doğasından kaynaklanan bir sebep olarak, gelecekteki liderlerin halkı kontrol altında tutmak için halifelik makamını 'Halifetullah' yani Allah'ın temsilcisi şeklinde sunmaları, bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Gerçekten de halk, halifelüğün kutsal bir dokunulmazlık kazandığını kabul ettikten sonra diğer devletler de benzer politikaları benimsemişlerdir. Zeydan'a göre, Halifelüğün el değiştirmesine halk olumlu tepki vermiş ve itaat edilmiştir. Hatta Abbâsîler daha ileri giderek bu kavramı 'Mehdî' düşüncesine kadar ilerletmiş ve Abbâsî halifelerini dokunulmaz görmüşlerdir.⁵⁴

Abbâsîlerin halife ve din ilişkisinin yanı sıra, Sâmerâ dönemi halifeleri ve kullandıkları mühürler ile lakaplarda, isim seçimlerinde din-devlet ilişkisini işledikleri görülür. Belirtildiği üzere din-hükümdar ilişkisini iyi kullanan Abbâsîler, hedefledikleri siyasi ortamı oluşturmak için bu propagandayı kullanmışlardır. Sâmerâ

I/246; Mahmud Rızk Selim, "İkinci Abbâsî Halifeligi", çev. Ali Aktan, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX (1990), 368.

⁴⁹Avcı, *Abbâsîler ve Hilafet*, 149-150; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi II*, II/505; Yeliz Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 59.

⁵⁰Ebû Abdillâh Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî (ö.360/971), *Târîhu Sinî Hükümdarlar Tarihi*, çev. Demir Habip (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 139; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, II/444-445; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi II*, II/502.; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 108; Andre Miquel, *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, çev. Fidan Ahmet- Mentuş Hasan (Ankara: Birleşik Yayınları, 1991), I/137; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I/260.; H.A.R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, çev. Hakkı M. (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1930), 50; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I/267,269.

⁵¹Daha detaylı bilgi için Bak.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII/58; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö.276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse Hilafet ve Siyaset*, çev. Saylık Cemalettin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 491-492; Murat Akarsu, *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 225-245; Mehmet Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri* (Konya: Hüner Yayınları, 2011), 255-288.

⁵²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII/206,245.

⁵³İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse Hilafet ve Siyaset*, 489-491; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, II/397.

⁵⁴İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 109; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, II/499.

dönemi halifeleri Mu'tasım Billâh ve Mütevekkil Alellâh, '*Zillullâhi fi'l-'arz'/Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi* unvanını kullanmaları bu kabildendir.⁵⁵ Mes'ûdî *Murûcî'z-Zeheb* adlı eserinde Halife Mû'tasım'a *gayretullah* şeklinde hitap edildiğini nakletmektedir. Mû'tasım'ın Bizans seferi öncesi huzuruna çıkan İbrahim b. Mehdi ise Bizans'ın saldırıları neticesinde esaret altına alınan Müslümanlara yardım ve öldürülen Müslümanların intikamının alınmak istendiğinde *gayretullah* ifadesini kullanmış, böylelikle Allah'ın gücüne atıfta bulunulmuştur.⁵⁶

6.2 Siyasi ve Kültürel Etkileşimlerin Yansımaları

Unvanlar, dış ilişkilerde hitabet ve diplomatik sanatlarda sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Unvanların kullanım alanları muhatap olunan devletlerle olan ilişkilere göre değişkenlik göstermektedir. Tarihi süreçte denk devletlerle kurulan diyaloglarda unvanların kullanımı diplomatik üstünlük ve prestij nişanesi olarak tercih edilmektedir. Abbâsîlere bağlı feodal devletlerde de unvan kullanımı vassal devletin, dini ve siyasi açıdan kendisinden üstün halifeye bağlılığını gösteren lakaplar seçilmiştir. Bu başlık altında özellikle Sâmerrâ dönemi halifelerinin yanı sıra Sâmerrâ döneminden hemen sonrasında gelen halifelerinde ne çeşit unvanlar kullandıklarından bahsedilecektir. Zira Sâmerrâ döneminde alınan çeşitli kararların yansımaları sonraki devirlerde de etkisini göstermiştir. Özellikle Sâmerrâ dönemine yakın halifeler örnek gösterilerek dönemin etkileri gözlenebilecektir.

Diplomatik ilişkilerde unvanların sıkça kullanıldığı alanların başında karşılıklı mektup teatileri gelmektedir. Abu'l-Farac'ın *Abû'l-Farac Tarihi* adlı eserinde geçen Abbâsî-Bizans devletleri arasındaki diplomatik temaslarda karşılıklı hitabetlerde de kendilerinden bahsederken şan, şöhret ve makamlarını belirgin tutmaya çalışıldığı, aynı zamanda muhatabı olduğu hükümdara da onun makamını temsil eden hitap ve unvanlar tercih edildiği görülür. Eserde 937 yılında gönderilen mektupta Bizans İmparatoru kendinden *Roma Diyarının Hükümdarı* olarak bahsederken Abbâsî Halifesine *Yüksek Muzaffer İslam Hükümdarı* olarak hitap edilmiştir. Eserde Abbâsî halifesi için de *Arap Hükümdarı* şeklinde bir tanımlama yapıldığı ve mektup içeriğinde de halifenin *Müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ebül Abbâs Râdi* şeklinde anıldığı aktarılmıştır.⁵⁷ Elbette ki dönem dönem devletler arasında güç değişimleri, uluslararası yazışmalara etki eder. Bu örnekte görüldüğü üzere Bizans İmparatoru, bulunduğu siyasi zorluk nedeniyle Abbâsîlerden barış talebinde bulunmaktaydı. Kendi çıkarları için halifeye övgü dolu sözler sarf ederek hedefine ulaşmak istiyordu.⁵⁸ Ancak Halife cevabında kendisini *Emîrû'l-Mü'minin* şeklinde takdim etmiş, Bizans İmparatoruna ise Roma diyarının hâkimi şeklinde alt dille konuşmuştur. Diplomatik açıdan değerlendirildiğinde de unvanların üstünlük kurmak için kullanıldığını anlaşılmaktadır.

Mes'ûdî ve Ebû'l-Ferec'in aktarımlarına göre, el-Vâsık-Billâh döneminde Bizans tarafından bir elçilik heyetinin gönderildiği bilinmektedir. Bu bağlamda, Bizans tahtına Theophilos'un oğlu III. Michael henüz 3 yaşında iken geçmiş, naiblik görevini ise annesi üstlenmiştir. Bu dönemde ilişkileri güçlendirmek amacıyla

⁵⁵Furkan Alan, *Abbâsî Devleti Döneminde İslam Siyaset Teorisi: Geleneksel Toplum, Müslümanlar ve Halife (VIII.-XIII. Yüzyıl)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 49.

⁵⁶Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 528-529; Mes'ûdî, *Muruc Ez-Zeheb*, çev. D. Ahsen Batur (Selenge Yayınları, 2011), 400.

⁵⁷"*Arapların 328 (M.937) yılına müsadif aynı yılda Roma kralı, Arap kralı Râdi'ya Kıymetli taşlarla işlenmiş altın ve gümüş kaplarla sair eşyadan müteşekkil değerli hediyelerle, Roma dili ile Arapça tercümesiyle birlikte altın yaldızı ile yazılmış mektubu taşıyan bir elçi gönderdi. Mektupta: "Büyük Roma hükümdarları Romanus, Constantinus İstephanus ve Constantinus'tan, yüksek muzaffer İslam hükümdarına selam. Size karşı olan sarsılmaz muhabbetimizden ve zati biraderinize karşı duyduğumuz sevgiyi sağlamlamak arzusundan dolayı size hediyeler gönderiyor ve tarafınızdan kabul ile karşılmasını umuyoruz". Mektup bu sözlerden başka halife Râdi'yi sulha davet eden birçok uzun cümleleri ihtiva ediyordu. Arap hükümdarı hediyeleri kabul edip bunlara hediyelerle mukabele etmiş ve bir elçi ile birlikte gönderdiği mektupta şu sözleri söylemişti: "Müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ebül-Abbâs Râdi'den Roma diyarının hâkimleri Romanus, Constantinus, İstephanus ve Constantinus'a selam. Ricanıza mebni, hediyelerinizi sevgi ile kabul ettik. Aramızdaki sulhu kuvvetlendirmek için biz de size hediyeler gönderiyor ve elçimiz vasıtası ile saygılarımızı sunuyoruz".* Abu'l-Farac Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 1/254-255.

⁵⁸Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, 1/254-255.

Abbâsî halifesine sulh teklifinde bulunmak ve esirlerin mübadelesi meselesini görüşmek üzere bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Halife el-Vâsık-Billâh, Bizans elçisini memnuniyetle karşılamış ve hitaplarında ılımlı bir üslup benimsemiştir. Bu yaklaşımla babasının daha önce kullandığı aşağılayıcı ifadelerin aksine farklı bir diplomatik tavır sergilemiştir. Nitekim el-Vâsık-Billâh'ın babası daha önce “*Biz Araplarla Hıristiyanları denk tutup mübadele edemeyiz*” diyerek sert bir tutum benimsemişti. El-Vâsık-Billâh ise izlediği ılımlı siyaset ile daha yakın ilişkiler kurmuş ve döneminde elinde tuttuğu sıradan cariye ve kölelere karşılık savaş esirlerinin serbest bırakılmasını sağlamıştı.⁵⁹ Bu durum, halifelerin kullandıkları unvanların sadece meşruiyetin bir göstergesi olmadığını, aynı zamanda diplomasi dilinin şekillenmesinde ve güçlü ilişkilerin kurulmasında da etkili bir araç olduğunu gözler önüne sermesi noktasında önemlidir.

Halife Muktedir döneminin muhafız birliği kumandanı olan Mûnis el-Muzaffer'e *Emîru'l-ümerâ* unvanı verilmişti. Bu unvan onun kısa sürede etkili bir pozisyona gelmesini sağladı.⁶⁰ Halife ile komutan arasındaki ilişkiler bir süre sonra bozulunca Mûnis destek bulmak için Musul çevresine gitti ve çevre kabilelere mektuplar göndererek destekçi aradı. Halife Muktedir de boş durmayarak veziri Hüseyin b. Kâsım vasıtasıyla komutanın mallarını müsadere ettirmiş, onun gücünü zayıflatmak istemiştir. Muktedir diğer yandan vezirini taltif etmek için de *'Amîdü'd-devle* unvanını verdi. Mûnis bu gelişmelerin ardından *Emîru'l-Mü'minîn* şeklinde hitap ettiği bir mektup yazarak ona saygısını göstermiştir. Aynı zamanda bu hitap onun gücünden çekinmekte olduğunu da göstermektedir. Ayrıca Mûnis'in halifeye hitabında *Emîru'l-Mü'minîn* unvanını kullanması, Mûnis'in Muktedir'in halifeliliğini hala kabul ettiğini gösterdiğinin de bir işaretiydi.⁶¹

Büveyhîlerle olan ilişkilerde de unvan kullanımının önemi göze çarpmaktadır. Halife Müstekfi-Billâh döneminde Büveyhîler, Bağdat'ta kalarak Halifeyi baskı altına almışlardı. Büveyhîler hânedanının kurucusu ve bu hânedanın Cibâl, Fars, Hûzistan kolunun 932-949 yılları arasındaki hükümdarı olan Ebü'l-Hasen Ali b. Büveyh b. Fennâhusrev ed-Deylemi⁶² Bağdat'a geldiğinde, Halife onu hoş karşılayıp *İmâdüddeve/Devletin Direği* unvanını vermiş ve Emîru'l-Ümerâ olarak atamıştır. Aynı zamanda Ahmed'e *Muizzüddeve/Devlete Kudret Veren*, Hasan'a *Rüknüddeve/Devletin Dayanağı* lakaplarını da tevdi etti.⁶³ Büveyhîlere karşı izlenen stratejide Halife, bu unvanlar aracılığıyla yönetime bağlılıklarını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Büveyhîler de Abbâsî halifeliliği karşısında durumun farkında olup iktidarı deviremeyeceklerini bildikleri için bu durumu lehlerine çevirmek istemişler ve olumsuz bir durum oluşmaması için sessiz kalıp kendilerine tevdi edilen bu unvanları kullanmışlardır.⁶⁴

Hamdânîler ile Abbâsîler arasındaki unvan temelli ilişkilere bakıldığında Musul civarında yaşayan Hamdân b. Hamdûn'un 873 yılında nüfuzlu bir kişi olduğu görülür. Hamdûn'un etkisi ve gücü Abbâsî Halifesi Mu'tazid'in dikkatini çekmiş ve 894 yılında elinde bulunan bazı bölgelere vali olarak onu atamıştı. Hamdân'ın oğulları da iyi ilişkiler kurmuşlar, bunun neticesinde Diyar-ı Rebia, Nihâvend ve Musul'un valiliklerini almışlardır. Musul valisi olan Hamdân'ın oğlu Ebü'l-Heyca'nın 929 yılında vefatından sonra yerine oğlu Hasan, Musul'un idaresine geçti. Hamdânîlerin bu bölgedeki icraatları ve Doğu Roma'yla sınır mücadelesini gören Müttakî, halifeliliği döneminde Büveyhî baskısından kurtulmak için Hamdânîlerden yardım istedi.⁶⁵ Yardım talebine olumlu cevap verildi ve Nâsırüddeve b. Hamdân, halifeye yardım amaçlı olarak gönderildi. Halife, bu yardımlar karşısında Nâsırüddeve'ye Emîru'l-ümerâlık görevini ve *Nâsırüddeve/Devletin Yardımcısı* unvanını

⁵⁹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, 194-195; Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, I/230-231; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 95.

⁶⁰ Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (Boğaziçi Yayınları, 1980), III/738.

⁶¹ İhsan Arslan, “Abbâsî Devletindeki Komutanların Siyasi ve İdari Sahalardaki Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/26 (2013), 66-68.

⁶² Ahmet Güner, “İmâdüddeve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) XXII/173-174.

⁶³ Ebü'Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 487; Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, III/741.

⁶⁴ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, 205.

⁶⁵ Stanley Lane Poole-Halil Edhem Eldem, *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, ed. Samet Aliç- Murat Kıvanç Köroğlu (Selenge Yayınları, 2020), 152; Şaban Öz, *İslam Tarihi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 192.

verdi.⁶⁶ Ancak Nâsîrüddevle, Büveyhîler karşısında dayanamayarak Emîrî'l-ümerâlık görevini bıraktı. Burada görüldüğü gibi, Abbâsî halifeliği siyasi gücünü kaybettiğinde, diğer devletlerin askerî gücüne ihtiyaç duyduğu ve bu gücü temin etmek için de çevresindeki bağlı kuvvetlerin liderlerine unvanlar verdiği anlaşılmaktadır. Bu vasıta ile yardım sağlanmışlardır. Unvan kullanımı siyasi bağlılıkları kurmaya vesile olmuştur.⁶⁷

Unvan ve lakaplar, yalnızca halifeler tarafından verilmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda hükümdarlar ve devlet görevlileri ya da halk, gösterdikleri başarılar doğrultusunda halifelerini veya yöneticilerini belirli unvanlarla anmışlardır. Bu unvanlar, bağlama ve değerlendirme ölçütlerine bağlı olarak bazen olumlu, bazen de olumsuz bir nitelik taşımışlardır. Tarihî kaynaklar, bu tür olaylara sıkça yer vermektedir. Örneğin, İbn Kesîr'in aktardığı bir rivayette, İbrahim b. Mehdî'nin halifeliğine biatten sonra Cuma hutbesi sırasında halkın kendisine "Mübarek" lakabını verdiği belirtilmiştir. Bu durum, halkın İbrahim b. Mehdî'nin halifeliğini kabul ettiği ve ona duyulan olumlu yaklaşımı ifade etmektedir.⁶⁸ Bu örnek, unvan ve lakapların sadece devletin resmî mekanizmalarıyla değil, aynı zamanda halkın algısı ve söylemleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Özellikle Abbâsîler döneminde, halkın bir lideri benimsemesi ya da onaylaması, verdiği unvanlar aracılığıyla ifade edilebilmiştir. "Mübarek" gibi olumlu anlamlar taşıyan unvanların, liderin meşruiyetini güçlendirdiği ve halk desteğinin bir sembolü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bir diğer örnek, Abbâsî hanedanının en nüfuzlu simalarından biri olan ve Halife Mu'temid-Alellah'ın hilâfet nâibi olarak görev yapan Ebû Ahmed el-Muvaffak'a atfedilen *Nâsîr-lidînillâh* unvanıdır. Bu unvan, el-Muvaffak'ın gerçekleştirdiği önemli bir askeri başarı sonucunda kendisine verilmiştir. El-Muvaffak, Abbâsî Halifesi Mu'temid'in kardeşi olup, yönetimde önemli bir güce sahiptir. Zira onun Abbâsî Devleti'ni uzun yıllar boyunca tehdit eden Zenc İsyanı'nın liderini yakalayarak öldürmesi ve isyana destek veren güçleri dağıtması, bu unvanın verilmesine zemin hazırlamıştır. *Nasır Dinillah/Allah'ın dininin yardımcısı* unvanı, onun Abbâsî yönetimi ve İslam dünyası için oynadığı kritik rolün bir yansıması olarak kabul edilmiştir.⁶⁹

Unvanlar, halifelerin olumlu ya da olumsuz kararlarına ve devlet içindeki aktörlerin davranışlarına bağlı olarak çeşitli şekillerde verilmiştir. Bu konuda olumsuz bir örnek olarak El-Husaybî'ye verilen unvan gösterilebilir. Abbâsî Halifesi Muktedir'in halifelik döneminde vezirlik yapmış olan el-Husaybî, daha önce Halife'nin annesinin kâtipliği görevini üstlenmiştir. Ancak, devlet işlerine müdahil olmaya başlaması üzerine bu görevden uzaklaştırılmıştır. El-Husaybî, kâtiplik görevi sırasında takvaya yönelmiş olmasına rağmen, vezirlik görevine geldikten sonra bu yolu terk etmiştir. Bu değişim, halk tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirilmiş ve kendisi *el-Mürted/Dinden Dönen* lakabıyla anılmıştır.⁷⁰

Unvan ve lakap kullanımı, kendine özgü kurallar ve sınırlarla belirlenmiş bir yapıya sahiptir. Örneğin *Yeminüd-devle* unvanı, devlet görevlilerine bir şeref unvanı olarak verilmekteydi; ancak bu unvanın halifeler için kullanılması söz konusu değildi. Benzer şekilde *Emîrî'l-Ümerâ* unvanı da yalnızca devletin en üst düzey yöneticilerine özgü bir sıfattı ve bu unvan herkes tarafından benimsenemezdi. Halifelere verilen unvanlar ise tamamen kendilerine hastır ve Abbâsî dönemi kaynaklarında geçen unvanların büyük çoğunluğu halifelere ait olmuştur. Örneğin, "*Emîrül Müminîn*" ve "*es-Sultan*" unvanları yalnızca halifeler tarafından kullanılabilirdi. Bu unvanların başka biri tarafından kullanılması açık bir isyan anlamına gelmekteydi. Böyle bir durumda, unvanı kullanan kişi meşruiyetini ve yetkisini kanıtlamak zorunda kalırdı.⁷¹

Halifelerin kullandıkları en özel unvanlarını halifelik yüzüklerine kazıtlırdı. Bu yüzüklerde, halifeleri simgeleyen yazılar bulunurdu. Bu yazılar her halifenin şahsına münhasırdı. Örneğin, Me'mun'un mühründe *Selillah'e yûtike/Allah'tan iste, O verir*, Mu'temid'de *Essaidü men vuzabi-gayrihi/Mesud başkasından ibret*

⁶⁶Köse, *Abbâsîler Döneminde Halifelere*, 305.

⁶⁷İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, 408.

⁶⁸İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X/419.

⁶⁹İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/122.

⁷⁰İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VIII/135.

⁷¹Köse, *Abbâsîler Döneminde Halifelere*, 222,316.

alandır, Mu'tasım'da Allahu sikatu Ebi İshak/Allah'a güvenir, O'na inanır, Vâsik'in mühründe ise Allahu sikatü'l-Vâsik/Vâsik'in güvendiği yegâne varlık Allah'tır ifadeleri yer alırdı.⁷²

Görüleceği üzere Abbâsî halifeliği özellikle siyasi ve dini gücünü vurgulayarak kendi meşruiyetini sağlamıştı. Tüm kullanılan bu unvan, lakap ve mühürlerle halifelerin dini otoriteleri ve meşruiyetleri vurgulanmıştır.

SONUÇ

Unvanlar ve lakaplar yalnızca liderler arasındaki ilişkileri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal statüyü, siyasi gücü ve değerleri ifade eder. İncelenilen örneklerde unvanların ve hitapların siyasi iletişimin önemli bir parçası olduğu ve siyasi bağlamlarda nasıl işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Unvanların kullanım şekli devletin yürüteceği diplomatik ilişkilerde tavrını gösteren ve sıkça başvurulan bir uygulamadır. Bu durum sadece dış ilişkilerde değil aynı zamanda da iç ilişkilerin seyrini önemli ölçüde değiştirmektedir. Atanan üst düzey görevlilerin halife tarafından aldığı unvanlar, onların toplumsal alanda belli bir statüye ulaştığını da göstermektedir. Özellikle bağlı devlet yöneticileri Halifeden bazı unvanları alarak bölgedeki gücünü pekiştirmeyi amaçlamış, aynı zamanda hâkimiyet alanı içerisinde Müslüman nüfusunun da bağlılığını kendilerine sağlamıştır.

Abbâsî Halifelerinin kendilerinin kullandığı ve atadıkları kişilere verdikleri unvanlar genel anlamıyla siyasi bir araç olarak kullanılmıştır. Halifeler, Abbâsî devleti içerisinde yaşayan reâya ve İslam devletlerine karşı sade bir isim kullanmaktan ziyade, dini nitelikte unvanlar kullanarak onlardan öncelikle manevi bir bağ ile bağlanmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda Halifelerin kullandığı bu unvanlarla diğer İslam devletleri nezdinde de politik bir üstünlük elde etmişlerdir. Nitekim İslam dinine mensup diğer devlet liderlerine verdikleri unvanlarda, özellikle halifenin unvanı ile eş değer olmamasına önem gösterildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Müizzüddeve/Devlete Kudret Veren; İmadüddeve/Devletin Direği, Rüknüddeve/Devletin Dayanağı anlamlarına gelmekteydi. Ancak devletin asli ve dini lideri konumunda kullanılan unvanlar çoğunlukla halifelere mahsustu.

Sâmerâ döneminde de bu durum aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönem halifelerinin kullandığı unvanlar daha çok dini vurgu yaparak kutsallık sağlanmıştır. Yine özellikle Müslüman halkların halifeye olan bağlı kuvvetlendirilerek onların tabiiyetinin devamı amaçlanmıştır. Bu konuda öne çıkanlar arasında mühürlerdeki ibareler dikkat çekmektedir. Bunlar incelendiğinde Me'mun'un mühründe Selillah'eyütike/Allah'tan iste, O verir, Mu'temid'de Essaidü men vuzabi-gayrihi/Mesud başkasından ibret alandır, Mu'tasım'ın mühründe Allahu sikatu Ebi İshak/Allah'a güvenir, O'na inanır, Vâsik'in mühründe Allahu sikatü'l Vâsik/Vâsik'in güvendiği yegâne varlık Allah'tır, Emîrül Müminîn, es-Sultan, Mübarek, Zıllullâhi fi'l-'arz'/Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, Gayretullah, Halifetullah, unvanlarının kullanıldığı görülür. Halifeler Müizzüddeve/Devlete Kudret Veren, İmadüddeve/Devletin Direği, Rüknüddeve/Devletin Dayanağı, Yeminüddeve, Emîrül-Ümerâ, El-Mürted/Dinden Dönen, Nâsır-lidînillâh unvanlarını tebaalarına vermişlerdir. Roma Diyarının Hükümdarı, Yüksek Muzaffer İslam Hükümdarı, Arap Hükümdarı gibi unvanlarla da diğer devlet hükümdarlarına hitap etmişlerdir.

Abbâsî devleti kuruluşu ve yıkılışına kadarki süreç içerisinde unvanları diplomatik yönden sıkça kullanmıştır. Devletin siyasi gücüne bağlı olarak, zayıfladığı dönemlerde, Müslüman Türk devletlerinden başarı göstermiş olanlara, anında diplomatik menşurlar gönderilerek onların desteğini almayı amaçlamışlardır. Aynı zamanda özerk bir yönetime sahip olan valilerine çeşitli unvanlar vererek görevlilerin bölgede nüfuzunun artmasına katkıda bulunmuşlar, onların sadakatlerini ve biatlerini almayı amaçlamışlardır.

⁷²Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, 116; Ali Kuşçalı, *Samerra'dan Bağdat'a Dönüş Mu'temid Alellah Döneminde Abbâsî Devleti* (Kitap Dünyası, 2022), 37; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar* (Türk Tarih Kurumu, 1997), 48-49.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%40	%60
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%50	%50
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%40	%60
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%50	%50
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%45	%55

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Murat. *Kabileden Devlete Medine Tecrübesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Aktan, Ali. "Mu'temid-Alellah, Ahmed b. Ca'fer". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aktan, Ali. "Mu'tez-Billâh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Alan, Furkan. *Abbâsi Devleti Döneminde İslam Siyaset Teorisi: Geleneksel Toplum, Müslümanlar ve Halife (VIII.-XIII. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Arnold, Thomas W. *Hilafet*. çev. Muhammed İkbâl Saylık. Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Arslan, İhsan. "Abbâsi Devletindeki Komutanların Siyasi ve İdari Sahalardaki Etkileri Münisü'l-Muzaffer Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 6/26 (2013), 57-76.
- Avcı, Casim. "Abbâsiler ve Hilafet". *Geçmişten Günümüze Hilafet*, ed. M. Sabri Küçükaşçı vd. 131-164. İstanbul: İlem Yayınları, II. Basım, 2022.
- Avcı, Casim. "Hilâfet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Avcı, Casim. "Mu'tasım-Billâh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydın, Yeliz. *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsi Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Aykaç, Mehmet. *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî (ö. 279/892-93). *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bıyıklı, Murat. *Kuruluşundan Başkentlik Dönemi Sonuna Kadar Sâmerâ*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsiler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nahide. *Mu'tezile'nin Altın Çağı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Crone, Patricia-Hinds, Martin. "Halifetullah". çev. Mehmet Azimli-Ali Akay. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX/2 (2007), 166-188.
- Çeliker, Hüseyin. "İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı". OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 26/26-27 (2008), 251-298. <https://doi.org/10.17120/omuifd.70829>.
- Demirci, Mustafa "Sâmerâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed' Abdulğafûr' Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Fayda, Mustafa. "Emîrî'l-Mü'minin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gibb, H.A.R. *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*. çev. Hakkı M. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1930.
- Gregory, Abu'l-Farac. *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Güner, Ahmet. "İmâdüddeve". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hitti, Philip K. *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. Metin Karabaşoğlu. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). *es-Sîretü'n Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefâ, Hz. Peygamber ve Halifeler*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvîed-Dimaşki eş-Şâfiî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim B. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276-889). *el-İmâme ve's-Siyâse Hilafet ve Siyaset*. çev. Saylık Cemalettin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (ö. 421/1030). *Tecâribü'l-Ümem*. çev. BurslanKıvameddîn. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- İbnü'l Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî (ö.630/1233). *El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. çev. Abdullah Köse. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü't-Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn (Celâlüddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (ö. 709/1309). *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- İsfahânî, Ebû Abdillâh Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî (ö.360/971). *Târîhu Sinî Hükümdarlar Tarihi*. çev. Demir Habip. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (ö. 821/1418). *Halifelik Kurumu ve Tarihi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Kan, Kadir. "Vâsik-Billâh". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ahmed b. Hanbel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Köse, Nuri. Abbâsîler Döneminde Halifelere ve Sultanlara Verilen Unvanların Siyasi Hayata Yansımaları. Samsun: OMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kuşçalı, Ali. *Samerra'dan Bağdat'a Dönüş Mu'temid Alellah Döneminde Abbâsî Devleti*. Konya: Kitap Dünyası, 2022.
- Kutluay, Yaşar. *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*. Konya: Selçuk Yayınları, 1968.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 345/956). *et-Tenbih ve'l-İşraf Dünya Coğrafyası ve Tarihi*. çev. Mithat Eser. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzeli (ö. 345/956). *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Miquel, Andre. *İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*. çev. Fidan Ahmet-Menteş Hasan. 4 Cilt. Ankara: Birleşik Yayınları, 1991.
- Mukaddesî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000). *İslam Coğrafyası (Ahsenü'tTakâsîm)*. çev. D. Ahsen Batur. Ankara: Selenge Yayınları, 2015.
- Öz, Şaban. *İslam Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.
- Özaydın, Abdülkerim. "Büyük Selçuklularda Unvan ve Lakaplar". *Prof. Dr. Işın Demirkent'e Armağan*. 421-433. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2008.
- Özaydın, Abdülkerim. "Mühtedî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. "Müntasır-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/24-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. "Müstaîn-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. "Unvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Levent. *Haçlı Seferlerine Kadar Abbâsîler Döneminde Hristiyanlar*. İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Polat, Hüseyin. *Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebu'l Ferec İbnü'l Cevzî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Poole, Stanley Lane-Eldem, Halil Edhem. *İslam Devletleri Tarihi Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. ed. Samet Alıç-Murat Kıvanç Köroğlu. Selenge Yayınları, 2020.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Abbâsîler Dönemi Murabıtlar Devleti*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.
- Selim, Mahmud Rızk. "İkinci Abbâsî Halifeliği". çev. Ali Aktan. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX* (1990), 368.
- Suyûtî, İmam Ebû'l Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî (ö.911/1505). *Halifeler Tarihi Târihu'l Hulefâ*. çev. Abdullah Gündüz. İstanbul: Asalet Yayınları, 2018.
- Şimşir, Mehmet. *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*. Konya: Hüner Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923). *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*. çev. Abolğasem Payandeh. 17 Cilt. Tahran: Asamir Yayınları, 1957.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923). *Târihu't-Taberî-Taberî Tarihi*, 6 Cilt. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Topuz, Hatice Kübra. "Abbâsî Başşehri Sâmerâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerâ Dönemi". *İstem* 18 (2011), 83-112.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/3148. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Afşin, Haydar b. Kâvûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Bâbek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Zeydan, Corcî. *İslam Uygarlıkları Tarihi II*. çev. Nejdî Gök. 4 Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- "Türk Dil Kurumu | Sözlük". Erişim 01 Mart 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

Orhun (Ötüken) Uygur Kağanlığı'nın Yıkılışında Manihaizm'in Etkisi Meselesi*

Derya Deniz GEZER

Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü,
Konya, Türkiye, ddgezer@selcuk.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Sefer SOLMAZ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Konya, Türkiye, ssolmaz@selcuk.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 05.07.2024

Kabul: 25.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Uygurlar,
Manihaizm,
Din,
Savaş,
Rahip.

II. Göktürk Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından kurulan Orhun (Ötüken) Uygur Kağanlığı'nın (744-840) ilk dönemlerindeki dini Gök Tanrı inancı olarak da bilinen Eski Türk Dini idi. Ancak kağanlığın kurulmasından kısa bir süre sonra Çin'de iktidarı elinde tutan T'ang Hanedanlığı, ortaya çıkan An Lu-shan İsyanı sebebiyle Uygurlardan yardım istedi. Moyen Çor Kağan döneminde başlayan bu yardım süreci, Böğü Kağan döneminde de devam etti. Böğü Kağan, isyanın bastırılması amacıyla Çin'in başkentlerinden birisi olan Lo-yang'da tanıştığı rahipler sayesinde Manihaizm'i tanıdı ve ülkesine döndüğünde bu dini kabul edip devletin resmi dini haline getirdi. Her ne kadar Manihaizm kağanlık döneminde büyük kitleler tarafından kabul edilme de bu dinin Uygurlar üzerinde birtakım etkileri oldu. Araştırmalarda bu etkilerin bazıları olumlu kabul edilse de Manihaizm'de var olan hiçbir canlıyı öldürmeme ve et tüketmeme gibi Türk kültürü ve yaşam tarzına uymayan yasakların, Uygurların savaşçılık özelliklerini olumsuz yönde etkilediği ve bu durumun da Orhun Uygur Kağanlığı'nın yıkılış sürecinde tesirli olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu araştırmalarda Manihaizm'in getirdiği yasakların konumuz kapsamındaki dönemde ne derece uygulandığı üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu çalışmada Orhun Uygur Kağanlığı döneminde Manihaizm'in yasaklarına ne derece uyulduğu ve bu dinin kağanlığın yıkılışında etkisinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

The Issue of the Effect of Manichaeism on the Collapse of Orkhun (Otugen) Uyghur Khaganate

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 05.07.2024

Accepted: 25.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Uyghurs,
Manichaeism,
Religion,
War,
Priest.

The religion of the Orkhun (Otugen) Uyghur Khaganate (744-840), which was established after the collapse of the Second Göktürk Khaganate, was the Old Turkic Religion also known as Tengrism. After the establishment of the khaganate, the Tang Dynasty of China, asked for help from the Uyghurs due to the An Lu-shan Rebellion. This process started with Moyen Çor Khagan and continued during the reign of Böğü Khagan. Böğü Khagan recognized Manichaeism thanks to the priests in Lo-yang, one of the capitals of China, and after returning to his country, he accepted and made it the official religion. Although Manichaeism was not accepted by large masses during the khaganate, it had some effects on the Uyghurs. Some studies consider the Manichaean prohibitions, like not killing living creatures and not consuming meat, to have negatively impacted the warrior traits of the Uyghurs, contributing to the collapse of the Orkhun Uyghur Khaganate. These studies do not sufficiently emphasize how strictly Manichaean prohibitions were enforced during the period in question. In this study, it is tried to reveal to what extent the prohibitions of Manichaeism were followed during the Orkhon Uyghur Khaganate and whether it had an influence on the collapse of the khaganate.

Atıf/Citation: Gezer, Derya Deniz – Solmaz, Sefer. "Orhun (Ötüken) Uygur Kağanlığı'nın Yıkılışında Manihaizm'in Etkisi Meselesi". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 59-73. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.40>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu çalışma, Doç. Dr. Sefer Solmaz danışmanlığında 01.11.2023 tarihinde tamamladığımız Uygurların Din Değiştirmesinin Siyasi ve Sosyoekonomik Sonuçları başlıklı doktora tezindeki "Manihaizm'in Orhun Uygurlarının Savaşma Yeteneği Üzerine Etkisi" başlıklı kısmın genişletilmiş halidir (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye, 2023).

GİRİŞ

II. Göktürk Kağanlığı hâkimiyetinde yaşarken, Karluklar ve Basmıllar ile iş birliği yapıp Ozmış Kağan'ı öldüren Uygurlar, ilk olarak Basmılların liderliğinde kurulan devlete, sol yabguluğunu teşkil edecek şekilde tabi oldular. Ancak kısa bir süre sonra Basmıl kağanını öldürüp 744 yılında başkenti Ordu-balıg (Karabalgasun) olan Orhun Uygur Kağanlığı'nı kurdular.¹ Kutlug Bilge Kül Kağan liderliğinde kurulan bu kağanlık kısa bir zaman zarfında topraklarını genişletti. Ardından kağan olan Moyen (Moyun/Bayan) Çor döneminde Uygurlar, bir yandan iç isyanlarla uğraşırken, diğer yandan da topraklarını genişletme faaliyetlerine devam ettiler.²

Uygurlar, Tang Hanedanlığı ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiler. Ancak Tang Hanedanlığı bu dönemde Talas Savaşı'nda aldığı yenilgi ve ardından doğan karmaşa ortamıyla boğuşmaktaydı. Bu ortamdan faydalanan Soğd-Türk melezi An Lu-shan³ isimli general hanedanlık tarihine damga vuracak bir isyan başlattı. Esasen gençliğinde ticaretle uğraşan, altı dil bilen ve tercümanlık yapan An Lu-shan, zekâsı, savaşma konusundaki yeteneği ve çevreye hakimiyeti gibi bazı konularda dikkat çekince orduya alındı. Ancak bir süre sonra koyun hırsızlığıyla itham edilip idamına karar verildi.⁴ İnfazın gerçekleştirileceği anda An Lu-shan “*Her iki kuzeyli (Xi; Qidan-kitan) şeytan rejimini yıkmak istemiyor musunuz? [öyleyse], ne diye beni öldürüyorsunuz?*”⁵ diye haykırdı. Onun bu haykırışı You Chou Valisi Zhang Shougui tarafından affedilmesine neden oldu, zira vali onun sesini yükseltebilmesinden yani cesaretinden etkilendi. Daha da önemlisi vali bu boy ve uluslarla yaptığı mücadelede gerek cesareti gerekse onları tanıması hasebiyle An Lu-shan'dan faydalanabileceğini düşündü.⁶ Bir süre sonra onu evlatlık edindi ve başarılarından dolayı Dış Sol Atlı Muhafızlar Komutanlığına getirdi. An Lu-shan kısa bir süre sonra da general oldu.⁷

An Lu-shan, İmparator Xuanzong'un gözde cariyesi Yang Guifei ile kurduğu yakın ilişki sayesinde imparatorluk himayesinden faydalandı.⁸ Bu ilişkinin detayları tam olarak bilinmemekle birlikte T. D. Baykuzu aralarında bir gönül ilişkisi bulunduğunu ifade etmekte ve An Lu-shan'ın yaşça Yang Guifei'den oldukça büyük olmasına rağmen bu durumu gizlemek için onun evlatlığı olmayı istediğini belirtmektedir. Bu istek imparator ve Yang Guifei tarafından kabul edildi ve bu sayede de sarayda önemli bir yer edindi ve saray tarafından bir nevi koruma altına alındı.⁹ Hızlı bir yükseliş yaşayan An Lu-shan diplomatik elçilik ve askeri valilik gibi önemli görevlere yükseltildi.¹⁰

An Lu-shan, imparator ve cariyesinin sevgisine mazhar olması sebebiyle neredeyse her istediğini aldı. Bu sayede 754 yılına gelindiğinde kurduğu ordudaki general sayısı 500'ü aştı, 2000 binden fazla subayı oldu.

¹ Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 15; a.mlf., *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987), 14; Saadettin Gömeç, *Uygur Türklerinin Tarihi ve Kültürü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997), 21-22; Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004), 12; Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu (İstanbul: Selenge Yayınları, 2006), 320-321; Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 136.

² Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 13; İzgi, *Kutluk Bilge*, 17.

³ Gerçek adı Ya Luo-shan olup 703 yılında Çin'in kuzeydoğusunda, günümüzdeki adıyla, Ch'ao-yang'da doğan An Lu-shan'ın babası bir Soğdlu, annesi ise A-shih-te soyundan bir kam idi. Babasını küçük yaşta kaybeden An Lu-shan, annesinin Göktürk ordusunda görevli bir Soğdlu memur olan An Yen-yen ile evlenmesinin ardından “An” soyadını alıp An Lu-shan olarak anılmaya başlandı. An Yen-yen'in 713 yılında ordudan kaçmak mecburiyetinde kalması sebebiyle An Lu-shan'ın çocukluğu Çin'de geçti. Bk. Tilla Deniz Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti* (Konya: Kömen Yayınları, 2013), 57-60.

⁴ Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 57-61.

⁵ Şükrü Aktaş, “Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58 (2022), 177.

⁶ Aktaş, “Tang Hanedanlığında Bir Türk”, 177.

⁷ Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 61.

⁸ Chiu Tang Shu, *Biography of An Lu-Shan*, çev. Howard S. Levy (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1960), 57.

⁹ Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 71-72.

¹⁰ Aktaş, “Tang Hanedanlığında Bir Türk”, 182.

Diğer taraftan sarayda oldukça etkili olan ve An Lu-shan'ı kendilerine rakip görerek yükselişini ve konumunu sarsmak isteyen saray görevlileri de vardı. Bunların başında ise iki bakan Li Ling-fu ve Yang Kuo-chung geliyordu. Yang Kuo-chung aynı zamanda Yang Guifei'nin kuzeniydi ve onun sayesinde yükselmişti. İmparatorun zevk ve sefaya dalmasını fırsat bilen bu iki bakan yetkilerini genişletip ülkeyi kendileri yönetmeye başladılar. Bu süreçte de kendilerine engel gördükleri An Lu-shan'ın hanedanlığa karşı isyan hareketine girişmesini sağlayıp ondan kurtulmayı istiyorlardı.¹¹ An Lu-shan ise imparatorun yaşının ilerlemesi ve saray görevlilerinin aleyhine olan tavırlarından dolayı endişeliydi. İmparatorun olası ölümü sonrası muhtemel akıbetini görerek hazırlıklara girişti. An Lu-shan aynı dönemde imparatorluk topraklarının doğu-batı uç bölgelerindeki yöneticilerle de çekişme yaşadı, kısmen üstünlüğü ele geçirdi ve buralarda yayılma politikası izledi.¹² Elde ettiği yetkiler ve aldığı ünvanlar sayesinde kendisine gizlice kurduğu ordu ile¹³ uygulanan yeni siyasi ve ekonomik politikalara, gücün giderek daha az elde toplanmasına, sınır ordularının güç ve etkinliğinde ortaya çıkan değişikliklere ve imparatorun ölümünden sonra başına gelebileceklere tepki olarak 755 yılında isyan etti.¹⁴

Tang Hanedanlığı bu isyanı bastırmak için destek arayışına girdi. W. Eberhard'ın iddiasına göre bu amaçla Abbâsî Halifesi Ebu Cafer el-Mansur (754-775) ve Uygur Kağanı Moyen Çor'dan yardım talep ettiyse de Abbâsîlerden yeteri kadar destek alamadı.¹⁵ Uygurlar ise Moyen Çor'un büyük oğlu Ulug Bilge Yabgu'nun komuta ettiği bir kuvveti Çin'e yardım için gönderdi.¹⁶ İsyân devam ederken Moyen Çor ölünce Uygurların başına küçük oğlu Böğü geçti (759)¹⁷. Böğü Kağan döneminde de isyanın bastırılması hususunda Tang Hanedanlığı'na yardıma devam edildi.

Uygurların bu dönemde Tang Hanedanlığına verdiği desteğin önemi yadsınamaz. Zira isyan süresince Uygurlar tarafından 756, 757, 759 ve sonuncusu 762 yılında olmak üzere dört sefer düzenlendi ve isyan tamamen bastırılarak Tang iktidarı yeniden tesis edildi. Uygurların bu süreçte verdiği desteğin temel güdüsü iktisadi çıkarlarıydı. Çünkü Uygurlar, Tang Hanedanlığı'ndan her bir sefer için para almakla kalmadı ayrıca seferler esnasında yapılan yağmalar ile muazzam ganimetler elde etti.¹⁸ Tang Hanedanlığı bu durumu kabul etmek durumundaydı. Çünkü isyan, ülkelerini An Lu-shan'a destek vermeyen veya isyan etmeyen yabancılar dahil pek çok kitlenin istilasına açık hale getirmişti.¹⁹

Uygurlar için An Lu-shan isyanı sadece maddi anlamda kazanç sağlanan bir süreç değildi. Bu isyan esnasında Böğü Kağan, Çin'in Lo-yang şehrinin geri alınmasına destek vermek için bulunduğu dönemde²⁰

¹¹ Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 75-79.

¹² Aktaş, "Tang Hanedanlığında Bir Türk", 183.

¹³ Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 57-90.

¹⁴ Edwin G. Pulleyblank, *The Background and Early Life of An Lu-shan* (Londra: University of London, Doktora Tezi, 1951), 59-60, 94, 99-112.

¹⁵ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 212.

¹⁶ Gömeç, *Uygur Türkleri*, 33; Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 126-129.

¹⁷ Gömeç, *Uygur Türkleri*, 35.

¹⁸ Ablet Kamalov, "Turks and Uighurs During the Rebellion of An Lu-shan Shih Ch'ao-yi (755-762)", *Central Asiatic Journal*, 45/2 (2001), 243.

¹⁹ Shu, *Biography of An Lu-Shan*, 17.

²⁰ Böğü Kağan'ın tahta oturduğu yıl Çin'deki isyan hala devam etmekteydi. Fakat isyancılar arasında da problemler yaşanmaktaydı. Zira 757 yılında An Lu-shan büyük oğlu tarafından veya yardımcısı Yen Chuang'un görevlendirdiği Li Chu-erh tarafından öldürüldü. Bk. Turgun Almas, *Uygurlar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 138; Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 121-122. Yerine ise oğlu An Ch'ing-shui geçti. Fakat An Lu-shan'ın yakın arkadaşı ve isyandan önce Çin ordusuna mensup Türk asıllı bir komutan olan Shih Sih-ming, An Ch'ing-shui'nin liderliğini kabul etmedi ve bir kargaşa ortamı doğdu. Shih Sih-ming 759 yılında, An Ch'ing-shui'yu öldürüp ordusunu da kendisine bağladı. Fakat fazla bir süre geçmeden o da kendi oğlu Shih Ch'ao-i tarafından öldürüldü. Kendisini Sarı İmparator ilan eden Shih Ch'ao-i, Lo-yang şehrini işgal etti. Bk. Almas, *Uygurlar*, 138-139. Shih Ch'ao-i, Uygurlara heyet gönderip birlikte henüz imparatorunu kaybetmiş Çin'i ele geçirmeyi teklif etti. Aynı dönemde Çin de Shih Ch'ao-i'ye karşı yardım istemek için Uygurlara heyet gönderdi. Bk. Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 16; Eberhard, *Çin Tarihi*, 213; Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 154-155. Böğü Kağan ilk başta Shih Ch'ao-i'nin teklifini olumlu karşılayıp bu yönde hareket etse de Çin sarayında önemli bir güce sahip olan kayınpederi Pu-ku Huai-en'in Çin lehine yaptığı aracılık sonucunda ve Çin'in zapt edilemeyeceğine dair eski Türk inancının etkisi ile taraf değiştirdi. Bk. Eberhard, *Çin Tarihi*, 212-213; İzgi, *Kutluk Bilge*, 20; Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 14-16; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 38; Taşağıl,

tanıdığı Manihaist rahiplerden etkilendi ve Manihaizm'e meyletti²¹. Ancak L. Clark'a göre Böğü Kağan Manihaizm'e henüz kağan olmadan önce de Tanrı Dağları-Tarım Havzası civarında 755-756 yıllarında komutanlığını yaptığı bir sefer esnasında girmiş, fakat daha sonra bu dinden dönmüştü.²² T. Moriyasu ise her ne kadar Clark ile benzer görüşlere sahip olduğunu belirtse de henüz yeterli kanıt bulunmadığından bu görüşü kum üzerine inşa edilmiş bir kaleye benzetme ve temkinli yaklaşmaktadır.²³ Böğü Kağan, devlet ileri gelenlerinden bazılarının tüm itirazlarına rağmen tarihte ilk kez bu dini resmi devlet dini haline getirdi.²⁴

1. Manihaizm

Şehristânî'nin Mâneviyye olarak nitelendirdiği, Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu kabul edip Hz. Musa'nın nübüvvetini reddeden ve Zerdüştlük²⁵ ile Hıristiyanlığın karışımı bir din olarak tanımladığı²⁶, İbnü'n-Nedîm'in de benzer bir şekilde Zerdüştlük ve Hıristiyanlıktan doğduğunu ifade ettiği²⁷, el-Birûnî'ye göre ise Zerdüştlük ve Hıristiyanlığa ek olarak Düalistlerin doktrinlerinin birleşimi olan²⁸ Manihaizm, muhtemelen asıl adı Şureyk (Cubricus)²⁹ olduğu düşünülen Mani tarafından İran'da MS III. yüzyılda kuruldu. Yapısal olarak senkretik³⁰, düalist³¹ ve gnostik³² özellikler taşıyan³³ Manihaizm, Hıristiyanlık ve Zerdüştlikle birlikte Yahudilik ve Budizm gibi muhtelif din ve inanç sistemlerinden de etkilenmiştir.³⁴

“Uygurlar”, 218. Çin, isyancılar üzerine yürümek üzere hazırlık yapıp Sarı Nehir ile Shao-chou'nun kuzeyinde bir karargâh kuran Böğü Kağan'ın desteği ile Lo-yang'ı geri aldı ve isyan bastırıldı. Bk. Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 17; Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 157-158.

²¹ Erkin Alptekin, *Uygur Türkleri* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979), 19; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 39; Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 20-21; Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları (Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar)* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 211.

²² Larry Clark, “The Conversion of Bögü Khan to Manichaeism”, *Studia Manichaica: IV. Internationaler Kongreß zum Manichäismus*, Berlin 14-18 Juli 1987, ed. by R.E. Emmerick, W. Sundermann, P. Zieme (Berlin: Akademie Verlag, 2000), 86.

²³ Takao Moriyasu, “New Developments in the History of East Uighur Manichaeism”, *Open Theology*, 1 (2015), 322.

²⁴ Michael R. Drompp, *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire A Documentary History* (Netherlands: Brill Academic Publisher, 2005), 27.

²⁵ İslam kaynaklarında Mecûsîlik, batı kaynaklarında Zoroastrianism ya da Mazdeizm ve ateşle ilgili inanç ve uygulamaları sebebiyle Ateşperestlik olarak da bilinen Zerdüştlük, adını aldığı Zerdüşt tarafından monoteist inanç ve düşünceler ile eski İran inanç ve geleneklerinin birleştirilmesi yoluyla ortaya çıkartılmış bir dindir. Günümüzde de varlığını gösteren bu din, zaman içerisinde pek çok değişime uğramış ve artık düalist bir hal almıştır. Başta Avesta olmak üzere Pehlevice (Orta Farsça) yazılmış bazı metinler ve yazıtlar bu dinin kutsal metinlerini oluşturmaktadır. Bk. Şinasi Gündüz, “Mecûsîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/279-281.

²⁶ Şehristânî, *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayınları, 2011), 223.

²⁷ Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1022.

²⁸ Ebû Reyhan el-Birûnî, *Mazide Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 181.

²⁹ Duncan Greenles, *Mani Dininin Kutsal Kitabı*, çev. Suat Ertüzün (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2019), 20.

³⁰ En az iki farklı dini gelenek ve inançtan gelen öğelerin belirli bir zaman diliminde birleşmesiyle oluşan niteliktir. Bk. Gemechu J. Geda, *Pilgrimages and Syncretism: Religious Transformation among the Arsi Oromo of Ethiopia* (Almanya: University of Bayreuth, Faculty of Cultural Studies, Doktora Tezi, 2013), 38.

³¹ İyi-kötü ya da ruh-madde gibi birbirine zıt iki başlıca öğeden oluşan düşünceyi ifade etmektedir. Aynı zamanda iki tanrılı inancı da nitelendirmektedir. Bk. Donald K. McKim, *Westminster Dictionary of Theological Terms*, ed. Alan Richardson - John Bowden (Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996), “Dualism”, 83.

³² Yunanca'da bilgi anlamı taşıyan “gnosis” kelimesinden türeyen gnostik, Tanrı, varlık, olaylar ve dini meselelerle ilgili olarak bilgiye akıl ve irade ile ulaşamayacağını, bu tür bilgilerin sezgi ve keşif ile edinilebileceğini kabul eden mistik ve tasavvufi bir akımdır. Her ne kadar ilk çıkış yeri ve zamanı bilinmese de tarihi, Helenistik döneme kadar gitmektedir. Muhtelif şekillerde Hıristiyanlık, Yahudilik ve hatta İslam dâhil pek çok din ve kültürde görülmektedir. Manihaizm ise tam anlamıyla gnostik bir dindir. Bk. Ömer Mahir Alper, “İrfâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/444-445.

Manihaizm çok kısa bir sürede oluşturulan misyonerlik örgütü sayesinde Asya, Avrupa ve Afrika'ya ulaşmış ve IV. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlığın en büyük rakibi halini almıştır. Ancak kısa bir süre sonra ilk olarak VI. yüzyılda batıda varlığı yitirmiş, ardından VII. yüzyılda bölgenin İslamlaşmaya başlamasıyla ortaya çıktığı İran ve Mezopotamya coğrafyasında, son olarak da XII. yüzyılda Asya'da gerileyip yok olmuştur.³⁵

Yaklaşık dokuz yüzyıl boyunca varlığını koruyan ve bu zaman zarfında da girdiği toplumlarda etkisini gösteren Manihaizm, insanların ruhlarını bedenlerinin esaretinden kurtararak³⁶, onları ebedi huzura erdirmeyi amaçlayan, bu amaçla bir takım ahlak kuralları getiren bir inanç sistemidir. Bu kurallara uyulması durumunda insanlar öldükten sonra arınmış bir şekilde cennete gidecektir. Uymayanlar ise arınma sürecini tamamlayana kadar ruh göçü olarak bilinen reenkarnasyona tabi olacaktır³⁷. Arınma süreci “beş emir” ve “üç mühür” olarak nitelendirilen bir kısım yasaklardan uzak durmayı ve bazı emirleri yerine getirmeyi gerektirmektedir.

Bu emirler:

- Oruç tutmak, namaz kılmak ve sadaka vermek,
- Yalandan uzak durmak,
- Hiçbir canlının canına kastetmemek ve et tüketmemek,
- Temiz olmak,
- Mal mülk peşinde koşmamak, aksine fakirliği gözetip tevazu sahibi olmaktır.³⁸

Üç mühür ise eline, beline ve kalbine hâkim olma üzerine kuruludur:

- Elin mühürü; hiçbir canlının hayatına son vermemek ve hırsızlık yapmamak,
- Dilin mühürü; kötü sözden, et ve alkol tüketiminden uzak durmak,
- Kalbin mühürü; ise evlilikten ve cinsi münasebetten uzak durmaktır.³⁹

2. Böğü Kağan'ın Manihaizm'i Kabul Etme Sebepleri

Böğü Kağan'ın Çin'deki isyanların bastırılmasına yardım ettikten sonra Manihaist rahiplerle başkente dönmesinin ardından, devletin üst düzey görevlileri arasında bu dinin kabul edilip edilmemesi üzerine bir tartışma başladı ve başta Nestüriliğe ilgi duyduğu iddia edilen Tung Baga Tarkan⁴⁰ olmak üzere bu dine karşı çıkan bir grup oluştu.⁴¹ Diğer taraftan kağan ile birlikte gelen rahiplerden Ruiy-şi kuvvetli belagati ve dine hâkimiyeti sayesinde Böğü Kağan'ı ikna etmeyi başardı ve Manihaizm ülkenin resmi dini haline geldi.⁴² Manihaizm'in Uyğurlar tarafından kabulü iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi ilk kez Orta Asya Türk

³³ Ünver Günay- Harun Güngör, *Başlangıçlarından günümüze Türklerin Dini Tarihi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 184-185.

³⁴ Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 78.

³⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2002), 153.

³⁶ “Beden ruhun doğrulmasını engeller; ruh için bir hapisane ve ağır cezadır o, tüm cehennemlere açılan kapı ve tüm yeniden doğumların yoludur.” Bk. Greenles, *Mani Dininin Kutsal Kitabı*, 240.

³⁷ Greenles, *Mani Dininin Kutsal Kitabı*, 240; Oymak, “İslam Kaynaklarına Göre Maniheizm”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 84

³⁸ Greenles, *Mani Dininin Kutsal Kitabı*, 232; Şinasi Gündüz, “Maniheizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/576.

³⁹ Harun Güngör, *Türk Din Etnolojisi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012), 156-158; Gündüz, “Maniheizm”, 27/576; Oymak, “İslam Kaynaklarına Göre Maniheizm”, 84-86.

⁴⁰ Maria Adelaide Lala Comneno, “Nestorianism in Central Asia during the First Millennium: Archaeological Evidence”, *Journal of the Assyrian Academic Society* 11 (1997), 26.; Sencer Divitçioğlu, “Nebulous Nestorians in the Turkish Realm (VIIIth Century)”, *Central Asiatic Journal* 50/1 (2006), 10.

⁴¹ Li Tang, “A history of Uighur Religious Conversions (5th – 16th Centuries)”, *Asia Research Institute Working Paper Series* No: 44 (June 2005), 19.

⁴² Colin Mackerras, “Uyğurlar”, çev. Şinasi Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, der. Denis Sinor (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014) 442-443.

Tarihinde bir devlet resmi din ilanında bulunmuştur⁴³. Diğeri ise Manihaizm'in resmi din olduğu tek devlet Uyğur Kağanlığı olmuştur⁴⁴.

Bögü Kağan'ın itirazlara rağmen bu dini kabul edip devlet dini haline getirmesinin altında bazı sebepler yatmaktaydı. Kağan, zaten şahsen ilgi duyduğu bu din ile halkını kültürel açıdan daha yüksek seviyelere taşıyacak ve onları disipline edebilecekti.⁴⁵

La Vaissière'ye göre 6. yüzyıldan beri Çin'de varlık gösteren,⁴⁶ E. Chavannes ve P. Pelliot'un ise 694 yılında İran kökenli Fou-totun adlı bir tüccar ile Çin'e girdiğini iddia ettikleri⁴⁷ Manihaizm, Bögü Kağan'ın bu dine meylettiği dönemde, yönetici kesim arasında Konfüçyüsçülük ve Taoizm'in hâkim olduğu Çin'de diğer pek çok yabancı din gibi nefret edilen ve hatta Çinliler için yasaklanan bir din haline gelmişti⁴⁸. Çünkü An Lu-shan isyanından sonraki ilk dönemlerde bu dinin en önemli temsilcisi olan Soğdlar da Çin'deki diğer yabancılar ve istilacılar gibi yönetimin tepkisiyle karşı karşıydılar.⁴⁹ Kağan, bu dönemde tüccar Soğdlarla özdeşleşmiş bu dini kabul ederek zaten maddi anlamda iyice zayıflamış olan Çin'e karşı bir nevi psikolojik harekât yürütmüş oluyor, hem de halkından benimsemesini beklediği şehirli yaşam tarzını Çin'den değil de Soğdlar başta olmak üzere batıdaki kültürlerden öğrenmesini istiyordu.⁵⁰ Soğdlar bu dönemde gerek mali güçleri gerekse bölge ticaretindeki rolleri ile ön plana çıkmaktaydılar. Bu konumları sebebiyle onlarla iş birliği yapılması sayesinde Uyğurlar hem onların mali gücünden yararlanacak hem de ülkesini ekonomik olarak güçlü hale getirerek başta Çin olmak üzere komşu devletler karşısında önemli bir güç elde etmiş olacaktı. Kağan, dinlerine girerek Soğdlardan bu desteği almayı amaçlamaktaydı.⁵¹ Karşılığında ise Manihaizm'in hamiliği görevini yüklenmiş olacaktı. Çünkü Manihaistler, Çin'de kendilerine uygulanan baskının ileride daha da artmasından korkuyorlardı. Bu korkuları ve korunma arzuları kağanın Manihaizm'i kabul edişinin anlatıldığı Türkische Turfan-texte (Türkçe Turfan Metni) II'de⁵² açıkça verilmiştir:

⁴³ Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 458.

⁴⁴ Drompp, *Uyğur Empire*, 27.

⁴⁵ Mackerras, "Uyğurlar", 443-444.

⁴⁶ Étienne De La Vaissière, "Mani en Chine au VIe Siècle", *Journal Asiatique*, 293/1 (2005), 367.

⁴⁷ Edouard Chavannes - Paul Pelliot, "Un traité manichéen retrouvé en Chine", *Journal Asiatique*, 11/1 (Paris: Imprimerie Nationale, 1913), 150.

⁴⁸ Çin yıllıklarında 842 yılına ait olaylar verilirken geçmişe dönüp bir hatırlatma yapılır. 742-755 yılları arasında hüküm süren imparator T'ien-pao döneminde bu dinin yasaklandığı ve ilerleyen dönemde Uyğurların bu dine girmesi ile Manihaizm'in Çin'de yeniden serbest bırakıldığı belirtilir. Bk. Wen-Shen Tsai, *Li Te- Yü'nün Mektuplarına Göre Uyğurlar (840-900)* (Taipei: 1967), 92; Eberhard, *Çin Tarihi*, 215.

⁴⁹ Étienne De La Vaissière, *Sogdian Traders: A History*, çev. James Ward (Leiden - Boston: Brill, 2005), 223.

⁵⁰ Mackerras, "Uyğurlar", 443-444.

⁵¹ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 200; Mackerras, "Uyğurlar", 444.

⁵² Albert Grünwedel (Tibetolog ve arkeolog) ile Albert von Le Coq (arkeolog ve kâşif) önderliğindeki Alman heyeti tarafından 1902 ile 1914 yılları arasında Turfan bölgesine "Turfan Seferleri" olarak adlandırılan dört keşif gezisi gerçekleştirilmiştir. Bu gezilerde Manihaist, Hıristiyan ve Budist kökenli çok sayıda belge ele geçirilmiştir. Bu belgelere buluntu yerine nispetle "Turfan Metinleri" adı verilmiştir. Belgeler Farsça, Partça, Soğdca, Uyğurca (Eski Türkçe) ve Çince el yazmalarından oluşmaktadır. Bk. Matthew P. Canepa, "The Art and Ritual of Manichaean Magic: Text, Object and Image from the Mediterranean to Central Asia", *Objects in Motion: The Circulation of Religion and Sacred Objects in the Late Antique and Byzantine World*, Ed. Hallie G. Meredith, BAR International Series 2247 (Oxford: Archaeopress, 2011), 73-74. Bu metinler üzerine ilk yayını Alman Türkolog F. W. K. Müller Uigurica adlı 4 ciltlik çalışma ile yapmıştır. Ardından Albert von Le Gog, Manihaist nitelikli eski Uyğurca metinleri Manichaica başlığı altında yayınlamıştır. Willi Bang-Kaup öğrencisi Annemaria von Gabain ile birlikte Türkische Turfan Textes (Türkçe Turfan Metinleri) adlı beş cilt ve bu cildin çözümlemeli dizininden oluşan çalışmayı hazırlamışlardır (1929-1931). Bu çalışmanın ikinci cildi olan *Türkische Turfan Texte II: Manichaica* Bögü Kağan'ın Manihaizm'i kabul edişinin anlatılması sebebiyle özel bir önem arz etmektedir. Bu aynı gerekçeyle Manihaist Uyğur edebiyatının ilk metni olarak addedilmektedir. Bk. Buket Nur Kırmızıgül Şimşek, "Türkische Turfan Texte", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2024].

“Efendim, siz kanunsuzca Ezrua'ya⁵³ karşı günah işlerseniz tüm ülkeniz karışacak, bütün bu Türk halkı tanrıya karşı günahkâr olacak. Dört bir yandaki rahipler(e) (?), Çin'de (ya da dahası...) Dört Küsen'de batıda, kuzeyde, doğuda, güneyde (yaşayanların) tamamına (?) ziyadesiyle zulüm ve baskı olacak; müminleri, tüccarları buldukları yerde öldürecekler, bir (tek) canlı bırakmayacaklar.”⁵⁴

Rahiplerin kağana seslenişlerinden anlaşıldığı üzere Çin'in kendilerine olan yaklaşımlarını ciddi bir tehdit olarak algılamakta ve kendilerine hami bir devlet aramaktaydılar. É. de La Vaissière bu durumu güçlü bir koruyucuya ihtiyaç duyan Manihaist Soğdların son çırpınışları, umutsuz ama verimli bir girişim olarak nitelendirmektedir.⁵⁵ Uyğur Kağanlığı onların dinlerine girerek bu görevi bir nevi kabul etmiş olmaktadır. Rahiplerin haklılığı ise Uyğur Kağanlığı'nın yıkılış sürecinde Çin'de vuku bulan olaylarla ortaya çıkmış oldu. Bu dönemde Manihaizm ve Manihaistler takibata uğradı, mabetleri kapatıldı, mallarına, evlerine ve diğer varlıklarına el konuldu⁵⁶, kitapları yakıldı⁵⁷. Hatta Manihaistlerden hiçbir iz bırakılmamak istenircesine rahiplere Budist kıyafetleri giydirilip başları tıraş edilerek öldürüldüler⁵⁸. Hayatta kalanlar ise kimliklerini gizlemek zorunda kaldılar ve Çin toplumu içerisinde yok oldular⁵⁹. Çin bu uygulamaları ile sadece Manihaizm'i ortadan kaldırmak için değil, aynı zamanda An Lu-shan isyanı nedeniyle önemli oranda zarar görmüş olmalarını kullanan Uyğurların gerek bu din üzerinden gerekse ticari anlamda, istedikleri gibi davranmasının intikamını almayı amaçlamıştı. Diğer bir ifadeyle bu dinin Uyğurların dini olması yapılan zulmün önemli bir sebebiydi⁶⁰.

Bögü Kağan'ın bu dini neden seçtiğine dair üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu, kağanın neden bireysel olarak eski dininden vazgeçip başka bir dine meylettiği ve halkının da bu dine geçmesini istemesi meselesidir. Gök Tanrı inancı genel kabule göre, bilinen bir kutsal metni, peygamberi veya ibadet şekli olmayan bir dindi. Uyğur toprakları coğrafi önemi bakımından dikkate alındığında pek çok dinden tüccarın uğrak yeri idi. Bu insanlar sayesinde farklı dinleri tanıma fırsatı bulan kağan, muhtemelen kendi bağlı bulunduğu dindeki eksiklikleri görmüş ve bunun sonucunda da farklı bir din arayışına yönelmiş olmalıdır. Bu durum da Çin'de takibata uğrayan ve daha da önemlisi elinde ticaret gibi çok önemli bir gücü bulduran ancak korunmaya ihtiyaç duyan Soğdların dinine girmesini anlaşılır hale getirmektedir. Zira bu sayede karşılıklı bir çıkar ilişkisi kurulmuş olacak yani bir taraftan Bögü Kağan Manihaizm'e hamilik edip dinin koruyucusu haline gelecek, diğer taraftan da bu dine mensup tüccarlar sayesinde ticareti elinde tutacak ve ülkesini bu bağlamda önemli bir güç haline getirecekti.⁶¹

3. Manihaizm'in Uyğurların Savaşma Yeteneği Üzerine Etkisi

Manihaizm'in emir ve yasakları, görüldüğü üzere pek çok açıdan geleneksel Türk yaşam tarzına⁶² uymamaktadır. Bu durum da Uyğurların Manihaizm ile birlikte savaşçılık özelliklerinin olumsuz etkilendiği yönünde bir kanaatin hasıl olmasına neden olmuştur. Böyle bir kanaatin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birisi Câhız'ın bu konuda ortaya koyduğu görüş ve iddialardır. Câhız'a göre Bizanslılar (Rumlar), Hıristiyanlığı

⁵³ Manihaist Uyğurlar tanrı için Ezrua (äzrua) kelimesini kullanmaktaydı. Bk. Betül Özbay, *Huastuanift Manihaist Uyğurların Tövbe Duası* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 32, 87.

⁵⁴ Özbay, *Huastuanift*, 32.

⁵⁵ Vaissière, *Sogdian Traders*, 223.

⁵⁶ Richard C. Foltz, *İpek Yolu Dinleri*, çev. Aydın Aslan (İstanbul: Medrese Yayınları, 2006), 113; İzgi, *Kutluk Bilge*, 44.

⁵⁷ Tsai, *Li Te- Yü'nün Mektupları*, 88; İzgi, *Kutluk Bilge*, 44.

⁵⁸ Edwin O. Reischauer, *Ennin's Travels in Tang China* (New York: Ronald Press Company, 1955), 232; Foltz, *İpek Yolu Dinleri*, 113.

⁵⁹ Başak Kuzakçı, *Soğdlar ve Türkler* (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2023), 211.

⁶⁰ Reischauer, *Ennin's Travels*, 232.

⁶¹ Derya Deniz Gezer, *Uyğurların Din Değiştirmesinin Siyasi ve Sosyoekonomik Sonuçları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 70, 125.

⁶² Her ne kadar konumuz itibarıyla Manihaizm'in öldürmeme ve et tüketimi ile ilgili yasakları üzerinde durulsa da bu din, kalbin mührü ile ilgili emri göz önünde tutulduğunda, Türkler için önemli bir toplumsal kurum olan aile için de ciddi bir tehdit idi. Bu yasak, evlilik ve çoğalmanın önüne geçmekteydi. Manihaizm açısından bakıldığında ise amaç bir ruhun bedene hapsolmesini engellemektir. Çünkü her doğum bir anlamda beden yeni bir ruhu hapsedmesi anlamına gelmekteydi. Bk. Güngör, *Türk Din Etnolojisi*, 158; Gündüz, “Manihaizm”, 576; Oymak, “İslam Kaynaklarına Göre Manihaizm”, 86.

benimsemeden önceki dönemlerde Persler (Farslar) ile yaptıkları savaşlarda bazen yenmekte bazen ise yenilmekteydiler. Ancak bu dine girdikten sonra insan öldürmeye, savaşmaya ve kısasa kısas yapmaya hevesleri kalmadı. Savaşlara mecburen ve isteksiz bir şekilde katıldılar. Dolayısıyla da savaşlarda galibiyet alamaz hale geldiler. Bu durumun sebebi ise Hıristiyanlık idi. Önceleri Türklerin koruyucusu ve kahramanı olan Uygurlar da benzer bir akıbeti yaşadı. Manihaizm (Zenâdika)'e girdiler ve gözü pekliklerini, cesaretlerini ve savaşma isteklerini kaybettiler. Çünkü Manihaizm bu bağlamda Hıristiyanlıktan çok daha fazla olumsuz etkisi olan bir din idi.⁶³ Bir diğer ifadeyle Câhız Hıristiyanlığa girmelerinin Bizanslıların savaşma yeteneklerine ket vurduğunu, Manihaizm'e girmelerinin de Uygurların savaşçı özelliklerini zayıflattığını iddia etmektedir. Diğer taraftan N. Doğan, Câhız'ın yaptığı bu benzetmenin amacının gerçek bir durum tespiti değil de İslam'ın yayılması karşısında tehdit oluşturabilecek bu iki dinin eleştirilmesi ve din-siyaset birlikteliğini en iyi şekilde temsil edecek dinin de İslamiyet olduğunun vurgulanması olduğu düşüncesindedir⁶⁴. Çin yıllıklarında da aynı minvaldeki ifadelere rastlanmaktadır:

“Eskiden Uygur âdetleri çok iyi idi. Kağanla nazırlar arasında fazla fark yoktu. Harbe beraber giderlerdi. Savaşa çıktıkları zaman daima kazanıyorlardı. T'ang için değerli hizmetler yaptılar. T'ang onlara pek çok hediyeler verdi. Teng-li Kağan'dan itibaren, Kağan kendini asil ilân etti. Sarayda oturmağa başladı. Kadınlar makyaj yapmağa, güzel giyinmeğe başladılar⁶⁵. Çinliler çok para harcadığı için üzgündü. Barbar âdetleri kötüleşti.”⁶⁶

Ancak bu ifadenin 779 yılına ait olması yani Böğü Kağan'ın Çin'e saldırmaya karar verdiği yılın kayıtlarında bulunması oldukça dikkat çekicidir. Çinlilerin Uygurların çok para harcamalarına tepkisi yukarıda da belirtildiği üzere Çin'den elde edilen ganimet ve paralar⁶⁷ sonucu değiştiğini düşündükleri yaşam tarzlarına atf olmak ile birlikte din üzerinden bir eleştiri izlenimi de vermektedir.

Günümüz araştırmacılarının pek çoğu da Orhun Uygur Kağanlığı'nın yıkılma nedenlerini sıralarken Manihaizm'i de etki eden sebepler arasında saymaktadır. Zira bu din yukarıda da bahsedildiği üzere herhangi bir canlılığın öldürülmemesini emretmektedir. Ayrıca Türklerin en önemli besin kaynaklarından olan etin yenilmesini yasaklamaktadır. Dolayısıyla Manihaizm'in, Uygurların yumuşak bir mizaca sahip olmalarına ve savaşma yeteneklerini kaybetmelerine neden olduğu iddia edilmektedir.⁶⁸

Manihaizm, şehirli ve tüccar dini olması sebebiyle Uygurların yaşam tarzlarında da değişikliğe neden olmuş, Uygurlar yavaş yavaş konargöçer yaşam tarzından uzaklaşmaya ve tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Özellikle başkent ve çevresinde aktif olarak tarımsal faaliyetler yapılmıştır. Manihaist halkın yaşadığı bu çevrede birbirine bitişik olarak konumlanmış köylerdeki ekili tarlalar Temim İbn Bahr'ın dikkatini çekmiştir.⁶⁹

⁶³ Câhız, “el-Evtân ve'l Buldân”, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, *Resâ'ilü'l-Câhız IV* (Kahire: Al Khanji Library, 1964), 126-127; Nagihan Doğan, “Arap Kaynaklarında Dokuz-Oğuzlar”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015), 451.

⁶⁴ Doğan, “Arap Kaynaklarında Dokuz-Oğuzlar”, 452.

⁶⁵ Burada bahsedilen kadınların sarayda yaşayan kadınlar olduğu aşikârdır. Çünkü 835 yılına ait Çin yıllıklarında at sırtındayken ok atabilen yetenekli Uygur kadınlarından bahsedilir. Bu kayıtların yılı göz önünde tutulduğunda artık kağanlığın içişlerindeki problemler nedeniyle oldukça zayıfladığı dönemde dahi Uygur kadınlarının yeteneklerini koruyabildiğini göstermektedir. Bk. Colin Mackerras, *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories* (Canberra: Australian National University Press, 1972), 122; Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 20, 102.

⁶⁶ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 102.

⁶⁷ Kamalov, “An Lushan-Shi Chaoyi İsyanı”, 542.

⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012), 128; İzgi, *Kutluk Bilge*, 37; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 81; Ahmet Taşağıl, *Uygurlar 840'dan Önce* (İstanbul: Bilge Kültür – Sanat Yayınları, 2020), 142; Tekin, “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 10 (1962), 11.

⁶⁹ V. Minorsky, “Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12/2 (1948), 283.

Konargöçer yaşamdan uzaklaşmanın getirisi olarak korunaklı şehirlerde yaşamalarının da Uygurların savaşma yetisinin zayıflamasına neden olduğu düşünülmektedir.⁷⁰

Askeri anlamda oldukça yetenekli olduğu bilinen Böğü Kağan⁷¹, örf ve âdet bakımından beğenmediği, asi ve disiplinsiz addettiği halkını bir düzene sokmak istemekte, onların devlete itaatlerini sağlamayı amaçlamakta ve Çin topraklarındaki bireysel eylemlerini engellemeye çalışmaktaydı.⁷² Çünkü Uygurların bazıları hem kendi hem de Çin topraklarında başına buyruk davranmakta, dahası Çin sarayına baskın yapacak kadar ileri gitmekteydiler.⁷³ Kağan, etkisinde kaldığı, bir yol göstericisi, kutsal metni, ibadet şekli ve mabetleri bulunan Manihaizm sayesinde onları kontrol altına almayı amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda da halkın bu dini en iyi şekilde öğrenmesi için her on kişiye bir görevli olmak şartıyla Manihaizm'in anlatılmasını emretti.⁷⁴

Böğü Kağan'ın Manihaizm'e geçiş sürecinin anlatıldığı Karabalgasun Yazıtı'nın Çince yüzüne bakıldığında Uygurlar üzerinde olumsuz etki bıraktığı düşünülen yasakların kağanın bu dini bizatihi tercih etmesinde etkili olduğunu görmekteyiz: "... *Kan tüten barbarları, sebzeyle beslenen bir ülkeye dönüştürmek; öldürmekle geçinen milletleri de iyiliği göz önünde tutan bir millet, memleket haline getirmek [mümkün] olacaktır.*"⁷⁵

Kağanın sözleri incelendiğinde günümüz araştırmacılarının vurguladığı iki nokta ön plana çıkmakta ve Uygurların et tüketiminden⁷⁶ ve öldürmekten uzak durması dilemektedir. Ancak kağanın bu arzusuna rağmen Uygurlar arasında hayvancılık ve et tüketimi devam etmiştir. Bunun en belirgin kanıtı ise Orhun Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra kurulan ve Manihaizm'in daha geniş kitlelerce kabul gördüğü Turfan Uygurlarının dâhi et yemeye devam etmesidir. Turfan Uygurlarına yaptığı ziyarette Koçu halkı ile ilgili bilgiler veren Çin elçisi Wang Yen-te, varlıklı Uygurların at eti tükettiğini, diğerleri için ise sığır eti ile birlikte yaban kazının başlıca besin maddesi olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Öte yandan kağanın öldürme eyleminden vazgeçilmesini dilemesi ile beklentisinin onların askeri anlamda zayıflaması ya da savaşma yeteneklerini kaybetmeleri doğrultusunda olduğunu varsaymak, kağanın daha sonraki faaliyetlerini ve Çin üzerinde uygulamayı amaçladığı politikayı yok saymak anlamına gelmektedir. Zira Böğü Kağan, Manihaizm'e girmesinden bir süre sonra o dönemde Uygurlar için herhangi bir tehdit oluşturulmamasına ve Türkler arasındaki Çin'in zapt edilemeyeceği, edilse bile Çin kültürü içerisinde eriyip kaybolacaklarına dair yaygın inanca rağmen rahiplerin teşviki ile Çin'e saldırmaya karar vermiştir. Bu kararda rahiplerin teşviki üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Çünkü daha önce An Lu-shan isyanı esnasında Çin'i zapt etmek isteyen kağan, kendisine Çin'in ele geçirilmesi ile ilgili inanç ve ortaya çıkacak sonuçlar hatırlatılınca vazgeçmişti.⁷⁸ Neredeyse aynı süreci yeniden tecrübe eden kağan bu defa başta veziri Tung Baga Tarkan olmak üzere devlet ileri gelenlerinden gelen tüm itirazlara ve Çin'in durumunun önceki döneme kıyasla daha iyi olmasına rağmen kararından dönmedi. Bu durum öldürmenin yasak olduğu bir dinin rahiplerinin savaşa neden olacak teşviklerde bulunması ve kağan üzerinde ne kadar etkili olduklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Anlaşıldığı üzere Kağan, rahiplerin görüşlerine ve onlardan gelen bir tür icazete oldukça önem

⁷⁰ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 21; İzgi, *Kutluk Bilge*, 29; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 81.

⁷¹ Mackerras, "Uygurlar", 444.

⁷² Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994), I2/233; Mehmet Ölmez, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük* (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015), 264; Mackerras, "Uygurlar", 444.

⁷³ Gömeç, *Uygur Türkleri*, 42.

⁷⁴ Özbay, *Huastuanıft*, 32.

⁷⁵ Ölmez, *Eski Türk Yazıtları*, 264. Ayrıca bk. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 233-234.

⁷⁶ Çok fazla sebze tüketmeyen Türkler için at ve koyun eti ön plana çıkan hayvansal gıdalardı. Zamanla ihtiyaç hâsıl olması sebebiyle eti kurutulmuş konserve haline getirmeyi öğrendiler. Ayrıca peynir, yoğurt, sütlü darı ve kırmız hayvanlardan elde edilen diğer önemli yiyecek ve içeceklerdi. Bk. Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2019), 130.

⁷⁷ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 57.

⁷⁸ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 16; Eberhard, *Çin Tarihi*, 213; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 38; Ahmet Taşağıl, "Uygurlar", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2/218; Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları*, 211; Baykuzu, *An Lu-Shan İsyanı*, 156.

vermiştir. Bu dine girer girmez kısa sürede onların etkisi altında kalmaya başlamış ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki rahiplerin Manihaizm ile uyuşmayan davranışları sadece savaşma konusunda değil, hayatın diğer alanlarında da kendini göstermiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Manihaizm'in beş emrinden bir tanesi maddiyat peşinde koşmamaktır⁷⁹. Ancak ne ilginçtir ki bu dönemde ticaret konusunda ön plana çıkanlar Soğdlu Manihaistler olmuş ve Manihaizm tüccar dini olarak nitelendirilir hale gelmiştir⁸⁰. Bir diğer ifadeyle başta rahipler olmak üzere Manihaistler dünyevi işlerle de önemli ölçüde ilgilenmişlerdir. Zaten yukarıda da ifade edildiği üzere Böğü Kağan için bu dinin mensuplarının ticari anlamda ön planda olmasından da etkilenmiş ve bu durumu kullanmayı amaçlamıştır.

Manihaizm'in ve din adamlarının Uygurlar arasındaki durumu Böğü Kağan'ın Çin'e saldırmaya karar vermesi üzerine değişti. Bu saldırıya itiraz eden Tung Baga Tarkan, başta Böğü Kağan ve kağanın iki oğlu ve danışmanı olmak üzere çok büyük bir çoğunluğunu Soğdlu tüccarların ve Manihaist rahiplerin oluşturduğu yaklaşık 2000 kişiyi katletti ve ülke yönetimi devraldı⁸¹. Bu süreçte Manihaizm ağır bir darbe aldı ve yayılması sekteye uğradı. Y. Yoshida Manihaizm'in yeniden güçlendiği dönemin Tengride Bolmuş Alp Külüg Bilge Kağan dönemi (805-808) olduğunu⁸² ifade etse de Tung Baga Tarkan'dan hemen sonra zamanla yönetim kademesinde yeniden eski popüleritesini kazanıp güçlenmeye başladı. Bunun önemli bir göstergesi olarak Tung Baga Tarkan'ın yerine geçen oğlu ilk defa ünvanında Manihaizm'de "Gök" kadar önemli bir olgu olan "Ay" ifadesini kullanmıştır⁸³. Uygurların örf ve adetlerinde bazı ıslahatlar yapan⁸⁴ Ay Tengride Kut Bolmuş Külüg Bilge Kağan dönemi babasının döneminden kalan bazı karışıklıkların devam ettiği ve Uygurların Tibetliler, Şatolar ve Karlukların oluşturduğu ittifaka karşı Beş-Balık'ın hâkimiyeti için yapılan savaşta önce yenilip sonra yeniden şehrin ele geçirildiği, ardından gelen Kutlug Bilge (A-ch'o) Kağan döneminde ise Uygurların Tibetlilerle mücadelelerinin sürdüğü⁸⁵ ve bir nevi toparlanma çabalarının olduğu bir süreç olmuştur.

Kutlug Bilge Kağan'ın ardından Uygurların başına geçen Ay Tengride Ülüg Bolmuş Alp Ulug Bilge Kağan dönemi Manihaizm'in ve Soğdların varlıklarını ciddi ve etkili bir şekilde gösterdiği ve toparlanma süreçlerinin devam edip güçlendikleri bir dönem olmuştur⁸⁶. Bu bağlamda Manihaist bir anlayışla yazılan⁸⁷ ve bu dine geçişin detaylı bir şekilde anlatıldığı Karabalgasun Yazıtı önemli bir kanıt arz etmektedir. Yazıtta özellikle iki kağan ön plana çıkmaktadır. İlki Manihaizm'i kabul eden Böğü Kağan, diğeri ise Ay Tengride Ülüg Bolmuş Alp Ulug Bilge Kağan'dır. Adı geçen kağanın çok iyi bir savaşçı olduğu yazıtta özellikle vurgulanmıştır. Kağan ayrıca zeki ve otoriter bir lider olarak tanımlanırken, aynı zamanda etkili bir stratejist olarak nitelendirilmiş ve halkını koruma ve yönetme konusunda başarılı olduğunun altı çizilmiştir. Bunlara ek olarak kağanın hem kendi devletinin geleceği için stratejiler geliştirirken hem de uluslararası düzen için kurallar belirlediği de belirtilmektedir.⁸⁸ Bu durum kağanın Türk Cihan Hâkimiyeti idealiyle dünyayı fethetmeyi ve bir düzene sokmayı amaçladığını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Bu amaçla hareket eden kağan, Uygurlar için de birçok sıkıntının giderilmesini sağlamıştır. Ayrıca ileri görüşlülüğü ve ticari önemleri sebebiyle Turfan ve Doğu Türkistan şehirlerine özel ilgi göstermiş ve bir anlamda kağanlığın yıkılmasından sonra Uygurlara göç edebilecekleri yeni yurtlar hazırlamıştır. Tibetlileri buradan uzaklaştıran kağan, Karluk saldırılarını engellenmiş, Kırgızlarla mücadele edip ticaret yollarını ele geçirmiş ve

⁷⁹ Greenles, *Mani Dininin Kutsal Kitabı*, 232; Gündüz, "Maniheizm", 27/576.

⁸⁰ Zekeriya Kitapçı, *Doğu Türkistan ve Uygurlar Arasında İslamiyet* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004), 120.

⁸¹ Clark, "The Conversion of Bügü Khan", s. 85.

⁸² Yutaka Yoshida, "Studies of the Karabalgasun Inscription: Edition of the Sogdian Version", *Modern Asian Studies Review*, 11 (2020), 18.

⁸³ İzgi, Wang Yen-te Seyahatnamesi, 21.

⁸⁴ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 234.

⁸⁵ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 25; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 47.

⁸⁶ Mackerras, *The Uighur Empire*, 12.

⁸⁷ İzgi, Wang Yen-te Seyahatnamesi, 21.

⁸⁸ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 234-235.

en önemlisi de Kırgız liderini iyi bir nişancı olarak bizzat kendisi öldürmüş ve Kırgızların kendisine tabi olmayanlarını katletmiştir.⁸⁹ Bu dönem kağanlığın en geniş sınırlarına ulaştığı dönem olmuştur.⁹⁰

Hakimiyet döneminde Manihaizm'in başkentte epeyce yayıldığı, Mani rahiplerinin hem devlet işlerinde kağana danışmanlık yaptıkları hem de Uygur elçilerine eşlik ederek Çin'e gidip burada mabetler oluşturdukları Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Külüg Bilge Kağan da⁹¹, selefî döneminde yapılan Kırgız katliamına benzer bir katliamı, Kuça'yı kuşatan Tibetlilere yapmıştır. Bu katliamın ne boyutta olduğu Karabalgasun Yazıtı'nda günümüz Türkçesiyle şu şekilde ifade edilmektedir: "*Tibetliler darmadağınık olarak tuzağa düştüler. Dört yandan kuşatıldılar ve bir hamlede mahvedildiler. Naaşların kokuları insanları çok rahatsız ediyordu.*"⁹²

Karabalgasun Yazıtı'nı kendi adına yazdırtan ve dönemi Manihaizm'in Uygurlar arasındaki en şaşalı devri olarak nitelendirilen⁹³ Ay Tengride Kut Bolmuş Alp Bilge Kağan da savaflara katılmış ve bizatihi ordusuna komutanlık etmiştir.⁹⁴ Bu kağanın idaresinde Uygurların güçlerinin zirvesinde olmaları da dikkat çekicidir⁹⁵.

Tengride Ülüg Bolmuş Alp Küçlüg Bilge Kağan da Tibetlilerle mücadele etmiş ve kendisi de bizzat savaflara katılmıştır. Bu süreçte on binden fazla insan katledilmiştir.⁹⁶ Fakat bu kağan döneminde Uygurlar için bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek ve kağanlıklarının yıkılış sürecinde etkili olacak olan bir evlilik vuku bulmuştur. Çin'in içinde bulunduğu maddi sıkıntılar sebebiyle bir süre kabul etmediği, hatta Uygur elçi heyetleriyle gelen Mani rahiplerinden bile Uygurları ikna etmeleri için yardım talebinde bulunmak durumunda kaldığı bu evlilik, Uygurların ısrarı sebebiyle gerçekleşmiştir. Uygurların muhtemelen Çin'in üzerinde baskı kurmak için yapmak istedikleri bu evlilik kendi lehlerine dönmüş ve T'ai-ho prensesinin Uygur sarayına girdiği tarihten itibaren Çin entrikaları ve suikastlar kendini göstermiş ve kağanlık gerileme dönemine girmiştir.⁹⁷ Uygur Kağanlığı yıkıldıktan sonra Çin İmparatoru Wu-tsung'un Başbakan Li Tê-yü'ye yazdırıp isyancı Uygurlara gönderdiği mektupta, o dönemde Çin'in Uygur sarayına yaptığı müdahale bir diğer ifade ile kendi istedikleri kişinin kağan olarak seçilmesi yönünde gösterdikleri çaba açıkça belirtilmektedir.⁹⁸

Her ne kadar ciddi bir karışıklık ortamı olsa da bu süreçte Uygurlar, Tibet ve Karluk saldırılarını bertaraf edebilmiştir.⁹⁹ Temim İbn Bahr, Karluklar karşısında sayıca oldukça az olmalarına rağmen bütün Türkler arasında onlardan daha güçlüsünün olmadığını belirttiği Uygurların onları mağlup ettiğinden bahsetmektedir¹⁰⁰. Benzer bir ifade 842 yılını anlatan Çin yıllıklarında da geçmektedir. Buna göre Çinliler kağanlıkları yıkılan Uygurların sınırlarına saldırmalarından ciddi bir şekilde rahatsız olmuş durumdadırlar. Uygur akınlarına karşı hazırlıkların anlatıldığı bölümde Uygurların at üstünde savaşma konusundaki ustalıklarına ve Uygur atlı ordularına karşı savaşmanın çok zor olduğuna özel dikkat çekilmiş ve bu konuda ciddi tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰¹

Manihaizm her ne kadar resmi din olarak kabul edilmiş, devlet koruması altına girmiş ve desteklenmiş olsa da dinin kabul edildiği dönemden kağanlığın yıkılışına kadar hem halk arasında hem de daha önce belirtildiği üzere başta Tung Baga Tarkan olmak üzere devlet görevlileri arasında Manihaizm'e girmemiş olan önemli bir kitle bulunmaktaydı. Başkentte Manihaistler çoğunluğu oluştursa da halk içinde en başta Eski Türk

⁸⁹ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 234-235; Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 25-26.

⁹⁰ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 26.

⁹¹ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 27; İzgi, *Kutluk Bilge*, 36.

⁹² Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 235.

⁹³ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 29.

⁹⁴ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 235.

⁹⁵ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 29.

⁹⁶ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 235.

⁹⁷ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 31-33; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 54-55.

⁹⁸ Tsai, *Li Tê-yü'nün Mektupları*, 101-103.

⁹⁹ Gömeç, *Uygur Türkleri*, 53-54.

¹⁰⁰ Minorsky, "Tamim ibn Bahr's Journey", 283-284.

¹⁰¹ Tsai, *Li Tê-yü'nün Mektupları*, 98-99.

Dini olmak üzere farklı dinlere mensup insanlar bulunmaktaydı, yani bir din birliği yoktu¹⁰². Ayrıca takip eden süreçte kağanlar da eski inançlarına ait örneğin Gök Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan “yada taşı”nın¹⁰³ kullanımı gibi bazı uygulamaları devam ettirmekteydi¹⁰⁴. Bir diğer ifadeyle Uyğur Kağanlığı'nda hiçbir zaman bu dine topyekûn ve keskin bir geçişin olmamıştı.

Uyğur Kağanlığı, takip eden süreçte yukarıda bahsedilen evlilik sonrası ortaya çıkan ve gittikçe artan Çin entrikaları, tahta oturan kağanların yetersizliği ve özellikle de devlet adamlarının kağan tayin etme teşebbüsleriyle yani veraset sisteminin bozulması ile iyice zayıfladı. M. R. Drompp bu duruma şu şekilde dikkat çekmektedir:

*İmparatorluğun en parlak döneminde, oğullar genellikle babaların yerine geçer ve veraset genellikle sorunsuz bir şekilde gerçekleşirdi. Yeni bir ailenin tahta geçmesine yol açan büyük bir darbe bile imparatorluğu uzun süre istikrarsızlaştırmadı. Ancak imparatorluğun sonraki yıllarında, kağanlar arasındaki ilişkilere dair neredeyse hiçbir bilgi bulunmadığından, verasetin ne şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak Uyğur imparatorluğunun son on yıllarında veraset anlaşmazlıklarının yaygın olduğu açıktır.*¹⁰⁵

Bu durumun en belirgin örneklerinden biri olarak zayıf iradesi ve kötü mizacıyla dikkat çeken Hazar Tegin'in bakanları veya yeğeni tarafından öldürülüp yerine Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge Kağan ünvanıyla Hu Tegin'in Uyğur kağanı ilan edilmesi gösterilebilir.

Uygurlar yönetiminde ortaya çıkan problemlere ek olarak salgınlar, kıtlık, kış şartları ve yoğun kar yağışı sebebiyle iyice zayıflamıştır. Yönetimde ortaya çıkan karmaşa ortamına tepki gösteren komutan Külüg Bala Sangun beraberindeki Kırgız askerleriyle başkente gelmiş, son kağan Ho-sa Tegin'i öldürmüş ve çok büyük bir katliama imza atıp Orhun Uyğur Kağanlığı'nı tarih sahnesinden silmiştir.¹⁰⁶

SONUÇ

Kağanlığın kısa tarihi incelendiğinde Uygurların savaşçılık yeteneklerini Manihaizm sebebiyle yitirdiklerini, bunun da kağanlığın yıkılmasında etkili olduğunu kabul etmek oldukça zordur. Dönem kaynaklarında Câhız'ın Bizans-Uygur benzetmesi ve Çin yıllıklarındaki 779 yılına ait kayıt dışında bu iddiayı destekler herhangi bir veri bulunmamaktadır. Câhız'ın benzetmesi bir durum tespitinden daha ziyade din eleştirisi gibi görünmektedir. Çin yıllıklarındaki iddiaların zamanlaması ise manidardır. Uygurların kendilerine savaş açmayı planladıkları bir süreçte zayıflamaya başladıklarının ifade edilmesi açıkça gerek kendi vatandaşlarına yasakladıkları Manihaizm'e gerekse Uygurların hem bu dine girmelerine hem de rahiplerin teşvikiyle Çin'e savaş açma niyetlerine bir nevi tepki niteliğindedir. Çünkü bu dindeki öldürme yasağının uygulanmadığı ve rahiplerin de Uygurları kendileri için önemli bir tehdit olan Çin'e karşı savaşa teşvik ettiği aşikardır. Manihaizm'in koruyucusu ve savunucusu olan kağanlar da bu konuda geri durmamışlardır.

Manihaizm'in kağanlık içerisindeki en parlak dönemini kağanlığın zirvede olduğu dönemde yaşamayı, Manihaist anlayışla yazılan Karabalgasun Yazıtı'nda bu dönemin kağanlarının savaşçılıklarına özel vurgu yapılması da Manihaizm'deki öldürme yasağının Uygurları etkilemediğini göstermektedir.

Manihaizm'in Uygurlar arasında uygulanış biçimi aslında sadece bir canlıyı öldürmeme kuralına değil, dünyevi şeylerden uzak durma, et yememe gibi diğer önemli yasaklara da fiiliyatta uyulmadığının kanıtıdır.

¹⁰² Minorsky, “Tamīm ibn Bahr's Journey”, 296; Connor Joseph Bell, *The Uyghur Transformation in Medieval Inner Asia: From Nomadic Turkic Tradition to Cultured Mongol Administrators* (Kentucky: University of Louisville, Faculty of the Graduate School, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 49.

¹⁰³ Bu taş eski Türk inancına göre, Gök Tanrı tarafından istenildiğinde yağmur, kar ve dolu yağdırılması ve fırtına çıkarılması amacıyla Türklerin atalarına verilmiştir. Günümüzde de büyük kamlar ve yadacılar hala bu taşı kullanmaya devam etmektedir. “Yada” kelimesi Uygurlar tarafından yağmur ve taş anlamında kullanılmaktadır. Bk. Adem Öger, “Uygur Türklerinde Yağmur Yağdırma Törenleri ve Yada Taşı”, *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, ed. Özkul Çobanoğlu vd. (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları, 2016), 40-41.

¹⁰⁴ Minorsky, “Tamīm ibn Bahr's Journey”, 296; Bell, *Uyghur Transformation*, 49.

¹⁰⁵ Drompp, *Uighur Empire*, 33-34.

¹⁰⁶ Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri*, 31, 143; Gömeç, *Uygur Türkleri*, 54.

Manihaizm her ne kadar mabetleriyle, rahipleriyle varlığını bazı açılardan somut olarak hissettirse de uygulamada kendini gösterememiştir.

Resmi din olan Manihaizm, devlet tarafından desteklenerek korunmasına ve başkentte yayılmasına rağmen devlet görevlileri ve halkın tamamı arasında yayılma başarısını gösterememiştir. Bu durumun muhtemelen en önemli sebeplerinden birisi din adamlarının dinin uygulanması hususunda halk için iyi birer örnek teşkil edememesidir. Ayrıca ülkede pek tabii olarak başta Gök Tanrı inancı olmak üzere muhtelif dini inançlara sahip insanlar yaşamakta olduğundan ülkede din birliği yoktur. Dolayısıyla da ön plana çıkıp tam bir kitlesel etki gösteremeyen Manihaizm'in Uygurların savaşı yeteneklerini köreltmesi durumu söz konusu değildir.

Uygur Kağanlığı'nda Manihaizm'in kabulünden sonra Uygurların ülke savunmasından taviz vermedikleri, her türlü saldırıya karşılık verdikleri ve topraklarını genişletme yoluna gittikleri görülmektedir. Fakat Manihaizm kabul edilmeden önce de var olan devlete karşı itaatsizlik problemleri ve özellikle de Kırgız, Karluk ve Tibetlilerin çıkardığı sıkıntılar kağanlığın yıkılışına kadar dönem dönem kendini göstermiştir. Başta Böğü Kağan olmak üzere kağanların tahttan indirilmeleri ve yapılan yeni kağan atamaları, ayrıca kurulan evlilik bağları sonucunda Çin'in saraya müdahaleleri çeşitli iç karışıklıklara neden olmuştur. Bunlara ek olarak iklim şartlarının getirdiği olumsuz koşullar da eklenince kağanlık kısa sürede yıkılmıştır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%60	%40
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%60	%40
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) / Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%60	%40
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%60	%40
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%55	%45

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şükrü. "Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山)". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 58 (2022), 169-190.
- Almas, Turgun. *Uygurlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Alper, Ömer Mahir. "İrfâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/444-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Alptekin, Erkin. *Uygur Türkleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979.
- Baykuzu, Tilla Deniz. *An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti*. Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Bell, Connor Joseph. *The Uyghur Transformation in Medieval Inner Asia: From Nomadic Turkic Tradition to Cultured Mongol Administrators*. Kentucky: University of Louisville, Faculty of the Graduate School, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- el-Birûnî, Ebû Reyhan. *Mazide Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Câhız, "el-Evtân ve'l Buldân", thk. Abdüsselam Muhammed Harun, *Resâ'ilü'l-Câhız* IV/105-147, Kahire: Al-Khanji Library, 1964.
- Canepa, Matthew P. "The Art and Ritual of Manichaean Magic: Text, Object and Image from the Metiterranean to Central Asia", *Objects in Motion: The Circulation of Religion and Sacred Objects in the Late Antique and Byzantine World*. ed. Hallie G. Meredith, BAR International Series 2247/733-88. Oxford: Archaeopress, 2011.
- Chavannes, Edouard - Pelliot, Paul, "Un traité manichéen retrouvé en Chine", *Journal Asiatique*, 11/1/99-199 (Paris: Imprimerie Nationale, 1913).
- Chavannes, Edouard. *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Clark, Larry "The Conversion of Bügü Khan to Manichaeism", *Studia Manichaica: IV. Internationaler Kongreß zum Manichäismus* (Berlin 14-18 Juli 1987). ed. by R.E. Emmerick, W. Sundermann, P. Zieme. 83-123. Berlin: Akademie Verlag, 2000.
- Commeno, Maria Adelaide Lala. "Nestorianism in Central Asia during the First Millennium: Archaeological Evidence". *Journal of the Assyrian Academic Society* 11 (1997), 20-53.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2019.
- Divitçioğlu, Sencer. "Nebulous Nestorians in the Turkish Realm (VIIIth Century)". *Central Asiatic Journal* 50/1 (2006), 9-15.
- Doğan, Nagihan, "Arap Kaynaklarında Dokuz-Oğuzlar", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz 445-454. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015.
- Drompp, Michael R. *Tang China and the Collapse of the Uighur Empire A Documentary History*. Netherlands: Brill Academic Publisher, 2005.
- Eberhard, Wolfram. *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Foltz, Richard C. *İpek Yolu Dinleri*. çev. Aydın Aslan. İstanbul: Medrese Yayınları, 2006.
- Geda, Gemechu J. *Pilgrimages And Syncretism: Religious Transformation among the Arsi Oromo of Ethiopia*. Almanya: University of Bayreuth, Faculty of Cultural Studies, Doktora Tezi, 2013.
- Gezer, Derya Deniz. *Uygurların Din Değiştirmesinin Siyasi ve Sosyoekonomik Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Gömeç, Saadettin. *Uygur Türklerinin Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- Greenles, Duncan. *Mani Dininin Kutsal Kitabı*. çev. Suat Ertüzün. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2019.
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç. *Eski Türkler*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- Günay, Ünver – Güngör, Harun. *Başlangıçlarından günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Gündüz, Şinasi. "Maniheizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/575-577. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gündüz, Şinasi, "Mecûsilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Güngör, Harun. *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012.
- İzgi, Özkan. *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- İzgi, Özkan. *Kutluk Bilge Kül Kağan-Bögü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- İzgi, Özkan. *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- Kamalov, Ablet, "Turks and Uighurs During the Rebellion of An Lu-shan Shih Ch'ao-yi (755-762)", *Central Asiatic Journal* 45/2 (2001), 243-253.
- Kitapçı, Zekeriya. *Doğu Türkistan ve Uygurlar Arasında İslamiyet*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004.
- Kuzakçı, Başak. *Soğdalar ve Türkler*. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2023.
- Kuzgun, Şaban. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Mackerras, Colin. "Uygurlar". çev. Şinasi Tekin. *Erken İç Asya Tarihi*. der. Denis Sinor. 425-458. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Mackerras, Colin. *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories*. Canberra: Australian National University Press, 1972.
- Mau-Tsai, Liu. *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Mckim, Donald K. *Westminster Dictionary of Theological Terms*. ed. Alan Richardson - John Bowden. Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996.

- Mınorsky, V. "Tamīm ibn Baḥr's Journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 12/2 (1948), 275-305.
- Moriyasu, Takao. "New Developments in the History of East Uighur Manichaeism", *Open Theology*. 1 (2015), 316-333.
- en-Nedīm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Oymak, İskender, "İslam Kaynaklarına Göre Maniheizm", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 67-97.
- Öger, Adem, "Uygur Türklerinde Yağmur Yağdırma Törenleri ve Yada Taşı", *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*. ed. Özkul Çobanoğlu vd. 40-51. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Yayınları, 2016.
- Ölmez, Mehmet. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015.
- Özbay, Betül. *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Pulleyblank, Edwin G. *The Background and Early Life of An Lu-shan*. Londra: University of London, Doktora Tezi, 1951.
- Reischauer, Edwin O. *Ennin's Travels in Tang China*. New York: Ronald Press Company, 1955.
- Roux, Jean-Paul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Shu, Chiu Tang. *Biography of An Lu-Shan*. çev. Howard S Levy. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1960.
- Tang, Li "A history of Uighur Religious Conversions (5th – 16th Centuries)", *Asia Research Institute Working Paper Series* No: 44 (June 2005).
- Taşagül, Ahmet. "Uygurlar". *Türkler*. 2/215-224. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Taşagül, Ahmet. *Bozkırın Kağanlıkları (Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Taşagül, Ahmet. *Uygurlar 840'dan Önce*. İstanbul: Bilge Kültür – Sanat Yayınları, 2020.
- Sarıkoçlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte kitapevi, 2002.
- Şehristâni. *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayınları, 2011.
- Şimşek, Buket Nur Kırmızıgül. "Turkische Turfan Texte". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/turkische-turfan-texte-tees-1746>. [Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2024].
- Tekin, Şinasi. "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 10 (1962), 1-11.
- Tsai, Wen-Shen. *Li Te- Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar (840-900)*. Taipei: 1967.
- La Vaissière, Étienne de. "Mani en Chine au VIe Siècle", *Journal Asiatique* 293/1 (2005), 357-378.
- La Vaissière, Étienne de. *Sogdian Traders: A History*. çev. James Ward. Leiden - Boston: Brill, 2005.
- Yoshida, Yutaka. "Studies of the Karabalgasun Inscription: Edition of the Sogdian Version", *Modern Asian Studies Review* 11 (2020), 1-139.

Anadolu Selçuklularında Kadılık*

Adem ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Zonguldak, Türkiye, a.arslan@beun.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 02.08.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

İslam Hukuk Tarihi,
Anadolu Selçuklu Devleti,
Kadı,
Kadılık,
Emir-i Dâd.

Bir mülkün ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsur adalettir. Adaletin sağlanmasında en önemli kurum ise kadılık müessesesidir. Adalete verilen önemden dolayı kadılık, İslam hukuk tarihinin her döneminde var olmuş ve önemli bir görev olarak kabul edilmiştir. Kadılığın bu önemli konumu Anadolu Selçuklu Devleti için de benzerlik göstermektedir. Genel anlamda Selçuklularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti özelinde kadılık ile ilgili yeterli derecede çalışma mevcut değildir. Çalışmamız bu alandaki boşluğu doldurmaya mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Tarama yöntemi kullanılan çalışmamızda Anadolu Selçuklu dönemi hukuk sisteminin, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hülefâ-yi Râşidîn dönemi ile Emevîler, Abbâsîler ve Büyük Selçuklu Devletleri'nin örfi ve şer'i sistemlerini bünyesinde barındıran bir yapıda olduğu, Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargı ve kadılık kurumunun önemli bir yere sahip olduğu, kadıların, davaları çözerken zengin-fakir veya yabancı-tanık gibi durumlara karşı fark gözetmedikleri, davaların çözümünde Kur'an ve sünnet başta olmak üzere diğer fikh delillerini de dikkate alarak hüküm verdikleri tespit edilmiştir.

Qadiship In the Anatolian Seljuks

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 02.08.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

History of Islamic Law,
Anatolian Seljuk State,
Kadı,
Kadiship,
Emir-i Dâd.

The most important element that ensures the survival of a property is justice. The most important institution in ensuring justice is the institution of qadiyat. Due to the importance given to justice, the qadiyat has existed in every period of Islamic legal history and has been accepted as an important duty. This important position of the qadiate is similar for the Anatolian Seljuk State. Many studies have been conducted on the Seljuks in general. However, there are not enough studies on the judiciary in the Anatolian Seljuk State in particular. Our study aims to make a modest contribution to fill the gap in this field. In our study, which uses the survey method, the legal system of the Anatolian Seljuk period, the Prophet (s.a. v) and Hülefâ-yi Râşidîn period and the customary and sharia systems of the Umayyads, Abbasids and Great Seljuk States, that the judiciary and the qadiyat had an important place in the Anatolian Seljuk State, that the qadis did not discriminate against situations such as rich-poor or foreigner-acquaintance, and that they made judgements by taking into account the Qur'an and Sunnah, as well as other fiqh evidences in the resolution of cases.

Atıf/Citation: Arslan, Adem. "Anadolu Selçuklularında Kadılık". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 74-91. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.41>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu çalışma, Zonguldak B.E.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 2023 yılında düzenlemiş olduğu Uluslararası Selçuklu Anadolusunda İlim ve Ulema Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Anadolu Selçuklularında Kadılık" adlı tebliğden, içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam dininin açıkça vurguladığı emirlerden biri de adalettir. “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor.*”¹ ayeti de buna yer vermektedir. Bu ve diğer açık emirler nedeniyle İslam’ın doğuşundan bugüne adaleti temin etme görevi daima en önemli vazifeler arasında yer almıştır. Toplumsal bir yapının (yönetim, iktidar, devlet veya ülke vb.) devamının ancak adalet unsuru ile temin edilebileceği gerçeği *el-adlu esâsu’l-mulk* (adalet mülkün temelidir) şeklindeki kaide veya özdeyişte muhtevlidir. Bu veciz ifadeyi Selçuklunun meşhur veziri Nizâmülmülk’ün; “Âdem aleyhisselamdan şimdiye dek her zaman, her millet ve memlekette adaleti şiar etmeleri sayesinde mülk kendi hanedanları elinde baki kalmıştır.”² şeklindeki ifadesi de teyid etmektedir.

İslam hukuk tarihinin her döneminde kadılığın bir müessesese olarak var olduğu bilinen bir husustur. Ancak bunlar arasında Anadolu Selçuklu (Türkiye Selçuklu) Devleti özelinde kadılık ile ilgili yeterli derecede çalışma mevcut değildir. Bu dönemdeki kadılık ile ilgili başvurulmuş başlıca kaynaklar Selçuklu tarihi hakkındaki iki önemli kaynaktır. Bunlardan İbn Bibi’nin *el-Evâmirü’l-Alaiyye* isimli eseri Selçuklu tarihi hakkındaki en önemli eser olarak bilinmektedir. Bu eser Türkçe’ye *Selçukname* olarak çevrilmiştir.³ Bu eserden sonra gelen diğer önemli kaynak ise Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî’nin *Müsâmeretü’l-Ahbâr*⁴ isimli eseridir. Bunlar dışında, Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadılık ve muhakeme usulleriyle ilgili önemli bilgileri içeren Osman Turan’ın “Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar” adlı çalışması, konuyu vesikalar ışığında değerlendirme fırsatı sunduğu için zikre değer bir kaynaktır.⁵ Sözü edilen eserlerden başka, müstakil olarak Anadolu Selçuklu Devleti’ni içeren bir çalışma olmasa da Gül Akyılmaz’ın “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri” isimli makalesini de burada zikredebiliriz.⁶ Ayrıca zaman zaman Mezâlîm’e başkanlık etmeleri⁷ nedeniyle bir yönüyle kadılık sayılabilecek olan Emîr-i Dâd⁸ müessesesini hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu Devletleri çerçevesinde ele alan çalışmalar mevcut ise de Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadılık ile ilgili müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu dönemdeki kadılıktan söz edildiğinde bu konunun yeterince değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışma alandaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

¹ Bk. Nahl 16/90. *Kur’an Yolu Meâli (Tam Sayfa Meâlli)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 276.

² Bk. Nizamü’l-mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 53.

³ Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bibi, *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958).

⁶ Gül Akyılmaz, “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1995), 23-41.

⁷ Yerine getirdiği görevlerin önemli bir kısmı dikkate alındığında günümüzde Yüce Divan ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı makamlarına eş değer bir mahiyete sahip olduğu, zaman zaman Mezâlîm mahkemesine başkanlık etmeleri, bir de örfî olarak nitelenmesine rağmen ve verdiği kararın, şer’î hukuka uygun olmasına da dikkat edildiği, bunun için şer’î hukukta temayüz etmiş ulemeden kişilerle istişare edildiği hakkında bilgi için bk. Ahmet Akman, “Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dâd’ın Konumu”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2023), 53-54.

⁸ Emîr-i dâd’ın ve Mezâlîm organının kadılık konusu bağlamında ele alınma nedeni sistem olarak İslam Hukukunu benimsemiş olan Anadolu Selçuklu Devleti’nde ister doğrudan şer’î kapsamda, ister şer’î hukukun ulu’l-emre izin verdiği maslahata dair (örfî) konularda olsun, bunların da karar organı olduklarına dair malumatların bulunmasıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde, genel çerçevesi ile İslam Hukuku esas alındığından o dönemdeki kadılığın doğru anlaşılması için İslam'ın ilk dönemlerindeki kadılık müessesesine ve devamı niteliğinde olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne kısaca yer vermemiz gerekir. Bu hususlardan evvel ise kadılığın kavram olarak ne anlam ifade ettiğine temas etmemiz yerinde olacaktır.

Çalışmamız sırasıyla kadâ ve kâdî kavramı, İslam hukuk tarihinde kadılık müessesesi, kadılığın Anadolu Selçuklu serüveni, Anadolu Selçuklularında kâdilkudâtlık ve kadıaskerlik, kadılık menşurlarına göre Anadolu Selçuklusunda kadı veya kadılık, kadılığın Anadolu Selçuklu Devleti hiyerarşisindeki yeri, kadıların maiyetinde çalışanlar, kadıların atama ve azli, Anadolu Selçuklu Devleti'nde kazâî fonksiyonun taşıdığı karakter, kadıların muhakemede dikkate aldığı hususlar, Anadolu Selçuklu Devleti'nde mezâlîm organı ve son olarak da emir-i dâd konularını ihtiva etmektedir.

1. Kadâ ve Kâdî

Kadâ (Türkçe'de kazâ şeklinde telaffuz edilir) kelimesi, Arapça'da masdar olarak 'sona erdirmek'⁹ anlamı çerçevesinde toplanacak şekilde hüküm vermek, borcu veya ibadeti ifa etmek, bildirmek, ihtiyacı gidermek, ilişkisi kesmek/ayırmak, öldürmek ve tamamlamak gibi anlamlara, isim olarak da hüküm¹⁰, yargı kararı, yargı gücü, yargı görevi, kader, ölüm ve edâ gibi geniş bir anlam yelpazesine sahipken fıkıh literatüründe ibadet sahasında 'bir ibadetin vakti dışında yerine getirilmesi', muâmelât sahasında ise 'yargı kararı' ve 'yargılama hukuku' şeklinde iki önemli ıstılahi anlam kazanmıştır.¹¹

Bir fıkıh terimi olarak "kâdî" ifadesi insanlar arasında vuku bulan çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlenmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade etmektedir.¹² Nitekim Mecelle'de "Hâkim beyne'n-nâs vukû' bulan da'vâ ve muhâsameyi ahkâm-ı meşrû'asına tevfikân fasl ve hasm için taraf-ı sultâniden nasb ve ta'yîn buyrulan zâttır." İfadesiyle "kâdî" ile eş anlamlı olarak kullanılan "hakim" in; anlaşmazlıkları şer'î hükümlere göre çözümlenmek üzere tayin edilmiş kimse manasında tanımlandığı görülmektedir.¹³

2. İslam Hukuk Tarihinde Kadılık Müessesesi

Adaletin sağlanması, anlaşmazlıkların çözülmesi, ceza veya hukuka dair gerekli yargılamaların yapılmasıyla ilgilenen kadılık müessesesi, İslam Hukukunun uygulanması, adaletin tecelli etmesi ve İslam fihhının yaygınlaşması noktasında merkezi bir role sahiptir. Bu kurum şahıslar arasındaki hukuki ihtilafların çözülmesinden vakıf yönetimine, aile hukuku meselelerinden iktisadi ihtilaflara kadar geniş bir yelpazede görevler icra etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kadılık kurumunun bu çok yönlü yapısının etkin bir şekilde icra edildiği tarihi kesitlerden

⁹ Zühri'ye dayandırılan görüş için bk. İbn Manzûr (ö. 711/1311) Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414), 15/186.

¹⁰ bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab*, 15/186.

¹¹ Kadâ kelimesinin isim, masdar ve fıkıh lüteratüründeki anlamları için bk. Fahrettin Atar, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/113-114; Kadâ kelimesinin lügat, ıstılah ve fıkıh mezheplerindeki örfî kullanımları için bk. Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye-Kuveyt, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Daru's-Safve, 1990), 33/282-283.

¹² Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66; 283 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010).

¹³ Mecellei Ahkâmı Adliyye'nin 1785. maddesine bk. Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 4/3226.

anlaşılmaktadır. Bu dönemde kadılar İslam Hukuku prensiplerini uygulamakla kalmamış, aynı zamanda hem merkezi otoritenin temsilcisi olmuş hem de yerine göre halk ile devlet arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Kadılığın tarih olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahiy ile problemleri çözmesi ve sahabenin vahyin ışığında çözümler üretmesine olur vermesi ile başladığı söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) daha ilk dönemlerde kadılık görevini de içerecek şekilde vali olarak atadığı sahabilerin karşılaşacağı anlaşmazlıkları İslam Hukuku prensiplerine göre çözmelerini istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Yemen'e farklı dönemlerde Muâz b. Cebel'i problemleri çözmek üzere göndermiş,¹⁴ hayatının son dönemlerinde ise Hz. Ali'yi kadılık vazifesini de kapsayacak şekilde vali olarak görevlendirmiştir. Hz. Ali'nin tesebbüben ölümüne yol açmış olanların, maktüllere vermesi gereken kan bedeli ile ilgili ortaya çıkmış olan bir problemi içtihadı ile çözmesi, onun orada kadılık vazifesini de yerine getirmiş olduğunu göstermektedir.¹⁵

İslam Hukukçuları Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Hz. Ömer ve Ma'kil b. Yesâr'ın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kadı tayin edildiği hususunda şüphe etmemektedirler.¹⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v), Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, anlaşmazlıkların çözümünde hangi esaslara göre hükmedeceğine yönelik sorusuna aldığı cevabı takdir etmesi¹⁷ İslam Muhakeme Usulü açısından oldukça önemlidir.

Kazâ görevi hilâfete dâhil önemli bir görev addedildiğinden kazâ görevini Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra bizzat halifeler yürütmüştür. Bu anlamda dava ve çekişmelerin arkasını kesmek, halk arasındaki anlaşmazlıkları Kur'an ve sünnete dayalı şer'î hüküm ve kaidelere muvafık bir şekilde çözüme kavuşturmak ihtiyacını halifeler yerine getirmişlerdir.¹⁸ Bilahare devletin sınırları genişleyince halifeler çeşitli yerlerde kendi adlarına bu vazifeyi yerine getirecek memurlar (kadılık görevi de yapan valiler) tayin ettiler. İlk defa kadınların işlerini valilerden ayırarak kadı tayin eden halifenin Hz. Ömer (r.a.) olduğu kaydedilir.¹⁹ Nitekim, Ebû Derdâ'yı kendisi ile birlikte Medine'ye, kadılığı ile meşhur Şureyh b. Haris el-Kindî'yi Kûfe'ye, Ebu Musa el-Eş'ari'yi Basra'ya, Osman b. Kays b. Ebu'l-As'ı da Mısır kadılıklarına Hz. Ömer getirmiştir.²⁰ Hz. Ömer'in kadı Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektup İslam yargılama hukuku açısından önemli temel hususları barındırır.²¹

Kadılık müessesesi, Hulefâ-i Raşidîn döneminin ardından Emevî ve Abbâsîler dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Bu dönemlerde kadılar, İslam toplumunun hukuksal ihtiyaçlarına muvafık bir yargı sisteminin önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Kadılar, yalnızca kişisel ihtilaflar ve medeni

¹⁴ Buhârî'nin sahihinde " Babu be'ase Ebu Musâ ve Mu'âz ile'l-Yemen kable Hiceti'l-Veda' " şeklinde bir bab başlığına yer verilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Daru İbn Kesîr-Darül-Yemâme, 1414), "Kitâbu'l-Meğazî, 57; bk. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1431), 3/"Kitâbu'l-Akdiyye", 3592.; İbn Hişâm, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 4/327.

¹⁵ Adem Arslan, "Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahâbî: Hz. Ali (r.a)", *Peygamberimiz ve Gençlik* (I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 269.

¹⁶ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 30.

¹⁷ bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2003), 187-188.

¹⁸ bk. Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 188.

¹⁹ bk. Vehbe b. Mustafa Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Suriye/Dimaşk: Daru'l-Fikr, ts.), 8/6236.

²⁰ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 188.

²¹ bk. Abdüsselam Arı, "Hz. Ömer'in Ebu Musâ el-Eş'ariye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 88.

davalarla sınırlı kalmayarak, ceza davaları, ticari anlaşmazlıklar, miras meseleleri gibi çeşitli hukuki konularda da karar vermişlerdir.²²

İslam muhakeme hukukunda dar anlamıyla kadıların uyması gereken kuralları ve onlardan beklenen güzel davranışları ele alan “edebü’l-kâdî” literatürü İslam toplumunda kadılığa verilen önemi yansıtmaktadır.

“Edebü’l-kâdî” eserlerinde kadıların kişiliği, davranışları, ilişkileri, giyim ve kuşamı, sosyal ilişkileri ve resmi vazifeleri ile ilgili hususlar ele alınmaktadır. Kadı/hâkimin kişiliğinin ve özel hayatının, yargılamanın başarısı veya verilen hükmün saygınlığı ile yakın bir ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir.²³ Fıkıh kitaplarında konunun hukuki statü yanında dini ve ahlâkî yönleri ile ele alınması da bunu ortaya koymaktadır. Nitekim kadıyı ahkâm yönüyle değil de edeb/adap yönüyle ele aldıklarından “edebü’l-kâdî” ifadesi şöhret bulmuştur.²⁴ “Edebü’l-kâdî” kavramı, başlangıçta kadı/hâkimin uyması gereken kurallar ve ondan beklenen davranışlar anlamında kullanılıyorken; zamanla adliye teşkilâtı ve yargılama usulü ile ilgili konulardan söz eden özel bir ilim dalını ifade eder olmuştur.²⁵

3. Kadılığın Anadolu Selçuklu Serüveni

İnsanların bir arada yaşaması, toplumun varlığını idame etmesi adalet esasına dayanır. Adaleti icra amacını taşıyan İslam fıkıhı tüm İslam devletlerinde daima en önemli hukuk nizamı olmuştur. Bu nedenle, İslam hukuk tedrisatının medrese ve okullarda öğretimine her dönemde önem verilmiştir. Anadolu Selçukluda II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yalnız fıkıh ilmini okutmak üzere Sırçalı (Muslihiye) medresesinin Bedreddin Muslih tarafından 640 h. /1242-1243 m. yılında yaptırıldığı kaydedilir.²⁶ Medresenin fıkıh ilminin okutulması amacıyla tesis edilmesi Anadolu Selçuklu Devleti’nin adaletle verdiği öneme işaret etmektedir.

Kadılığın Anadolu Selçuklu dönemini ele alırken Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleyman Şah’ın, Büyük Selçuklu Devleti’nin önde gelen hükümdarı Melikşah tarafından Anadolu’nun fethine görevlendirildiğini, dolayısıyla bu devletin Büyük Selçuklu Devleti’nin bir parçası mahiyetinde olduğunu,²⁷ kadılık ve diğer teşkilatların da bu devletten bağımsız değerlendirilmesinin eksiklik olacağını hatırlatmak isteriz.

Nizâmülmülk’ün devlet tecrübelerini yansıtan *Siyasetname* adlı eserinde, padişahların davaları bizzat idare etmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer bir hükümdar Arapçayı bilmeyen bir Türk ya da Tacik

²² Emeviler dönemi dava ve hukuk uygulamaları için bk. Cahid Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı Ve Yargı Hukuku Uygulamaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 297-393.

²³ bk. Ahmet Kılınç, “Ethical Principles of Judges in The Ottoman State The Convenance Of Judge”, *Judicial Ethics: The Past and Today* (International Symposium On Judicial Ethics, İstanbul: Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme, 2017), 482-483.

²⁴ Salim Ögüt, “Edebü’l-kâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/409.

²⁵ bk. Ahmet Başaran Manav, “Mâverdi’nin Edebü’l-Kâdî Adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 92.

²⁶ bk. Mehmet Önder, *Konya Maarifi Tarihi* (Konya: Ülkü Basımevi, 1952), 26; Medreseyi yaptıran Bedreddin Muslih’in Selçuklu Sultanı II. Alaeddin Keykubad’ın lalası olduğu ve medresenin 640 h. /1242-1243 m. yıllarında yaptırıldığı hakkında bilgi için bk. Nermin Şaman Doğan, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)* 28/2 (2013), 435.

²⁷ Benzer görüş için bk. Abdulsamet Yaman vd., “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (2018), 171.

veya Arap soyundan olup şeriat hükümlerini okumamışsa, mutlaka şaha vekaleten bir naibinin gerekli olduğu ifade edilir. Bu bağlamda, tüm kadınların padişahların naipleri olduğu ve onların padişah tarafından himaye edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁸ Dolayısıyla, Büyük Selçuklularda kadılık, hükümdarların himaye ettiği ve itibar ile mevkiini saygın tutmuş olduğu bir kurum olarak değerlendirilebilir. Kadılık kurumuna yönelik bu genel çerçevenin Büyük Selçuklunun bir devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti için de geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim kadınların itibarlı olduğuna dair ifadeler İbn Bibi'nin *el-Evâmirü'l- 'Alâ 'iyye*'sindeki kesitlerde mevcuttur.²⁹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kronolojik olarak I. Kılıçarslan ile I. Gıyâseddin Keyhüsrev arasındaki bir yüz yıldan fazla sürede Haçlı Savaşları yaşanmış, bu savaşlardan sonra I. Alaaddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşamıştır. I. Alaaddin Keykubad'tan sonra gelen II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Moğolların Azerbaycan valisi Baycu Noyan'ın 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesi, bu devletin de yıkılmaya doğru gitmesine neden olmuştur. Nihayetinde 13. yüzyıl sonlarına doğru Türkmen beyleri birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başlamıştır.³⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î veya hukuki işlere kadınlar bakardı. Daha evvelden var olduğu gibi bu dönemde de kadınlar hukuk kararlarında, problemlerin çözümünde izledikleri usullerde İslam şeriatını esas almışlardır. Bu minvalde şahitler dinlenmiş, deliller ve bu delillere ilişkin izahlar dikkate alınmıştır. Fetvalar genel anlamda Hanefî fikhî üzere verilmiştir.³¹ Ancak Anadolu Selçuklu Devleti'nde belirgin bir Şâfiî-Eş'ari silsilenin de var olduğu görülmektedir.³²

Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î hukukun yürürlükte olması nedeniyle kadınlar dört mezhep olarak ekolleşen müctehidlerin görüşlerini şer'î ve hukuki problemlerin çözümünde dikkate almışlardır. Buna göre, Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î hukukun ibadetler, muamelat (akitler, ticari ve iktisadi meseleler), ukubât (cezaya dair meseleler), münakehât ve müfârekât (aile hukuku meseleleri) ve ferâiz (miras) gibi hayata yansıyan ana konularıyla ilgili her türlü problem şer'î çözüm yollarıyla ele alınmıştır.

3.1. Anadolu Selçuklularında Kâdilkudâtılık ve Kadıaskerlik

3.1.1. Kâdilkudâtılık (Kudât-ı memâlik)

'Kadılar kadısı' veya 'başkadı' anlamına gelen kâdilkudâtılık³³ ilk defa Abbasîler tarafından Bağdat'ta kurulmuş ve daha sonra birçok İslam devletinde aynı adla ihdas edilmiştir.³⁴ Başkadılık

²⁸ bk. Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, 56.

²⁹ bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ 'iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ 'iyye* (*Selçuknâme*), 223.

³⁰ Benzer görüş için bk. "ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ", *Kültür Portalı* (Erişim 04 Aralık 2023).

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 122.

³² Anadolu Selçuklu Devleti sultanları yanında bir değere sahip Şâfiî alimi Kâdı Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283), Şâfiî fikhî usulü alimi Tâceddin el-Urmevî (ö. 653/1255) ve Kutbuddin-i Şîrazi (ö. 710/1311) buna örnek gösterilebilir. Ayrıca bk. Abdurrahim Alkış, "XIII. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İranlı Ariflerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 797.

³³ Müellifin hayatı ile ilgili mukaddimede ilk defa kadı'l-kudât olarak çağrılan/hitap edilen kimsenin Ebû Yusuf olduğu kaydedilir. bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *el-Harâc*, thk. Tâhâ er-Rauf Sad - Sa'd Hasan Muhammed (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1431), 9.

³⁴ Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77.

görevi bu müesseseye tarafından icra edilmiştir.³⁵ Abbasîlerden itibaren var ve önemli olan Kadılıkudâtlık müessesesi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bu önemini korumuştur.

Kadılıkudâtlık önceleri başşehirin kadıları için kullanılırken 9. yy. dan sonraki dönemlerde devletin, ülke ve bölgedeki yargı teşkilatının üst yöneticisi konumunu kazanmış, ülkenin çeşitli yerlerindeki tüm kadılar kadılıkudâtın naibi olarak tayin edilir olmuştur.³⁶

Kadılıkudâtlık yargıda hiyerarşik bir yapının olduğu gösterir. Bunun dışında Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadılık, askerlere ve halka yönelik olmak üzere, farklı görev ve yetki alanlarına ayrılmıştır. Nitekim bu devlette bütün askeri davalara ve miras meselelerine kadileşker denilen ordu kadısı bakardı. Bu devletin en büyük ilmiye reisi görevi ise Konya kadısı olan kadılıkudâta aitti.³⁷

Kadı menşurlarında Konya kadısının hem kadılıkudât hem de kadileşker olduğu görülürken diğer bazı kaynaklarda Anadolu Selçuklu Devleti'nde müstakil olarak kadıaskerlerin bulunduğuna yer verilir.³⁸

Başşehirin kadılarıyken sonraları ülkenin veya bölgedeki yargı teşkilatının üst yöneticisi konumuna gelmeleri nedeniyle kadılıkudâtların kadileşkerlere de amirlik yapmış olması akla gelir. Bu anlamda başşehir Konya kadılıkudâtının aynı zamanda kadıaskerlerin de amiri konumunda olması gerekir. Fakat elimizdeki sınırlı kaynaklar bunlar arasındaki hiyerarşiden söz etmemektedir.

III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde (1264-1283) Konya'da kadılıkudât olarak Siracüddin Ebussena Mahmudî Urmevî görev yapıyordu. Ayrıca kaynaklarda İzzüddin, Siracüddin ve Tacüddin unvanlarına sahip farklı tarihlerde üç kadılıkudâtın varlığından söz edilmektedir.³⁹

el-Evâmirü'l-Alaiyye'de Anadolu Selçuklu Devleti'nde Necmeddin İbn Habir isminde bir kadı için 'şehir kadısı' ifadesi zikredilir.⁴⁰ Bunun dışında eserde Meyafarikin (Silvan) kadısı,⁴¹ Sivas şehrinin kadısı ikinci Numan Necmeddini Kırşehirli⁴² ve Amasya Kadısı Fahreddin'den söz edilmektedir.⁴³ Buradaki şehir kadılarının kadılıkudât olup olmadıkları ifade edilmemektedir.

Selçuklu tarihi hakkındaki en önemli eserden biri olan *Müsameretü'l-Ahbar*'da Gıyâseddin Keyhüsrev ibn Rükneddin Kılıcarslan (III. Gıyâseddin Keyhüsrev) döneminde devlet makamlarından söz edilirken memleket kadıları (kudât-ı memâlik) ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifade kadılıkudât anlamında kullanılmış olmalıdır. Zira kadılıkudâtlık için; "kadı'l-halife", bulunduğu yerlerdeki makamları nedeniyle Bağdat kadısı, Re'y kadısı, Mısır kadısı gibi başşehir veya ülke isimleri, ayrıca kâdı'l-memâlik, kâdı'l-âfâk, el-kâdı'l-kebîr gibi çeşitli ifadeler kullanılırdı.⁴⁴ Nitekim *Müsameretü'l-Ahbar*'da memleket kadılarından söz ederken Konya'da Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî, Aksaray'da Kadı Eminateddin Tebrizî, Kayseri'de Kadı Celaleddin, Sivas'ta Kadı İzzeddin, Tokat ve Niksar'da Sadeddin ve Bedreddin Kazvinî, Karahisar'da Taceddin Hoyî'nin kadı olarak, Kadı Hüsameddin'in ise Kadıasker (kaziyu'l-asker) olarak görev yaptığına yer verilmektedir.

³⁵ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 31.

³⁶ Özen, "Kadılıkudât", 24/77.

³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 122.

³⁸ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 46.

³⁹ bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 122.

⁴⁰ bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 476.

⁴¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 485.

⁴² İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 501.

⁴³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 505.

⁴⁴ bk. Özen, "Kadılıkudât", 24/77.

Aksarayî'nin eserinde yer verilen bu memleket kadılarının hepsinin müctehid olduğu, ilim dallarında, gerçeklerin derinliklerinde ve şer'î kurallarda önemli derecelere ulaştıkları vurgulanmaktadır. Bu âlimlerin kadılığı ifade edilirken, o dönemde kadılık makamına layık olmayan 'kudât-ı mutabattıl' olarak adlandırılan, kadılık yapmaya ehil bulunmayan bir zümrenin, bu gerçek kadıların yanında hiçbir değerinin olmadığına yönelik ifadeler dile getirilmektedir.⁴⁵

3.1.2. Kadıaskerlik

Orduya mensup şahısları ilgilendiren, ceza ve bazı hukuk davalarında görevli askeri kazâ organı kadıasker müessesesidir. Kadıleşker, kazasker, kadılcünd gibi kelimeler de kadıasker veya kadılasker kelimeleri ile eş anlama gelmektedir. Askeri mahkemelerde kadıaskerler ordu mensuplarının asker sıfatıyla işledikleri suçlara ve yine askerî sıfatla ilgili getirecekleri hukuk davalarına bakarlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) ordu mensupları arasındaki anlaşmazlıklara ve onların işledikleri suçlara bizzat bakmıştır. O (s.a.v) her askeri birliğe bir kumandan tayin etmiş, askerler tarafından işlenen suçlara ve aralarındaki anlaşmazlıklara o kumandan bakmıştır.⁴⁶ Kadı ve leşker (asker) ifadelerinin terkihiyle kadıleşker (kadıasker) olarak ifade edilen müessesenin ilk defa Hz. Ömer (r.a.) tarafından kurulduğu, onun Ebu'd-Derda'yı Suriye'de bulunan askeri birliğe kadılcünd (kadıasker) olarak tayin ettiği kaydedilir.⁴⁷ Kadıaskerlik Büyük Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler, Akkoyunlar, Karakoyunlar ve Osmanlı Devleti'nde de mevcuttu.

Büyük Selçuklularda Sultan Sencer, Mecdüddin adlı kimseye kazaskerlik menşuru çıkarmış, onu ordunun ve askerlerin kadısı olarak görevlendirmiştir. Sultan Sencer ona, davaları Kur'ân ve Sünnet'e uygun olarak halletmesini emretmiştir.⁴⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Konya kadılarının başkadılık ve kazaskerlik görevlerini birlikte üstlendiklerine dair örnekler olduğu gibi müstakil olarak görev yapan kazaskerlerin de bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nde de askeri davalar için ayrı bir birimin var olduğu bilinmektedir. Nitekim kaynaklarda kadıleşker olarak zikredilen isimler arasında Moğollar tarafından şehit edilen Seferihisarlı Celalüddin ve 1276 yılında kadıleşker olan Hüsamüddin'e yer verilmektedir.⁵⁰

Kadılıkudât ve kadıasker ayrımı Anadolu Selçuklu Devleti ile yarım asır kadar aynı dönemde yaşamış olan Memlûklülerde de yer almaktaydı. Zira Memlûklülerde hemen hemen her mezhep için kadılıkudât ve kadılaskerler tayin edilmiştir.⁵¹

⁴⁵ bk. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 69.

⁴⁶ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 182.

⁴⁷ Veki', Ahbaru'l-Kudât isimli eserinde Ebu'd-Derdâ'nın Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde kadılcünd olduğunu ve Hz. Osman'dan önce vefat ettiğini kaydeder. bk. Ebu Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi (ö. 306/918) Veki, *Ahbârü'l-Kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa Meraği (Mısır: Mektebetu't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1947), 3/199; bk. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/140.

⁴⁸ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 47.

⁴⁹ İpşirli, "Kazasker", 25/140.

⁵⁰ bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 123.

⁵¹ bk. Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013), 68.

3.2. Kadılık Menşûrlarına Göre Anadolu Selçuklusunda Kadı ve Vazifeleri

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadı tayinine dair menşûrlar, kadıların vazifeleri ile ilgili önemli ipuçları barındırması yanında Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ideal kadılığı da özetler mahiyettedir. Ziyaeddin Mehmed'in Selçuk ülkesi ve ordusunun baş kadısı (kadı'l-kudât el-memâlik hâkim el-asâkir) olarak payitaht Konya kadılığına tâyini için isdar edilen menşûr da bunlardan biridir. Bu menşûrda Ziyaeddin Mehmed'in Tokat ve Erzincan kadılıkları ile ordunun hâkimliği ilâve edilmek üzere saltanatın merkezi, devletin menşei olan Konya kadılığına tâyin olduğu bildirilmekte, menşûrda;

- Bütün memleketin şer'î işlerine nezaret etmesi,
- Dindar ve tamahkâr olmayan nâipleri tâyin etmesi,
- Davaların hallinde, anlaşmazlık, çekişme ve husumetlerin kaldırılmasında zengin, fakir, yabancı ve yakın arasında fark gözetmemesi,
- Mirasların taksimi, nikâhların akdi, vesika, sicil ve sakların tahriri, vasiyetlerin takdimi, yetim ve kayıp mallarının muhafazasında din ve emânet şartlarını yerine getirmesi,
- Şahitlerin doğruluğu ve tezkiyesine dikkat etmesi, vakıf cami, medrese, hankah, türbe, zâviye ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmesi, istihkak sahiplerinin murakabe ve terfiinde gayret gösterip yiyicilerin el uzatmasına mâni olması emredilmek suretiyle kadı'l-kudât'ın (başkadının) vazifeleri ortaya konmaktadır.⁵²

Yukarıda geçen bilgilere göre Anadolu Selçukluları döneminde geniş bir görev yüküne sahip olan kadıların sicil, vesika ve sakları tahrir ettikleri, dolayısıyla bugünkü noterlik görevi olan taraflar arasındaki antlaşmaları kayıt altına alarak hukuken geçerli ve herhangi bir uyuşmazlık esnasında uyuşmazlığın çözümüne yön verecek kuvvetli bir yazılı deliller oluşturma görevlerine sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁵³

Kadı menşûrlarında Anadolu Selçuklu dönemi kadılık vazifesiyle ilgili diğer bir ipucu da başkadının tayin menşûrunda saltanat divanına bağlı olan emirlere, erkana, nâib ve memurlara, saltanatın merkezi Konya ve bütün Selçuklu Türkiye'si'nin ileri gelenlerine, Konya ve diğer beldelerin ahalisine başkadıyı ve hizmetindeki nâipleri şer'î işlerin infazında müstakil bilmeleri, şer'î ve dinî mevzularda onlara müdahale etmemelerinin emredilmesidir.⁵⁴ Bu emirler Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadıların bağımsızlığı, başka bir ifade ile şeriata bağlılığı için önemli tedbirlerin alındığını göstermektedir.

Başka bir menşûr örneği Muzaffereddin Mehmed el-Bağdadi'nin Konya kadılığına dair olup davaların hal ve faslında Kur'an, Sünnet, hadîs ve sahabenin eserlerine göre hüküm vermesi gerektiği kaydedildikten sonra kadılara ilişkin yukarıda ifade edilen vazifeler sayılmaktadır.⁵⁵ Fıkıhta hükme ulaşmak için fukahânın, Kur'an'ı ve hadisi de içerecek şekilde sünneti, ana kaynaklar olarak gördükleri bilinen bir husustur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşadığı dönemde onunla yan yana olup

⁵² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 41.

⁵³ bk. İbrahim Ülker, "İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularında Noterlik İşlemleri", thk. Fethi Gedikli (II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul: Onikilevha, 2016), 1/46.

⁵⁴ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁵⁵ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

doğrudan ondan öğrenen sahabenin gerek uygulamaları gerek yazdıkları eserler İslam fihhının doğru anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin yargı organlarının bu geleneksel fıkıh metodolojisini mahkemelerinde bir kaynak olarak dikkate aldıklarını açıkça ifade edebiliriz.

Diğer bir menşur da Nizameddin Abdullah'ın Amasya ve Çorum kadılıklarına ilaveten bütün memleket kadılığıyla birlikte ordu kadılığına (kadıaskerlik), Nizameddin Mehmed bin el-Nakıb'in da Samsun şehir ve vilâyeti kadılığına dairdir. Nizameddin Abdullah'ın tayin menşurunda kadı için zikredilenler bir önceki menşur ile aynıdır. Nizameddin Mehmed b. el-Nakıb'ın Samsun şehir vilayeti kadılık tayininde ise; kadıya davaları dinlenmesi, husumetlerin faslında adaletten ayrılmaması, şahitlerin takviyesine dikkat etmesi, ölümlerin terekelerinin muhafazası ve hak sahiplerine teslimi, yetim ve çocukların mallarını temiz ve emin kimselere tevdi ederek ziyanına meydan vermemesi, nikâh akitlerine önem göstermesi, mescit, medrese, hankâh, zaviye ve diğer vakıf ve hayır müesseselerine nezaret ederek vâkıfın şartlarının yerine getirilmesine çalışması ve vakıfların tamirine himmet etmesi emredilmekte, sonra da Samsun ve vilâyetinin ileri gelen ve gelmeyen bütün ahalisine Nizameddin Mehmed'i Samsun ve havalisinin hâkimi tanımaları ve kazâ işlerinde ona ve nâiplerine başvurmaları bildirilmektedir.⁵⁶

Eflâki'nin “müderislerin meliki ve kadıların sultanı” olarak söz ettiği meşhur âlim Kutbeddin Şirâzi'nin⁵⁷ Sivas kadılığına atandığına dair bize kadar gelen menşurda; İslâm adaletinin o derece kuvvetli olup Hristiyan ve putperestlerin Müslüman kadılarına tam bir itimad besledikleri, mal ve mülklerini onların sicil, sak ve vesikalarıyla teminat altına aldıkları ifade edilmektedir.⁵⁸

Gerek bu kayıtlar ve gerekse Selçuklular devrinden kalan bir takım temliknâme, hususî şahıslar arasında akdedilen mukavele senetleri, kadı ve mahkemelerin bugünkü gibi yalnız adliye işleriyle meşgul olmadıklarını göstermektedir ki zaten Selçuklulardan önceki İslâm devletlerinde durum hemen hemen aynıydı. Selçuklu devri mahkemelerinden çıkan vakfiye, temliknâme ve senetler mevcut olduğu gibi I. İzzeddin Keykâvus'un kadı Sadreddin Lehâveri tarafından kaleme alınan nikâh akdi vesikası da bize kadar gelmiştir.⁵⁹

Birtakım vesikalar istisna edilirse, Selçuklu mahkemelerinde cereyan eden bu muameleler ile merkezi hükümetin gönderdiği emirleri ihtiva eden kadı sicillerinin hiçbiri maalesef zamanımıza kadar gelmemiştir. İçtimaî, iktisadî, hukukî ve benzeri tarih bakımından büyük bir ehemmiyeti aşikâr olan bu defterlerin kaybolmasının sebepleri arasında Orta Çağ'da kadıların görevlerinden ayrıldıklarında defterlerini de birlikte götürmeleri alışkanlığını zikretmek gerekir. Nitekim, Selçuklu Devleti'nin varlığını bildiğimiz devlet arşivleri gibi, bazı önemli Müslüman şehirlerinde de kadıların özel arşivlere sahip olduğuna dair bilgiler vardır. Şer'î mahkeme sicillerinin⁶⁰ muntazam olarak muhafaza edilmesi keyfiyeti ancak Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren Osmanlı imparatorluğuna aittir.⁶¹

⁵⁶ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁵⁷ Eflâki Kutbeddin Şirâzi'den; “bilginlerin en faziletlisi”, “müderislerin meliki ve kadıların sultanı” ve diğer başka övgülü ifadelerle söz eder. bk. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kocabı Yaymevi, 2006), 346 ve 601.

⁵⁸ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁵⁹ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁶⁰ 15 ve 16. yüzyıl şer'îye sicillerinin önemli bir kısmı Arapça, 16. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyası dışındaki defterler ise çoğunlukla Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu farklı iki dilde hazırlanan belgelerde yer alan benzer olaylar için kullanılan hukuk terminolojileri ise aynıdır. bk. Yunus Uğur, “Şer'îye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/9.

⁶¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 44.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadılar, devletin menşurlarda zikredilmeyen diğer işlerinde de önemli vazifeler alıyorlardı. Bu anlamda Anadolu Selçuklularında kadınların düşmanlık yerine barış, dostluk ve kardeşlik için savaşlarda padişahlar ile görüşme, ara bulma gibi fonksiyonları da vardı. Bu anlamda savaşta varılan anlaşmada iki tarafa yemin içirilmesi gibi görevleri de görüyorlardı.⁶² Köseadağ Savaşı'ndan sonraki tarihlerde sahip Mühezzibuddin (vezir) ve kadı Fahreddin, Baycu Noyan ile görüşerek savaş yerine barışın tesisinde önemli rol oynamışlardır.⁶³

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların hükümdarlar arasında mevcut olan önemli konumları nedeniyle zaman zaman sultanlar arasında özel olarak elçilik görevine getirildikleri de oluyordu. Nitekim Kadı İzzeddin Muhammed Anadolu Selçuklu sultanı ile Bağdat halifesi arasında elçilik vazifesi icra etmiştir.⁶⁴

Rükneddin Keykavus döneminde Kadı Cemaleddin'e Konya kadılığı yanında tüm Rum diyarı kadılığı ve özel-genel vakıf nazırlığı görevleri verilmiştir. Kadı yardımcısı olarak da (naib) Bedreddin oğlu ismiyle meşhur olan Kadı İzzeddin tayin edilmiştir.⁶⁵

Kadılar özel ve genel vakıf nazırlığı görevleri de alırlardı. Her kadı kendi kaza dairesinde bulunan vakıflara nasıl nezaret ederse Konya'da başkadı (kâdilkudât) mevkiinde bulunan kimse de aynı zamanda bütün Selçuklu ülkesi vakıflarının nâzırı idi. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nde, memlekette büyük bir yekûn tutan ve içtimaî hayatta çok mühim bir mevki olan vakıfların daha muntazam bir şekilde işlenmesini temin maksadıyla, görünüşe göre eski İslâm devletlerinden farklı olarak, ayrıca bir Evkâf Nezâreti tesis etmek lüzumu ortaya çıkmıştır. Bu anlamda İzzeddin Keykâvus zamanında onun hassa hazinedarı ve Çankırı hastahanesi (Darü'l-'afiye) bânisi Cemaleddin Ferruh bütün Selçuklu Devleti vakıflar nazırı tâyin edilmişti.⁶⁶

3.3. Kadılığın Anadolu Selçuklu Devleti Hiyerarşisindeki Yeri

Anadolu Selçuklu tarihiyle ilgili tarihiyle ilgili en önemli eserin müellifi Anadolu Selçuklu döneminde yaşamış İbn Bibi olarak şöhret bulmuş olan Nasireddin Hüseyin'in anne ve babasının belli bir dönem Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunduğu kaydedilir.⁶⁷ Dolayısıyla devlet protokolüne dair bilgisi olduğu anlaşılan İbn Bibi *el-Evâmirü'l-Alaiyye* isimli eserinde Gazneli Sultan Mahmut ile ilgili kullandığı aşağıdaki ifadeler ilk derece kadılığının Anadolu Selçuklu Devleti içerisindeki konumu hakkında ipuçları vermektedir;

“Gençliğinin ilk yıllarından, hayatının baharından başlayarak basamak basamak, derece derece kadılık makamına, hazinenin (beytü'l-mal) kurallarını düzenleyen divan yönetimine, görevi devlet düzenini sağlamak olan saltanat naipliğine ulaştı. Daha yükseği bulunmayan o iki makama yükseldi.”⁶⁸ ifadesi Anadolu Selçuklularının o dönemde kadılığın devlet hiyerarşisi içindeki konumuna işaret etmesi açısından dikkate değerdir. Bu ifadelere göre Anadolu Selçuklu Devleti hiyerarşisinde ilk derece kadılık, saltanat naipliği ve divan yönetiminden sonra gelmektedir. Durum böyle olsa da tarihi süreçte müesseseseleşen kadılıkudâtlık makamının yetki ve sorumluluk sahası

⁶² Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (Selçuknâme), 486.

⁶³ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (Selçuknâme), 506.

⁶⁴ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-* (İstanbul: Şemâ Yayinevi, 2006), 638.

⁶⁵ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (Selçuknâme), 550.

⁶⁶ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 45.

⁶⁷ Bk. Özaydın, “İbn Bibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/379.

⁶⁸ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (Selçuknâme), 668-669.

ihtiyaçlara göre, daha ziyade ise görevi üstlenen kimselerin yetkinliklerine ve hükümdarların onlara duyduğu güvene bağlı olarak genişleyip daraltılabilmektedir.⁶⁹

3.4. Kadıların Maiyetinde Çalışanlar

Eldeki bazı vesikalar ve diğer bazı kaynaklarda Anadolu Selçuklu Devletinde kadıların maiyetlerinde çalışan kimselerle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar devletin adli teşkilâtını aydınlatması açısından zikre değerlidir.

3.4.1. Kadı Naipliği

Anadolu Selçuklularda kadı yardımcılığının (naiplik) var olduğu bilinmektedir. Yukarıda da temas edildiği gibi, Rükneddin Keykavus döneminde, kendisine Konya kadılığı yanında tüm Rum diyarı kadılığı ve özel-genel vakıf nazırlığı tevdi edilen Kadı Cemaleddin'in büyük çaba isteyen bu geniş vazifesinde kendisine yardımcı olmak üzere kadı naibi olarak Kadı İzzeddin tayin edilmiştir.⁷⁰

3.4.2. Mahkeme Emni

Kaynakların yer verdiği, Anadolu Selçuklu Devleti mahkemelerinde kadıların maiyetinde çalışanlardan biri *emîn-i dâru'l-kazâ* olarak ifade edilen mahkeme emnidir. Mahkeme emni yetim ve kayıp mallara emin nasbedilen, bu malların muhafaza ve nemalanmasında gayret gösteren, ondan istikraz edilen malların vadesinde ödenmesi gibi vazifelere sahip kimsedir.⁷¹

3.4.3. Mahkeme Katipliği

Anadolu Selçuklu Devleti mahkemelerinin diğer bir unsuru *muvarrihi-i hücec ve kabâlât* olarak ifade edilen mahkeme kâtipliğidir. Mahkeme (Daru'l-kazâ) kâtipliğine tâyin olunan kimsenin mahkemede satış ve borç kabale ve hüccetleri, muamele, nikâh vesair vesikaları, her vilâyet ve şehir için ayrı bab ve kısımlara ayırarak defterlere yazıp tarihlemesi, vakıf, mülk, borç ve satış muamelelerini ve nikâh akidelerini tanzim etmesi emrolunmaktadır.⁷²

3.4.4. Mübaşirlik

Yine bazı kayıtlar Selçuklu adalet mekanizması içinde mübaşirlik müessesesinin varlığına işaret etmektedir. Şöyle ki; Anadolu Selçuklu Devleti devlet adamlarından Muînüddin Süleyman Pervâne, Tâceddin Vezir'in âlim ve edip, ancak veliler âleminde habersiz oğlunu Konya'da kadı yapmak ister. Adı belirtilmeyen bu kişi kadılığı üç şartla kabul edeceğini söyler. Bu şartlardan birisi de mahkemenin cellâtları gibi olan eski mübaşirlerin kovulması ve yeni mübaşirlere halktan bir şey almamaları için dolgun maaş bağlanmasıdır.⁷³

3.4.5. Tercüman

Anadolu Selçuklu devletinde mahkeme divanında tercümanların da görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Emir-i dadların (Reşideddin ve Hatıreddin) bellerine kuşandıkları altın kılıçlarıyla sofanın kenarında ayakta durup adalet isteyenlerin davalarını tercümanlar vasıtasıyla sonuca bağladığı, katiplerin de her bir hükmü şeriata ve muameleye uygun olarak kaleme aldıkları kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁴

⁶⁹ Özen, "Kâdilkudât", 24/81-82.

⁷⁰ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 550.

⁷¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁷² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁷³ Rauf Kahraman Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018)*, 351.

⁷⁴ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 535.

3.5. Kadıların Atama ve Azli

Gıyâseddin Keyhüsrev (I. Gıyâseddin Keyhüsrev), halkın sevdiği ve saygı duyduğu Ebu'l-Leys es-Semerkandi'yi⁷⁵ görevden alıp yerine Kadı Tirmizi'yi atamıştır. Ancak, Tirmizi'nin kendisiyle ilgili itham içeren bir fetvasının olduğuna dair söylemler üzerine öfkelenmiş ve fermanıyla onu öldürmüştür. Bunun iftira olduğunu öğrenince iftiracıları cezalandırmış ve yaptığına çok pişman olmuştur.⁷⁶ Bu olay, Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadıların hem atama hem de azlini sultanların yaptığına dair küçük bir örnek olarak gösterilebilir.

Anadolu Selçukluları, yerleşim birimlerine kadı tayin etmenin padişahlara vacip olduğunu söylemek suretiyle her yerleşim birimine kadı tayin etmeye önem göstermişlerdir.⁷⁷ Anadolu Selçukluları ile ilgili kadı tayinine dair menşurlarda hem kadıların vazifeleri ile ilgili önemli bilgiler hem de Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ideal kadılığa dair malumatlar yer almaktadır. Bunlar arasında kadıların davaları hallederken zengin ve fakir, tanıdık ve yabancı gibi adaleti temin etmeye mani durumlara karşı tedbirli olmaları, kendilerine yardımcı olmak üzere atayacakları naibleri de dindar ve tamahkar olmayanlar arasından seçmeleri istenmektedir.⁷⁸

Kadılar tayin olunurken kendilerinden beklenen vazifeler konusunu “Kadılık Menşûrlarına Göre Anadolu Selçuklusunda Kadı ve Vazifeleri” başlığında ele aldığımız için burada tekrarlamayı gerekli görmüyoruz.

3.6. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kazâ Fonksiyonunun Taşındığı Karakter

Anadolu Selçuklu Devleti'nde adalet teşkilatının şer'î ve örfî kazanın birbirinden ayrılması esasına dayandığı, bu ifadenin şer'î kazâ yanında hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk prensibinin yürürlükte olduğu anlamına geldiği ifade edilse de⁷⁹ şer'î ve örfî hukuk ayrımı Kur'ân ve sünneti şer'î hukukun kaynağı; örf ve âdeti de örfî hukukun kaynağı olarak gösterme düşüncesine dayanmaktadır. Örf ve âdeti İslam Hukuku kaynakları dışında değerlendiren bu ikili ayrım İslam Hukuku delillerini (kaynaklarını) değerlendiren İslam hukukçuları açısından sorunlu görülmektedir. Zira İslam hukukçularına göre naslara aykırı olmayan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak düşünülmektedir. Sultanların ülkenin yararına olan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Sultanların ülkenin yararına olan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Sultanların ülkenin yararına olan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Sultanların ülkenin yararına olan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak değerlendirilmelidir.⁸⁰

⁷⁵ Bu kimse meşhur Hanefî fakihî Ebu'l-Leys es-Semerkandi'den başka biri olmalıdır. Zira Hanefî fakihî Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin vefatı ile ilgili 373/983 ile 393/1003 tarihleri arasında farklı tarihler kaydedilmektedir. I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatının ise 1211 yılı olduğu kaydedilmektedir.

⁷⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁷⁷ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-*, 639.

⁷⁸ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 41; I. Alâuddîn Keykubâd zamanında yaşamış olan Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-samed el-Usmânî'nin, Keykubâd'a sunduğu *Kitâbu'l-letâifi'l-'alâ'iyye fi'l-fedâili's-seniyye* isimli eserinde, kadıların afetinin aşırı tamahkarlık olduğuna yer vermesi de dikkat çekmektedir. bk. İhsan Fazlıoğlu, “Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a sunulan siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâ'iyye fi'l-fedâili's-seniyye”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 234.

⁷⁹ Söz konusu ifade için bk. Aydın Taneri, “Müsameret'ül-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 169.

⁸⁰ “İslâm hukukuna göre özellikle hükme delaleti kesin olan nasın bulunmadığı hususlarda, devlet başkanının belli bir ihtihadî görüşün yanında durması ve hukukî boşluğun varlığı hâlinde de uyulması zorunlu kural koyması mümkündür. Bunun temel bir nas veya kuralla çatışmaması gerektiği ve böylece kendisi dahil herkesi bağlayıcı meşru bir hukuk kuralı ve teşriî (yasama) düzenlemesi oluşturacağı kabul edilir. Bu hâliyle de İslâm hukuku dairesi içerisinde yerini alır.” görüşü için bk. Akman, “Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu”, 43.

3.7. Kaduların Muhakemede Dikkate Aldığı Hususlar

Anadolu Selçuklu Devleti'nde davaların hal ve faslında gerek kaynak gerek metod olarak İslam fihri dikkate alınırđı. Dolayısıyla davaların hallinde İslam hukukunun önemli kaynakları olan Kur'an, sünnet ve sahabe kavline göre hüküm verilirdi.⁸¹

Kadılık menşurlarında kaduların hüküm verirken Kuran, sünnet ve sahabe kavline göre hüküm verdiğinden açıkça söz edilmekle birlikte diğeri şer'î delillerden söz edilmemesi delillerin önemli olanlarının özetle zikredilmesi mahiyetinde olmalıdır. Zira müctehidler fikhin teşekkül ettiğı dönemlerden başlayarak hüküm istinbatında İslam Hukukunun Kuran, sünnet, icma ve kıyas şeklindeki dört asli deliline ve maslahatı mürsele, istihsan, istishâb, sahâbî kavli, sedd-i zerâyî', şer'u men kablenâ ve örf gibi diğeri fer'î delillerine müracaat etmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti döneminde İslam Hukuk mezheplerinin benimsedikleri asli ve ferî tüm delillere göre hükümler verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargılamada cezaların "kanunilik, şahsilik ve umumilik" gibi temel prensipleri dikkate alınmıştır. Bu anlamda yargılamada, güçlü-zayıf, zengin-fakir arasında fark gözetilmez (umumilik), hakkında dava olduğu takdirde şer'î mahkemede sultan da kadı önünde ayakta bekler (umumilik ve şahsilik), kadular şeriata dayanır (kanunilik) ve dedikleri de derhal uygulanırđı.⁸² Şeriat hükümlerinin kutsallığı göz önünde bulundurulur, sultana hiçbir şekilde iltimas edilmezdi. Mahkeme bitince sultan saraya dönerdi. Ayrıca sultanın, kadıya o günkü görevinden dolayı hil'at veya bir katır vermesi adettendi.⁸³ Daha sonra savaşlar ve çeşitli nedenlerden devlet işleri artınca adalet işlerinin tamamı devlet beylerine (ümerâyı devlet) ve saltanat büyüklerine (erkân-ı saltanat) havale edildi.⁸⁴

3.8. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Mezâlim Organı

Büyük Selçuklu Devleti ve daha önceki İslam devletlerinde bulunun Mezâlim organının Anadolu Selçuklu Devleti'nde de mevcut olduğu, sultanların haftada iki gün divana gelerek adaleti tevzi ettiğı, şer'î davaları kadıya havale ettiğı, örfî davaları da divan aracılığı ile çözümlere kavuşturduğu kaydedilir.⁸⁵

Gıyâseddin ibn Kılıçarslan (I. Gıyâseddin Keyhüsrev) döneminden Sultan Alaaddin Keykubad'ın hükümdarlığı zamanının ortalarına kadar, Anadolu Selçuklu Devlet'i padişahları, bizzat Farsça 'dadgah' olarak adlandırılan mahkemede veya mezâlim divanında (yüksek mahkeme/adliye) hazır bulunarak mazlumların haklarını teslim ederlerdi. Şer'î davalar kadılara havale edilirken, muamelata (alışveriş vb.) dair davalar ile devlete ait meseleler ve örfî davalar ise ashab-ı divan (divan sahipleri) tarafından sonuçlandırılırdı.⁸⁶

Şeriat harici davalara bakan Divan-ı Mezâlim İslam Hukuku ve örfünün imtizacının neticesi olarak görülür. Anadolu Selçuklu sultanlarının şer'î davaları kadıya sevk ederken, örf kapsamındaki

⁸¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁸² İbn Bibi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuknâme)*, 123.

⁸³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁸⁵ Vecdi Akyüz, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezâlim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1995), 68.

⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuknâme)*, 123.

davaları divan aracılığı ile çözüme kavuşturması, örf kapsamındaki davaların çözümünde şer'î şerife aykırı olmama esası nedeniyle, daha evvel zikredildiği gibi, kazai ikilik olarak algılanmamalıdır.

Mezâlim mahkemesi, kendisine zulüm yapıldığını iddia eden ve bu mahkemenin görev alanına giren konularda müslim veya gayri müslim, herkesin doğrudan mahkemeye müracaat edilebilmesine açık bir yapıdaydı. Ayrıca bu mahkeme, kadı mahkemelerinde verilen hatalı kararların mahiyetine göre istinaf veya temyiz mercî de olmuştur.⁸⁷

3.9. Emîr-i Dâd

Selçuklular'da örfî davalara hükümdar adına bakan görevli olarak ifade edilen Emîr-i dâd isimli müessesesi için çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Adliye vekili, Divan-ı Mezâlim'in başkanı, sorgulama ve tutuklama görevine sahip bir teşkilat olduğu ifade edilir.⁸⁸ Genel olarak Dîvân-ı Mezâlim'e bizzat sultanlar başkanlık ederlerdi. Ancak işlerin çoğalmasıyla bu divanda görülen davalara sultanlar adına emîr-i dâd (dadbeg, emîr-i adl) bakmaya başladı. Emîr-i dâd kararlarını yanlarında oturan ulemâya danışarak verirdi. Onların, hem örfî hem de şer'î hukuka dayanarak verdikleri bu kararların adlî hayatta çok önemli bir yeri vardı.⁸⁹

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde Emîr-i dâd müessesesi vardır. Bu müessesese için sorgulama şefi, tevkifhane müdürü, örf davalarına bakan adliye nazırı ve divan-ı mezâlim başkanı gibi çeşitli şekilde görüşler ileri sürülmüştür.⁹⁰ Ağırlıklı görüş Emîr-i dâd'ın, mezâlim başkanı ve adliye vekili olduğuna yöneliktir. Ancak Emîr-i dâd üzerine yapılan incelemede bunun mezâlim başkanı veya adliye vekili olduğuna yönelik bilginin bulunmadığı ancak bazı müelliflerin açıklamalarının bu konuda tereddüt oluşturduğu, bunun da Emîr-i dâd'ın görevi hakkında kesin hüküm vermeye mâni olduğu kaydedilir.⁹¹ Bütün bunlara rağmen Emîr-i dâd'ın devamlı bir memuriyet olduğu, suç duyularında durumu araştırdığı, suçluları ve gözden düşen emirleri tutukladığı, sultan tarafından verilen emirleri (ölüm dahil) uygulamaya koyduğu, devlet erkanını karşıladığı ve sultanların yakın arkadaşları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Emîr-i dâd'a nasıl hitap edileceği ile ilgili kaynaklarda geçen 'Melikü'l-ümera ve'l ekâbir', 'sipehbed-i muazzam' gibi ünvanlar bu göreve gelenlerin asker kökenli olduklarını göstermektedir.⁹²

Hem Divan-ı Mezâlim'de alınan kararları hem de kadıların verdiği hükümleri uygulamakla görevli, protokolde atabeyden sonraya gelen Emîr-i dâd'lık Anadolu Selçuklu Devleti'nde daha fazla önem kazanmıştır.⁹³

SONUÇ

Anadolu Selçuklu dönemi hukuk sistemini; Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hülefâ-yi Râşidîn dönemi ile Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-125) ve Büyük Selçuklu Devletleri'nin (1040-1157)

⁸⁷ Akman, "Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu", 52.

⁸⁸ Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", *TTK Belleten* 59/225 (1995), 330.

⁸⁹ Aydın Taneri, "Emîr-i Dâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/130.

⁹⁰ bk. Emîr-i Dâd'ın "Adliye vekili daha doğrusu istintak şefi veya tevkifhane müdürü olduğu görüşü hakkında bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 98; Emîr-i Dâd'ın Divân-ı Mezâlim'in başkanı olduğu görüşü için bk. Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 330.

⁹¹ Bk. Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 339.

⁹² Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 339.

⁹³ Taneri, "Emîr-i Dâd", 11/130.

örfi ve şer-i sistemlerini bünyesinde barındıran ve bunlara dönemin ihtiyacına göre çeşitli katkıların yapılmasıyla oluşturulan bir sistem olarak düşünmek mümkündür.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hem yargı hem de kadılık/yargıcılık oldukça önemli görülmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargılama sadece halkı kapsamıyordu, yöneticileri de kapsayan bir sisteme sahipti. Bu anlamda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının en üst değer olarak görüldüğü anlaşılmıştır.

Kadılar devletin şer'î işlerine bakmışlardır. Kadılar davaları çözerken zengin-fakir veya yabancı-tanıdık vb. durumlara karşı fark gözetmemişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kadılar, davaların hallinde Kur'an, Sünnet, hadis ve sahabe kavlini dikkate alarak hüküm vermişlerdir. Bu döneme ilişkin kaynaklarda kadınların hüküm vermesi konusunda sınırlı sayıda delil zikredilse de, İslam Hukuk Usulü ilminin gereği ve yapısı itibarıyla, bu dönemdeki kadınların gerçekte daha geniş bir şer'î kaynak yelpazesine dayanarak kararlar aldıkları anlaşılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde özellikle başkadılar sadece şer'î problemleri çözmekle kalmamış, mirasları taksim etmiş, ölümlerin terekesini hak sahiplerine teslim etmiş, nikahları akdetmiş, vesika, sicil ve sakları tahrir etmiş, vasiyetleri takdim etmiş, yetim ve kayıp malları muhafaza etmiş, şahitlerin tezkiyesini dikkatlice yerine getirmiş, cami, vakıf, medrese, hankah, türbe, zaviye ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinde kadınların maiyetinde, naipler (kâdılkudâtların), mahkeme eminleri, mahkeme katipleri ve mübaşirlerin görev yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Selçuklularda Emîr-i dâd isimli müessese, suç duyularında durumu araştıran, suçluları tutuklayan, sultan tarafından verilen emirleri uygulamaya koyan ve devlet erkânını karşılamak gibi fonksiyonlar icra eden devamlı bir memuriyettir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Akman, Ahmet. "Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2023), 40-57. <https://doi.org/10.47702/sema.2023.30>
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2000.
- Akyılmaz, Gül. "Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23-41.
- Akyüz, Vecdi. *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezalim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1995.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Alkış, Abdurrahim. "XIII. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İranlı Âriflerin Rolü". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 786-818.
- Arı, Abdüsselam. "Hz. Ömer'in Ebu Musâ el-Eş'ariye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 85-99.
- Arslan, Adem. "Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahâbi: Hz. Ali (r.a)". *Peygamberimiz ve Gençlik*. 263-274. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1999.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. "Kazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/113-117. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 1-7 Cilt. Dimaşk: Daru İbn Kesîr-Darül-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Doğan, Nermin Şaman. "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)* 28/2 (2013), 429-443.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a sunulan siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 225-239.
- İbn Bibi, Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbn Hişâm. *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İpşirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kara, Cahid. *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı Ve Yargı Hukuku Uygulamaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-*. İstanbul: Şemâ Yayınevi, 2006.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 5. Basım, 2003.
- Kılıç, Ahmet. "Ethical Principles Of Judges In The Ottoman State The Convenience Of Judge". *Judicial Ethics: The Past and Today*. 463-534. İstanbul: Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme, 2017.
- Manav, Ahmet Başaran. "Mâverdi'nin Edebü'l-Kâdî Adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 87-121.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi". *TTK Belleten* 59/225 (1995), 327-340.
- Nizamü'l-mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, ts.
- Ögüt, Salim. "Edebü'l-kâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/408-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önder, Mehmet. *Konya Maarifi Tarihi*. Konya: Ülkü Basımevi, 1952.
- Özaydın. "İbn Bibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/379-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "Kâdîlkudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) es-. *Sünenu Ebî Davûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 1-4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431.
- Taneri, Aydın. "Emîr-i Dâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/130-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Taneri, Aydın. "Müsâmeret'ül-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 127-171.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 1988.
- Ülker, İbrahim. "İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularında Noterlik İşlemleri". thk. Fethi Gedikli. 1/31-48. İstanbul: Onikilevha, 2016.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufî Zümreler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

- Veki, Ebu Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi (ö. 306/918). *Ahbârü'l-Kudât*. thk. Abdulaziz Mustafa Meraği. 1-3 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1. Basım, 1947.
- Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye-Kuveyt. *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 1-45 Cilt. Kuveyt: Daru's-Safve, 1. Basım, 1990.
- Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), Ebû Yûsuf. *el-Harâc*. thk. Tâhâ er-Rauf Sad - Sa'd Hasan Muhammed. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1431.
- Yaman, Abdulsamet vd. "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (2018), 157-171.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*. 10 Cilt. Suriye/Dimaşk: Daru'l-Fikr, 12. Basım, ts.
- Kültür Portalı. "Anadolu Selçuklu Devleti". Erişim 04 Aralık 2023. <http://www.kulturportali.gov.tr/portal/anadolu-selcuklu-devleti--1077-1308->
- Kur'an Yolu Meâli (Tam Sayfa Meâlli)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2018.

Kemâleddin Rumtaş Mescit ve Zaviyesine Ait Bir Vakfiye

Zehra ODABAŞI

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye,
ze.odabasi17@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Osman ÖZTÜRK

Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye,
osmanozturk@akdeniz.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 19.10.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Vakfiye,
Kemâleddin Rumtaş,
Zaviye,
Mescit,
Selçuklu.

Türkiye Selçukluları devlet idaresinde ordu komutanlığı yapmış olan Kemâleddin Rumtaş'ın hayatı hakkında dönemin kaynaklarındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Selçuklu kaynakları, belki de Köseadağ Savaşı'ndan sonra siyasi ya da askeri bir suç nedeniyle gözetim altına alınan Kemâleddin Rumtaş'tan bahsetmekten imtina etmişlerdir. Buna karşın vakfiyelerden kardeşleri ve inşa ettiği vakıflar hakkında bilgi edinmek mümkün olabilmektedir. Kemâleddin Rumtaş'ın kardeşleri Celâleddin Karatay ve Seyfeddin Karasungur da Selçuklu Devleti'nde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Türkiye Selçuklu devlet adamı ve vakıf kurucularından Celâleddin Karatay, 1248 yılında kardeşi Kemâleddin Rumtaş'ın Konya'da inşa ettirmiş olduğu mescit ve zaviyeye köy, arazi, dükkân ve işletmelerden oluşan gelirler tahsis etmiştir. Bu vakfiye daha önce incelenmiş olsa da istifade edilebilecek bir sûreti tarafımızdan ilk defa bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Zaviyesi bugüne ulaşmayan vakfın vakfiyesinde banisi, görevlileri ve gelir kaynakları hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Gelir kaynaklarının buldukları yerler sıralanırken Konya'daki çarşılar, fırınlar ile şehir dışındaki köy ve arazilerin adları ve sınırları ile birlikte verilmiştir. Bu durum, 13. yüzyılda Selçuklu şehirlerinin ekonomik hayatı ve topografyası ile kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır.

A Waqfiyya belonging to Kemaledin Rumtaş of the Mosque and Zawiye

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 19.10.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Waqfiyya,
Kemâleddin Rumtaş,
Zawiye,
Mosque,
Seljuk.

There is almost no information in the sources of the period about the life of Kemaledin Rumtaş, who was an army commander in the state administration of the Seljuks of Turkey. Seljuk sources avoided mentioning Kemaledin Rumtaş, who was perhaps taken into custody after the Battle of Köseadağ for a political or military crime. However, it is possible to obtain information about his brothers and the foundations he built from the foundation deeds. Kemaledin Rumtaş's brothers Celâleddin Karatay and Seyfeddin Karasungur also provided important services in the Seljuk State. Celâleddin Karatay, one of the Seljuk statesmen and foundation founders of Turkey, allocated incomes consisting of villages, land, shops and businesses to the mosque and zawiya that his brother Kemaledin Rumtaş had built in Konya in 1248. Although this foundation deed has been examined before, a usable copy of it has been presented by us for the first time in this study. The foundation's charter, whose zawiya has not survived to the present day, provides important information about its founder, officials and sources of income. While listing the places where the sources of income are located, the names and borders of the bazaars and bakeries in Konya and the villages and lands outside the city are given. This situation made important contributions to the economic and cultural life and topography of the Seljuk cities in the 13th century.

Atf/Citation: Odabaşı, Zehra – Öztürk, Osman. “Kemâleddin Rumtaş Mescit ve Zaviyesine Ait Bir Vakfiye”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 92-115. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.42>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Konya, Türkiye Selçuklularının merkezi olduğu dönemde Anadolu'daki diğer bazı şehirlere göre büyük bir gelişme göstermiştir. Karaman Oğulları ile Osmanlı erken dönemi şehirlerinin oluşumunda Selçuklu şehir iskânının belirgin unsurları olan kale, cami, mescit, zaviye, han, hamam, dârüşşifâ, bedesten, çarşı, pazar ve mahalle gibi kamusal alanlar iç içe inşa edilmiştir. Şehirlerin plânlanmasında mühtedî vakıflarının da şüphesiz olumlu etkileri olmuştur. Devlet adamlarının inşa ettirdiği vakıf yapıları sayesinde Selçuklu şehirlerinin çarşı merkezleri, mahalleleri ortaya çıkmış, Türk-İslâm şehirciliğinin temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır.

13. yüzyılda Selçuklu toplumu “*askeriler*”, “*şehirliler*” ve “*köylüler*” olmak üzere üç temel sınıfa ayrılmıştır. Askerî sınıfı Selçuklu yöneticileri oluşturmaktadır ki bunların içerisindeki dîvân ve saray memurlarından çoğunun bir eğitim kurumu özelliğindeki gulâmhanelerden yetiştiği bilinmektedir¹. Sultanın otoritesinin temsilcisi olan yönetici sınıf, onun hakimiyetini ve meşruiyetini pekiştirmek üzere toplumun faydalanabileceği eserler inşa ettirmeyi bir gelenek haline getirmiştir². Türkiye Selçukluları devrinde yönetici sınıf içerisinde yer alan Gulâm kökenli mühtediler de sultanın onayıyla toplumda birçok kamu hizmetinin sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla çeşitli alanlarda vakıflar kurmuşlardır ki bunlardan biri de Kemâleddin Rumtaş'tır. Anonim *Selçuknâme*'ye göre Kemâleddin Rumtaş 1243 yılında³, İ. H. Konyalı'ya göre ise 1251 yılında vefat etmiştir⁴. Ancak Celâleddin Karatay 645/1248 tarihli kervansaray vakfiyesinde Karatay Medresesi'nin tevliyetini yani idaresini “...vakıflar üzerindeki tevliyeti, yaşadıkça, kendisine, sonra Tanrının kurtarası kardeşi büyük emir Kemâleddin Rumtaş'a, onun da ölümünden sonra, ikbâli devam edesi diğer kardeşi büyük emir, sipehsâlâr Tanrı kulu (Abdullah) oğlu Seyfeddin Kara Sunkur'a şart koydu.”⁵ ifadeleriyle kendisinden sonra Kemâleddin Rumtaş'a bırakmıştır. Dolayısıyla 1248 yılında Kemâleddin Rumtaş'ın hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Celâleddin Karatay'ın 651/1254 tarihli medrese vakfiyesinde ise Kemâleddin Rumtaş'tan “*Emîr Kemâleddin Rumtaş bin Abdullah rahmetullah...*” şeklinde bahsedilmiştir. Dolayısıyla vakfiyenin tescil edildiği 1254 yılında hayatta olmadığına göre, Kemâleddin Rumtaş 1248-1254 yılları arasında vefat etmiş olmalıdır⁶. Mescit ve zaviye muhtemelen 1248 yılından önce inşa edilmiş, Celâleddin Karatay da kardeşinin vakfı için 1248 tarihli vakfiyesi ile buraya gelirler tahsis etmiştir.

1. Vakfiyesi

Selçuklu Emîrlerinden Kemâleddin Rumtaş tarafından yeniden tamir edilerek inşa edildiği anlaşılan mescit ve zaviyeye 646/1248 yılında abisi Celâleddin Karatay tarafından bazı gelirler tahsis edilmiştir. Vakfiyenin günümüze ulaşan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmayan 646/1248 tarihli, Millet Kütüphanesi Arşivi'nde 623 numarada kayıtlı olan Arapça nüshası, Osmanlı döneminde bir deftere kaydedilmeden kopya edilmiş müstakil bir sûrettir⁷. Vakfiyeyi Konya Kadısı Muhammed b. Muhammed er-Râzî, sultan II. İzzeddin Keykâvus döneminde tasdik etmiştir. Vakfiyenin tanzim şahitleri İshak b. Şehinşâh b. Süleyman ed-Divriğî, Ebûbekir b. Ali el-Mütefakkih İlsarı, Cevbân b. Sungur b. Baykoca el-Amâsravî (Amasralı), ...ibn Ahmed ibn Ömer el-Haskefi

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I, (Ankara: Tekin Yay., 1999), 53.

² Halil İnalçık, “Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, 3.

³ H. İ. Gök - F. Çoşguner, *Tarih-i Âl-i Selçuk, Anonim Selçuknâme*, (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 43.

⁴ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* (Konya: Memleket Baskı, 2007), 327.

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi (VGMA), No. 608/1, 148; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten* 12/45 (1948), 19.

⁶ VGMA, No. 608/1, 148; Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay”, 45.

⁷ Bu vakfiyenin tarafıma ulaştırılmasını sağlayan Konya Yazma Eserler Bölge Müdürü Bekir Şahin'e teşekkürlerimi sunarım.

(Hasankeyfli), Yusuf b. İbrahim b. Buğrahan ed-Dokâtî (Tokatlı), Yahya b. Yusuf b. Ebi Sa'd es-Sincânî (Sincanlı)'dir.

Bununla birlikte vakfiyenin sahibi, yeri ve tarihi hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. İ. Hakkı Konyalı, Karatay ailesinden olan Namdar Rahmi Bey'deki mescit ve zaviye vakfiyesinin bir nüshasını görmüş ve incelemiştir⁸. Osman Turan da Celâleddin Karatay'a ait vakfiyeleri neşrettiği ve değerlendirdiği çalışmasında bu mescit ve zaviye vakfiyesinin aslı ile tercümesini yayımlamıştır. Yine aslının ya da sûretinin nerede olduğunu açıklamadıkları ve Kemâleddin Rumtaş'a ait olduğunu ifade ettikleri bir vakfiyeyi M. Ferid Uğur ve M. Mesud Koman tanıtmışlardır⁹. İ. Hakkı Konyalı, Osmanlı dönemi kayıtlarında mescide dair “*vakf-ı mescid-i Karatay nezd-i türbe-i kutbü'l-meşâyih hazret-i Fakih Ahmed kuddise sirruhû*” şeklinde bir kayda rastladığını belirterek bu mescidin vâkıfının Celaleddin Karatay olduğunu kabul etmiştir¹⁰. Aynı şekilde Koman ve Uğur da bu mescit ve zaviye vakfiyesini yanlış olarak Kemaleddin Rumtaş'a nispet etmişlerdir¹¹. Halbuki Celaleddin Karatay'ın düzenlediği 646/1248 tarihli vakfiye, Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemâleddin Rumtaş'ın banisi olduğu mescit ve zaviyeye aittir¹². Bu vakfiyeden anlaşılacağı üzere Celaleddin Karatay, kardeşi Kemaleddin Rumtaş'ın banisi olduğu bu mescit ve zaviyeye yalnızca bazı akarların gelirlerini vakfetmiştir¹³. Nitekim Osmanlı arşiv kayıtlarında Karatay Medresesi'ne ait gelirlerden sonra “*vakf-ı mescid-i Karatay el-mezbûr mukarrer*” başlığı altında Hoca Fakih Ahmed civarında birtakım akar gelirlerinin belirtilmiş olması da bu fikri doğrulamaktadır.

2. Yeri ve İnşa Tarihi

1248 tarihli vakfiyede mescit ve zaviyenin yeri “*Konya şehrinin dışında, doğu tarafında, hendeğin kenarında*” şeklinde tarif edilmiştir. Günümüzde okuma salonu olarak kullanılan ve “Karatay Mescidi” olarak bilinen, Meram İlçesi Armağan Mahallesi'nde Hoca Fakih Caddesi ile Başsavcı Sokağı'nın birleştiği köşede yer alan mescidin vakfiyede belirtilen mescit olduğu yönünde genel bir kanı mevcuttur. Selçuklular döneminde belirtilen tarihte Konya şehrinin Alâeddin Tepesini çevreleyen İç Kale ve İç Kale'yi çevreleyen Dış Kale'den müteşekkil olduğu düşünüldüğünde günümüzde Karatay Mescidi olarak ifade edilen yapı, o dönemin Konya'sının batısında kalmaktadır. Ayrıca mescit ve zaviyenin sınırları tarif edilirken bir bölümünün ismi zikredilmeyen bir nehrin kenarında son bulduğu ve bir bölümünün de “*hendeğin kenarındaki/yanındaki bir yol*” olduğu ifade edilmektedir. “Nehir” ifadesi ile Meram Deresi'nin kollarından biri, “hendek” ile de orta çağ surlarının etrafını çevreleyen ve düşman saldırılarına karşı kullanılan hendek olduğu düşünülebilir. Ancak Selçuklu döneminde Konya'daki su kaynaklarına bakıldığında şehrin doğusunda bu tür bir nehir ve yakınında da bir mescit yoktur. Türkiye Selçukluları döneminde batıdaki dağlardan çıkan kaynaklar toprak borularla getirilerek Konya'daki sokak çeşmelerinden akıtılmıştır. Konya'nın ihtiyacını geniş çapta karşılayan su, şu anda Altınapa Barajı'nın üzerinde kurulduğu Başara tarafından gelen ırmağın suyu olup Dere ve Meram'dan Havzan'daki üstü kubbeli havuzlara arklar içinden akıtılarak burada süzöldükten sonra toprak borular içinde Konevi Zaviyesi ile şimdiki Gedavet Parkı arasındaki Çeşme Kapısı'na getirilmiş, oradan içmek ve hamamlarda kullanmak üzere şehre verilmiştir¹⁴. Muhtemelen vakfiye sûretinin kopya edilmesi sırasında bu zaviyeli mescidin konumuna batı yazılması gerekirken doğu yazılmıştır. Buranın “Karatay Mescidi” olarak anılmasının bir diğer sebebi, Kemâleddin

⁸ Konyalı, *Konya Tarihi*, 327.

⁹ M. Ferit Uğur-Mesud Koman, *Selçuklu Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1940), 75-77.

¹⁰ Konyalı, *Konya Tarihi*, 291.

¹¹ Uğur- Koman, *Selçuklu Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, 74-77.

¹² Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay”, 155-156.

¹³ Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay”, 156.

¹⁴ KŞS, No. 1, s.111.

Rumtaş'ın abisi Celâleddin Karatay'ın buraya gelirler vakfeden bir vakfiyesinin bulunmasından dolayı banisi konusunda oluşan karışıklıktır. Bir diğer sebep ise Kemâleddin Rumtaş'ın bu zaviye ve mescidin inşası sırasında nezaret altında olma ihtimalidir, çünkü vefatı daha önce de belirtildiği 1248-1254 yılları arasındadır. Celâleddin Karatay bu durumda, inşa sırasında zaviye ve mescidin vakfiyesini hazırlatmış olabilir. Türkiye Selçukluları döneminde vakıfların inşasından önce ya da sonra tanzim ve tescil edilmiş birçok vakfiye örneği vardır. Tarafımızdan tahlil edilen vakfiyede Kemâleddin Rumtaş hakkında bu düşünceye sebep olan önemli bir ifade vardır. “Allah iki cihanda da kurtuluşunu nasip etsin, umutlarına yardım etsin” cümlesi, Kemâleddin Rumtaş'ın vakfiye tanzim edilirken hayatta olduğunu ancak hasta ya da nezaret altında olma ihtimalini göstermektedir. Dolayısıyla adı geçen mescit ve zaviye onun ölümünden sonra tamamlanmış olabilir.

Yine vakfiyesinde Kemâleddin Rumtaş'ın “yenilediği, tamir ettiği ve inşa ettiği mescidin ve zaviyenin” ibarelerinden adı geçen bu mescit ve zaviyenin Kemâleddin Rumtaş tarafından ilk olarak yaptırılmadığı ve belki daha önceden var olan bir mescit ve zaviyenin kendisi tarafından tamir edilerek yeniden inşa edildiği söylenebilir. Çalışmanın sonunda tüm metni verilen Celâleddin Karatay'a ait 646/1248 tarihli mescit ve zaviye vakfiyesinden, kardeşi Kemâleddin Rumtaş'ın inşa ettirdiği bu vakfa Celâleddin Karatay'ın vakıflar tahsis ettiği anlaşılmaktadır.

Kemâleddin Rumtaş Konya'da bir de medrese inşa ettirmiştir. Kemâliye Medresesi bugün Konya'nın Karatay İlçesi, Şems-i Tebrizî Mahallesi, Ankara Caddesi üzerindedir. Medresenin güney batısında Alâeddin Tepesi ve Alâeddin Camii, batısında Karatay Medresesi, kuzey doğusunda Kız Öğretmen Okulu (Dârü'l-Muallimât) vardır. Bu medrese farklı kaynaklarda “Kemâliye¹⁵”, “Kemâleddin Rumtaş” ya da “Küçük Karatay/Karatay-ı Sağır¹⁶”, “Turumtaş ibn-i Abdullah Medresesi¹⁷” olarak adlandırılmıştır. Kemâliye Medresesi, Kemâleddin Rumtaş tarafından muhtemelen 1248 yılında yaptırılmıştır. Onun vâkıfı olduğu medrese tamamen yıkılmış ve vakfiyesi ile kitabesi günümüze ulaşmadığından medresenin kesin inşa ve vâkıfının ölüm tarihi hakkında net bir bilgi vermek mümkün değildir. Ancak Celâleddin Karatay'ın bânisi olduğu Karatay Medresesi'ne ait vakfiye sûretinde Karatay Medresesi tarif edilirken Kemâliye Medresesi'nden de söz edilmiştir. Burada “Payitaht Konya şehri içinde, kardeşi Emîr Kemâleddin Rumtaş Medresesi hizasındaki caddede şöhretine ve yalnızlığına mebni hududlar beyandan müstağni medrese...”¹⁸ ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeden hem medresenin Kemaeddin Rumtaş tarafından yapıldığı hem de Karatay Medresesi'nden önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹⁹.

3. Bânisi

Mescit ve zaviyeden müteşekkil bir biçimde inşa edilen bu yapının kurucusu Selçuklu Emîrlerinden Kemâleddin Rumtaş'tır ve hayatı hakkında Selçuklu dönemi kroniklerinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Claude Cahen'e göre Celâleddin Karatay ve kardeşleri Konya'nın yerlisi olup erken yaşlarda ihtida etmişlerdir. Abilerinden başka Seyfeddin Karasungur ve Kemâleddin Rumtaş'ın da Türk isimleri taşımalarından dolayı ailesinin Türk olabileceğini düşünen Cahen, bu durumda ailenin Abbasîler döneminde Türkistan'dan gelerek Bizans sınırlarına yerleştirilen Oğuz

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi (VGMA), No. 4635, 46.

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Nezâreti Mektubi Kalemi Cihat [EV.MKT.CHT]*, 0708. 60; Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemi [EV.MH.]*, 02196. 0245; VGMA, No. 4635. 046.

¹⁷ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.), *Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.)*, 584.

¹⁸ VGMA, Defter No. 608/1, 148; Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay”, 140.

¹⁹ Kemâliye (Küçük Karatay) Medresesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Zehra Odabaşı, “Türkiye Selçuklularından Osmanlı'ya Küçük Bir Miras: XIX. Yüzyılda Küçük Karatay (Kemâliye) Medresesi”, *Vakıflar Dergisi* 44 (2015), 95-103; Ahmet Yavuzylmaz - Zekeriya Şimşir, “Konya Kemâliye/Küçük Karatay Medresesi Üzerine Bir Restitüsyon Denemesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 58 (2023), 135-168.

Türklerinden olduğunu ifade etmiştir²⁰. Ona göre bu ailenin bireyleri dönemin saltanat merkezi olan Konya’da Hristiyanlığa geçmiş, fakat isim ve dillerini muhafaza etmişlerdir. Halbuki Selçuklular döneminde gulâm kökenli olan devlet adamlarının tamamının isimleri bir Türk bir de İslâmî kökenli bir addan oluşmakta ve bunun yaygın bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır²¹. Paul Wittek ise, Celâleddin Karatay ve kardeşinin isimlerinin başında bulunan “kara” kelimesi ile Celâleddin Karatay’ın kardeşi Seyfeddin Karasungur’un Denizli’deki valilik görevini ilişkilendirerek bu üç kardeşin Selçuklu hizmetinde bulunmuş olan Bizans kökenli Mavrezemos’un oğulları olduğunu iddia etmiştir²². Ancak tarafımızdan incelenen mescit ve zaviye vakfiyesinin hem asıl metnindeki satırda hem de derkenardaki notta (قره طایبی بن کمال الدین) şeklinde bir ibare geçmekte ve belgenin yine asıl satırında (کمال الدین) ibaresinden sonra (عبد الله) ibaresinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu ibareden babasının isminin “Abdullah” olduğu anlamı çıkmaktadır²³. Selçuklu idaresindeki gulâm ve mühtedi kökenli olan devlet adamlarının baba adları dönemin kaynaklarına genellikle “Abdullah”²⁴ şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla gulâm kökenli olduğu bilinen Kemâleddin Rumtaş ve diğer kardeşlerinin baba adlarının hepsi kaynak ve vakfiyelerde “Abdullah”tır. Bununla birlikte vakfiyede muhtemelen kâtibin yanlış yazımından kaynaklanan daha farklı bir hata, Kemâleddin Rumtaş’ın Celâleddin Karatay’ın oğlu olarak gösterilmesidir. Halbuki Celâleddin Karatay’a ait vakfiyelerde ve dönemin kaynaklarında açıkça belirtildiği üzere Kemâleddin Rumtaş, Celâleddin Karatay’ın oğlu değil, kardeşidir. Celâleddin Karatay’a ait medrese vakfiyelerindeki “...vâkıfın kardeşi büyük emîr Kemâleddin Rumtaş’ın medresesine bitişik...”²⁵ şeklindeki ifadelerden, özellikle de Celâleddin Karatay’ın Konya’daki Karatay Medresesi’nin tevliyetini yani idaresini “...vakıflar üzerindeki tevliyeti, yaşadıkça, kendisine, sonra Tanrının kurtarası kardeşi büyük emir Kemâleddin Rumtaş’a, onun da ölümünden sonra, ikbâli devam edesi diğer kardeşi büyük emîr, sipehsâlâr Tanrı kulu (Abdullah) oğlu Seyfeddin Kara Sunkur’a şart koydu.”²⁶ ifadeleriyle kendisinden sonra Kemâleddin Rumtaş’a bırakmasından kardeş oldukları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Diğer kardeşi Seyfeddin Karasungur’dur ve vakfiyede önce onun adının yazılmış olması Kemâleddin Rumtaş’ın büyük olduğunu göstermektedir. En büyük kardeşleri ise Celâleddin Karatay’dır. Yine M. Ferit Uğur ve Mesud Koman, 1228 tarihli bir hücceti gördüklerini ve buna göre Seyfeddin Karasungur ile Kemâleddin Rumtaş’ın kardeş olup, Kemâleddin Rumtaş’ın Seyfeddin Karasungur’dan arazi satın aldığını ifade etmişlerdir²⁷.

Yine mescit ve zaviye vakfiyesinin alt satırlarında Kemâleddin Rumtaş’ın devlet kademesinde “Emîr” unvanıyla görevli olup ordu komutanlığı (sipehsâlâr) yaptığı belirtilmiş ve kendisinden, “emîr, büyük sipehsâlâr (başkomutan), âlim, adaletli, yardımsever (iyiliksever), dinin ve dünyanın en üstünü,

²⁰ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay, 2000), 266.

²¹ Gulâm kökenli diğer devlet adamlarından Şemseddin Altun Aba, Seyfeddin Ayaba, Mübarizeddin Ertokuş, Bedreddin Gevhertaş Esededdin Ayaz, Esededdin Ruzbe gibi devlet adamlarının adları da buna örnektir.

²² P. Wittek’e göre, Denizli’de İslâm kültürünün etkileri 1236-1246 yılları arasında II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu bölge Emîr Mavrezemos döneminde daha çok Hristiyan nüfus ve kültürüne dair özellikleri korumuştur. Bu nedenle, Selçuklu yönetiminde önemli mevkilere gelmiş olan bu üç mühtedi kardeşin Wittek’e göre satın alınmış köleler olmaktan ziyade tanınmış Hristiyan Mavrezemos ailesinden olmaları daha muhtemeldir, bk. Paul Wittek, “Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie”, *Byzantion* 10 (1935), 29-30.

²³ Millet Ktp. No. 623; Osman Turan “Kemaleddin” ibaresini hiç yazmamıştır, bk. Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaledin Karatay”, 150, 155.

²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi (VGMA), No. 2176, 34; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten* 42 (1947), 187-200; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten* 11/43 (1947), 415-429.

²⁵ VGMA, No. 608/1, 148; Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaledin Karatay”, 11.

²⁶ VGMA, No. 608/1, 148; Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaledin Karatay”, 115, 142-143.

²⁷ Uğur-Koman, *Celâlüddin Karatay*, 59.

İslâm'ı ve Müslümanları kuvvetlendiren/şerefliendiren, hükümdarların ve sultanların yardımcısı/destekçisi Rumtaş b. Abdullah” sözleriyle övgüyle bahsedilmiştir. Ayrıca, 1254 tarihinde Konya Kadısı Mahmud bin Mahmud er-Râzî tarafından tanzim ve tescil edilen Karatay Medresesi vakfiyesinde onun adı “*Emîr Kemâleddîn Rumtaş bin Abdullah...*” şeklinde geçmektedir²⁸.

4. Vakfedilen Gelir Kaynakları

Mescit ve zaviyeye Celâleddin Karatay tarafından 4 dükkân, 1 fırın, 1 parça arazi ve 1 köy tahsis edilmiştir. Tablo 1’de vakfedilen bu gelir kaynaklarının buldukları yerler ve sınırları detaylandırılmıştır. Selçuklular döneminde Konya’da çarşı, aynı mesleği ifa eden esnafların sıralı halde bir arada bulunduğu bir düzende oluşturulmuştur. 13. yüzyılın başında varlığı bilinen Yeni²⁹ ve Eski³⁰ çarşıyla birlikte, Buğday Pazarı³¹, Kasaplar, Kavaflar, Kuyumcular, Pamukçular, Şekerciler, Ayakkabıcılar (Haffâflar) ve Garipler Çarşısı kurulmuştur. Mescit ve zaviyeye vakfedilen dükkânlardan dördü bu çarşılardan Garipler Çarşısı, Ayakkabıcılar Çarşısı ve Kasaplar Çarşısı’nın içindedir.

Tablo 1. Mescit ve Zaviyeye Vakfedilen Akarlar

Adet	Cinsi	Bulduğu Yer	Sınırları
2 (Bitişik)	Dükkân	Garipler Çarşısı (Konya’nın dışında)	Lusnak’ın varislerinin mülkünde, Halul b. Barsuma’nın vârislerinin mülkünde, Rahîle Hatun’a ait vakıfta ve yolda son bulur.
1	Dükkân	Mezbaha Kapısı yakınında, Kasaplar sırasında (Konya’nın dışında)	Meryem bint Abdullah mülkünde, Şerif(e) Hatun’a ait vakıfta, ...sokakta ve yolda son bulur.
1	Dükkân	Ayakkabıcılar Çarşısı’nda	Yuhanna Köyü mülkünde, Abdullah mülkünde, Süleyman mülkünde ve yolda son bulur.
1	Fırın	İhtiyar Hamamı olarak bilinen yerde	Sinan el-Emîr el-İlyas mülkünde, Bahaddin Arab (Arab Bahaddin) mülkünde ve yolda son bulur.
1	Arazi (Ruk(iy)ye Yâr) olarak bilinir		Nureddin Fariz?/Kariz?/Ârız?/Ğârız? mülkünde, Kamer mülkünde, Hacı Köyü, mülkünde ve yolda son bulur.
1	Köy	Konya’ya bağlı Sızma	Sınırı arazilerinde, Meram(ya) diye bilinen dağda, Feragos Dağı’nda, Aylu(ı) Kaya Dağı’nda, Ağız(r) Bel Dağı’nda, Kenar Kaya Tepesi’nde, Yarık Obruk Dağı’nda, Ertaş Dağı’nda, vadide ve yolda son bulur.

²⁸ VGMA, No. 608/1, 148.

²⁹ VGMA, No. 2176, 34; Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi (VGMA), No. 592/100/103/9; Sadi Bayram - A. Hamdi Karabacak, “Sahib Ata Fahrü’-d-din Ali’nin Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 34.

³⁰ Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba”, 204.

³¹ Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay”, 81.

Vakıfların gelir kaynaklarının işletilmesinde uygulanan en yaygın yöntem icar yani kiradır. İlgili vakfiyedeki şartlara göre de vakfın gelir kaynaklarının kiralama usulüyle işletileceği ve kiralama süresinin en az 1, ihtiyaç halinde en fazla 3 olacağı belirtilmiştir. Mülkler mükerrer sözleşmelerle uzun süre kiraya verilemeyecek, aksi halde akit hükümsüz sayılacaktır. Kira süreleri vakıf mülklerin harap olmaması ve vakfın zarar görmemesi için genellikle kısa tutulmuştur.

5. Vakfın Giderleri

Celâleddin Karatay, bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin öncelikle mescit ve zaviyenin varsa gerekli yerlerinin tamiri ve yıkılan yerlerinin imarı için harcanmasını şart kılmıştır. Bu şart vakfın devamı için oldukça elzemdir. Onarımdan sonra artan gelirden 1/20 oranında öncelikle mütevelliyeye tahsis edilen ev ve ihtiyaçları için harcama yapılacaktır. Buradan sonra artan gelirle ise yine mütevellinin belirleyeceği miktara göre mescidin imam ve müezzininin, zaviyenin şeyhinin maaşları ödenecek ve zaviyede konaklayacak misafirlerin ihtiyaçları için harcanacaktır. Vakfiyeye göre mescit ve zaviye vakfında müteveli ile birlikte 4 personel görevlidir. Ancak vakfın köy ve dükkânlarından mahsul ve kira gelirlerini toplayan cabi, bu gelirleri kayıt altına alan kâtip ve aydınlatma ile temizlik ve güvenlikten sorumlu bir kandilci, bevvâb ya da ferraşın zaviye ve mescitte görev yapmış olma ihtimalleri olmakla birlikte vakfiyede bu görevlilere veya aldıkları ücretlere dair herhangi bir kayıt ve bilgi bulunmamaktadır. Son olarak adı geçen mescit ve zaviye tamamen harap olur ve bu ikisini yenilemek veya ikisinden birini yeniden inşa etmek mümkün olmazsa vakfın gelirleri “*sadece belirli bir mevkideki değil doğudaki ve batıdaki tüm Müslüman fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine*” harcanacaktır.

Vakfiye şartlarından biri de Regâib (Kandili) gecesi, Şaban ayında Berat Kandili gecesi, Ramazan ayında Kadir Gecesi gibi mübarek gecelerde hasır, kilim, yağ ve mumun hazır bulundurulmasıdır. Bu tür mübarek kabul edilen geceler, özel ibadet ve duaları, teşrifat ve merasimleri ile Selçuklu toplum hayatında zengin bir geleneğe sahiptir. Hz. Muhammed’in anne rahmine düştüğü gece olduğuna inanılan Regâib gecesinin kandil olarak kabul edilmesinin 1087/1088 tarihinde ilk olarak Bağdat’ta başladığı bilinmektedir³². Yine 11. yüzyılın ortalarından itibaren Şam’daki Emeviye Camii’nde Berat gecesinde kandiller yakılmış, bunu bid’at olarak değerlendiren birtakım fetvalara rağmen, bu gelenek bir süre devam etmiştir³³. İbn Kesîr, Berat gecesinde halka tatlı dağıtma geleneğini ilk başlatan kişinin Selçuklu veziri Fahrülmülk olduğunu ifade etmektedir³⁴. İslâm toplumlarında uygulanan kandil geleneğinin Selçuklu vakıf zaviyelerinde de devam ettiği bu gecelere mahsus yapılan hazırlıklardan anlaşılmaktadır. Ancak bahsedilen gecelerde ne tür bir tören ya da ibadet yapıldığı hakkında vakfiyede herhangi bir bilgi yoktur.

6. Vakfın İdaresi

Kardeşi Kemâleddin Rumtaş’ın mescit ve zaviyesine gelir vakfeden Celâleddin Karatay, vakfın idaresini sağ oldukça kendisine, sonra da kardeşlerinin isimlerini vermeden baba tarafından akrabalarının en yetkin ve uygun olanlarına nesilden nesle devam ederek (kardeşlerinin) oğullarının oğullarına, azat edilmiş kölelerinin en uygununa ve nesilden nesle bunların çocuklarına, bunlardan kimse kalmazsa Konya kadılarına şart kılmıştır. Diğer vakfiye metinlerinde olduğu gibi bu vakfiyede de vakfın şartlarının bozulamayacağı, değiştirilemeyeceği, rehin verilemeyeceği, mülk edinilemeyeceği vurgulanmıştır. Bunları yapmaya yeltenenlere “*Kıyamet gününe kadar Allah’ın, meleklerin, tüm insanların ve lanet edenlerin laneti onun üzerine olsun*” şeklinde beddua cümleleri

³² İsmet Parmaksızoğlu, “Regâibiyye”, *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 27/259.

³³ Nebi Bozkurt, “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/301.

³⁴ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, XII, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 223.

vardır.

Vakıf kurmanın temelinde Allah rızası, hayır yapma isteği ve topluma hizmet anlayışı yatmaktadır. Vakıf yoluyla topluma hizmetin dünyada takdir edilmesi ve hayır dua ile anılmaya sebep olmasının yanında, kurucusunun bağışlanmasına ve Allah rızasına ulaşmasına vesile olmasını umarak, dünya ve ahiret hayatı ile ilgili dileklerini Allah'tan isteyip dua etmesi de vakfiyelerde bir gelenek haline gelmiştir. Bu nedenle her vakfiyede olduğu gibi bu vakfiyenin giriş kısmında da dünya hayatının geçici, ahiretin bâkî olduğu belirtilerek, ahiretin dünyada iken kazanılması, öldükten sonra amel defterinin kapanacağı ve kişinin hayır dua ile anılması için vakıf kurmanın son derece önemli bir girişim olduğuna “...dünya bir konaklama ve göç etme yeridir, ne mutlu dünyayı dost edinmeyen ve ondan razı olmayana...” şeklinde vurgu yapılmıştır.

SONUÇ

Anadolu'ya 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'na kadar tarihinin en müreffeh dönemlerinden birini yaşatan Türkiye Selçuklu Devleti, bu tarihten sonra siyasi ve askerî bakımdan Moğol tahakkümüne karşı koyamamıştır. Ancak Anadolu'ya hâkim kıldığı Türk nüfusu, kültürü, devlet geleneği ve vakıfları ile bölgedeki Türk-İslâm hakimiyetinin devamını sağlamıştır. Selçuklu kaynakları, belki de Köseadağ Savaşı'ndan sonra siyasi ya da askerî bir suç nedeniyle gözetim altına alınan Kemâleddin Rumtaş'tan bahsetmekten imtina etmişlerdir. Bu nedenle onun doğumu, ölümü ya da ordu komutanlığı dışında Selçuklu Devletine hizmeti hakkında hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak gulâmhaneden yetişen Kemâleddin Rumtaş ile kardeşleri inşa ettirdikleri kervansaray, cami, medrese ve zaviye gibi vakıf eserlerle toplumun sosyal, kültürel ve mimari yapısına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Zengin gelirleri olan ve toplumun farklı kesimlerine hizmet eden bu kurumlar, Kemâleddin Rumtaş ve ailesinin Müslüman geleneklerine samimi bir şekilde sahip çıktıklarını göstermektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve Kemâleddin Rumtaş mescit ve zaviyesine Celâleddin Karatay tarafından yapılan gelir tahsisini içeren 1248 tarihli vakfiye orijinal olmayıp Osmanlı döneminde herhangi bir deftere kayıt bilgisi içermeyen müstakil bir sûrettir. Millet Kütüphanesi'nde bulunan ve tarafımızdan incelenerek ilk defa asıl metni yayımlanan bu vakfiye ile vakfın inşa süreci, kurucusu ve yeri hakkındaki birçok belirsizlik büyük ölçüde netleştirilmiştir. Osman Turan'ın neşrettiği vakfiyedeki bazı kelime hataları ya da farklı okumalar vakfiyenin tercüme dipnotlarında gösterilmiştir. Bu vakfiye, Selçuklu dönemi mescit ve zaviyelerinin işleyişi, görevlileri, gelir kaynakları, özellikle de Konya şehrinin çarşıları ve topografyası hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%70	%30
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması	%70	%30
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%70	%30
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%70	%30
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%70	%30

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

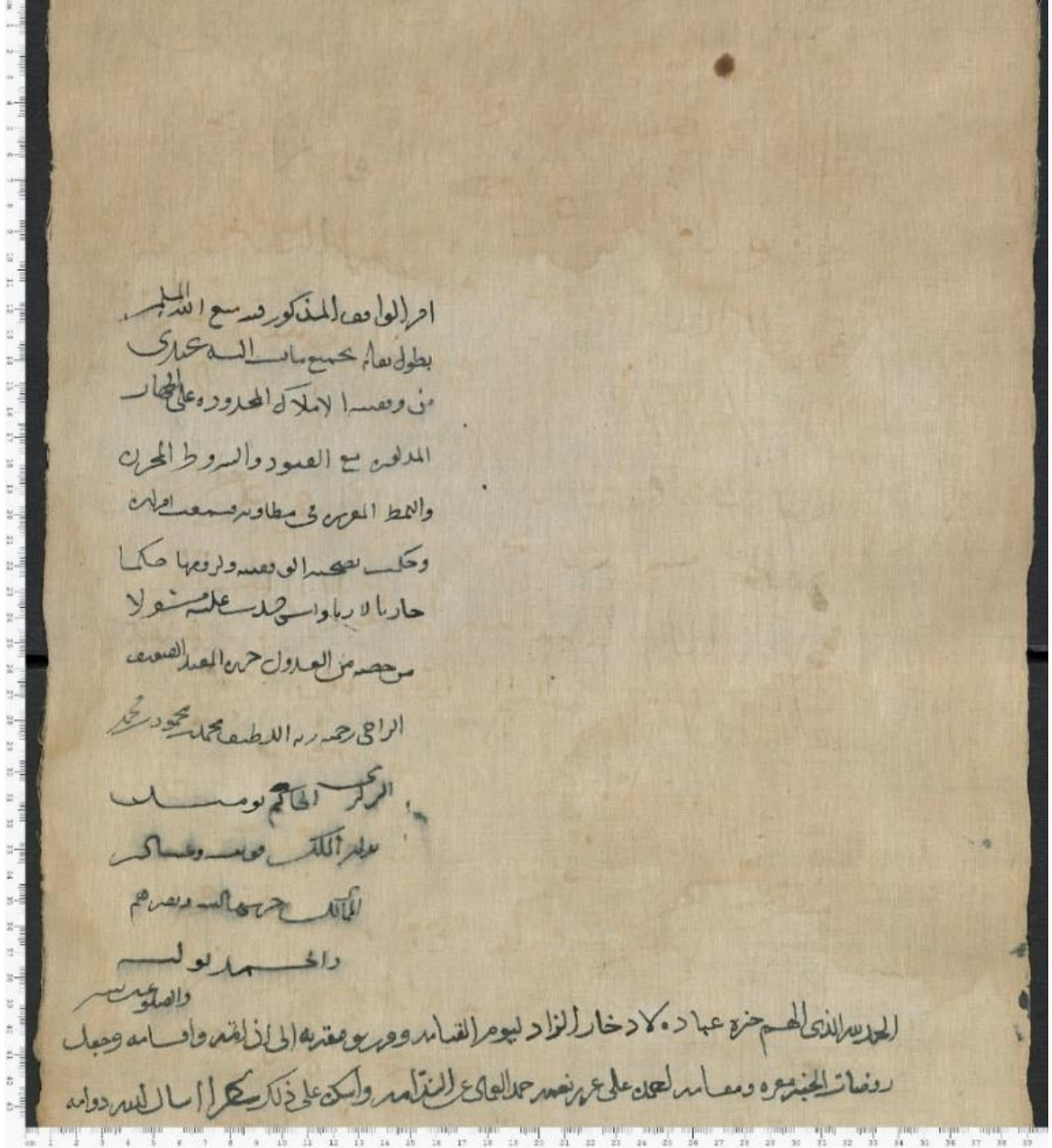
Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm ve Meali, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 4/147-8.
- Arşiv Kayıtları**
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf Nezâreti Mektubi Kalemi Cihat [EV.MKT.CHT]*. No. 0708. 60.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemi [EV.MH]*. No. 02196. 0245.
- Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi. *Konya Şer'îye Sicilleri [KŞS]*. No. 1. 111.
- TKGM, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. *[TT.d.]*. No. 584.
- Millet Ktp. No. 623.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. *[VGMA]*. Defter No. 592/100/103/9.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. *[VGMA]*. Defter No. 2176. 34.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. *[VGMA]*. Defter No. 4635. 46.
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. *[VGMA]*. Defter No. 608/1. 148.
- Telif ve Tetkik Eserler**
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*. 1. Ankara: 1999.
- Bayram, Sadi - Karabacak, A. Hamdi. "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi* 13 (Ankara 1981), 31-69.
- Bozkurt, Nebi. "Kandil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Çubukçu, Asri. "Devâtdâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/221-222. İstanbul: İSAM Yayınları, 1994.
- Gök, H. İ.- Çoşguner, F. *Tarih-i Âl-i Selçuk, Anonim Selçuknâme*. Ankara: Atif Yayınları, 2014.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı?". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk. (Ankara 2000), 1-13.
- İsmail b. Ömer ibn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 12. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: 2007.
- Merçil, Erdoğan. "Taştdâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Odabaşı, Zehra. "Türkiye Selçukluları'ndan Osmanlı'ya Küçük Bir Miras: XIX. Yüzyılda Küçük Karatay (Kemâliye) Medresesi". *Vakıflar Dergisi*, 44 (Ankara 2015), 95-103.
- Önge, Mustafa. "Konya Kalesi ve Tarihi". *Konya Kitabı XIX Türkiye Selçukluları ve Konya 4* (Konya 2023), 113-139.
- Parmaksızoğlu, İsmet. "Regâibiyye", *Türk Ansiklopedisi*, 27/259. Ankara: 1978.
- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı". *Belleten* 11/42 (Ankara 1947), 197-235.
- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi". *Belleten* 11/43 (Ankara 1947), 415-429.
- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III: Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri". *Belleten* 12/45 (Ankara 1948), 17-171.
- Uğur, M. Ferit – Koman, Mesut. *Selçuklu Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*. Konya: 1940.
- Witteck, Paul. "Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie". *Byzantion* 10 (1935), 11-64.
- Yavuzylmaz, Ahmet – Şimşir, Zekeriya. "Konya Kemâliye/Küçük Karatay Medresesi Üzerine Bir Restitüsyon Denemesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 58 (2023), 135-168. <https://doi.org/10.21563/sutad.1347317>

EKLER

Ek.1 646/1248 Tarihli Mescit ve Zaviye Vakfiyesi (Millet Ktp. No. 623)

برعلا العيش وصفاته بصور حرك الدهر وجمانه فافح ورد ولاح كوكب سعد
وبعد فان الدنيا دار نزول وحل وربع محن وعبول بردي لا يام وراي
الحمام مع الحدودى وتوقع فى البلوى يهب سموها وهى مؤاحد السائر ويجمع
الماسر فمنا لم يحد ط خلية ولم يرضها جلية وعلم اها كمان علة واعلم
ما اوى فى الدنيا راد استمد به فى الاخرى واصل حونه لانه فى كوكب وسوسر
فان فانه حى بعانه وسمى فى السعى الى مرصاته وسعد ان الله مع الذين اتقوا والذين
يحسنون ثم ان امره لا سهل الا لكبير العالم العادل المودع النظر المنصوب الجاهد
المربط المعسر المعسر المسالك السالك المكرم المسمو المحن الجسيم العظيم
الروف الدر الخالق الفاجر العادل العبد الماحد المحسى حلال الدوله والدين
ركن الاسلام والمسلمين بالملوك السلاطه والامراء عده المحسن عماد الملك
مختار السلطه قطب الزمان سعد العباد سند الادل طب العود الطول
عجم الفضل كبر السامه معسر البحر على الاصل مطلق الوصل واصع الظاهر
منبع الحقيقه معدى الاولماتاج الاصفى الى الصرا ملاذ الصعوم الكرم
راسع العدم صادق القول دافع الوباء فاحل السحابة واهب المعطى الساعد
لا مال وراى الا فضل باسط الكف وافرو وصف ناصر الحى مع الخا عظيم الاحسان
عدم الامسان عضد امر المومنون لله فى الارض ابل السالمه امر الطيبه والبراه
قال له جعل الله راد امر الله علون ورفعه سمع له سموم ونزله و الجمن
فى الله بعينه واسف بها مناه ومله سمعاه وصى عنده وارضاه محمد النبى
ومصطفاه مابث اللسل دجاه ونشر الصبح سناه نظر الى نزخرف الدنيا
وله دمانا لخلص سته وصبر على العا عه طوبه ورحم نفسه فى نزوة المنتصفت
والمتصدقات ووقف رجاء الله العظيم وطول العم

فما دامنا لخلص سد ونصر على العاقر طوبى وحط نفسه في زرع المصدق
والتصدقات وقف رحاص الله العظيم وطول العم
ومغنية في كلمة الله كجاء حنا وعبد لعضوه وعم له وحده جسم مشوش
فانطامه طار صدقه كما برادع النبي له وعنده افضل الصلوات
ولان كل النخبة المؤمنات فلا صدقة يوم القيامة حتى يرضى بنار وجهه
من وجه عذابه وقطع عماد يوم يحرق كل نفس ما كسبت لا يعلم الموت له لله سبحانه
الحساب ويوم يهر السور رحمة وادبه واصحبه ويغير لكل امرئ منهم
يومئذ شأنا يغنيه على صالح المسجد والرزق له الدجود دما ومها وبنانا
اللامر لا يغفلنا لكبير العالم العادل المحسن كما لله والله مع كل امرئ
والسنة في فضل الملوكة والاسلاف من تاجر به الله الرحمن الرحيم الله سبحانه
واسعد الله بخرس في تقيده بظاهرها الجاهل الشرقي على طرف الخرد
المسجد المحدود وما الى الطريق والساق الى مدبره وهو سر الله القوي
والثالث في وصفه سر الله بصير والاقربى والاربع فهو طوي احس
على طرف الخرد والموتون على كانه السمسح فلا ما لا اى باقى ذكرها
مفصلا في ذلك جميع الخاقين الملاصق طاهر حور في تقيده
في سوق القبر المسجد وما الملك به ثروسه والملك به ثروسه
والى وصف منسوب الى هله خاقين الى الطريق وجميع الخاقين
المتفرق بظاهرها فوهه واحد باب السخ في وصف الفصان للمسجد حدوده لا
الى ملكه من يرضى بالله الى وقت منسوب الى طرف خاقين والذلة والاولاد
والى الطريق وجميع الخاقين الاخري تقيده بصفه الخاقين
حدوده الملك في روحها والى ملكه عبدالله والملك له والى الطريق
وجسده ال

حدوده الملك في روحها والى ملكه عبدالله والملك له والى الطريق
وجميع الفرن تقيده بوضع يعرف بحمام الاسرار المسيرة
حدوده الى الوقف والملك عنان الله الياس والملك له والى الطريق
وجميع قطعه ارض بظاهرها فوهه واحد باب السخ في وصف الفصان للمسجد حدوده لا
الى ملكه من يرضى بالله الى وقت منسوب الى طرف خاقين والذلة والاولاد
والى الطريق وجميع الخاقين الاخري تقيده بصفه الخاقين
حدوده الملك في روحها والى ملكه عبدالله والملك له والى الطريق
وجسده ال

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

شهدت على زعيم المصطفى
المذكور في هذه الأمانة
بجميع ما كتبه في المصحف
وأنا سمعته من فم
سنة الف سنة و...
حطى

Ek. 2 Mescit ve Zaviye Vakfiyesinin Tercümesi

(1) Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla (başlarım).

(2) Sultan

(3) Adı geçen vâkîf -Allah Müslümanları onun uzun ömrü ile kuvvetlendirsin.-, vakfiyesinde sınırları belirtilen mülklerinin tamamını, şart koşulan ve yazılı olarak belirtilen hususlar ile beraber açıklandığı şekilde (vakfettiğini) benim huzurunda beyan etti. Ben de onu işittim ve vakfiyenin geçerliliğine ve bağlayıcılığına hükmettim. (Mecliste) hazır bulunan âdil kişileri şahit gösterdim. (Belgeyi, vakfiyeyi) Lâtif olan Rabb'inin rahmetini ümit eden âciz kul Muhammed b. Muhammed b. Muhammed er-Râzî yazdı. O gün (belgenin kaydedildiği gün) Dârü'l-Mülk (Başkent) Konya -Allah muhafaza eylesin ve yardım etsin.- hâkimi ve asâkir-i memâliki (kazaskeri) idi. Velî olan Allah'a hamd ve Peygamberine salât olsun.

(4) Seçkin kullarına kıyamet günü için azık biriktirmeyi ilham eden, bunu yapanları ikame edip eksiklerini tamamlamaya ve başarıya ulaştırmaya karar veren, cennet bahçelerini o insanların makamı ve mekânı yapan Allah'a hamd olsun. Pişmanlıktan koruduğu için O'na hamd ederim, verdiği nimetler için teşekkür eder, devamını dilerim. Tek olan Allah'tan başka ilâh olmadığına ve bir ortağının da olmadığına, söyleyeni diriliş günü kınanmaktan kurtaran bir şehadetle şahitlik ederim. İslâm'ı tebliğ eden, bayrağını yükselten, küfrün kökünü kazıyan ve kokuşmuşluğunu kesip atan Hz. Muhammed'in de -Allah'ın salâtı, güvercinler öttükçe ve bulutlar yağmur yağdırdıkça, onun ve kavminin üzerine olsun.- Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şahitlik ederim. Allah'ın rahmeti, mukaddes, nebevî, imâmî, Abbâsî, saygı duyulan, faziletli, temiz, saf, Mü'minlerin Emiri ve Alemlerin Rabb'inin Halifesi Ebu Ahmed Musta'sım Billah'a bahşedilen mevkuf yerlere olsun. (Allah o mevkuf yerlerin) revaklarının güzelliğini , sınırlarının genişliğini arttırsın, ağaçlarının yapraklarındaki yeşilliğini, gölgelerinin ufuktaki uzunluğunu, ufuktaki ikbal yıldızlarını devam ettirsin, her türlü ihtişama, çeşit çeşit mutluluklarla ve sultanın desteğine mazhar olsun. O yüce Sultan ki, dünyada Allah'ın gölgesi, milletlerin hükümdarı, Arap ve Acem sultanlarının önderi, Allah'ın arzının sultanı, Allah'ın kullarının koruyucusu, Allah'ın halifesinin yardımcısı, karanın ve iki denizin sultanı, hilafet semasının (hinterlandının) lideri, adalet ve merhamet timsali, gökten yardım bahşedilen, düşmanlara karşı desteklenen, insanların ve cinlerin sığınağı, doğuda ve batıda Allah'ın yardımını (ulaştırır), dinin ve dünyanın onuru, İslâm'ın yardımcısı ve Selçuk ailesinin tâcı Keykâvus b. Sultan Gıyâseddin (Gıyâsü'l-bahr)³⁵ Keyhüsrev b. Sultan Alaeddin Keykubad'dır. -Allah saygınlığını arttırsın, zaferini sağlamlaştırsın, gençliğinin en güzel dönemini endişeden ve kemal gözüyle bakamamaktan korusun, hayırlarla karşılaşsın, devlet(inde) sükuneti, nimetleri, geleneklerin hatırasını ve uygulamasını devam ettirsin, günleri refah içinde olsun, güller kokmaya ve ikbal yıldızı parlamaya devam ettikçe zamanın ezasından ve cefasından korunsun.-

(5) Asıl meseleye gelince... Dünya bir misafirhane ve konaklama yeridir, çileleri ve feryatları arttırır, günleri (ömrü) mahveder, ölümü hatırlatır, azıcık fayda ihsan edip (ardından) belalara dûcâr eder, rüzgar estirip (ardından) zehir sunar, orada yaşayana aldatır, gelip geçenin elini ayağını kırar, ne mutlu Dünyayı dost edinmeyen ve ondan razı olmayana, (ne mutlu) dünyanın hastalıklı bir hilekar olduğunu bilene, (ne mutlu) dünyada kendisine verileni (ahiret) azığı olarak hazırlayıp ebedî hayatın ahiret hayatı olduğunu bilene, (ne mutlu) her daim Allah'tan hakkıyla korkana, (ne mutlu) Allah'ın rızasını kazanmak için sürekli gayret edene, (ne mutlu) "Muhakkak ki Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."³⁶ (ayet-i kerimesine) göre hareket edenlere.

(6) Daha sonra, emîr, büyük isfehşâlâr (sipehsalar, başkomutan), ilim sahibi, adaletli, yardım edilen, zafer kazanan, cihâd eden, murâbî (sınırdaki nöbet tutan), yardım eden, müteheccid (geceyi ibadetle geçiren), sâlik (manevi yolun yolcusu), cesur, misafirperver, cömert, yardımsever, iyilik sahibi, merhametli, şefkatli, esirgeyen, dindar, hayırsever, seçkin, üstün, dürüst, eşsiz, şerefli, seçilmiş, dinin ve devletin azâmeti, İslâm'ın ve Müslümanların dayanağı, hükümdarların ve sultanların babası, emîrlerin önderi, hazretin (sultanın) dayanağı, memleketlerin dayanağı, saltanatın seçkini, zâhidlerin önderi, âbidlerin efendisi, dervişlerin dayanağı, karakteri güzel, fazileti büyük, lütfu geniş, hoşgörü hazinesi, asayîşi gözeten, özü temiz, kendisiyle ünsiyet kurulmak istenen, usul (tarikât) kurucusu, hakikat kaynağı, velîlerin rehberi, ermişlerin tâcı, gariplerin sığınağı, zayıfların koruyucusu, cömertliğin semâsı (en üst seviyede olanı), ayağı³⁷ sağlam (iradesi kuvvetli), doğru sözlü, kederi

³⁵ Belgede burada (البحر غيات) şeklinde okunmaya daha müsait bir ibare olmakla birlikte siyak-sibak açısından (الدين غيات) şeklinde okunmasının daha doğru olacağı düşünüldüğü için her iki şekilde de yazılmış ve tercüme edilmiştir

³⁶ Kur'an-ı Kerim, Nahl Suresi 16/128.

³⁷ Belgede bu kelime (القدم) şeklinde okunmaya daha uygun bir şekilde yazılmıştır. Ancak siyak-sibak ve mana açısından (القدم) şeklinde olması daha uygun olacağı için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir. O. Turan da

uzaklaştıran, cömertlikte ince davranan, karşılıksız hediye veren, saadeti destekleyen, ihsanlarını yerine getiren, eli açık, hakkın savunucusu, halkın yardımcısı, iyiliği büyük, ayrımcılık³⁸ yapmayan, Mü'minlerin emîrinin destekçisi, yeryüzünde Allah'ın dostu, övülen, taş³⁹ ve devât⁴⁰ emirlerinin lideri Karatay(i)⁴¹ b. Kemâleddîn⁴² Abdullah -Allah ululuğunu devam ettirsin, yüceliğini ve derecesini arttırsın, iki cihanda arzusunun yerine getirsin, kötü görülen şeylerden kurtarsın, arzu ettiklerini versin, ondan razı olsun, Hz. Muhammed'i (kendisine himmet etmesi için) göndererek mutlu etsin, gece karanlığını ve gündüz parıltısını yaydıkça onu takip etsin.- dünyanın süslerine baktığında samimi olarak niyet etti ve özel olarak ibadete etmeye niyet etti, kendini sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar zümresine dahil etti.

(7) Yüce Allah'ın yardımını ve geniş kudretini ümit ederek ve Allah'a tevekkül ederek cennetine yerleştirmesini, affi ve mağfireti ile kurtarmasını, büyük sevaplar bahşetmesini, Arap Peygamber'den (SAV) – salâvatın en makbulü ve en temizini onun üzerine olsun.- vârid olan “Kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilmeye kadar, herkes sadakasının gölgesinde olacaktır.”⁴³ (hadisindeki) gibi sadakasının gölgesinde gölgelendirmesini arzu ederek; “Herkesin yaptığı için karşılığını bulduğu, hiçbir haksızlığın olmadığı, Allah'ın azabının çok hızlı olduğu günün”⁴⁴ ve “Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçtığı, onlardan her birinin işinin başından aşkın olduğu günün”⁴⁵ elim azabından ve cezasından korkarak, emir, büyük işfeshâlâr (sipehsâlâr, başkomutan), âlim, adaletli, yardımsever, dinin ve dünyanın en üstünü, İslâm'ı ve Müslümanları kuvvetlendiren, hükümdarların ve sultanların destekçisi Rumtaş b. Abdullah'ın -Allah iki cihanda da kurtuluşunu nasip etsin, ümit ettiklerine nail eylesin- Konya şehrinin dışında, doğu tarafında, hendeğin yanında yer alan sınırlarından birincisi yolda; ikincisi, Reşidüddin el-Ğadî'nin(?) vakfının sebzeliğinde; üçüncüsü, Reşidüddin Vakfında ve bir kısmı da nehir kenarında; dördüncüsü, hendeğin yanındaki diğer yolun kenarında son bulan, tüm Müslümanlara vakfedip yenilediği, tamir ettiği ve inşa ettiği, mescidin ve zaviyenin yararına, zikredilecek olan tüm mülkleri vakfetti. Bunlar (vakfedilen mülkler):

aynı kanaate binaen (القدم) şekilde yazmış ve tercüme etmiştir. Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, 130, 140.

³⁸ Osman Turan bu ibareyi (عدم الامتياز) şeklinde okuyup “misli bulunmayan” şeklinde tercüme etmiştir (O. Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, 150, 155). Ancak ibarede noktalama işaretleri olmamakla beraber noktalı harf çıkıntıları dikkate alınarak bakıldığında (عدم الامتياز) şeklinde okunmasının daha uygun olacağı düşünülerek bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

³⁹ Hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen-ibrik getirip hizmet eden saray görevlilerine taş-dâr ve ibrik-dâr denilmektedir. Ayrıca Türkiye Selçuklularında taşdâr yerine “taştı” kelimesi de kullanılmıştır (Erdoğan Merçil, “Taşdâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 40/161).

⁴⁰ Arapça (الدواة) devât kelimesi “divit” manasına gelmekte olup “devât” Abbasîlerde ve Selçuklularda vezirlik alâmetlerinden sayılırdı. Divit tutan manasına gelen “devât-dâr” da sultana gelen ve sultan tarafından gönderilecek olan her türlü mektup ve evrak-ı emîr-i candar ve kâtib-i sır ile birlikte alır, özel bir merasimle sultana takdim ederdi. Bu aslı görevleri yanında zekât ve vergileri toplamakla görevlendirilir, elçilik yapar, sultanın fermanı ile bazı emirlerin tutuklanmasında da istihdam edilirdi (Asri Çubukçu, “Devât-dâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 1994), 9/221).

⁴¹ Belgede (قره طاي) “Karatay”ın isminin yazılı olduğu yerde bir siliklik bulunmakta olup bu silinme, belgenin yıpranmış olmasından veya sehven ve rastgele bu kısma denk gelmiş bir silinme değil, özel olarak yapılmış bir silme işlemi olduğu intibai uyandırmaktadır. (قره) ibaresi biraz silik olsa da okunabilmektedir. Fakat bu kelimenin buradaki orijinal ibare silindikten sonra eklenmiş olması da muhtemeldir. Ayrıca belgede ismin yazılı olup sonradan silinmiş olan kısmın derkenar bölümüne (قره طاي بن كمال الدين) ifadesi yazılmış ve altına da derkenardaki ibarede kullanılan mürekkeple ve yazı karakteri ile (صح) “doğru” şeklinde not düşülmüştür. İsmi yaygın olarak (قره طاي) “Karatay” olarak bilinmekle birlikte asıl metindeki silik bölümün derkenarına (قرطايي) “Karatâyî” olarak yazılmıştır.

⁴² Daha önce de belirtildiği gibi Gulâm kökenli devlet adamlarının babalarının adları kaynaklara genellikle “b. Abdullah” şeklinde kaydedilmektedir. Bu durum Celâleddin Karatay için de geçerlidir. Ancak bu vakfiyede hem asıl ibarede hem de derkenardaki notta (قره طاي بن كمال الدين) şeklinde geçmekte ve belgenin asıl ibaresinde (كمال الدين) ibaresinden sonra (عبد الله) ibaresinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu ibareden babasının isminin “Kemaledin Abdullah” olduğu anlamı çıkmaktadır. Osman Turan “Kemâleddin” ibaresini hiç yazmamıştır (Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, 150, 155.)

⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/147-8.

⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Ğafir Suresi, 40/17.

⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Abese Suresi, 80/34-37.

(8) Konya şehrinin dışında Garipler Çarşısı'nda birbirine bitişik iki dükkanın tamamı... (Bu iki dükkanın) sınırı Lusnak'ın varislerinin mülkünde, Halul b. Barsuma'nın vârislerinin mülkünde, Rahîle Hatun'a ait vakıfta ve yolda son bulur.

(9) Konya'nın dışında Mezbaha (Kasaplar, Debbağlar) Kapısı⁴⁶ yanında kasaplar sırasında bağımsız dükkanın tamamı... (Dükkanın) sınırı, Meryem bint-i Abdullah mülkünde, Şerif(e) Hatun'a ait vakıfta,⁴⁷ Sokakta ve yolda son bulur.

(10) Konya'da ayakkabıcılar sırasında diğer bir dükkanın tamamı... (Dükkanın) sınırı, Yuhanna Köyü mülkünde, Abdullah mülkünde, Süleyman mülkünde ve yolda son bulur.

(11) Konya'da İhtiyar Hamamı⁴⁸ diye bilinen mevkideki fırının tamamı... (Fırının) sınırı, vakıfta, Sinan el-Emîr el-İlyas mülkünde, Bahâeddin Arab (Arab Bahâeddin) mülkünde ve yolda son bulur.

(12) Konya şehrinin dışında Ruk(iy)ye Yâr diye bilinen bir parça arazinin tamamı... (Arazinin) sınırı, Nureddin Fariz/Kariz/Ârız/Ġârız⁴⁹ mülkünde, Kamer mülkünde, Hacı Köyü, mülkünde ve yolda son bulur.

(13) Konya şehrine bağlı Sızma diye isimlendirilen köyün tamamı... (Köyün) sınırı,⁵⁰ arazilerinde, Meram(ya) diye bilinen dağda, Feragos Dağı'nda, Aylu(ı) Kaya Dağı'nda, Ağız(r) Bel Dağı'nda, Kenar Kaya Tepesi'nde, Yarık Obruk Dağı'nda, Ertaş Dağı'nda, vadide ve yolda son bulur.

(14) (Yukarıda sayılan mevkûfları) tüm sınırları, hakları, tabileri, müştemilatı, dâhilî, hâricî, bitişik, ayrı, resmî, şerî', örfî, olağan, az veya çok, isimlendirilsin veya isimlendirilmesin, belirtilsin veya belirtilmesin eklentilerinin tamamını, muteber ve makbul bir bağış olarak bağışladı. Geçerli ve şerî', meşru, yürürlükte, ebedî, sonsuz ve kesin bir vakıf olarak vakfetti.

(15) Kullanılmak üzere satılamaz, hibe edilemez, mülk edinilemez, vârislerin en hayırlısı olan Allah (cc) yeryüzüne ve içindekilere vâris oluncaya (Kıyamet kopuncaya) kadar vâris olunamaz. Ancak en iyi (koşullarda) ve en yüksek (fiyata) kiralanabilir. Kiralanması düşünülen hiçbir şey bir (1) seneden veya ihtiyaç halinde üç (3) seneden fazla kiralanamaz. En fazla üç (3) sene kiralanabilir. Birden fazla sözleşme ile uzun dönem kiralanamaz. Kim belirtilen hususlara aykırı hareket ederse, bu sözleşme hükümsüz ve geçersiz olup kiralananın eli boştur (yani akit iptal olduğu için iade etmesi gerekir).

(16) Eldedilen gelirden, ilk olarak adı geçen mevkûfun imarı ve harap olanlarının tamiri sonra adı geçen zaviyenin ve mescidin yıkılan yerlerinin imarı için harcanır. Sonra Regâib (Kandili) gecesi, Şaban (ayının) yarısı (Berat Kandili) gecesi, Ramazan ayının yirmi yedinci (27.) (Kadir) gecesi gibi mübarek gecelerde hasır, kilim, yağ ve mum hazırlanır. Sonra artan gelirden mütevellînin kalması için tahsis edilen ev için onda birin (1/10'un) yarısı -bu da aslı yirmi hisseden bir hissedir (1/20'dir)- harcanır. Onda birin (1/10'un) yarısı çıkartıldıktan sonra ikinci olarak, geriye kalan (gelirden), mütevellînin içtihadına ve görüşüne başvurularak, mescidin imamının, müezzininin ve zaviyenin şeyhinin yararına, adı geçen zaviyeye gelenlere ve orada konaklayanlara harcanır.

(17) Adı geçen vâkîf, (vakfın) tevliyetini, hayatta olduğu müddetçe kendisine -Allah uzun ömür versin-, sonra asabelerine (baba tarafından akrabalar), sonra en uygunu ve en yetkini öncelikli olarak nesilden nesle asabelerinin çocuklarına ve torunlarına, sonra nesilden nesile en uygun ve en yetkin kardeşlerine, kardeşlerinin çocuklarına ve torunlarına, sonra azat edilmiş kölelerinin en uygununa, sonra nesilden nesile azat edilmiş

⁴⁶ Vakfiyede (باب المسلخ)şeklinde geçen ibaredeki (مسلخ)kelimesi "hayvanın derisini çıkartmak" manasına gelen (مسلخ)kökünden gelmekte olup ism-i mekan olarak "hayvan derilerinin çıkarıldığı" yer anlamında "Mezbaha Kapısı" "Kasaplar Kapısı" şeklinde ifade edilebilir. Fakat tarihi süreçte Konya sur kapılarına verilen isimleri dikkate aldığımızda "Debbağlar" veya "Kasaphane" kapısı olarak ifade edilen kapı olması mümkündür Azize Yasa, Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya, Basılmamış Doktora Tezi (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1996, s.107. Ayrıca Konya sur kapıları ve isimleri ile ilgili daha geniş malumat için bkz. Mustafa Önge, "Konya Kalesi ve Tarihi", Konya Kitabı XIX Türkiye Selçukluları ve Konya, Konya 2023, C.IV, s.113-139.

⁴⁷ Buradaki ibare belgede noktasız olarak (العرا النافذ)şekilde yazılmış olup tam olarak nasıl okunması gerektiği anlaşılmamıştır.

⁴⁸ Belgede bu kelime (بحمام الاحسار) şeklinde noktasız olarak yazılmış olup biz (الاختيار بحمام) şeklinde okuduk. Bununla birlikte Konya şehrinde günümüzde ayakta olan ve ayakta olmasa da isimleri bilinen hamamlar arasında bu isimde veya bu yazıma uyabilecek bir hamam ismine rastlamadık. Ayrıca vakfiyedeki ifadeden hamamın konumu ile ilgili de açık bir malumat olmadığı için bilinen hamamların konumu ile örtüşüp örtüşmediğine bakılarak da bir sonuca varmak mümkün değildir. Vakfiyedeki ibarenin noktasız yazılması da tespiti zorlaştırdığından dolayı bu hamamın bilinen hamamlardan biri mi olduğu veya bilinenlerin dışında farklı bir hamam mı olduğu konusunda kesin bir kanaat dile getirmek zordur.

⁴⁹ Arapça metinde noktalama işaretleri olmadığı için farklı şekillerde okunmaya müsait olduğu için bu şekilde tercüme ettik.

⁵⁰ Buradaki ibare belgede noktasız olarak (قريا علو قتلغ)şeklinde yazılmış olup tam olarak nasıl okunması gerektiği anlaşılmamıştır.

kölelerinin en uygun ve en yetkin çocuklarına ve torunlarına, sonra asabelerinin (baba tarafından akrabalarının) azat edilmiş kölelerine ve çocuklarının en uygununa, sonra azat edilmiş kölelerin çocuklarının azat edilmiş kölelerinin en uygununa, sonra azat edilmiş kölelerin çocuklarının azat edilmiş kölelerinin çocuklarının en uygununa ve en yetkinine tevdi etti. Eğer bahsedilenlerden hiç kimse kalmazsa tevliyeti, Konya şehrinin yargı işlerini üstlenen kadı ve hakimlere tevdi etti.

(18) Eğer adı geçen mescit ve zaviye harap olur ve her ikisini veya (en azından) ikisinden birini yeniden yapmak mümkün olmazsa vakfın geliri (mevkûfun) imar(m)dan sonra “Gerçekten dilediğini yapan Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça” doğudaki ve batıdaki Müslüman fakirlere ve muhtaçlara harcanır.

(19) Allah’a ve Ahiret Günü’ne iman eden halife, sultan ve insanlardan hiç kimseye bu vakfı bozması, değiştirmesi ve dönüştürmesi helâl olmaz. “Her kim bunu işittikten sonra değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.”⁵¹ Kıyamet gününe kadar Allah’ın, meleklerin, tüm insanların ve lânet edicilerin lâneti onun üzerine olsun. “Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için acıklı bir azap hazırlamıştır.”⁵² Allah orucunu, namazını, zekâtını, (hayır işleri için yaptığı) harcamasını, adaletini (âdil bir kişi veya şahit olma özelliğini), secdesini, gece ibadetlerini kabul etmesin, Firavun’un, Nemrut’un, Âd’ın ve Semûd’un yanına koysun, “İyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimseler”⁵³ (gibi) amelleri boşa gidenlerin zümresine dahil eylesin.

(20) Sonra adı geçen vâkıf hayrî (vakfî) yapar yapmaz adı geçen mevkufun tamamını elinden çıkardı ve o ikisini (mescit ve zaviyeyi) şerî’ olarak kendisine teslim edilmesine ruhsat verilen ve tevliye ile sorumlu olan kişiye teslim etti.

(21) Yukarıda imzası bulunan hâkime -Yüceliği daim olsun.- vakfın geçerliliği ve bağlayıcılığı konusundaki hükmü soruldu. O da cevaben vakfın geçerliliğine, bağlayıcılığına ve uygunluğuna hükmetti. Hükmü verilenlerin tamamını bağlayıcı ve makbul bir kararla kararlaştırdı. Allah-u Teâlâ’ya çokça istihare ederek (yol göstermesini dileyerek) ve tüm emanetlerinde doğru yolu gösterici ve yardımcı olarak Allah’a güvenerek hükmüne âdil ve güvenilir kişileri şahit gösterdi.

(22) Bütün bu (hususlarla ilgili) şahitlik altı yüz kırk altı senesinin Safer ayının -(Allah-u Teâlâ) onu hayırla ve zaferle sonlandırsın- ortasında gerçekleşti. Nimetlerin için Allah’a hamd olsun.

(23) Aslına uygundur. Bunu kâtip yazdı.

(24) (Şahitlik edenler):⁵⁴

Karar mercii olarak adı geçen vâkıfın -Allah destekçilerini onurlandırsın.- açıklamasını dikkate alarak, (belgenin) içindekilerin tamamı ile ilgili beyanına şahitlik ettim. Ben İshak b. Şâ(e)hinşâh b. Süleyman ed-Divriği ve bu benim yazımdır.

Adı geçen hayır sahibi vâkıfın -Allah (vakfını, hayrını) kabul etsin.- açıklamasını dikkate alarak (belgenin) içindekilerin tamamı ile ilgili beyanına şahitlik ettim. Ben Ebubekir b. Ali el-Mütefakkîh İlsarı ve el yazımdır.

Adı geçen hayır sahibi vâkıfın -Allah (vakfını, hayrını) kabul etsin.- açıklamasını dikkate alarak, (belgenin) içindekilerin tamamı ile ilgili beyanına şahitlik ettim. Ben Cevbân b. Sungur b. Baykoca el-Amâsravî (Amasralı) el-Müne’im (veya el-Mün’im) ve bu benim yazımdır.

Karar mercii olarak adı geçen vâkıfın -Allah onun destekçilerini onurlandırsın.- açıklamasını dikkate alarak, (belgenin) içindekilerin tamamı ile ilgili beyanına şahitlik ettim. Ben..... İbn Ahmed İbn Ömer el-Haskefi (Hasankeyfli) ve kendi yazımdır.

Adı geçen vâkıfın -Allah şanını yüceltsin.- burada (bu belgede) açıklanan ve belirtilenlerin tamamı ile ilgili beyanına şahitlik ettim. Ben Yusuf b. İbrahim b. Buğrahan ed-Dokâti (Tokatlı) ve bu benim yazımdır.

Bu vakfiyeyi yaratılmışların en zayıfı ve en fakiri, günü Allah’ın benzersiz rahmetine muhtaç o gün (vakfiyenin yazıldığı gün) kâtip olan Yahya b. Yusuf b. Ebû Sa’d es-Sincânî (Sincanlı) -Allah onu ve tüm Müslümanları bağışlasın, dinî vecibelerinde umduklarıyla rızıklandırsın, Hz. Muhammed’e (sav), ailesine ve onun seçtiklerine yazdı.

⁵¹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara Suresi, 2/181.

⁵² Kur’ân-ı Kerîm, Nisa Suresi, 4/93. Belgede ayet-i kerîmedeki (عظیم) (büyük) kelimesi yerine (الیم) (acıklı) kelimesi kullanılmıştır.

⁵³ Kur’ân-ı Kerîm, Kehf Suresi, 18/104.

⁵⁴ Belgede bu ifade bulunmamaktadır. Fakat genellikle vakfiyelerde şahitlerin isimleri yazılmadan önce bu şekilde bir ifade yer aldığı için parantez içerisinde eklenmiştir.

Ek. 3 Mescit ve Zaviye Vakfiyesinin Arapça Metni

(1) بسم الله الرحمن الرحيم

(2) سلطان

(3) اقر الواقف المذكور فيه متع الله المسلمين بطول بقائه بل جميع ما نسب إليه عندي من وقفية الاملاك المحدودة على الجهات المذكورة مع القبود و الشروط المحرر و النمط المقرر في مطاويه. فسمعت اقراره و حكمت بصحة الوقفيتها و لزومها حكماً جازماً لازماً و اشهدت عليه مسئولاً من حضر من العدول. حرره العبد الضعيف الراجي رحمة ربه اللطيف محمد بن محمود بن محمد الرازي الحاكم يومئذ بدار الملك قونيه و عساكر الممالك حرسه الله و نصرهم و الحمد لوليه و الصلوة علي نبيه.

(4) الحمد لله الذي لهم خيرة⁵⁵ عياده لادخار الزاد ليوم القيامة و قرر توقيفه إلى أن اتمه و اقامه⁵⁶ و جعل روضات الجنة مقراًه و مقامه. احمده على عزيز نعمه حمداً لحماي عن الندامة. اشكره على ذلك اسأل الله دوامه. و اشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة تنجي القائل يوم النشور عن الملامة و يؤيده على الفوز بالنجاة و السلامة. و اشهد أن محمداً عبده و رسوله الذي أظهر الاسلام و رفع اعلامه و استأصل الكفر و قطع رمامه صلى الله عليه و على آله الذين كانوا اقوامه ما صدحت حمامة و سفحت غمامة السلطان الاعظم ظل الله في العالم مالك رقاب الامم مولى سلاطين العرب و العجم سلطان ارض الله راعي عباد الله معيت خليفة الله سلطان البر و البحرين قطب سماء الخلافة مظهر العدل و الرأفة⁵⁷ المنصور من السماء المؤيد على الاعداء كهف الثقلين عون الله في الخافقين عز الدنيا و الدين غياث الاسلام تاج آل سلجوق كيكاس بن سلطان غياث الدين (غياث البحر)⁵⁸ كبخسرو بن سلطان علاء الدين كيقباد برهان امير المؤمنين اعلى الله قدره و اعز نصره و صان ريعان شبابه من الحذر و صرفاه عن عين الكمال و لقاء خير الأمال و لا زالت في دولة هنية و ونعمه سنوية مبرة المراسم مذكور المراسم و ايامه مقرونة برغد العيش و صفاته مصنونة من نكد الدهر و جفاته ما فاح ورد و لاح كوكب سعد.

(5) و بعد... فإن الدنيا دار نزول و رحيل و راع محن و عويل يردى الايام و يرى الحمام يمنح الجدوي و توقع في البلوى تهب سموماً و هيئت سموماً يخدع الساكن و يجده المار فهنيئاً لمن لم يتخذها خليلاً و لم يرضيها جليلاً و علم أنها مكاراة عليلة اعد له مما اوتي في الدنيا زاداً يتمسك به في الاخرى و يعلم حيوة الابدية في ذلك و يتق الله في اوقات حق تقافته يقر "إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ"⁵⁹

(6) ثم إن امير الاسفهلار الكبير العالم العادل المؤيد المظفر المنصور المجاهد المرابط المعين المغيث المتهجد السالك الباسل المكرم المنعم المحسن البر الرحيم العطوف الرؤف الدين الخير الفائق الفاخر العدل الفريد الماجد المجتبي جلال الدولة و الدين ركن الاسلام و المسلمين أبا الملوك و⁶⁰ السلاطين ملك الامراء عمدة الحضرة عماد الممالك مختار السلطنة قطب الزهاد سيد العباد سند الابدال طبيب العود رحيب الطول عميم الفضل كنز السماحة معين الراحة نقي الاصل مطلوب الوصل واضع الطريقة منبع الحقيقة مقتدى الاولياء تاج الاصفياء ملجأ الغرباء ملاذ الضعفاء راسخ القدم⁶¹ صادق القول دافع الويل ناخذ السخايباء واهب العطايا وافي

⁵⁵ Belgede bu kelime (خره) şeklinde yazılmış ancak siyak-sibak ve mana açısından (خيرة) şeklinde olmasının daha doğru olacağı düşünüldüğü için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁵⁶ Belgede bu kelime (اقسامه) şeklinde yazılmış ancak siyak-sibak ve mana açısından (اقامه) şeklinde olmasının daha doğru olacağını düşünüldüğü için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁵⁷ Belgede bu kelime (الرفعة) şeklinde yazılmış ancak siyak-sibak ve mana açısından (الرأفة) şeklinde olmasının daha doğru olacağını düşünüldüğü için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁵⁸ Belgede burada (غياث البحر) şekilde okunmaya daha müsait bir ibare olmakla birlikte siyak-sibak açısından (غياث الدين) şeklinde olmasının daha doğru olacağı düşünüldüğü için her iki şekilde de yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁵⁹ Nahl Suresi 16/128.

⁶⁰ Belgede (و) ibaresi konulmamış ancak siyak sibak ve mana açısından daha doğru olacağı için eklenmiştir.

⁶¹ Belgede bu kelime (العدم) şeklinde okunmaya daha uygun bir şekilde yazılmıştır. Ancak siyak-sibak ve mana açısından (القدم) şeklinde olması daha uygun olacağı için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir. Osman Turan

الافضال باسط الكف وافر الوصف ناصر الحق معين الخلق عظيم الاحسان عديم الامتياز⁶² عضد امير المؤمنين ولي الله في الارض أبا الثناء امير امراء الطشت⁶³ و الدواة⁶⁴ قره طايبي⁶⁵ بن كمال الدين⁶⁶ عبد الله ادام الله علوه و رفعته و زاد سموه و منزلته و انجز في الدارين بغيته و نحلته مبتغاه و رضي عنه و ارضاه بمحمد النبي و مصطفىاه ما بث الليل دجاء و نشر الصبح سناه نظر إلى زخارف الدنيا اخلص نيته و قصر على الطاعة طويته و خرط نفسه في زمرة المتصدقين و المتصدقات.

(7) و وقف رجاء فضل الله العظيم و طوله العميم و رغبةً في توكله الله بحاج جنانه و ينجيه بعفوه و غفرانه و نحلته بجسيم مثوبته و يظله بظل صدقته كما ورد عن النبي العربي عليه افضل الصلوات و ازكى التحية "المؤمن تحت ظل صدقته يوم القيامة حتى تقضى بين الناس"⁶⁷ و رهبة من وجع عذابه و قطع عقابه "الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْجِسَابِ"⁶⁸ "يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (*) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (*) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (*) لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ"⁶⁹ على مصالح المسجد و الزاوية الذين جدهما و رمهما و بناهما الامير الاسفهلار الكبير العالم العادل المحسن كمال الدنيا و الدين معز الاسلام و المسلمين عضد الملوك و السلاطين رمتاش بن عبد الله احسن الله في الدارين خلاصه و اسعف آماله بمحروسة قونيه بظاهرها بالجانب الشرقي على طرف الخندق المنتهية احد حدودهما إلى الطريق و الثاني إلى مبقلة وقف رشيد الدين الغدي(*) و الثالث إلى وقف رشيد الدين بعضه و الباقي زيق النهر و الرابع زيق طريق آخر على طرف الخندق الموقوفين على كافة المسلمين جميع الاملاك التي يأتي ذكرها. فمن ذلك:

(8) جميع الحانوتين المتلاصقين بظاهر محروسة قونيه في سوق الغرياء المنتهية حدودهما إلى ملك ورثة لوسنك و إلى ملك ورثة حلول بن برصوما و إلى وقف منسوب إلى رهيله خاتون و إلى الطريق.

da aynı kanate binaen (القدم) şeklinde yazmış ve tercüme etmiştir. (Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" 12/45 (1948), 150, 155.)

⁶² Osman Tuan bu ibareyi (عديم الامثال) şeklinde okuyup "misli bulunmayan" şeklinde tercüme etmiştir (Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" 12/45 (1948), 150, 155). Ancak ibarede noktalama işaretleri olmamakla beraber noktalı harf çıkıntıları dikate alınarak bakıldığında (عديم الامتياز) şeklinde okunmasının daha uygun olacağı düşünülerek bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁶³ Hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen-ibrik getirip hizmet eden saray görevlilerine taş-dâr ve ibrik-dâr denilmekteydi. Ayrıca Türkiye Selçukluları'nda taşdâr yerine "taştî" kelimesi de kullanılmıştır (Erdoğan Merçil, "Taştâr", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 40/161).

⁶⁴ Arapça (الدواة) devât kelimesi "divit" manasına gelmekte olup "devât" Abbâsilerde ve Selçuklularda vezirlik alâmetlerinden sayılırdı. Divit tutab manasına gelen "devâtdâr" da sultana gelen ve sultan tarafından gönderilecek olan her türlü mektup ve evrakı emîr-i candar ve kâtib-i sır ile birlikte alır, özel bir merasimle sultana takdim ederdi. Bu aslî görevleri yanında zekât ve vergileri toplamakla görevlendirilir, elçilik yapar, sultanın fermanı ile bazı emîrlerin tutuklanmasında da istihdam edilirdi (Asri Çubukçu, "Devâtdâr", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: İSAM Yayınları, 1994), 9/221.).

⁶⁵ Belgede (قره طايبي) "Karatay"ın isminin yazılı olduğu yerde bir siliklik bulunmakta olup bu silinme belgenin yıpranmış olmasından veya sehven ve rastgele bu kısma denk gelmiş bir silinme değil de özel olarak yapılmış bir silme işlemi olduğu intibayı uyandırmaktadır. (قره) ibaresi biraz silik olsa da okunabilmekte fakat buradaki orijinal ibare silindikten sonra eklenmiş olması da muhtemeldir. Ayrıca belgede ismin yazılı olup sonradan silinmiş olan kısmın derkenar bölümüne (قره طايبي بن كمال الدين) ifadesi yazılmış ve altına da derkenardaki ibarede kullanılan mürekkeple ve yazı karakteri ile "doğru" şeklinde not düşülmüştür. İsmi yaygın olarak (قره طايبي) "Karatay" olarak bilinmekle birlikte asıl metindeki silik bölümün derkenarına (قراطايبي) "Karatâyî" olarak yazılmıştır.

⁶⁶ Karatay'ın baba ismi "Abdullah" olarak bilinmektedir. Bu belgede de hem asıl ibarede hem de derkenardaki notta (عبد الله) (قره طايبي بن كمال الدين) şeklinde geçmekte ve belgenin asıl ibaresinde (كمال الدين) ibaresinden sonra (عبد الله) ibaresinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu ibareden babasının isminin "Kemaleddin Abdullah" olduğu anlamı çıkmaktadır. Osman Turan "Kemâleddin" ibaresini hiç yazmamıştır (Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri" 12/45 (1948), 150, 155.)

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/147-8.

⁶⁸ Mü'min (Ġafir) Suresi 40/17.

⁶⁹ Abese Suresi 80/34-37.

- (9) جميع الحانت المنفرد بظاهر قونيه بناحية باب المسلخ في صف القصابين المنتهية حدودها إلى ملك مريم بنت عبد الله و إلى وقف منسوب إلى شرف خاتون و إلى الزقاق (العز النافذ)⁷⁰ و إلى الطريق.
- (10) و جميع الحانت الأخر بقونيه بصف الخفافين المنتهية حدودها إلى ملك قرية يوحنا و إلى ملك عبد الله و إلى ملك سليمان و إلى الطريق.
- (11) و جميع القرن بقونيه بموضع يعرف بحمام الاختيار المنتهية حدوده إلى الوقف و إلى ملك سنان الامير الياس و إلى ملك بهاء الدين عرب و إلى الطريق.
- (12) و جميع قطعة ارض بظاهر مدينة قونيه تعرف بارض رقيه يار ينتهي حدودها إلى ملك نور الدين الفارض/الفارض/العارض/الغارض⁷¹ و إلى ملك قمر و إلى ملك قرية حاجي و إلى الطريق.
- (13) و جميع قرية المسماة بسيزمه من مضافات محروسة قونيه المنتهية حدودها إلى اراضي (قرية علو قتلغ)⁷² و إلى جبل يعرف بمرميا و إلى جبل فراغوس و إلى جبل ايلو قيا و إلى جبل اغز بيل و إلى تل كنار قيا و إلى جبل يارق ابرق و إلى جبل اراطاش و إلى الوادي و إلى الطريق.
- (14) بجميع حدودها و حقوقها و توابعها و لواحقها و ما بعد من مضافاتها داخلاً و خارجاً متصلاً و منفصلاً رسمياً و شرعياً عرفياً و عادياً قليلاً كان أو كثيراً سمي أو لم يسم ذكرراً أو لم يذكر وفقاً صحيحاً شرعياً و تصدق بذلك كله تصدقاً معتبراً مرضياً و حبس ذلك تحبباً جائزاً مرعياً مؤبداً مخلداً بئاً بتلاً جزماً فصلاً.
- (15) لا يباع و لا يوهب و لا يملك و لا يورث حتى يرث الله الارض و من عليها و هو خير الوارثين على أن يشتغل و يؤجر بالافضل و الاكثر و لا يعقد على شيء مما يتصور اجارته عقد يزيد مدته على سنة واحدة أو على ثلاث سنين إن دعت الحاجة إليها و كانت العظيم في الاجارة إلى ثلاث سنين و لا يؤجر اجارة طويلة في عقود متعددة فمن خالف هذا العقد باطل مفسوخ و يد المستأجر عارية.
- (16) فيبدأ أولاً مما حصل من ريع بعمارة الاوقاف المذكورة و ما خرب ثم بعمارة المسجد و الزاوية المذكورة جهة ما يخلخل منهما ثم يرتب الحصر و البسط و الزيت و الشمع في الليالي المباركة كليله الرغائب و ليلة النصف من شعبان و ليلة السابع و العشرين من شهر رمضان. ثم يصرف مما فضل من الربيع بعده بيت ما شرح إلى المتولي الذي يبيته فيما بعد نصف العشر و ذلك سهم من أصل عشرين سهم. و يصرف الثاني من الفاضل بعد اخراج نصف العشر إلى مصالح امام المسجد و المؤذن و شيخ الزاوية و مصالح الواردين و النازلين بالزاوية المذكورة حسب ما يجتهد و يراه المتولي.
- (17) و قد فوض الواقف المذكور التوليت إلى نفسه ما دام في قيد الحياة اطال الله عمره و بعده إلى عصباته و بعدهم إلى اولادهم و اولاد اولادهم ما تناساوا و الاصلح و الارشد مقدم و بعدهم إلى (اولاد)⁷³ اخواته و اولادهم و اولاد اولادهم نسلأ بعد نسل الاصلح و الارشد و بعدهم إلى عتقائه الاصلح فالاصح و بعدهم إلى اولادهم و اولاد اولادهم نسلأ بعد نسل الاصلح و الارشد و بعدهم إلى عتقاء عصباته الاصلح و بعدهم إلى اولادهم ما تناسلوا الاصلح و بعدهم إلى عتقاء اولادهم الاصلح و بعدهم إلى اولادهم الاصلح و الارشد. و إن لم يبق من المذكورين احد فوض التولية إلى كل قاض و حاكم يتولى القضاء بمحروسة قونيه.

⁷⁰ Bu ibare belgede noktasız olarak yazılmış olup bu şekilde olması muhtemeldir fakat tam olarak nasıl okunması gerektiği anlaşılamamıştır.

⁷¹ Belgede bu ibare noktasız yazıldığı için ve net bir şekilde okunamadığı için farklı şekillerde okunmaya müsaittir.

⁷² Bu ibare belgede noktasız olarak yazılmış olup bu şekilde olması muhtemeldir fakat tam olarak nasıl okunması gerektiği anlaşılamamıştır.

⁷³ Belgede bu kelime yazılmış ancak mana ve siyak-sibak açısından olması daha uygun olmaktadır. Sehven yazıldığı düşünüldüğü için parantez içerisinde verilmiş ve tercümesine eklenmemiştir.

(18) و إن خرب المسجد و الزاوية المذكورين و تعذر استجدادهما⁷⁴ أو استحداث احدهما يصرف فوائد الوقف بعد العمارات إلى فقراء المسلمين و محتاجهم اي كانوا في مشارق الارض و مغاربها "مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ"⁷⁵

(19) لا يحل لاحد يؤمن بالله و اليوم الآخر من خليفة و سلطان و لا لاحد من الناس قاطبة نقض هذا الوقف و لا تغييره و لا تبدليه. "فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ"⁷⁶ و عليه لعنة الله و الملائكة و الناس اجمعين و لعنة اللاعنين إلى يوم الدين "وَوَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا"⁷⁷ و لا يقبل الله صومًا و لا صلوة و لا زكوة و لا صرفًا و لا عدلًا و لا سجودًا و لا هجودًا. و أحله محل فرعون و نمrod و عاد و ثمود و خرطه في زمرة الاخسرين اعمالًا "الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يُحْسِنُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا"⁷⁸

(20) ثم إن الواقف المذكور لا زال موقفًا على الخيرات اخرج جميع الاوقاف المذكورة من يده و سلمهما إلى من يسوغ التسليم إليه شرعًا ثم يسلمهما موالى التولية.

(21) و سأل الحاكم الموقع اعلاه دام علاه الحكم بصحة الوقف و لزومه فأجابه و حكم بصحة الوقف و لزومه و نفاذه و إمضائه حكمًا صحيحًا شرعيًا و قضى بجميع ما حكم قضاءً لازمًا و مرضيًا. و أشهد على حكمه العدول و الثقافات بعد أن استخار الله تعالى كثيرًا أو اعتمده في جميع امانته هاديًا و نصيرًا.

(22) بجميع ذلك وقع الاشهاد في منتصف شهر صفر ختمه الخير و الظفر سنة ست و اربعين و ستمائة. و الحمد لله

(23) صح الوصل الاصل. كتبه كاتب.

(24) (شهود الحال)⁷⁹:

شهدت اقرار المقر الواقف المذكور اعز الله انصاره بجميع ما فيه حسب المشروح و أنا اسحق بن شاهنشاه بن سليمان الدوركي و هذا خطي.

شهدت على اقرار الواقف المتصدق المذكور تقبل الله منه بجميع ما فيه حسب المشروح و أنا ابو بكر بن علي المتفقه ابلساري و بخطه يدي.

شهدت على اقرار الواقف المتصدق المذكور تقبل الله منه بجميع ما فيه حسب المشروح و أنا جويان بن سنقر بن باي قوجه الاماسروي المنعم و هذا خطي.

شهدت على اقرار المقر الواقف المذكور اعز الله انصاره بجميع ما فيه حسب المشروح و أنا ابن احمد ابن عمر الحصكفي بخطي.

شهدت على اقرار الواقف المذكور اعلى الله شأنه بجميع ما ذكر و شرح فيه و أنا يوسف بن ابراهيم بن بغراخان الدوقاتي و هذا خطي.

حرر هذا الوقفية اضعف الخلائق و افقرهم (و المحتاج)⁸⁰ إلى رحمته الفريد يوم يحيى بن يوسف بن ابي سعد السينجاني المنجي يومئذ غفر الله له و لجميع المسلمين و رزقه ما يتمناه من امر دينه بمحمد و آله و من اصطفاه.

⁷⁴ Belgede bu kelime (استجدادهما) şeklinde yazılmıştır ancak mana ve siyak-sibak açısından (استجدانها) şeklinde olmasının daha uygun olacağı düşünüldüğü için bu şekilde yazılmış ve tercüme edilmiştir.

⁷⁵ Hud Suresi 11/107.

⁷⁶ Bakara Suresi 2/181.

⁷⁷ Nisa Suresi 4/93. Belgede ayet-i kerîmedeki (عظيم) kelimesi yerine (اليم) kelimesi kullanılmıştır.

⁷⁸ Kehf Suresi 18/104.

⁷⁹ Belgede bu ifade bulunmamaktadır. Fakat genellikle vakfiyelerde şahitlerin isimleri yazılmadan önce bu şekilde bir ifade yer aldığı için parantez içerisinde eklenmiştir.

⁸⁰ Bu kelime belgede yazılmamıştır, fakat mana ve siyak-sibak açısından bu şekilde olmasının daha doğru olacağı düşünüldüğü için parantez içerisinde hem metne hem de tercümesine eklenmiştir.

Ek. 4. Karatay Mescidi

Gevale Kalesi Figürlü Buluntuları*

Ahmet ÇAYCI

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Konya, Türkiye, ahmetcayci@gmail.com

Ahmet YAVUZYILMAZ

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Konya, Türkiye, ayavuzyilmaz@erbakan.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 07.11.2024

Kabul: 14.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

Gevale Kalesi,
Anadolu Selçuklu,
Figürlü Süsleme,
Seramik,
Metal.

Gevale Kalesi, Konya İli, Selçuklu İlçesi, Saray Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Konya şehir merkezinin 10 km batısında, 1675 m yüksekliğindeki sönmüş volkanik dağın zirvesinde yer almaktadır. Konya tarihi için önemli bir yere sahip olan kale konumu itibarıyla Konya şehrinin savunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Selçuklu döneminde sultanların av ve eğlence için gittiği, elçilerin ağırlandığı ve esirlerin tutulduğu bir yer olduğundan dönemin tarihi kaynakları bahseder. Halk arasında Takkeli Dağ olarak da bilinen kalede 2013 yılından itibaren kazı çalışmaları 2023 yılı itibarıyla tamamlanmış olup üçüncü etap restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Yapılan kazılarda işlevi tam olarak belirlenemeyen mekanlar, sarnıçlar, kaya oyma mekanlar ve mezarlar, hamamlar, dehliz gibi mimari yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra büyük bir çoğunluğu Ortaçağ dönemine ait çini, seramik, metal, cam, alçı gibi zengin buluntular ele geçmiştir. Seramik ve metal buluntular sayıca fazladır. Bunlar içerisinde figürlü süslemeye sahip olanlar ayrı bir grubu oluşturmaktadır. Bu çalışmada 2013-2022 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında seramik cam, metal gibi farklı malzemeler üzerinde karşılaşılan insan ve hayvan figürleri teknik, motif ve kompozisyon açısından ele alınarak incelenecektir. Konya ve çevresi başta olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerindeki kazılarda ve müzelerde bulunan benzer figürlü süslemeye sahip örneklerden hareketle genel bir değerlendirmeye gidilecektir.

Figured Findings of Gevale Castle

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 07.11.2024

Accepted: 14.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

Gevale Castle,
Anatolian Seljuks,
Figured decoration,
Ceramic,
Metal.

Gevale Castle is located within the borders of Saray Neighborhood of Selçuklu District in Konya. It is located at the peak of the extinct volcanic mountain which is 1675 m high and 10 km the west of Konya city center. The castle, which has an important place in Konya history, played an important role in the defense of the city of Konya due to its location. Historical sources of the period mention that it was a place where sultans went for hunting and entertainment, ambassadors were hosted and prisoners were kept during the Seljuk period. The excavations in the castle, also known as Takkeli Mountain among the public, were completed as of 2023 and the third stage restoration works are ongoing. During the excavations, architectural structures such as cisterns, rock-carved spaces and tombs, baths, and corridors, whose functions have not been fully determined, were unearthed. In addition, rich findings such as tiles, ceramics, metal, glass, and plaster, the majority of which belong to the Middle Ages, were unearthed. Ceramic and metal findings are numerous. Figured ornaments in these findings constitute a separate group. In this paper, human and animal figures encountered on different materials such as ceramic, glass, metal found during the excavations carried out between 2013- 2022, will be examined in terms of material, technique, motif and composition. A general evaluation will be made on the basis of examples with similar figures found in excavations and museums in different parts of Anatolia, especially in Konya and its environs.

Atıf/Citation: Çaycı, Ahmet – Yavuzyılmaz, Ahmet. "Gevale Kalesi Figürlü Buluntuları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 116-132. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.43>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu makale, 23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Gevale Kalesi Figürlü Buluntuları" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

GİRİŞ

Gevale Kalesi, Konya'nın Selçuklu İlçesi'nde Saray Mahallesi'nde deniz seviyesinden 1675m yükseklikte bulunmaktadır. Kalenin adına Bizans, Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemine ait tarihi kaynaklarda ve seyahatnamelerde rastlanılmaktadır. Mevcut eserlerde kalenin adı Gevele, Kevele, Kirale, Gavele, Kaballa, Kevale, Kavala, Kabala ve Gâvele şeklinde geçmektedir. Halk arasında ise kalenin burçlarının uzaktan bir takke gibi görünmesinden dolayı Takkeli Dağ olarak da bilinmektedir¹. Konya şehrinin savunmasında önemli rol oynayan Gevale Kalesi konumu itibariyle şehri 360 derece görüş alanına sahiptir². Geçmiş Hitit dönemine kadar geriye giden kalenin imarı büyük oranda Bizans devrinde tamamlanmış, Selçukluların Konya'yı fethi ile yenilenerek kale içine saray, şikarhâne gibi yapılar inşa edilmiştir. Kale içerisinde hükümdar kasrı, dizdar ve iç hazine daireleri muhafızların oturacakları yerler, cephanelik, erzak ambarları³ ve sığınaklar olup buralar barış zamanlarında hapisane olarak kullanılmıştır. Ayrıca kalenin doğu tarafında savunma kuleleri mevcuttu⁴. Kale Selçukluların zayıflamasından sonra Eşrefoğlu Beyliği⁵, ardından da Karamanoğlu Beyliğinin eline geçmiştir⁶. Gevale Kalesi son olarak Fatih Sultan Mehmed'in Karaman Seferi sırasında 1466 yılında Gedik Ahmed Paşa tarafından yıktırılarak Konya ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁷. Gevale Kalesi Selçuklu Sultanların av ve eğlence yeri⁸, Selçuklu sultanlarının olağanüstü durumlarda sığındığı, elçileri kabul ettikleri ve siyasi mahkumların tutulduğu yapıları ihtiva etmekteydi. III. Kılıçarslan'ın birkaç gün bu kalede esir tutulmuştur⁹. Sultan Alaeddin Keykubat, Bağdat Halifesi'nin elçisi olan Sühreverdi'yi burada ağırlamıştır¹⁰. III. Kılıçarslan III. Haçlı Seferi sırasında Konya'nın Haçlılar tarafından kuşatılması sırasında sığındığı bir yerdir¹¹. Osmanlı döneminin önemli kaynaklarından bir olan Kemalpaşazâde, Gevale Kalesi'nin ve çevresinin mamur ve surların yüksek olduğundan bahseder.¹²

Tarihçi Hamidi'nin eserinde ise Gevale Kalesi hakkında daha ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir. “*Sıfat-i hisar-i Kevele*” başlığı altında kaleyi şöyle tasvir etmektedir:

¹ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* (Konya 1964), 172-173.

² Gevale Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferit Uğur, “Takkeli Dağ”, *Konya Halkevi Dergisi*, 5, (2 Kanun 1937), 299-303; İ. Hakkı Konyalı, “Takkeli Dağ Adını Nerden Aldı”, *Konya Halkevi Dergisi* 12 (1937), 765-768; M. Z. Oral, “Fatih Sultan Mehmet'in Gevale Kalesi İle Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi”, *Vakıflar Dergisi* 4 (Ankara, 1958), 81-90; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 164-175; M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, (Ankara 1971), 84-86; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 274; Hasan Bahar, “Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 313; Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 1/ 208; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 90; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyeye* (Selçuknâme), haz. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 1/ 108; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't- Tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 1/ 511-512; Şikarî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi)*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu (İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları 2005), 24;

³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 170.

⁴ M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 86.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998), 606; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 163, 165, 295; Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 85.

⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 650; Oral, “Fatih Sultan Mehmet'in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi”, 85.

⁷ Oral, “Fatih Sultan Mehmet'in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi”, 82

⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 175.

⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyeye* (Selçuknâme), haz. Mürsel Öztürk, 108; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 583; Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 21

¹⁰ Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 1/ 498-500.

¹¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 52-53.

¹² İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, 274.

“Padişahın Tanrı tarafından yardım gören askeri Kevele Kalesi’ne yöneldi. Öyle bir kale gördüm ki dokuz Felek onun dizdarıdır. Gök kubbe bu alanda onun benzerini görmemişti. Kalenin başı şerefle feleğin başına erişmişti. Etekleri de bir kemer gibi kaleyi sarmış, dimdik tutuyordu. Yıldızlar geceleyin onun burçları üzerinde gök kandilleri gibi parıl parıl parılıyordu. Bu bir dağdır ki burçları sanki demir direklerdir. Ferkadeyn yıldızı o dağın tepesine baş koymuştu. O sert taştan bir kale Zuhal yıldızı da onun kapucusu idi. Bu feleğin bir kalesi Behram’da onun dizdarı, muhafızı idi. Zamanın insanları ona Dar-ül-mülk adını vermişlerse de bu onun gayet yüksek ve muhkem olmasındandır. Kalenin halkı kahramanlıkta ve adam avcılığında gök gurultusu ve şimşek gibidirler. Hepsi baştan başa cebe ve cevşen denilen zırh giymişler, yay kullanırlar, ok ve tüfek atarlar, gargı tutarlar. Padişahın askeri kalenin etrafına varıp sarınca cenk davullarının sesi kalenin yukarısına çıktı. Yani kaledekiler cenk köslerini duydular. Padişah askeri savaşa azmedince Hatif dedi ki: (Ey kan tutmuş kavim onları mutlaka isteyiniz O talihli ve bahtiyar şah Allah tarafından tey’id edilmiştir, O felek mertebeli yüce şah Sultan Mehmed’dir”¹³.

2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile bölgede kapsamlı yüzey araştırması gerçekleştirildikten sonra 2013 yılında başlayan kazılar Konya Müze Müdürlüğü’nün başkanlığında, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden oluşan bilim heyeti tarafından ve Selçuklu Belediyesi’nin sponsorluğunda ortaklaşa yürütülmüştür. 2022 yılı itibariyle kazı çalışması tamamlanmış olup alanda restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Yaklaşık 10 yıl süren çalışmalar sırasında kaya oyma mekânlar ve mezarlar, hamamlar, sarnıçlar¹⁴, hamamlar, dehliz, değirmen gibi mimari kalıntıların yanı sıra farklı dönemlere ait seramik¹⁵, cam¹⁶, metal, taş, çini ve alçı malzemeden çok sayıda küçük buluntular ortaya çıkarılmıştır¹⁷. Buluntular içerisinde figürlü olanlar ayrı bir öneme sahiptir. Figürlü buluntular

¹³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 170.

¹⁴ Ahmet Çaycı – Ahmet Yavuzylmaz, “Gevale Kalesi Sarnıç Mimarisi”, *25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, ed. Ahmet Çaycı -Ahmet Yavuzylmaz, (Konya: NEÜ Yayınları, 2022), s. 5-38

¹⁵ H. Hüseyin Özdeniz, *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹⁶ Ahmet Yavuzylmaz, “Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ela Taş (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016), 1/49-61.

¹⁷ Gevale Kalesi ile ilgili Yapılan Çalışmalar için bk. Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir - İ. Mete Mimiroğlu, “Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları”, *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Muğla 27-31 Mayıs 2013) (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014), 1/276-286; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları”, *37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016), 3/539-558; Erkan Aygör, “Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 7/ 11* (Nisan 2017), 284-306; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXII. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Manisa 21-24 Ekim 2015), ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019) 1/383-401; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı”, *Uluslararası XX Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Sakarya 2-5 Kasım 2016), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2017/37-48; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları”, *39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Bursa, 22-26 Mayıs 2017), ed. Adil Özme (Bursa: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 3/251-262; Sercan Yayla, *Takkeli Dağda Bulunan Kaya Mezarları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları”, *40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018), ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 1/49-62; Ahmet Şen, “Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Güller”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA) 4* (Aralık 2019), 189-224; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı

seramik, metal ve cam malzemeler üzerinde görülmektedir. Karşılaşılan figürler insan ve hayvan figürlerini ihtiva etmektedir. Figürler bazen tek bazen de bir mücadele sahnesi halinde işlenmiştir. Özellikle yapılan kazılarda seramik eserler parçalar halinde olup tüm ve tüme yakın eserler bulunmadığı için kompozisyonların tamamı hakkında bir fikir elde edilememektedir.

1. Gevale Kalesi Figürlü Buluntular

1.1. Sırlı Seramikler

Örnek 1: Pişmiş topraktan yapılan kap parçası kırık olup G-13 açmasında bulunmuştur. Kap parçasının içi tamamen sırlı iken dış yüzeyi ise sırsız ve bezemesizdir. Halka kaideli tabağın iç yüzünün ortasına yeşil sır üzerine Sgraffito tekniği ile çizilen kuşun ayak, kuyruk ve kanadının bir kısmı görülmektedir. Siyah kontur çizgileri ile vücut hattı oluşturulan kuşun bir ayağı yere basar vaziyette diğeri ise havada olup yürür vaziyette ve hareket halinde olduğunu göstermektedir. Zarif kuyruk, kanat ve ince ayak ile pençeleri küçük boyutlu bir kuş türü olabileceğini göstermektedir. Kanat kuyruk üzerinde kıvrılmıştır. Hem kanatların üzerinde hem de kuyruk üzerinde birbirine paralel ince çizgiler bulunmaktadır.

Fotoğraf 1. Kuş figürlü sırlı seramik

Örnek 2: Seramik parçası G-33 açmasında bulunmuştur. Halka kaideli seramik iç yüzeyinde yeşil sır üzerine sgraffito tekniği ile çizilen kuş figürünün gövde ve kanat kısmının tamamı görülememektedir. Gövde, kanat ve ayak başlangıç kısmının kaslı gösterilmesi yırtıcı veya daha iri bir kuş türü olma ihtimalini düşündürmektedir. Figürün ayakları ince çizgiler halinde verilmiştir. Parçanın dış yüzeyi sırsız ve bezemesizdir. Eser tam olmadığı için üzerindeki kompozisyonda tam olarak anlaşılamamaktadır.

Çalışmaları”, 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019), ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020), 1/67-77; Hasan Hüseyin Özdeniz-Zekeriya Şimşir, “Gevale Kalesi Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramiklerde Kap Formları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (2020), 59-76; Hatice Ünlerşen – Ahmet Çaycı, “Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (2020), 110-127.

Fotoğraf 2. Kuş figürlü sırlı seramik

Örnek 3: Gövdenin yarısı, boyun ve ağız kısmı mevcut olup kaide ve gövdesi eksik olan parça G-14 açmasında bulunmuştur. Hamur yapısı sık dokulu olup krem renklidir. Kabın içi ve dışı sırlı ve boyalıdır. Geniş ağızlı dar boyunlu ve geniş gövdeli olduğu anlaşılan kap parçası üzerinde Sgraffito tekniği ile çizilen stilize insan yüzleri tam cepheden bir mask gibi resmedilmiştir. Bir figür bir bitkisel bezeme atlamalı yerleştirilen figürler yuvarlak yüzlü, kısa saçlı ince kaşı ile birleşen burun çizgileri, çekik ve yuvarlak gözlü, geniş benekli yanaklı olarak resmedilmişlerdir. Figürlerin aralarındaki dairelerin içlerine dört ve beş yapraklı çiçekler konumlandırılmıştır. Gövdenin yukarısında ters-düz olarak yerleştirilmiş yapraklardan oluşan ince bir bordür boyun bölümünü çepeçevre dolanmaktadır.

Fotoğraf 3. Sgraffito tekniğindeki kúp

Örnek 4: Seramik parçası 11cm uzunluğunda, 3.5cm genişliğinde olup 2016 yılında G-29 açmasında bulunmuştur. Seramik parçası üzerinde bulunan çevresi kıvrım dal bezemeli figürün çok az bir bölümü izlenebilmektedir. Başının ve göğsünün bir kısmı bulunan figürün krem renkli seramik hamuru üzerine Sgraffito tekniği ile çizilmiştir. Küçük ağızlı ve burunlu, badem gözlü olup başında başlığı bulunmaktadır. Yatay ve dikey hatlı başlığındaki çizgiler süslü bir başlık olabileceğini göstermektedir. Figürün göğüs hizasındaki yatay çizgiler bir kıyafeti olduğunu göstermektedir.

Başının arka tarafında Arapça (حسين) Hüseyin yazmaktadır¹⁸. Parçanın içi ve dışı sırlı olup zaman içerisinde sırlarda dökülmeler olmuştur. Eser tam olmadığı için üzerindeki kompozisyon da tam olarak anlaşıl原因amamaktadır.

Fotoğraf 4. İnsan figürlü seramik parçası

Örnek 5: 2015 yılında G-11 açmasında bulunan içi ve dışı sırlı seramik tabak dışı genişleyen kırık üç parçadan oluşmaktadır. Tabağın iç yüzeyine yeşil sır üzerine sgraffito tekniği ile çizilen figürün nasıl bir pozisyonda resmedildiği anlaşıl原因amamaktadır. Figür kalın kaşlı, çekik badem gözlü olup burun çizgisi belirgindir. Başında süslemeli çapraz atkılı kavuk başlığı bulunur. Diğer kırık seramik parçası üzerinde ise gövde ve ayak olarak düşündüğümüz vücut hattı görülmektedir. Kıyafetinin süslü olup ince uzun bir ayak görülür. Bacak boyunun kısa tutulması bu figürün bağdaş kurarak oturmuş olabileceğini göstermektedir. Figür çevresinde çift yapraklı ince uzun bir bitki bulunmaktadır. Eser tam olmadığı için üzerindeki kompozisyon da tam olarak anlaşıl原因amamaktadır.

Fotoğraf 6. İnsan figürlü seramik parçaları

¹⁸ Aksaray’da yapılan bir temel kazısında bulunan ve günümüzde Ankara Etnografya Müzesi Env. No. 455’te kayıtlı olan sgraffito tekniğinde yapılmış kâse üzerinde “Amel-i Guz Beg” yazılıdır. Bk. R. Bozer - M. Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I* (Ankara: Selçuklu Belediyesi, 2018), /170-171.

Örnek 6: Bir diğer örnek G-11 açmasında bulunan sgraffito tekniğinde yapılmış seramik parçasıdır. 5.2 cm ölçüsünde olan fragman krem renkli hamurlu olup yeşil sırlıdır. Parçanın içi ve dışı sırlı olup yer yer sır çatlakları görülmektedir. Gövde bölümüne ait olduğunu düşündüğümüz parça üzerinde profilden verilmiş bir insan tasvirinin yüzünün bir bölümü görülebilmektedir. Badem gözlü, ince kaşlı olan figürün başında bir başlık bulunmaktadır.

Fotoğraf 7. İnsan figürlü seramik parçası

1.2. Sırsız Seramikler

2022 yılında G-70 açmasında bulunan krem renkli sıkı sert hamurlu sırsız seramik parçası 3.7cm. uzunluğunda, 3.1cm. eninde, 4mm kalınlığındadır. Parça üzerinde kalıp kabartma tekniğinde yapılmış bir kuş figürü bulunmaktadır. Figürün yarısı kırık olup baş, ayak ve gövdenin bir bölümü görülebilmektedir. Figürünün kuyruk kısmı noksanıdır. İnce kısa bacaklı, uzun gövdeli, kısa boyunlu ve kalın gagalı olarak verilmiştir. Kuş figürünün üzerinde vücut hatları ve gaga ve göz detayları bulunmaktadır.

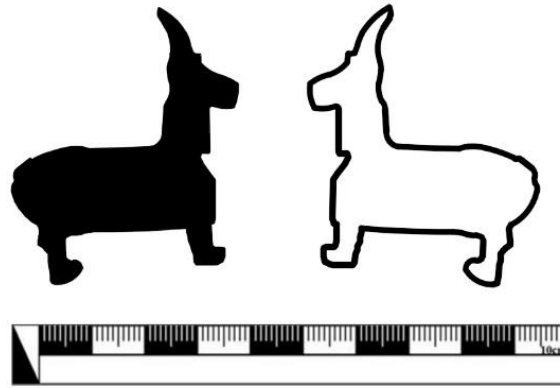
Fotoğraf 8. Kuş figürlü sırsız seramik parçası

1.3. Metal Buluntular

Kilit Parçası: Stilize edilmiş ve profilden verilmiş keçi figürünün tasvir edildiği kilit parçası bronz malzemeden döküm tekniğinden yapılmıştır. Kilit mekanizmasının üzerini örten parçalardan birisi mevcut olup diğeri eksiktir. Ön bacağı üzerinde göğüs hizasında anahtar deliği vardır. Gövde üzerinde kazıma tekniğinde yapılmış süslemeler görülmektedir. Keçinin başı üzerinde bulunan boynuzu geriye doğru bir kıvrım yapmıştır.

Fotoğraf 9. Keçi figürlü kilidin ön ve arka yüzü

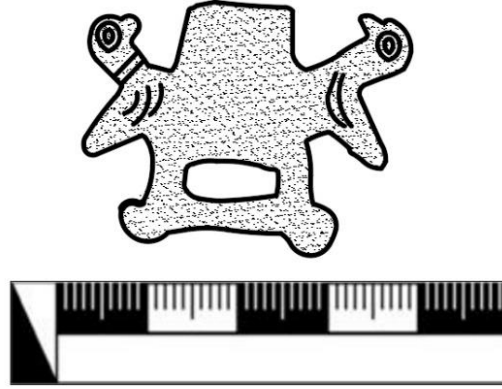

Çizim 1. Kilidin çizimi

Kemer Tokası: Döküm tekniğinde yapılmış kemer tokası enine dikdörtgen formludur. Altta yer alan kemere bağlantıyı sağlayan kopçası enine dikdörtgen formludur. Bunun köşeleri dairevi formlu olup içerisi kazıma tekniğinde iç içe daire motifleri ile bezenmiştir. Yukarıda ise ortada düşey dikdörtgen formlu alanın etrafı kazıma tekniği ile etrafı ince bir kenar bordürü ile sınırlandırılmıştır. Bunun iki yanında karşılıklı simetrik olarak yerleştirilmiş birer kuş figürü dikkati çeker. Stilize edilmiş kuş figürün göz, gaga bölümleri görülmekte, gövde ve kanatlar çizgisel hatlarla belirtilmiştir.

Fotoğraf 10. Kemer Tokası

Çizim 2. Kemer tokasının görünüş çizimi

Kemer Plakası/Levha Parçası: Bronz malzemeden döküm tekniğinde yapılmış levha parçası enine dikdörtgen formudur. Birbirinden ince iki yivle ayrılan iki bölümlü levhanın sağ tarafında dikey dikdörtgen formlu alanın içerisinde iki adet dairevi formlu delik bulunmaktadır. Bu delikler levhanın kemere asılması için açılmış olmalıdır. Sol tarafına enine dikdörtgen formlu alan içerisinde ise aslan ile geyiğin (?) mücadele sahnesi ajur tekniğinde işlenmiştir. Her ikisi de koşar vaziyette tasvir edildikleri ayaklarının konumlarından anlaşılmaktadır. Arkadaki figürün önündeki figürün üzerine atlayarak bel hizasında onu yakaladığı ya da ısırıldığı tasvir edilmiştir. Arkada yer alan figürün kuyruğu yukarıya doğru kalmış olup halka şeklindedir.

Fotoğraf 11. Kemer Plakası/levha parçası

Metal Aplik: 2021 yılı kazılarında 35 nolu kaya oyma mekân içerisinde bulunmuştur. Aplik parçası 3.2cm uzunluğunda, 1.3cm genişliğindedir. Döküm tekniğinde yapılmış aplikin kaide bölümü aşağıdan yukarıya doğru daralarak dikdörtgen formlu gövdeye geçilir. Gövdenin ortasında stilize edilmiş, yürür vaziyette tasvir edilmiş bir kedi (?) ile bunun önünde bir fare figürü yer alır. Hareket

halindeki figürün kuyruğu yukarıya doğru kalkmış vaziyettedir. Gövdenin arka yüzeyinde ortasında eşkenar bir dörtgen bunun alt ve üstünde enine atılmış çizgiler kazıma tekniğinde işlenmiştir.

Fotoğraf 12. Aplik

Janus Figürü: 2021 yılındaki kazılar sırasında G-25 nolu sarnıçta bulunmuştur. Döküm tekniğiyle yapılmış olup bronzdandır. Silindirik formda olup alta doğru konik şekilde devam etmektedir. İki yanında cepheden tasvir edilmiş insan silueti şeklinde simetrik olarak yüzler işlenmiştir. Küçük ağız ve burna sahip olup iri gözlüdür. Yan yüzde yer alan figürün bir tanesinin çenesinin altı deliktir. Alt ve üstü kısmında delikler bulunmaktadır.

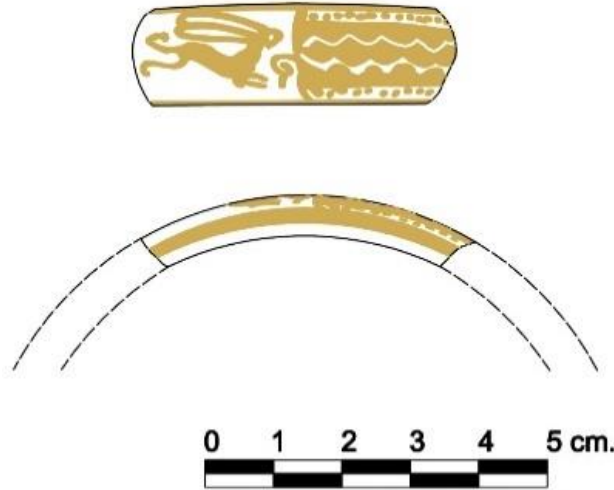
Fotoğraf 13. Janus figürü

1.4. Cam Buluntular¹⁹

2013-2023 yılları arasındaki kazılarda sayıca en fazla buluntulardan bir diğer grubunu cam eserler oluşturmaktadır. Cam eserler içerisinde en fazla bilezik bulunmuştur. Kırılgan bir malzeme olmasından dolayı on yıllık süren kazılarda ne yazık ki bütün bir cam esere rastlanılamamıştır. Eserler parçalar halinde bulunmuştur. Farklı renk, kesit ve bezemeye sahip olan bilezikler içerisinde figürlü olan iki bilezik diğerlerinden ayrılmaktadır. Bileziklerden biri G-21 açmasında bulunmuştur. Bilezik parçası 12 mm eninde, 4 mm kalınlığında, 4 cm uzunluğundadır. D biçiminde kesitli bilezik yeşil renklidir. Bileziğin birleşim yeri belli değildir. Bileziğin sol tarafında iki kenardan sınırlandırılmış alanın içerisine koşar vaziyette tasvir edilmiş stilize tavşan figürü işlenmiştir. Hareket halindeki figürün kulakları geriye doğrudur. Tavşanın gözü nokta halinde işlenmiştir. Ön ayaklar yere basar vaziyette, arka ayakları ise geriye doğru havaya kalkmış durumdadır. Sağ tarafta yer alan kısımda ise kenarları nokta dizileri ile sınırlandırılmış alanın ortasında karşılıklı olarak zikzak desenleri ile bezenmiştir.

Fotoğraf 14. Tavşan figürlü bilezik parçası

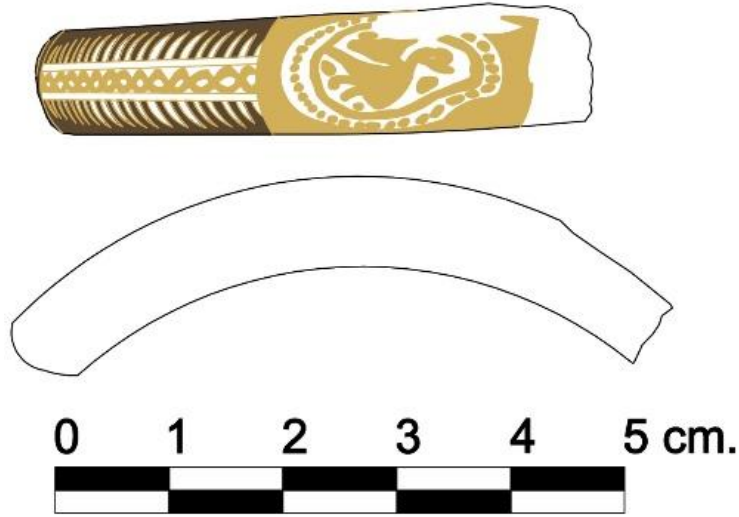
Çizim 3. Tavşan figürlü bilezik parçası

¹⁹ Gevale Kalesi cam bilezikleri için bk. Ahmet Yavuzylmaz, "Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları", XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, ed. Ela Taş (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016), 1/49-61

Diğer bilezik parçası yeşil renkli olup yarı dairesel kesitlidir. Bileziğin üzerinde ortada zencerek motifi, bunun iki kenarında yanlara doğru belli aralıklarla uzatılmış paralel çizgiler yer alır. Motifin devamında etrafı dıştan nokta dizisi, içten ince bir çizgi ile sınırlanmış oval formlu bir kartuş içerisine yan profilden, kanadını açmış ve konmak üzere tasvir edilmiş stilize bir kuş figürü işlenmiştir. Figür ve etrafını kuşatan nokta ve çizgiler sarı renktedir.

Fotoğraf 15. Kuş figürlü bilezik

Çizim 4. Kuş figürlü bilezik

DEĞERLENDİRME

Gevale Kalesi'nde 2013-2023 yılları arasında yapılan kazılarda mimari yapı kalıntılarının yanı sıra seramikler, cam, metal, alçı gibi farklı malzemelerden yapılmış büyük çoğunluğu kırık olmak üzere çok sayıda buluntu açığa çıkarılmıştır. Bu buluntular arasında figürlü olanlar ayrıca dikkati çekmekte olup benzerlerine Anadolu'da Ortaçağ Dönemine yönelik yapılan kazılarda da rastlanılmaktadır. Gevale Kalesinde on yıllık bir süre içerisinde gerçekleştirilen kazılarda bir adet sırsız, altı adet sırlı seramik, iki adet cam, beş adet metal olmak üzere toplam on üç adet figürlü eser incelenmiştir. Seramik ve metal eserler en yoğun grubu oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan figürlü seramik eserler sırlı ve sırsız olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Sırlı seramikler sgraffito tekniğinde yapılmış olup en kalabalık grubu oluşturur. Seramikler genellikle kase, tabak gibi eserlere ait dip, kenar ve gövde parçaları içerisinde tüm örneklerimiz kazılarda ne yazık ki bulunamamıştır. Hamur yapısı sık dokulu olup krem renklidir. Süslemeler genellikle eserlerin iç yüzeyinde yer alırken, bir örnekte ise dış yüzeyinde bulunmaktadır. Seramiklerden ikisi tek

renk yeşil sırlı iken diğer örneklerde açık yeşil, sarı ve kahverengi boyalı şeffaf sırlıdır. Genellikle seramiklerin iç yüzeyi tamamen sırlı iken dış yüzeyleri sırsız ve bezemesizdir. Seramikler üzerinde bulunan figürler genellikle stilize edilmiş olup insan ve hayvan figürlerini ihtiva etmektedir. Dört eser üzerinde insan tasviri yer alırken iki eser üzerinde ise birer kuş tasvirine yer verilmiştir. Bu buluntular parçalar halinde olduğu için kompozisyonlar tam olarak anlaşıl原因amamaktadır. İnsan figürleri yandan yada cepheden işlenmiş, başlıkları, yüz hatları ve kıyafetlerinin bir bölümü izlenebilmektedir. Bu parçalar içerisinde üç parçadan oluşan ve tümlenemeyen 5 nolu örnekte bağdaş kurarak oturan figürün ayağı görülmektedir. Örnek 3'teki seramik eser üzerinde gördüğümüz insan yüzü tasvirini Kubadabad Saray'ında lüster (Env. No. 1332) ve sıraltı tekniğindeki sekiz kollu yıldız (Env. No. 3189) ve haçvari formlu çinilerin (Env. No. 3204) ortasına işlenmiştir. Yurt dışı müzeleri içerisinde Oxford Ashmolean Müzesinde Müzesi'nde İran-Kaşan üretimli lüster kâsenin ortasında insan yüzü sureti işlenmiştir²⁰.

Sgraffito tekniğinde yapılmış iki seramik parçası üzerinde stilize edilmiş birer kuş figürünü ihtiva eder. Yeşil sırlı seramikler tam olmayıp parçalar halindedir. Parçalar üzerinde figürün kanat, kuyruk ve ayakları görülmektedir. Anadolu'da yapılan kazılarda bulunan aynı teknik ve kompozisyonlara sahip seramiklerle kıyaslandığında 12.-13. yüzyıla tarihlendirilmektedir²¹.

Sırsız seramik eserlerde üzerinde figür bulunan tek örneğimiz mevcuttur. Üzerinde kalıp kabartma tekniğinde bir kuş figürünün işlenmiştir. Küçük bir parçası bulunan seramik parçasının formu ve üzerindeki kompozisyon tam olarak anlaşıl原因amamaktadır. Benzer bir örnek Paris Louvre Müzesinde bulunmaktadır. Kap üzerinde bulunan yazıta göre 1216 tarihinde "Muhammed el Mukri" isimli bir sanatçının eseri olan kap sırsız olup kalıp kabartma tekniğinde yapılmıştır. Kapın yüzeyinde benzer kuş figürleri görülmektedir²².

Metal buluntular içerisinde kilit parçası, aplik, kemer tokası, kemer plakası/levha ve janus olarak adlandırılan çift yüzlü figür dikkati çeker. Döküm tekniğinde bronz/tunç malzemeden yapılmış ve tek parçası kazılarda bulunan keçi figürlü kilit parçasının benzerleri Türkiye müzelerinde ve devam eden kazılarda bulunmuştur. Bronz ya da tunç malzemeden döküm tekniğinde yapılmış kilit örneklerinde koç, at, kuş, aslan, boğa, dağ keçisi, geyik, koç, gergedan, deve, ejder, pegasus (kanatlı at), fil, tavus kuşu gibi çeşitli hayvan figürleri işlenmiştir. Bu kilitler Karaman, Afyon (Env. No. 4309)²³, Akşehir, Kayseri Selçuklu Uygurlığı Müzesi²⁴, Türk-İslam Eserleri Müzesi (Env. No. 3975)²⁵ ve Sadberk Hanım Müzesi²⁶ ile Konya Beyşehir Kubadabad Sarayı²⁷, Konya II. Kılıç Arslan Köşkü, Harput Kalesi, Çorum Kalehisar²⁸ kazılarında farklı figürlü kilitler bulunmuştur. Gevale Kalesi'nde bulunan kilidin bir benzeri Kayseri Selçuklu Uygurlığı Müzesi'nde 343 Env. Numarada kayıtlıdır. Tunç malzemeden döküm tekniğindeki yapılmış kilit 4.2x2.7cm ölçülerindedir. Stilize edilmiş dağ keçisi figürünü ihtiva etmektedir²⁹. Kubadabad Sarayı'nda yapılan kazılarda keçi figürünü çinilerde

²⁰ O. Eravşar vd., *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler* (İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013), 2/118.

²¹ Lale Bulut, "Samsat Ortaçağ Sgraffito ve Champeve Seramikler", *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, ed. S. Özel vd. (İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 1996), 31-46.

²² O. Eravşar vd. *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler* (İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013), 1/319.

²³ R. Bozer - M. Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I* (Ankara: Selçuklu Belediyesi, 2018), 4/82.

²⁴ Özgöncü vd. *Selçuklu Uygurlığı Müzesi/Katalog* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 2/142-159, 168-205; Bozer - Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I*, 4/492, 495, 496

²⁵ Bozer - Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I*, 4/428.

²⁶ Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), 347-349.

²⁷ Alptekin Yavaş, "Kubadabad Sarayı Metal Buluntuları", *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi: Kubadabad*, ed. A. Yavaş - O. Koçyiğit (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2019), 369-420.

²⁸ M. Kemal Şahin, "2020 Yılı Kalehisar Yüzev Araştırmasında Elde Edilen Yeni Bulgular", *25. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, ed. Ahmet Çaycı -Ahmet Yavuzılmaz (Konya: NEÜ Yayınları, 2022), 832.

²⁹ Bozer - Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I*, 4/494.

görmekteyiz. Günümüzde Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi'nde bulunan 2341, 1561 ve 3341 envanter numaralı sır altı tekniğinde yapılmış kare ve sekiz kollu çinilerde keçi figürüne rastlanılmaktadır. Müzelerde ve Ortaçağ Türk dönemine yönelik yapılarda benzer buluntular ile kıyaslandığında kilit parçası 13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Metal buluntular içerisinde en dikkat çekici olan kemer sarkıntısı / levha parçasıdır. Benzer örnekleri Orta Asya'da Avarlar dönemine tarihlendirilen kemer plakalarında³⁰ hayvan ve bitkisel motiflerle süslenmiştir³¹. Üzerinde hayvan mücadele sahnesinin yer aldığı sahenin benzerlerine Orta Asya Türk Sanatında³² ve Anadolu Selçuklu Sanatında dokuma, taş, seramik gibi eserlerde rastlanılmaktadır. Yenisey Vadisinde bulunan İskit dönemine ait (MÖ IV-III. yüzyıla) altından yapılmış kemer tokası (atı parçalayan grifon vücutlu aslan)³³, Noin-Ula'da MÖ I. Yüzyıla tarihlendirilen kurgan içerisinde bulunan dokuma üzerinde grifon-geyik³⁴ mücadelesi erken tarihli örneklerdendir. Konya Kalesine ait olan ve İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi (günümüzde bu eserler Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesinde geçici olarak teşhir edilmektedir) envanterine kayıtlı taş eserlerde benzer kompozisyon farklı hayvan çiftlerinin mücadele sahnesini konu edinmektedir. Müze envanterinde 887 numarada kayıtlı olan mermer eser üzerinde gergedan-fil³⁵, 888 envanter numarada kayıtlı olanında gergedan-boğa³⁶, 891 envanter numarada kayıtlı olanında aslan-boğa³⁷; Diyarbakır Ulu Camii avlu giriş kapı kemeri üzerinde aslan-boğa³⁸, Diyarbakır İç Kale'de ve Harput İç Kale'de aslan-boğa mücadele sahnesi farklı malzeme üzerinde aynı geleneği devam ettiren örnekler olması açısından önemlidir³⁹. Yurt dışı müzeleri içerisinde Hamedan Tarih Müzesinde bulunan ve XIII. yüzyıla tarihlendirilen taş üzerinde aslan-boğa⁴⁰, Şam Milli Müzesinde XII. yüzyıla tarihlendirilen dikdörtgen bir levha üzerinde geyik-aslan mücadelesi işlenmiştir⁴¹. İstanbul TİEM'de bulunan 1976n envanter numarada kayıtlı bir küp üzerinde aslan-tavşan figürü mücadelesini konu alır⁴². Kemer sarkıntısı / levha parçası farklı malzemeler üzerindeki benzer örneklerden hareketle 13. Yüzyıla, kuş figürlü kemer tokası ise üslup olarak 12.-13. yüzyıla tarihlendirilebilir.

35 nolu kaya oyma mekân içerisinde bulunmuş olan ve üzerinde kedi (?) ve fare figürlerini ihtiva ettiğini düşündüğümüz metal aplik parçasının benzerini yaptığımız araştırmalarda ne yazık ki bulamadık. Ancak minyatürlü yazmalar içerisinde kedi ve fare figürlerinin mücadelesini konu alan sahneler bulunmaktadır. Varka ve Gülşah Mesnevîsi'nde Şahla Evlenmek Zorunda Kalan Gülşâh'ın Varka'ya Yüzüğünü Bırakması sahnesinde kompozisyonun sağında, Hilâl'in Varka'yı Teselliye Çalışması sahnesinde ise ağzında fare tutan kedinin tasvir edildiği görülür. Aplik parçasını da benzer

³⁰ N. Diyarbakırlı, *Hun Sanatı* (İstanbul: MEB Kültür Yayınları, 1972), 176-184, 204.

³¹ İlhan Özkeçeci, *Zamanı Aşanlar IX. Yüzyıla Kadar Türk Sanatı* (İstanbul: HMS Grup Yayınları, 2004), 151-152.

³² Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, 79-83.

³³ Eser günümüzde Hermitage Müzesi Koleksiyonunda bulunmaktadır. Bk. Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, 102; Özkeçeci, *Zamanı Aşanlar IX. Yüzyıla Kadar Türk Sanatı*, 96-97.

³⁴ Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016), 178-183, 533; Özkeçeci, *Zamanı Aşanlar IX. Yüzyıla Kadar Türk Sanatı*, 133.

³⁵ Yaşar Erdemir, *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi* (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009), 48-49.

³⁶ Erdemir, *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*, 50-51.

³⁷ Erdemir, *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*, 200.

³⁸ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 97-99.

³⁹ Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, 97-99.

⁴⁰ Eravşar vd., *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler* (İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013), 2/142.

⁴¹ Eravşar vd., *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler* (İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013), 2/272.

⁴² Bozer - Çeken, *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I*, 4/382.

sahnenin Varka ve Gülşah Mesnevîsi'nde görülüyor olmasından dolayı 13. yüzyıla tarihlendirmenin uygun olacağı kanısındayız.

Kazı çalışmaları sırasında figürlü bezemeli iki adet cam bilezik parçası bulunmuştur. Bu bilezikler farklı renk ve kesitte olup üzeri boyalıdır⁴³. Bileziklerden birisinin üzerinde kanatlarını açmış bir kuş, diğerinde ise koşar vaziyette tasvir edilmiş bir tavşan figürü dikkati çeker. Tavşan figürüne maden, çini ve seramik eserlerde de rastlanılmaktadır. Kubadabad Sarayı kazılarında üzerinde tavşan figürünün bulunduğu lüster (Env. no. 1311), sıraltı tekniğinde (Env. No. 1300, 1288, 1070) işlenmiş çinilerde ve aynı müzede bulunan 2621 envanter numaralı testi üzerinde de tavşan figürü görülmektedir. Berlin Pergamon Müzesi'nde bulunan Lüster tekniğinde yapılmış kâsenin ortasında benzer bir tavşan figürü işlenmiştir⁴⁴. Ayrıca Varka ile Gülşah minyatürlerinde koşar vaziyette tasvir edilmiş tavşan figürleri belli sahnelerde görülmektedir. Diğer bilezik üzerinde yer alan kuş figürüne Mersin Yumuktepe Kazılarında⁴⁵, Sadberk Hanım Müzesi (Env. No. 7110-HK2581)⁴⁶, Side Müzesi'ndeki cam bileziklerde görülmektedir. Bu tarz figürlü cam bilezikler 12. ve 13. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak Gevale Kalesi'nde yaklaşık on yıl süren kazı çalışmalarında mimari buluntuların yanı sıra çık sayıda seramik, cam, metal, alçı gibi buluntular ele geçmiştir. Bunlar içerisinde üzerinde figür ihtiva edenler bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Genellik buluntular yakın bölge ve Anadolu'da Ortaçağ Dönemine yönelik yürütülen kazılardaki buluntularla benzerlik göstermekte olup 12.-13. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu da bize Gevale Kalesi'nin bu tarihlerde aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Metal örnekler içerisinde çift yüzlü Janus tasviri ise Roma dönemi ait olup aynı dönem içerisinde farklı malzemelerde benzer örneklerini görmek mümkündür. Bu çalışma ile Selçuklu Başkenti Konya'da II. Kılıçarslan Köşkü, Beyşehir Kubadabad Sarayı ve Şükran Mahallesi'nde devam eden kazılar ile Konya Kalesi'ne ait figürlü taş eserlerin bulunduğu müzeleri ile zengin bir figür kullanımının olduğu ortaya koyması açısından önemlidir. Bu figürlerin özellikle dönemin saray ve kalelerinde görülmesi de dikkati çeker.

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%50	%50
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması	%50	%50
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)/ Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama	%50	%50
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%50	%50
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%50	%50

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

⁴³ Cam buluntuların yapım ve süsleme teknikleri için bk. Z. Uysal, *Kubad-Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013); Z. Uysal, “Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005-2010)”, *Sanat Tarihi Dergisi* XIX-2 (Ekim 2010), 43-54.

⁴⁴ Eravşar vd., *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler* (İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013), 1/49.

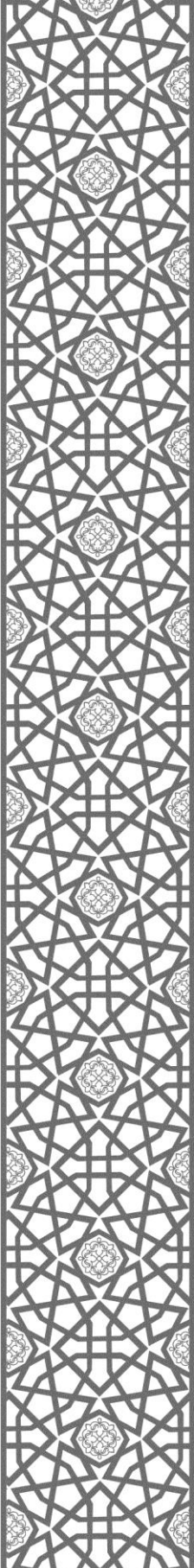
⁴⁵ Z. Çakmakçı, “Ödemiş Müzesi Koleksiyonundaki Bizans Dönemi Boyalı Cam Bilezikleri”, *TÜBA-KED / 16* (2017), 125-143; Gülgün Köroğlu, “Yumuktepe Höyüğünde Bizans Dönemi Cam Bilezikleri”, *Ortaçağda Anadolu, Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, haz. Nermin Şaman Doğan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002), 355-372.

⁴⁶ Y. O. Uçkan-V. Bulgurlu-Ö. Çömezoğlu, “Lüks Üretimde ve Günlük Kullanımda Cam Sanatı”, *Kalanlar, 12. Ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans* (İstanbul: İlke Basın Yayın, 2007), 43-47, 263.

KAYNAKÇA

- Aygör, Erkan. “Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7 (Nisan 2017), 284-306.
- Bahar, Hasan. “Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi”, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (1994), 313-333.
- Bozer, Rüstem - Çeken, Muharrem. *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I. 4. Cilt*. Ankara: Selçuklu Belediyesi, 2018.
- Bozer, Rüstem - Çeken, Muharrem. *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisi Müzeler I. 5. Cilt*. Ankara: Selçuklu Belediyesi, 2018.
- Bulut, Lale. “Samsat Ortaçağ Sgraffito ve Champeve Seramikler”. Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları. ed. S. Özel vd. 31-46. İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 1996.
- Çakmakçı, Zeynep Oral. “Ödemiş Müzesi Koleksiyonundaki Bizans Dönemi Boyalı Cam Bilezikleri”. *TÜBA-KED / 16* (2017), 125-143.
- Çaycı, Ahmet. *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. “2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı”. *Uluslararası XX Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Sakarya 2-5 Kasım 2016). 1/37-48. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. “Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları”. 37. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*. ed. Adil Özme. 3/539-558. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. “Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”. *XXII. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Manisa 21-24 Ekim 2015). ed. Adil Özme. 1/383-401. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. “Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları”. 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018). ed. Adil Özme. 1/49-62. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. “Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları”. 41. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019). ed. Adil Özme. 1/67-77. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya - Mimirolu, İ. Mete. “Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları”. 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Muğla 27-31 Mayıs 2013). ed. Adil Özme. 1/276-286. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Çaycı Ahmet - Yavuzylmaz, Ahmet. “Gevale Kalesi Sarnıç Mimarisi”. 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*. ed. Ahmet Çaycı -Ahmet Yavuzylmaz. 5-38. Konya: NEÜ Yayınları, 2022.
- Çoruhlu, Yaşar. *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016.
- Diyarbakirli, Nejat. *Hun Sanatı*. İstanbul: MEB Kültür Yayınları, 1972.
- Eraşar, Osman vd. *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler*. 1. Cilt, İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013.
- Eraşar, Osman vd. *Büyük Selçuklu Mirası Müzeler*. 2. Cilt, İstanbul: Selçuklu Belediyesi, 2013.
- Erdemir, Yaşar. *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, II. Basım, 2009.
- Erginsoy, Ülker. *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. çev. İsmet Parmaksızoğlu. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- İbn Bibi. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyе (Selçuknâme)*. haz. Mürsel Öztürk. 1-2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Konyalı, İ. Hakkı. “Takkeli Dağ Adını Nerden Aldı”. *Konya Halkevi Dergisi* 12 (2 Kanun 1937), 765-768.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964.
- Koroğlu, Gülgün. “Yumuktepe Höyüğünde Bizans Dönemi Cam Bilezikleri”. *Ortaçağ'da Anadolu, Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*. haz. Nermin Şaman Doğan. 355-372. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2002.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Oral, M. Zeki. “Fatih Sultan Mehmet'in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 81-90.
- Önder, Mehmet. *Mevlâna Şehri Konya*. Ankara: Güven Matbaası, II. Basım, 1971.
- Özdeniz, H. Hüseyin. *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özdeniz, Hasan Hüseyin - Şimşir, Zekeriya. “Gevale Kalesi Kazılarında Ortaya Çıkarılan Seramiklerde Kap Formları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, 5 (2020), 59-76.
- Özdeniz, Hasan Hüseyin - Çaycı, Ahmet. “Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 7 (Aralık 2022), 117-131.
- Özgöncü Salih vd. *Selçuklu Uygarlığı Müzesi/Katalog*. 2. Cilt, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Özkeçeci, İlhan. *Zamanı Aşanlar IX. Yüzyıla Kadar Türk Sanatı*. İstanbul: HMS Grup Yayınları, 2004.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Şahin, M. Kemal. “2020 Yılı Kalehisar Yüzey Araştırmalarında Elde Edilen Yeni Bulgular”. 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*. ed. Ahmet Çaycı -Ahmet Yavuzylmaz. 815-839. Konya: NEÜ Yayınları, 2022.
- Şen, Ahmet. “Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Güller (2013-2016)”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 4 (Aralık 2019). 189-224.
- Şikari, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamaniler'in Tarihi)*. haz. Metin Sözen - Necdet Sakaoğlu. İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları 2005.

- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul. Ötüken Yayınları, 1998.
- Uçkan, Y. O. – Bulgurlu, V. - Çömezoglu, Ö. “Lüks Üretimde ve Günlük Kullanımda Cam Sanatı”. *Kalanlar*,12. Ve 13. *Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans*. 43-47. İstanbul: İlke Basın Yayın, 2007.
- Uğur, M. Ferit. “Takkeli Dağ”. *Konya Halkevi Dergisi* 5 (2 Kanun 1937), 299-303.
- Uysal, Z. *Kubad-Abad Sarayında Selçuklu Cam Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Uysal, Z. “Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005-2010)”. *Sanat Tarihi Dergisi* XIX/2 (Ekim 2010), 43-54.
- Ünlerşen, Hatice - Çaycı, Ahmet. “Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5 (Aralık 2020), 110-127.
- Yavaş, Alptekin. “Kubadabad Sarayı Metal Buluntuları”. *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi: Kubadabad*. ed. A. Yavaş - O. Koçyiğit. 369-420. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2019.
- Yavuzylmaz, Ahmet. “Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları”. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 1 Cilt. (Temmuz 2017), 49-61.
- Yayla, Sercan. *Takkeli Dağda Bulunan Kaya Mezarları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

VEFEYÂT/OBITORY

Dr. Sadi Bayram (10 Mart 1943–15 Nisan 2024)

Ali KILCI

Araştırmacı, Emekli, Ankara, Türkiye, alikilci51@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

VEFÂ ARIYORUM, GÖZLERİM KAPALI!

(Tanıdığım Çınarlar ve Bazı Kısa Hatıralar- Kültür ve Medeniyetimizden Tarihî Yapraklar)

*Vefâ arıyorum gözlerim kapalı,
Güneş batmak üzere, ufuk kızıl renginde,
Ankara akşamları bazen grup güzelliği ötesinde,
Ahmet Haşim'i hatırladım her nedense,
Felsefe, etik, estetik, güzelden anlamak benim işim değil,
Yedi yıl üniversitede sanat tarihi, Türk el sanatları dersleri verdimse de,
Ama benimki ne şiir, ne nesir, yeni bir üslup,
Acaba Ziya Gökalp'in Alageyiğinden mi esinlendim,
Fevziye Abdullah Tansel'den mi ?
Şiir gibi konuşan rahmetli Nihat Sami Banarlı'yı da unutmayalım,
Birden aklıma geldi, vefâlı dostlarımı anmam gerek,
Amacım kimseyi üzmem veya yüceltmek değil,
Gerçekleri dile getirmek ve hatırlamak,
Genç nesillere bazı çınarları tanıtmaya çalışarak,
40 yıllık geçmişe bir göz atmak,
Önasya Mecmuası'nı yayımlarken
Tanıdığım çınarlar arasında gezinirken,
Vefât edenleri de rahmet ve minnetle anmak,
Sağ olanlara Allah'tan uzun ömür dilemek,
Elimden başka bir şey de gelmez,
Her birinin adına bir anıt dikemem ki,
Vakıf ta yapamam, zira zengin değilim ki,
Ancak, bâki kalan bu kubbedeki hoş sedâları anarak,
Ruhlarını şâd edebilirim,
İlim adamlarından aldığımız ışığı doğru olarak,
Gelecek nesillere yansıtabilirim.*

Yazıya rahmetli Sadi Bayram'ı kendini anlatmasıyla başladık.

Sadi Bayram bir akademide görevli olmadığı halde; tarih, kültür ve sanat konularında önemli eserler vermiş bir kişidir. Gençliğinde yayıncılığa başlamış, çıkardığı “Önasya Dergisi” çevresinde Türkiye'nin önde gelen duayen kültür adamlarını toplamayı başarmıştır.

Amasya Merzifon'da 1943 yılında doğan Sadi Bayram, ilkokul ve ortaokulu memleketinde okudu. 1957-58 yıllarında Merzifon'un Sesi gazetesinde yaz aylarında muhabirlik yaptı. O zamanlar Merzifon'da lise olmadığından Kayseri Lisesinden ve 1968 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klâsik Arkeoloji Bölümü'nden mezun oldu. Önasya Dergisi'ni 1965-1972 yıllar arasında aylık olarak 78 sayı yayımladı. 1968 yılında Önasya Yayınevi ile Önasya Ajansını kurdu.

Genç Sadi Bayram Önasya Dergisi'nde zamanın duayen ilim adamlarını bir araya toplamıştır. Türk Arkeolojisinin önde gelen uzmanlarından Hamit Zübeyr Koşay, Hikmet Gürçay, Dr. Mehmet Önder, Mahmut Akok, Süsleme ustası Ord.Prof. Dr Ahmet Süheyl Ünver, Tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Prof. Dr.Yılmaz Önge, Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer gibi isimleri yazı kadrosunda bulundurdu.

1971'de askere gitmiş, 1972'de derginin yayın hayatını bırakmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde eski eser tescil uzmanı olarak başlayan Sadi Bayram, memuriyete Kültür Bakanlığı Dergiler Şube Müdürlüğünde Millî Kültür Dergisi'nin ilk 11 sayısını yayımlayarak devam etti. 1978 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi Başkan Yardımcılığına atandı. Daha sonra kültür şube müdürlüğü ve 1998 yılında Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı olarak atanmıştır. Memuriyetten 2002 yılında emekli olmuştur.

Emekli olduktan sonra hastalandığı tarihe kadar, araştırma yapmaya ve yayın hayatına devam etmiştir. Akademik faaliyetlerde de bulunan Sadi Bayram 1992-1998 yıllarında Gazi Üniversitesi Mesleki Öğrenim ve Yaygın Eğitim Fakültesinde öğretim görevlisi olarak Estetik, Türk El Sanatları Tarihi derslerini, Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde 2002-2003 Ders yılında Türk Mitolojisi, Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı derslerini vermiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğünde Vakıf Haftası Kutlamaları yürütmüştür. Vakıf Müzeleri kurulması konusunda çabaları olmuştur. Genel Müdürlüğün prestij yayınlarından, Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası 750. Yılı Hatıra Kitabı, (Yılmaz Önge-İbrahim Ateş ile) Ankara, 1979, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Kitabı (2 Cilt) İstanbul 1988 ve Türk Vakıf Şaheserleri,(Mehmet Narince ile) Ankara 1999. Ayrıca Türk Tarih Kurumunca yayınlanan, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, (5 cilt, 6 kitap) Ankara 2013 katkıda bulunduğu eserlerdir.

Sadi Bayram'ın Türk kültür tarihi, sanat tarihi konularında, basılmış 16 kitap, 241 yayımlanmış makalesi mevcut olup, 85 millî ve milletlerarası kongrede de bildiri sunmuştur.

Kitapları: Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri, "Mukaddes Kitaplara Göre Hz. Nuh'un Gemisi", Ankara, 1988, Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri, İstanbul, 1990. İsmail Selimoğlu-Sadi Bayram; İnsanlığın Yüzkarası: Bulgar Mezalimi ve Bulgaristan'daki Vakıf Eserler, Camilerimiz, Ankara, 1989. Medallioned Genealogies (Silsileame's), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975, Silsile-nâme; Tıpkı Basım, Ankara,2000, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü ve Düşündükleri Üzerine Bir Deneme: Milenyum Rüyâsı -Türk Kültür ve Medeniyeti, Ankara-2000, Tarihte Merzifon Amerikan Anatolian Koleji ve Belgelerle Ermeni Ayaklanmaları, Ankara 2012, İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi, Ankara 2014, Merzifon ve Amasya Kültür Tarihinde „İdizadeler – Hacıbayramoğulları, Ankara 2018, Ankara Suluhan, Hasan Paşa Vakfı ve Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi Vakıfları, Ankara,2021.

Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde 1970'li yıllarda talebeliğim sırasında Kızılay'da bir kitapçı dükkânında Sadi Bayram'ın çıkardığı Önasya Dergisinin bir sayısını görüp incelemiş, almak istediğimde fiyatını da fazla bulmuştum. Vakıflar Genel Müdürlüğünde memuriyete başladıktan bir müddet sonra 1979 yılında meslektaşım, Önasya Dergisinin sahibi Sadi Bayram ile tanıştık. Vakıflar Genel Müdürlüğünde çalıştığımız sürede farklı daire başkanlıklarda olmamıza rağmen vakıf haftaları

gibi çok sayıda etkinlikte birlikte çalıştık. Uluslararası Türk Sanatı Kongrelerinde, Ortaçağ Dönemi Kazı ve Araştırmaları sempozyumlarına birlikte katıldık. Memleketi Merzifon’da 2010 yılında yapılan sempozyum için yola çıktığımızda önce Ladik’te gidip soyunu bağladığı Seyyid Ahmed Rufâî Türbesini ziyaret ettik. Bu kapsamda “‘İyd-zâde-Hacıbayram Sülalesi” konusunda çok sayıda yazısı vardır. Sadi Bayram 832 yıllık geçmişini şükranla anan bir Anadolu efendisi idi. Yine Merzifon’da yapılan Gül Baba Paneline kalabalık bir katılım olmuştu.

Ankara’da 2015 yılında Gökçe Günel, Doç. Dr. Fahri Atasoy, Doç. Dr. Gülşen Dişli, Erdoğan Gümüş, Mehmet Emin Yılmaz ve Sadi Bayram ile, İpek Yolu Kültür ve Sanat Araştırmaları Derneği’ni kurmuştuk.

Dostlarına vefalı idi. Vefat eden bütün dostlarının ardından uzun yazılar yazmıştır. Son zamanlarda İbrahim Ateş, Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Refet Yinanç ve Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal gibi unutulmasını istemediği dostları hakkında yazdı. Vefatına kadar bunu hep hissettirdi.

Vefatından önce ailesinin vakıf belgelerini Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine bağışladı. Amasya Üniversitesi Senatosu’nun 26.10.2023 tarih ve 2023/225 nolu kararı ile Sadi Bayram’a “Fahri Doktora” payesi verilmiştir. Dr. Sadi Bayram’ı rahmetle anıyoruz.

KAYNAKÇA

Bayram, Sadi. *Merzifon ve Amasya Kültür tarihinde ‘İdi-zâdeler- Hacıbayram Soy*. Ankara 2018.

Bayram, Sadi. *Bir Ömür Böyle Geçti*. Ankara, 2021.

Demirbilek, Ayşegül. *Önasya Dergisinde Türk Sanatı Yazıları*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2003.

Kurtoğlu, Mehmet. “Vefeyat: İbrahim Ateş ve Sadi Bayram”. *Vakıflar Dergisi*, 61 (2024), 189-211.

Ürdün’de gerçekleşen Uluslararası Türk Sanatları Kongresi yolunda Şam molası-2003.
Rahmetli Sadi Bayram, Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Vacit İmamoğlu,
Doç. Dr. Muharrem Çeken, Ali Kılıcı ve Dr. Rüstem Bozer.

İpek Yolu Kültür ve Sanat Araştırmaları Derneği kurucuları-2015.
Gökçe Günel, Doç. Dr. Fahri Atasoy, Doç. Dr. Gülşen Dişli, Ali Kılıcı, Sadi Bayram, Erdoğan Gümüş.

Prof. Dr. Mikâil Bayram (14 Mart 1940-2 Ağustos 2024)

Sefer SOLMAZ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Konya, Türkiye, ssolmaz@selcuk.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Selçuklu tarihçiliğine bir ömür harcayan Mikâil Bayram hocamız Azerbaycan kökenlidir. Ataları İran'ın Hoy şehrinde 1929 yılında Van'ın Saray ilçesine göç etmişlerdir. Mikâil Hoca, Zübeyde Hanım ve İsmail Bey'in en büyük evlatları olarak 14 Mart 1940 tarihinde dünyaya gelmiştir.

Mikâil Bayram, ilkokulu Saray ilçesinde bitirmiştir. Maddi imkansızlıklar nedeniyle üç yıl kadar eğitimine ara vererek köy işleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak bu süreçte “Kerem ile Aslı”, “Koroğlu”, “Emrah ile Selvihan”, “Karacaoğlan”, “Şah İsmail” gibi halk hikayelerini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Bunun yanında Aşık Davud Telli'den, Emrah ile Selvihan, Aşık Mesim, Heste Kasım hikayelerini dinlemiş ve ezberlemiştir. Nitekim hocamız bu hikayelerden Emrah ile Selvihan hikayesini bantlara okuyarak Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi arşivine kazandırmıştır.

Mikâil Bayram, 1955-56 yıllarında Van'a bağlı Özalp ilçesinde ortaokula başlamıştır. Aynı zamanda Saray'da bulunan medresede de tedrisine devam etmiştir. Burada hocalarıyla fikir ayrılığından dolayı birçok ilmî tartışma yapmış ve bu tartışmalarda düşüncelerini açıkça söylemekten kaçınmamıştır.

Mikâil Hoca henüz 15-17 yaşlarında iken halk şiiri ile ilgilenmiştir. Kısa bir süre aşıklık yapmıştır. Hatta Erzurum-Tortumlu Aşık Ummanî ile atışmaları olmuştur. Tercanlı Davud Sûlarî ve Erzurumlu Reyhanî ile de sohbetlerde bulunmuştur. Onun şiire olan merakı medrese hocalarının dikkatinden kaçmamış ve hocamıza Farsça eğitimi vermişlerdir. Belli bir yol aldıktan sonra aruz ile şiir usul ve esaslarını öğrenmeye yönlendirmişlerdir. Mikâil Bayram, Farsçanın yanında Arapça ve Osmanlı Türkçesi de öğrenmiştir. Lise döneminde Divan Edebiyatıyla da ilgilenen hocamız Fuzûlî'nin şiirlerine merak salmıştır. Emekli bir kâtip olan Yüksekvalı Kâmil Efendi'den “Fuzûlî Divânı”nı okumuştur.

Mikail Bayram hocamız, Küfrevî Tarikatı'na mensup olan iki hocadan dersler almıştır. Bunlardan ilki “Kadrî” bazen de “Yekguş” (Tek kulaklı) mahlasıyla şiirler yazan Özalp Müftüsü Abdülkadir Belgiç el-Küfrevî Hoca Efendi'dir. Mikâil Bayram, bu hocasının vefatı sonrası İran edebiyatına ait birçok eser okuduğu ve hat dersi aldığı Tahir Güzelderevî'ye talebe olmuştur.

Hocamız 1961-62 öğretim yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazanmıştır. Üniversitedeki hocaları felsefeci Hilmi Ziya Ülken, sanat tarihçisi Suat Kemal Yetkin ve tefsir-hadisçi Tayyip Ökiç'in fikirlerinden etkilenmiştir. Öte yandan Necip Fazıl'ın kurduğu Büyük Doğu Fikir Kulübü'nün hayranlarıdır. Mikâil Bayram, bu kulübün Ankara Şubesi kurucularından olmakla birlikte 1964-66 yılları arasında da sekreterlik görevini yürütmüştür. Ayrıca bu dönemde Osman Serdengeçti'nin fikirleri dikkatini çekmiştir.

Üniversite öğrenciliği yıllarında ve daha sonraki on sene içinde Farsça şiirleri nazmen Türkçe'ye tercüme etmiştir. Aynı yıllarda hocamız, Necati Lugal'e talebe olma şansını yakalamıştır. Bu vesileyle daha sonra en fazla etkilendiği şairler Muhammed İkbâl ve Hindistanlı ünlü şair Mirza Bîdil hakkında bilgi edinmiştir. Ayrıca Necati Lugal'ın yönlendirmesi ile el yazması eserlerle meşgul olmuştur.

Hocamız bundan sonraki süreçte kütüphanelerimizdeki el yazması eserleri keşfetmeye ve tanıtmaya başlamıştır.

Mikâil Bayram 1968’li yıllarda Mevdûdi’nin “Menhecu İnkılabı’l-İslâmi” adlı eserini Türkçeye çevirmiş ve kendisinin ilk eserini yayınlamıştır. İran kültür ve edebiyatına olan ilgisinin bir sonucu olarak “Zerdüş ve Avestası” konulu lisans tezini hazırlamıştır.

1966 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi’nden mezun olduktan sonra Adana Kız Lisesi Din Bilgisi öğretmenliğine tayin edilmiştir. Bir yıl sonra da Adana İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenliğine getirilmiştir. 1968 senesinde Milli Eğitim Bakanlığı’nın açtığı sınavı kazanarak Konya Yüksek İslam Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı öğretim görevliliğine atanmıştır.

1969 yılında devlet tarafından Arap Dili ve Edebiyatı alanında ihtisas yapması için Bağdat Edebiyat Fakültesi’ne gönderilmiştir. Bu sırada Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman gibi Arap ülkelerini gezmiştir. Böylece Medine, Şam, Tahran, Tebriz kütüphanelerinde bulunan el yazması eserleri inceleme imkânı bulmuştur. Ayrıca Türkiye’de el yazması eserleri kapsayan tüm kütüphanelere bizzat gitmiş ve bu eserleri incelemiştir. Bu vesileyle 150 bin cilt el yazması eser elinden geçmiştir.

Mikâil Bey farklı bir metot kullanarak bu el yazması eserlerin ön ve arka kapak sayfalarında bulunan istinsah, sema ve kıraat kayıtları ile çeşitli notları incelemiştir. Bu metodu sayesinde hiçbir kaynakta bulunmayan son derece ilginç bilgilere ulaşmış ve bunları değerlendirerek o insanların yaşadığı dönemlerdeki bilimsel çalışmaları tespit etmiştir. Hocamız, İran’daki bilim çevresi tarafından iyi tanınmaktadır. Bazı eserleri İran’daki dostları tarafından Farsçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır.

1968 yılından sonraki ilmî çalışmaları esnasında Abdülbaki Gölpınarlı, Tefvik Çiper, Celâl Emrem, Eşref Edip, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Mehmet Çavuşoğlu gibi şahıslarla da ilmî münasebetleri ve dostlukları olmuştur.

1970 yılında evlenen hocamızın ikisi kız birisi erkek olmak üzere üç çocuğu olmuştur. Mikâil Bey, vatani görevinden sonra Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevliliğine getirilmiştir. Bu sırada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap–Fars Filolojisi kürsüsünde “Şeyh Nasiruddin Mahmud–Hayatı–Çevresi ve Eserleri” adlı doktora tezini tamamlayarak ‘Doktor’ unvanını almıştır (1975).

1975 yılı sonunda Bursa Yüksek İslam Enstitüsü’nün açılışında görev almıştır. Üç yıl burada Fars Dili ve Edebiyatı yanında İslam Tarihi derslerini de okutmuştur. 1979 yılında tekrar Konya Yüksek İslam Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevliliğine atanmıştır.

Nisan 1980’de Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevliliğine getirilmiştir. Burada Osmanlı Paleografyası, İslam Tarihi, Selçuklu Tarihi gibi dersleri okutmuştur. Ayrıca üniversitenin eski rektörlerinden olan Prof. Dr. Neşet Çağatay’ın derslerini de yürütmüştür.

1990 yılında Doçent olduktan sonra da Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olmuştur. Bu dönemde doktora tezi ve doçentlik için yaptığı bilimsel çalışmalarını yayınlamıştır. 1994 yılında Tarih Bölümü Başkanı olmuştur. Bu tarihten sonra da Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1996 yılında kalp rahatsızlığı geçirerek by-pas ameliyatı olan hocamız aynı yıl Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda profesörlüğe yükseltilmiştir. 2005 yılında bazı sağlık problemleri nedeniyle Tarih Bölümü Başkanlığı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini bırakmıştır. 2007 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Uzun süren rahatsızlıklar geçirdikten sonra Mikâil Bayram hocamız 84 yaşında 2 Ağustos 2024 tarihinde vefat etmiştir

Mikâil Bayram hocamızın kitapları ile bazı makaleleri şunlardır:

- M. BAYRAM, *İslâm İnkılâbının Programı*, İstanbul 1968.
- M. BAYRAM, *Konya Yusuf Ağa Kütüphanesindeki Farsça Yazma Eserler Kataloğu*, Konya 1971.
- M. BAYRAM, *İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed, Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser Keşfu'l-Akabe*, Hayra Hizmet Vakfı yay., Konya 1981.
- M. BAYRAM, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1987.
- M. BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991.
- M. BAYRAM, *Şeyh Evhadü-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*, Damla Matbaacılık, Konya 1993.
- M. BAYRAM, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV yay., Ankara 1995.
- M. BAYRAM, *Fil Olayı'nın Mahiyeti (Fil Suresinin Yeni Bir Yorumu)*, Fecir yay., Ankara 1996.
- M. BAYRAM, *Ahi Evren, İmanın Boyutları (Metâli'ü'l-İman)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1996.
- M. BAYRAM, *Sarâyî Dîvânçesi*, Damla Ofset, Konya 1997.
- M. BAYRAM, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001.
- M. BAYRAM, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay., Konya 2003.
- M. BAYRAM, *İbn Teymiye, Hüseyin b. Mansur el-Hallac*, Damla Ofset, Konya 2003.
- M. BAYRAM, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen yay., Konya 2004.
- M. BAYRAM, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya 2005.
- M. BAYRAM, *Şeyh Evhadü-din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-nâmesi*, Kardelen yay., İstanbul 2005.
- M. BAYRAM, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi yay., İstanbul 2008.
- M. BAYRAM, *Danışmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Konya 2009.
- M. BAYRAM, "Seyîd Kutub'dan Tercüme", *Oku Dergisi*, 1968.
- M. BAYRAM, "Ahi Evren Kimdir?", *Türk Kültürü*, S. 191, Ankara Eylül 1978, s. 658-668.
- M. BAYRAM, "Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi", *Diyanet Dergisi*, XVIII/2, Ankara Mart-Nisan 1979, s. 69-78.
- M. BAYRAM, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser 'Kaşf 'al-Akabe", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VII/3-4, İstanbul 1979, s. 279-301.
- M. BAYRAM, "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı'ndan Ayrı Basım, S.12, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, s. 521-540.
- M. BAYRAM, "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasuri'd-din Mahmut'un Mektuplaşması", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 2, Konya 1983.
- M. BAYRAM, "Anadolu Selçukluları Zamanında Ahi Teşkilatı", *Kelime*, S. 3, Konya 1986, s. 43-54.

- M. BAYRAM, “Devrinin Fikir Akımlarında Nasreddin Hoca’nın Yeri”, *Kelime*, S. 6, Konya 1986, s. 26-32.
- M. BAYRAM, “Ahi Evren-Mevlânâ İhtilafının Mahiyeti ve Boyutları”, *Kelime*, S.4, Konya 1986, s. 26-28.
- M. BAYRAM, “İslamda ve İslam Dünyasında Fütüvvet Hareketi”, *Kelime*, S. 5, Konya 1986, s. 40-47.
- M. BAYRAM, “Evhadu’d-dîn Hamid el-Kirmânî”, *Kelime*, S. 12, Konya 1987, s. 35-37.
- M. BAYRAM, “Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar”, X. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK yay., Ankara 1991, s. 967-973.
- M. BAYRAM, “Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 72, İstanbul 1991, s. 87-98.
- M. BAYRAM, “Yunus Emre’nin Tasavvufi Meşrebi Cemal-Perestlik”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Konya 1992, s. 185-196.
- M. BAYRAM, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hoca Ahmed-i Yesevi’nin Rolü”, *Ahmed-i Yesevi Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, İstanbul 1996, s. 533-545.
- M. BAYRAM, “Anadolu Selçukluları Zamanında Konya’da Dini ve Fikri Hareketler”, *Dünden Bugüne Konya’nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s. 1-59.
- M. BAYRAM, “Hümanizm ve Mevlana”, *İktibas*, S. 276, Aralık 2001, s. 51-52.
- M. BAYRAM, “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişleri”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 320-327.
- M. BAYRAM, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 365-379.
- M. BAYRAM, “Sultanlar Muallimi Şeyh Mecdüddin İshak”, *Selçuk İletişim*, S. 51, Konya Şubat 2003, s.7.
- M. BAYRAM, “Ahi Evren Hâce Nasîrü’-d-din ile Alâü’-d-din Çelebi’nin Öldürülmesi ve Ölüm tarihlerinin Tesbiti”, *İstem Dergisi*, S. 3, S. Ü. İlahiyat Fakültesi yay., Konya 2004, s. 37-57.
- M. BAYRAM, “Hâce Nasîrüddîn Muhammed et-Tûsî’nin İntihalciliği”, *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2005, s. 7-18.
- M. BAYRAM, “Moğol İşgali, İşbirliği yapanlar ve Direnenler Selçuklu Dönemi’nde Kalenderî-Ahi Çatışması”, *Bilim ve Gelecek Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, S. 17, İstanbul Temmuz 2005, s. 36-40.
- M. BAYRAM, “Selçuklular Zamanında Kalenderler ile Ahiler Arasındaki İlişkiler”, *Bilgi Yolu Türk Kütüphanecileri Derneği Konya Şubesi Dergisi*, S. 7, Konya 2005, s. 8-14.
- M. BAYRAM, “Ahi Evren’de Melami Temayüller”, *AKA (Akademik Kültür Araştırmaları)*, Yıl: 1, S. 2, Konya (Tarihsiz), s. 4-8.

Prof. Dr. Mücteba İlgürel (15 Ekim 1939-25 Ağustos 2024)

Yasemin TÜMER ERDEM

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
yterdem@marmara.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Prof. Dr. Mücteba İlgürel hocamı 1992 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne öğrenci olarak başladığımda tanıdım. Kendisi o tarihte bölüm başkanı idi. Sonraki yıllarda "Osmanlı Tarihi" dersimize girmişti. 1996 yılında mezun olup, yüksek lisansa başladığımda kendisinden, "Yeni ve Yakınçağ Tarihi Bibliyografyası" dersini almaya başlamıştım. Mücteba hocamız, oldukça nazik, öğrencilerine karşı sevecen bir hocaydı. Lisansüstü derslerini odasında yapardı. Dersleri oldukça eğlenceli geçer, hatta simit-çay ikramında bulunurdu. Arada ağzımız tatlınsın diye gofret ikramı da yapardı. Ama biz öğrenciler bunu her derste ister, masamızda duran simitlerin yanı sıra "hocam gofret yok mu?" diyerek gülüşürdük. Hocamız da bizi kırmazdı. 1997 yılı Mayıs ayında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladığımda, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görevlendirildim. Halihazırda öğrencisi iken artık asistanı olmuştum. Bölüm Başkanı olması hasebiyle oldukça yoğun olduğu için resmi yazışmalarında kendisine yardımcı olurdu. Çoğu kez yazılarını masasında duran daktilosunda kendi yazardı. Bölüme bilgisayar gelmesiyle birlikte artık yazılarını ben yazmaya başlamıştım.

1999 yılında hocam seni bu bölüme alalım dediğinde çok sevinmiştim. O yıl yeniden araştırma görevlisi sınavına girdim ve artık kadrolu olarak Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün asistanıydım. Asistanlık yıllarımda hocamın çalışmalarına da yardımcı oluyordum. Kendisinden klasik usullerle nasıl dizin yapıldığını öğrenmiş, kendi kitabının dizinini birlikte yapmıştık. 2000 yılında doktora programına girdiğimde yine kendisinden "Osmanlı Devleti'nde İsyenlar" adlı bir ders almıştım. Yine doktora tez çalışmamı Prof. Dr. Mücteba İlgürel'in danışmanlığında bitirdim.

Mücteba İlgürel, 15 Ekim 1939'da Balıkesir'de dünyaya gelmişti. Babası Mehmet İlgürel, annesi Hafize İlgürel'dir. Babasının uzun yıllar Balıkesir Belediyesi Elektrik İşletmesi'nde tahsildarlık ve Belediye Otobüs İşletmesi'nde mutemetlik görevlerinde bulunduğunu ve oradan emekli olduğunu kendisinden dinlemiştim. Büyükbabasının da Osmanlı Devleti'nin son savaş yıllarında cepheden cepheye koştuğunu, Balıkesir Kongreleri sırasında Kuvâ-yı Milliye'ye katıldığını ve bundan çok etkilendiğini gururla anlatırdı. Büyükannesi Hatice Hanım'ın, 1929 yılında halka yeni alfabeyi öğretmek üzere Atatürk tarafından açılan millet mekteplerinde öğrenci olduğunu ve bayanlar arasında birinci geldiğini, bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk'ün Reiscumhur olarak imzalı resmi bulunan, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kitabını hediye olarak gönderdiğini kendisinden dinlemiştim. Bu kitap büyükannesinden Hocamıza intikal etmişti. Ailenin üç çocuğundan en büyüğü olan Mücteba İlgürel, ilköğretimini Balıkesir'de bulunan ve eski bir medrese binasında hizmet veren Ali Şuûri İlkokulu'nda tamamladıktan sonra, tahsil hayatına o dönemde Türkiye'nin en iyi lisesi kabul edilen ve bünyesinde üniversite mezunu öğretmenleri barındıran Balıkesir Lisesi'nde sürdürmüştü.

Hocam okul yıllarından bahsederken, on beş yaşından itibaren yaz aylarında bir elektrik tesisatçısının yanında çalıştığını da anlatmıştı. Yeteneği, çalışkanlığı ve özenli çalışmalarıyla kısa sürede ustasının ilgisini ve sevgisini kazandığını mütebessim bir ifadeyle dile getirirken, çıraklık günlerine ait

anlarından çokça bahsedirdi. Birçok kez yaptığımız sohbetlerde, o yıllarda nasıl bisikletiyle evlere tesisat döşemeye gittiğini büyük bir keyifle dinlemiştir. Bu yıllarda edindiği tecrübeleri günlük hayatına da aktarmış, bu tarz uğraşlar ona zevk vermişti. Odasında mutlaka bir şeyleri tamir eder, yıpranmış kitaplarının ciltlerini yenilerdi.

O'nun meslek olarak öğretmenliği seçmesinde en büyük rolün, henüz lisede okuduğu yıllarda kendisini etkileyen iki değerli tarih öğretmeni olduğunu hep işitmişim. İlgi duyduğu mesleği yapabilmek için 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydını yaptırır. Tarih Bölümü'nün Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'nde tezli öğrenci olan İlgürel, aynı zamanda Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'nda açılan sınava da girer. Jürisinde Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Çağatay Uluçay ve Niyazi Akşit'in bulunduğu sınavı kazanarak Edebiyat Fakültesinin yanı sıra Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'na da devam eder. İki okuldan da aynı dönemde mezun olarak, iki diplomaya sahip olur. Hocamdan daima bu okulla ilgili övgüler ve güzel anılar dinlemiştir. O'nun anlatılarına göre, güzel bir öğrencilik hayatı geçirmiş, bu yıllarda kendine iyi bir muhit edinmiştir. Öğrenciliği sırasında her yıl yurt içinde düzenlenen gezilere katılmış, son sınıftayken Bulgaristan'dan Almanya'ya uzanan 15 günlük bir geziye de katılarak bazı Avrupa şehirlerini görme fırsatını yakalamıştır. Çapa Yüksek Öğretmen Okulu bünyesinde bulunan Talebe Cemiyeti'nde "Kitaplık ve Kültür Kolu" başkanı olmuş, cemiyetin bir sonraki seçimlerinde de Haysiyet Divanı Başkanı seçilmiştir. Faal bir öğrenci olan İlgürel, her yıl düzenlenen kültürel faaliyetlere de katılmıştır. O zaman Doçent olan Cengiz Orhonlu ile tez çalışmalarına devam ettiği sırada, Talebe Cemiyeti'nin çıkardığı *Genç Öğretmen* dergisinde "Türk Kıbrıs'ın Kısa Tarihi" başlıklı ilk yazısını yayınlar (1964). Bu yazı ile başta merhum Orhonlu olmak üzere pek çok hocasının ilgisini ve beğenisini kazanır. Hatta Cengiz Orhonlu, beğenisinin ifadesi olarak "ileride *Türk Kültürü*'nde yazarsın" diyerek O'nu bu meslekte aday olarak gördüğünün ilk sinyalini verir. Kitaplık ve Kültür Kolu başkanlığı yaptığı yıllarda hazırladıkları bir kitap sergisinde Orhan Şaik Gökyay'la da tanışır. Tez çalışmaları sırasında kendisinden yardımlar alan İlgürel, Orhan Şaik Bey tarafından da takdir edilir. Yine tez çalışmalarında yardımlarına başvurduğu hocası Ord. Prof. Cavid Baysun'un da dikkatini çekmiş ve merhum Baysun'dan "seni aramıza arkadaş almak istiyoruz" şeklinde dolaylı bir asistanlık teklifi almıştır.

Hocamızın hayatında büyük bir önemi haiz olan Çapa Yüksek Öğretmen Okulu, hafızasında buruk bir anı olarak yer almaktadır. Nitekim yaptığımız sohbetlerde, 1960'tan sonra başlayan üniversite olaylarının bu okula sirayet etmesinin, kendisi için üzüntü kaynağı olduğunu sürekli belirtmiştir. Türk siyasî hayatını etkileyen bir ideoloji yüzünden Yüksek Öğretmen Okulu'nun statüsünün değiştirilmesi ve bir süre sonra da kapatılmasını, Türk Millî Eğitimi için büyük bir kayıp olarak değerlendirmiştir.

İlgürel, mezun olduktan sonra 1964-1965 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde asistan olur. Ancak, eğitimini devlet hesabına burslu tamamlamış olması dolayısıyla mecburî hizmeti yükümlülüğü bulunduğundan asistanlığını dondurmak zorunda kalır. Altı yıllık mecburî hizmetin dört yılı Yüksek Öğretmen Okulu'nda okuduğu yıllara sayılıp, kalan iki yıllık hizmeti ifâ için öğretmen olarak Akşehir Lisesi'ne atanır. Mecburî hizmeti üniversitelere de nakletmek mümkün olduğundan, bir dönem öğretmenlik yaptıktan sonra 1965 yılında üniversitedeki asistanlık görevine geri döner. Doktora çalışmalarını başlangıçta Balıkesir Şeriyye Sicilleri üzerinde sürdüren İlgürel, Ord. Prof. Cavid Baysun'un önerisi üzerine konusunu değiştirir ve Osmanlı vak'anüvislerinden Vasfın ilk vak'anüvislik dönemine ait *Mehâsinü 'l-âsâr ve Hakaikü 'l-ahbâr* adlı eseri üzerinde çalışmaya başlar. Bu çalışmasıyla 1970 yılında doktor olur. Hemen akabinde askerlik hizmeti için kariyerine ara verir. Askerlik sonrasında, 1972 yılında hayatını eşi Sevim Hanım'la birleştirir. Aynı yıl İngiltere'ye gider ve 11 ay burada kalır.

1976 yılında Abaza Haşan Paşa İsyanı adlı Doçentlik tezini bitirir ve ertesi yıl doçent olur. Doçent olduktan sonra, İngiltere dönüşünden itibaren vermekte olduğu “Osmanlıca” derslerinin yanı sıra, hazırlık sertifikasında “Yeniçağ Tarihi Bibliyografyası” dersi vermeye başlar. Bir yandan da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin çıkardığı *Tarih Dergisi* ile *Tarih Enstitüsü Dergisi*’nin yayınına hocası Prof. Dr. M. Münir Aktepe ile birlikte yürütür.

Mücteba İlgürel, 1982 yılında profesörlük sınavına girer, ancak kadro olmadığı için Fırat Üniversitesi’nde görevlendirilmek üzere başvurur. Başvurusunu beklediği sırada Marmara Üniversitesi bünyesinde yeni kurulmakta olan Fen-Edebiyat Fakültesi’ne, merhum Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız tarafından kurucu bölüm başkanı olarak davet edilir (1984). Böylece profesör kadrosunda Tarih Bölümü Başkanı olur. Profesör oluşunun ardından, 1980 öncesinde muhabir üye olarak görev yaptığı Türk Tarih Kurumu’na 1985’te aslı üye seçilir.

Hocamız, 1992 yılının yaz aylarında değerli arkadaşı Prof. Dr. Yuzo Nagata’nın vasıtasıyla Tokyo Üniversitesi bünyesindeki Asya ve Afrika Dilleri ve Kültürleri Araştırmaları Enstitüsü (Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa Tokyo University of Foreign Studies)’nin daveti ve sağladığı bursla Japonya’ya gider. Bu enstitünün Osmanlı Tarihi kısmında görev alır. Burada pek çok Japon araştırmacıyla dost olur. 17 Ocak -7 Şubat 2006 tarihleri arasında ikinci kez kısa bir süreliğine Japonya’da bulunan değerli hocamız, lisansüstü eğitim yapmak üzere Türkiye’ye gelen pek çok Japon öğrenciye de danışmanlık yapmıştır.

Prof. İlgürel, kurucusu olduğu M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde uzun yıllar lisansta “Osmanlı Tarihi”, lisansüstü programlarda ise “Yeni ve Yakınçağ Tarihi Bibliyografyası” ve “Osmanlı Devleti’nde İsyanlar” adlı derslere girmiş, danışmanlığında pek çok yüksek lisans ve doktora tez çalışması yapılmıştır. Ayrıca 253 kişinin doktoradan profesörlüğe akademik yükselme jürilerinde bulunmuş ve raporlarını imzalamıştır. Emekliliğine yakın bir tarihe kadar kurucusu olduğu bölümün başkanlığını yürüten Prof. İlgürel, 10 Ekim 2005 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ne müdür olmuş ve bu görevi faal idari ve öğretim görevlerinden emekliye ayrıldığı 2006 yılı Ekimine dek sürdürmüştür.

Öğrencisi ve asistanı olmaktan büyük mutluluk duyduğum değerli hocam, öğrencilerine karşı oldukça sevecen ve anlayışlıydı. Bölüm Başkanı olarak 19 yıl boyunca Tarih Bölümü’ne büyük emeği geçen Prof. İlgürel, idareciliği sırasında oldukça titiz davranmış ve idari işlerin aksamaması için gayret göstermişti. Bölüm Başkanı olmasının ötesinde bölümdeki genç akademisyenlerin babası gibiydi. Babacan davranışlarıyla herkesin saygısını ve sevgisini kazanan değerli hocamız 15 Ekim 2006 tarihinde emekli olmuştu. Emekli olduktan sonra kitaplarını bölüme bağışlamış, Tarih Bölümü kütüphanesinin temelini atmıştır. İlmî çalışmalarını emekliliğinden sonra da sürdüren Prof. İlgürel, Osmanlı Tarihi çalışmalarına iki eser daha kazandırmıştır. Bölümle bağlarını hiç koparmayan, her fırsatta bizleri ziyaret eden hocamız, 25 Ağustos 2024 tarihinde vefat etmiş ve aramızdan ayrılmıştır. Mekânı cennet olsun.

Yayımları

Kitap

Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinii'l-âsâr ve Hakaikü 'l-ahbâr 1783-1787 (H.1197-1201)*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978. (II. Baskısı Ankara 1994 tarihlidir)

Millî Mücadele 'de Balıkesir Kongreleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinii'l-âsâr ve Hakaikü 'l-ahbâr, 1774-1779 (H. 1188-1193)*, haz. Mücteba İlgürel, 2014.

Abaza Hasan Paşa İsyanı, Huruc Ale's-Sultan, Yeditepe Akademi, İstanbul 2023.

Makaleler

- “Kösem Sultan’ın Bir Vakfiyesi”, *Tarih Dergisi (TD)*, 21 (1968), 83-94.
- “Adalar Denizinde Rum Korsanları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 16 (1969), 62-67.
- “Pehlivanlı Aşireti Beyi Halid’in İsyanı”, *TD*, 23 (1969), 13-22.
- “Sakız’da Türk Vakıfları”, *Güney-Doğu Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1972), 7-12.
- “Balıkesir’de Ayanlık Mücadelesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, 3 (1973), 63-74.
- “Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti ve Kongreleri”, *Cumhuriyet’in 50. Yılına Armağan* (İstanbul 1973), 35-56.
- “Şerhiye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru”, *TD*, 28-29 (1975), 123-166.
- “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Tüfeğin Anadolu Halkı Arasında Yayılışı”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 4 (1978), 15-22.
- “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silâhların Yayılışı”, *TD*, 32 (1979), 301-318.
- “Millet Mektepleri”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan* (İstanbul 1981), 25-35.
- “Akbaş Cephaneliği Baskını”, *TD*, 33 (1982), 301-318.
- “Subaşılık Müessesesi”, *Journal Of Turkish Studies*, 7 (1983), 251-262.
- “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Söğüt I. Osmanlı Sempozyumu (Eylül 1984)*, Eskişehir 1985, 27-31.
- “Atatürk ve Osmanlı Tarihi”, *Yusuf Hikmet Bayur Armağanı (1985)*, 239-245.
- “Cevdet Paşa Tarihi’nin Kaynaklarından Vâsıf Tarihi”, *Ahmet Cevdet Paşa Semineri (İstanbul 1986)*, 115-126.
- “Atatürk’ün Bilinmeyen Bir Telgrafı”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (1987), 131-136.
- “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, *Söğüt III. Osmanlı Sempozyumu (Eylül 1988)*, Ankara 1989, 27-30.
- “Türkler’in Batı Anadolu Sahil Güvenliğine Verdikleri Önem”, *Ercüment Kuran Armağanı (1989)*, 112-124.
- “Vakanüvislerin Taltiflerine Dâir”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, (İstanbul 1991), 183-192.
- “Mukataa Sistemi ve Şam Eyaleti Mukataa Defteri”, *Toruko Bunka Kenkyu*, 6 (Tokyo 1992), 60-65.
- “Ahmet Resmî Efendi, *Halîfetü’r-Rüesa*” (Önsöz), (İstanbul 1992), 5-16.
- “Japonya’da Türk Tarihi Üzerindeki Çalışmalar”, *Belleten*, 223 (1994), 751-781.
- “İstanbul’un Fethinde Osmanlı Topçuluğu”, *Tarih ve Medeniyet*, 3 (1994), 20-23.
- “Osmanlı Topçuluğunun İlk Devirleri”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, 285-293.
- “Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devleti’nde Kurma Teşebbüsleri”, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, İstanbul 1995, 143-158.
- “Orhan Şaik Gökyay’ın Ardından”, *Belleten*, 224 (1995), 246-270.
- “Osmanlı Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması”, *Belleten*, 221 (1996), 155-164.
- “Osmanlı Devleti’nde Teftiş Hareketleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 9, sayı: 2, 1980, 15-22.

- “Prof. Dr. M. Münir Aktepe’nin Hayatı ve Eserleri”, *Belleten*, LXI228, (1996), 489-500.
- “Sadriazam Hamza Hâmid Paşa”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (M. Aktepe Armağanı)*, 15 (1997), 221-240.
- “Sinan Çağının Kültürü Siyasî Tarih Kısmı”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, 109-112.
- “Prof. Dr. Masao Mori’nin Anısına”, *Belleten*, LXII/ 234 (Ağustos 1998), 613-615.
- “İl Erleri Hakkında”, *Güneydoğu Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), 125-140.
- “Fire Arms in the Ottoman State”, *The Great Ottoman-Turks Civilization*, III, Ankara 2000, 727-734.
- “Osmanlı Denizciliği’nin İlk Devirleri”, *Belleten*, LXV/243 (Ağustos 2001), 637-653.
- “Zirveden Dönüş II. Selim’den III. Mehmed’e”, *Türkler*, IX, 643-666.
- “1116-1119/1704-1707 Tarihleri Arasında Balıkesir’e Ait Narh Düzenlemeleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, *Prof. Dr. Nejat Göğünç’e Armağan 2*, İstanbul 2004, 11-21.

Kongrelerde Sunulan Bildiriler

- “Rus Donanmasının Sinop Baskım”, *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, 163-177.
- “Zeylinburnu’nda Bir Demir Fabrikası”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, 155-164.
- “XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Siyasî Durumu”, *Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu*, Ankara 1992, 13-20.
- “Kurtuluş Savaşma Gönen’in Katkıları”, *Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi (Sempozyum 5 Eylül 1993 Gönen)*, Ankara 1998, 45-56.
- “1784 Erzincan Depremi”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, 191-202.
- “Bulgaristan’da Menzil Teşkilâtı ve Yöre Halkı ile Münasebeti”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya, 21-23 Nisan 2000*, İstanbul 2002, 253-259.
- “Orta Asya Türk Müslümanlığının Anadolu’ya Etkisi”, *II. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi 6-9 Ekim 2004*, Türkistan-Kazakistan.
- “Hububat Kaçakçılığı”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000*, Çeşme, Türk Tarih Kurumu, 361-369.
- “Vak’anüvis Ahmed Vâsif Efendi’nin İspanya Elçiliği ve Götürdüğü Hediyeler”, *Türk Kültüründe Hediye Sempozyumu Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi*, 16-17 Kasım 2005 İstanbul.

Ansiklopedi Maddeleri

- “Türkler (Osmanlılar), XVIII. asır”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 12/2 (1982), 321-342.
- “Vâsif”, *İA*, 13 (1986), 214-217.
- “Yeniçeriler”, *İA*, 13 (1986), 385-395.
- “Zenta”, *İA*, 13 (1986), 535-538.
- “Abaza Haşan Paşa”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1 (1988), 10-11.
- “Acemi Oğlanı”, *DİA*, 1 (1988), 324-325.
- “Ahmed I”, *DİA*, 2 (1989), 30-33.

- “Ahmed II”, *DİA*, 2 (1989), 33-34.
“Balıkesir”, *DİA*, 12(1992), 12-14.
“Balıkesir Kongreleri”, *DİA*, 12(1992), 15-17.
“Canbolaloğulları”, *DİA*, 7 (1993), 144-145.
“Celâli İsyancıları”, *DİA*, 7 (1993), 252-257.
“Celâ-yi Vatan”, *DİA*, 7 (1993), 238-240.
“Çaka Bey”, *DİA*, 8 (1994), 186-188.
“Elmas Mehmed Paşa”, *DİA*, 11 (1995), 62-63.
“Eşkriya”, *DİA*, 11 (1995), 466-469.
“Evliya Çelebi”, *DİA*, 11 (1995), 529-532.
“Enîsü'l-müsâmirîn”, *DİA*, 11 (1995), 243-244.
“Fıtil”, *DİA*, 13 (1996), 155. “HamzaHamid Paşa”, *DİA*, 15 (1997), 513.
“Hakim Mehmed”, *DİA*, 15 (1997), 189-190.
“Hüseyin Efendi, Hezârfen” *DİA*, 18 (1998), 544-46.
“Hüseyin Paşa, Deli”, *DİA*, 19 (1999), 4-6.
“İl-erleri”, *DİA*, 22 (2000), 59-61.
“İstimalet”, *DİA*, 23 (2001), 362-363.
“Kalenderoğlu Mehmed”, *DİA*, 24 (2001), 256-257.
“Karayazıcı Abdülhalim”, *DİA*, 24 (2001), 482-83.
“Katırcıoğlu Mehmed Paşa”, *DİA*, 25 (2002), 35-36.

Tanııtma Yazıları:

- “Jean Bell, Kösem Sultan Topkapı'da Bir Gelin”, *Belleten*, LXIV/241 (Aralık 2000), 971-972.
“İbn Kemal: Tevârih-i âl-i Osman, IV.Defter”, *Belleten*, LXV/243 (Ağustos 2001), 759-760.
“Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi”, *Belleten*, LXV/244 (Aralık 2001), 1191-1192.
Anonim Osmanlı Tarihi”, *Belleten*, LXVI/245 (Nisan 2002), 191-192.
“Ali Akyıldız, Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri”, *Belleten*, LXVI/ 247 (Aralık 2002), 1007-1010.
“Recep Ahıskalı, Reisülkütüplük (XVIII. Yüzyıl)”, *Belleten*, LVII/ 249 (Ağustos 2003), 573-575.
“Taylısanuzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), Haz. Feridun M. Emecan”, *Belleten*, LXVII/250 (Aralık 2003), 1021-1022.
“Câbî Ömer Efendi: Câbî Tarihi, Târih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni Tahlil ve Tenkildi Metin, I. II., Haz.: Mehmet Ali Beyhan” *Belleten*, LXVIII/253 (Aralık 2004), 747-748.
“Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Yayına Haz. Doç. Dr. Ziya Yılmaz”, *Belleten*, LXIX/256 (Aralık 2005), 1051-1052.
“Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Haşan Bey-zâde Tarihi, Haz. Dr. Şevki Nezihi Aykut”, *Belleten*, LXX/257, (Nisan 2006) s. 321.
“Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, Ravzatil'l-ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin), Haz. Nevzat Kaya”, *Belleten*, LXX/258 (Ağustos 2006), 785-786.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024)

İbrahim YILMAZÇELİK

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye,
iycelik@hotmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Prof. Dr. Mustafa Öztürk, 1 Şubat 1953 tarihinde Kilis'in Çalkaya (Cukanlı) köyünde doğmuştur. İlkokulu, İslâhiye Cevdet Paşa İlkokulu'nda bitirmiş, 1965 yılında Devlet Parasız Yatılı sınavlarına girmiş ve Gaziantep İmam Hatip Okulu'nu kazanmıştır. İmam Hatip Lisesi'nden 1972 yılında mezun olmuştur. 1972-1973 eğitim-öğretim yılında İslâhiye Lisesi'ne kaydolmuş ve buradan da 1973 yılında mezun olmuştur. 1973 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsüne girmeye hak kazanmış ve 1977 tarihinde mezun olmuştur.

1977 Haziran'da Fakülteden iyi derece ile mezun olarak, aynı yılın güz döneminde Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın danışmanlığında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. "243 Numaralı Ankara Şer'iyeye Sicili" konulu tezi ile 1979 tarihinde Yüksek Lisansını tamamlamıştır. 1980 yılının hemen başında yine Ankara Üniversitesi'nde, Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın danışmanlığında "Orta Anadolu'da Fiyatlar 1785- 1860" konulu Doktora Tezine başlamıştır. 1985 Haziran'ında Doktora tezini tamamlamıştır.

Mustafa Öztürk, 1976 yılında İçişleri Bakanlığı'nın sınavını kazanarak 25 Mayıs 1977 tarihinde kamu görevine başlamıştır. 1979 yılında Kültür Bakanlığı Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü'ne naklen atanmış ve daha sonra, Müze Asistanlığı sınavını kazanarak Müze Asistanı olmuştur. Mustafa Öztürk, 1983 yılında Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevliliği sınavını kazanmış ancak atama süreci uzun sürdüğünden ve Ocak 1985 tarihinde yeni görevine başlamıştır. 1985-1988 tarihleri arasında Öğretim Görevlisi Dr. olarak görev yapmış. 1988'de Yardımcı Doçent olmuştur. 1992'de Doçent olmuş ve 15 Mayıs 1998 tarihinde de Profesörlüğe yükseltilmiştir.

Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (sonradan İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi) Tarih Bölümü'nde Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı (1986-2018) ve Bölüm Başkanı (1992-2004; 2010-2018) olarak görev yapmıştır. 2004-2008 tarihlerinde de İlahiyat Fakültesi Dekanlığı yapmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün hayatındaki önemli dönüm noktalarından bir tanesi de 2001 yılında Orta Doğu Araştırmaları Merkez Müdürlüğü'ne atanmasıdır. Bu görevini 2017 tarihine kadar sürdürmüştür. Merkezin bilimsel toplantıları Seminer formatında olup, 2001-2017 tarihleri arasında birçok uluslararası seminerler düzenlemiş ve bu seminerlerin tamamını yayımlamıştır. 2003 yılından itibaren yılda iki sayı halinde yayınlanacak hakemli Orta Doğu Araştırmaları Dergisini çıkarmış ve bu dergi 2016 yılına kadar 24 sayı devam etmiştir.

2020 yılında yaş haddinden emekliliği yaklaştığından Temmuz 2018 tarihinde İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne geçiş yapmıştır. Burada da Tarih Bölümü Başkanlığı ile Dekan vekilliği görevlerini yürütmüştür. 2022 tarihinde emekli olmuştur. Aynı yıl

hastalanmış ve 25.8.2024 tarihinde vefat etmiştir. İzmir’de toprağa verilmiştir. Evli 4 çocuk babası olan Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Arapça ve İngilizce bilmekteydi.¹

Akademik hayatı boyunca alanıyla ilgili, lisans ve lisansüstü pek çok ders vermiş ve 29 Yüksek Lisans ve 17 Doktora Tezi yönetmiştir. Alanıyla ilgili kitap, kitapta bölüm ile yurt içinde yurt dışında sunduğu pek çok tebliği bulunmaktadır. Bazı yayınları yabancı dillere de çevrilmiştir. Prof. Dr. Mustafa Öztürk’ün basılan kitapları aşağıda verilmiştir.

-Piyade Mirlivası Rüştü, Akabe Meselesi, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 1998, ss. 155.

-Tarih Felsefesi, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1999, 230 s.; 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, 374 s.; 3. Baskı, Akçağ Yayınlar, Ankara 2014, 372 s.; 4. Baskı, Akçağ Yayınlar, Ankara 2020, 382 s.

-Abdülgani Bulduk, Elcezire’nin Muhtasar Tarihi, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2004, 70 s.

-16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2005, 225 s.; 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, 275 s.

-Mısır Salnamesi 1871, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-Sevda Özkaya Özer), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2005, 177 s.

-Ragıp Raif Rauf Ahmed, Bâb ı Âli Hariciye Nezarati Mısır Meselesi, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-Sevda Özkaya Özer), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2011, 177 s.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk’ün yayımlanmış pek çok kitap bölümü, tebliğ ve makaleleri bulunmaktadır.² Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Bazı Kitap Bölümleri

-“Harput Şer‘iyye Sicilleri”, Fırat Üniversitesi-Tarih İçinde Harput, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 1992, s. 73-80.

-“Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı, (ed. Yavuz Ercan-Mustafa Öztürk-Rifat Özdemir), Kültür Basım Yayın, Antakya 1996, s. 221-239.

-“Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, Türkler, X, (ed. Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 802-822.

- “Osmanlı Devlet Anlayışında Mahrusa ve Mahmiye Terimlerinin Mana ve Mefhumu”, Musa Çadircı ’ya Armağan Yazılar, (ed. Selda Kılıç-Bekir Koç-Tülay Ercoşkun), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2012, s. 331-342.

- “Osmanlı Hâkimiyetinin Orta Doğu’nun İktisadî ve Sosyal Vaziyetine Tesirleri”, Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan, (ed. Ümit Ekin), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 318-327.

- “Tarih Usulünün Önemi”, Tarih Yazımı Üzerine, II, (ed. İsmail Özçelik), Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 1-22.

¹ Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık 2021), 15-17.

² Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I, 19-33.

Bazı Makaleleri

-“Türk Fransız Ticaretinde 1816 Tarihli Gümrük Tarife Defteri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 1 (1986), s. 182–187.

-“Osmanlı Döneminde Iskat-ı Ceninin Yeri ve Hükmü”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I/1 (1986), s. 199–208.

-“Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, Askeri Tarih Bülteni, XXII (1987), s. 151–162.

- “XIX Yüzyılda Harput’ta Fiyatlar”, Belleten, LIII/207-208 (1989), s. 797–828. “XVIII Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, Belleten, LIV/211 (1990), s. 963-992.

-“Osmanlı Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Belleten, LV/212 (1991), s.87–100

- “Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Antakya”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII/2 (1996), s. 337–333.

-“1616 Tarihli Halep Avârız Hâne Defteri”, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 8 (1997), s. 249–293.

-“Arifi Paşa Seyahatnamesi Diyarbekir Seyahati”, Türk Tarih Kurumu-Belgeler, XXII (1998), s. 91–110 (İbrahim Yılmazçelik ile birlikte).

-“TBMM’nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası: Misâk-ı Millî Haritası”, Genelkurmay ATASE-Askeri Tarih Bülteni, XLVIII (2000), s. 17–32.

- “Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nin Venedik’e Zahire ve Asker Yardımı 1624-1631”, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 32 (Güz 2012), s.141–170 (Ahmet Aksın ile birlikte).

-“İadetü’t-Tefkîr bi’l-İdareti’l-Osmaniyyeti fî’l Vilâyâti’l Arabiyye”, Arab Historical Review for Ottoman Studies, no. 47 (2013), pp. 329–335.

Bazı Kongre, Sempozyum ve Seminer Bildirileri

-“Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusundan Emeklilik ve İhraç”, Genelkurmay ATASE-Birinci Askeri Tarih Semineri (24-27 Mayıs 1983-Ankara), Bildiriler, Genelkurmay ATASE Yayınları, II, Ankara 1983, s. 1-11.

- “Harput ve Yöresi Vakfiyeleri”, Fırat Üniversitesi-Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986-Elazığ), Bildiriler, (ed. Tuncer Gülensoy), Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 1987, s. 237-242.

-“Tokat’ta Fiyatlar (1772-1832)”, Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkez - Türk Kültüründe ve Tarihinde Tokat Sempozyumu (8-10 Mayıs 1986), Bildiriler, (Yay. Haz. S. Hayri Bolay-Mustafa Yazıcıoğlu-Bahaeddin Yedi- yıldız-Mehmet Özdemir), Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi Yayınları, Tokat 1987, s. 184-211.

-“Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Askerilerin İktisadi Durumu”, Genelkurmay ATASE-Dördüncü Askeri Tarih Semineri (16-18 Mayıs 1989-Ankara), Bildiriler, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1989, s. 403-424.

-“XVIII Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar”, Türk Tarih Kurumu-X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986-Ankara), Bildiriler, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1993, s. 1821-1850.

-“I Dünya Savaşı Yıllarında Askerîlerin İktisadî Durumu”, Genelkurmay ATASE-Dördüncü Askerî Tarih Semineri (16-18 Mayıs 1988-Ankara), Bildiriler, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1988, s. 403-424.

- “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, Marmara Üniversitesi-V. Milletlerarası Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989-İstanbul), Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 99-121.

-“Bursa’da Hububat Fiyatları”, Türk Tarih Kurumu-XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990-Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 1715-1736.

-“Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, Hatay Folklor Araştırma Derneği-I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (7-9 Nisan 1991-Antakya), Sözlü Sunum.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk’ün, 1973 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde lisans eğitimine başlaması başlangıç noktası olarak kabul edilecek olursa, yarım asır kadar tarih bilimi ile alakalı olduğu söylenebilir. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş ve akademik hayata katkısı sadece Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Suriye uyruklu öğrencilere de lisansüstü danışmanlık yapmıştır. Bu sebeple, Prof. Dr. Mustafa Öztürk’e “hocaların hocası” denilebilir. Yaptığı çalışmalarla Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi alanına farklı bakış açıları getirmiş ve özellikle Osmanlı para sistemi ve fiyat tarihi konusunda uzmanlaşmıştır. Tarih alanındaki bu birikimini “Tarih Felsefesi” adlı kitabı ile zirveye taşımıştır. Osmanlı Tarihi’nin önemli kaynaklarından olan şer’iyye sicillerini yorumlama ve değerlendirme konusunda öncü olmuştur.³

Türk tarihine, özellikle de Osmanlı Sosyal-iktisadi tarihine yarım asırdan fazla hizmet eden ve pek çok eser kazandıran rahmetli Prof. Dr. Mustafa Öztürk tarih ilmine yaptığı katkılardan dolayı devamlı hatırlanacaktır. Güzel bir insandı. Herkese yardım etmeyi severdi. Bilgisini isteyen herkesle paylaşırdı. Yeri doldurulamayacak bir insandı. Mekânı cennet olsun.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024)

³ Orhan Kılıç, “Sunuş”, *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, 11.

Bir Âlimin Ardından: Necdet Sakaoğlu (1939-2024)*

Fatih SARIMEŞE

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, fatihsarimese@istanbul.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
İstanbul, Türkiye, aysednb@istanbul.edu.tr

Necdet Sakaoğlu'nun eserleriyle genç yaşta tanıştık. Yazmış olduğu kitaplar ve makaleler her zaman başvuru kaynaklarımız arasında yer aldı. Sempozyumlardan ve ilgili televizyon programlarından takip ettiğimiz Sakaoğlu'nun Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı'nın ve bazen Belediyelerin düzenlediği söyleşilerine katılıp, bilgilerinden deneyimlerinden faydalanmaya çalışırdık.

2019 yılında "Necdet Sakaoğlu'na Armağan Sanat Tarihi Yazıları" başlıklı bir çalışma yapılması planlandığında Sakaoğlu'nun hayatı ve bibliyografya bölümlerini üstlendik. Ancak 2020 yılında "pandemi" dönemi başladı ve tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de "kapanma" nedeniyle çalışmalarda aksamalar meydana geldi. Özellikle virüsün belirli bir yaş üstü insanlar için oluşturduğu tehlike Necdet Sakaoğlu ile aynı ortamda oturup sohbet etmemizi engelledi. Bir sene sonra, 2021 yılında insanlar artık pandemide tedbir alarak yaşamaya alışmıştı. Sakaoğlu çalışmamızın tamamlanabilmesi için inisiyatif aldı ve ilerlemiş yaşına rağmen bazen Alay Köşkü'nde bazen Feneryolu'ndaki evinde bizimle görüştü. Çocukluğundan itibaren hayatına dair bilgileri bizlerle paylaştı, eserlerinin hazırlanışı hakkında bilgiler verdi.

Sakaoğlu ile sohbet etmek kitap okumak gibiydi. Hayatını anlattığı zamanlar konu konuyu açar ve görüştüğü kişilerle anılarından bahsedirdi. Gençlik yıllarında önce sohbetlerini dinlediği sonra konağına ziyarete gitme fırsatı bulduğu Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yanı sıra Mükrimin Halil Yinanç, Reşad Ekrem Koçu, Ekrem Hakkı Ayverdi, Oktay Aslanapa, Hüsrev Tayla, Doğan Kuban ve Semavi Eyice gibi alanında öne çıkan isimlerle yaşadığı anılarını anlatırdı. Görüşmelerimizde son okuduğu kitapları mutlaka bizlere özetler, önemli gördüğü kitapları okumamız için tavsiye ederdi. Ev ziyaretlerimizde aldığı el yazmaları tanıtır, yazmalar hakkında bilgi verirdi. Bazen cildi hırpalanmış yazmalarını Çağaloğlu'na götürür, uzun yıllar ahbap olduğu ciltçilere tamir ettirirdi.

En büyük endişelerinden biri vefatı sonrası kütüphanesindeki kitapların özellikle el yazmaların geleceğiydi. Sohbet arasında bu endişesini sık sık dile getiren Sakaoğlu Cahit Sıtkı'nın "Tereke" isimli şiirinden bahsetmişti. Kendi el yazısıyla bir kâğıda yazdığı şiiri okuyup "Yaa öyle işte!" demişti. Bu satırlarda şiiri hatırlatmak istiyoruz. Ekler bölümünde Sakaoğlu'nun şiiri yazdığı kâğıdın fotoğrafı da yer alıyor.

* Bu çalışma; Ayşe Denknalbant Çobanoğlu - Fatih Sarimeşe, "Kendi Anlatımıyla Necdet Sakaoğlu", *Necdet Sakaoğlu'na Armağan Sanat Tarihi Yazıları* (İstanbul: Kriter Yayınevi 2022), 1-30 ve Fatih Sarimeşe, "Necdet Sakaoğlu Bibliyografyası", *Necdet Sakaoğlu'na Armağan Sanat Tarihi Yazıları* (İstanbul: Kriter Yayınevi 2022), 53-134. çalışmalarından faydalanılarak yazılmıştır.

“Ben Öürsem öürüm bir şey değil;
Ne olursa garip eşyama olur.
Bir hayır sahibi çıkar mı dersin,
Mektuplarımı iade edecek?
Ya kitaplarım ya şiir defterim?
Yanarım bakkal eline düşerse.

Kim bilir bu döşekte kimler yatar,
Hangi rüyaları örter bu yorgan;
El sırtında böyle zarif duramaz,
Ismarlamadır elbisem, pardösü;
Her ayağa göre değil kunduram;
Bu kravat ben bağladıkça güzeldir;
Bu şapkayı kimse böyle giyemez.”¹

Sakaoğlu’nu armağan kitabı hazırlık sürecindeki düzenli görüşmelerimiz aracılığıyla/vesilesiyle çok daha yakından tanıma fırsatı bulduk. Disiplinler arası çalışmayı ilke edinmiş bir araştırmacıydı. Ülkemiz için önemli bir “Hezarfen” idi. Ayrıca en az bunlar kadar önemlisi bilgiyi paylaşmaktan mutluluk duyardı. Bazen okuduğu kitaptan edindiği önemli bir bilgiyi hiç eksilmeyen öğrenme coşkusuyla telefon açıp bizzat aktarırdı. Bazen de eleştirdiği durumları söyler, öğütler verirdi. Sakaoğlu ile son telefon görüşmemiz vefatından yaklaşık 10 gün kadar önceydi. Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem Bolayır’ın “*Hatıralar*” isimli kitabından bazı anekdotları anlattı. Sohbetin sonuna doğru fakülteadaki öğrencilerle birlikte bir Topkapı Sarayı gezisi yapar mıyız? sorumuza “*Hay hay efendim. Amasra’dan Eylül sonuna doğru döneceğim, İstanbul’a geldiğimde müsait zamanınızda evime beklerim. Geldiğinizde detayları konuşuruz*” yanıtını verdi. Sakaoğlu’nun bazı telefon görüşmelerinde kullandığı ifadeler, üzerinden zaman geçince daha fazla anlam kazanıyor... “*Benim vaktim daraldı. Artık yaşıyım. Eskisi gibi hissetmiyorum. Sizler gençsiniz. Okuyacaksınız, araştıracaksınız. Benim size vasiyetim şudur: Hiçbir gününüzü yazmadan bitirmeyin. İki, üç cümle dahi olsa her zaman yazın. Yazacak bir şey bulamazsanız o gün yaptıklarınızı ve duyduklarınızı yazın.*”

İlerlemiş yaşına rağmen araştırmalarına devam eden Sakaoğlu son olarak Leyla ile Mecnun hakkında yazılan (bilindiği kadarıyla) en eski el yazması ve Piri Reis Haritası üzerinde çalıştığını takip ettik. Sakaoğlu’nun son nefesine değin çalışkanlık, azim ve başarılarla dolu bir hayat hikayesi var.

Necdet Sakaoğlu, kuyumculukla uğraşan Arif Efendi ile kültürlü bir ev hanımı olan Necibe Hanım’ın oğlu olarak 1939 yılında Divriği’de dünyaya gelmiş, ilk ve orta öğrenimini Divriği’de tamamlamıştır. Daha o dönemden itibaren hayatına tesir eden kişi ve yapıları hafızasında diri bir şekilde tutan Sakaoğlu 1951-1954 yılları arasında eğitim gördüğü Nuri Demirağ Ortaokulu’nun inşa tarihini, mimari özelliklerini ve öğretmenlerini 2022 yılında sanki dünü anlatır gibi anlatırdı. Bu okulun ardından 1954-1957 yılları arasında eğitimini Sivas Öğretmen Okulu’nda sürdürmüştür. Bu yıllarda okulda okunan sürenin 1,5 katı yani 4,5 sene mecburi hizmet görevi yapılır ya da okulun yaptığı masraf geri ödenirdi.

Henüz 18 yaşında mezun olan Sakaoğlu Okuduğu sürenin üç katı mecburi hizmet zorunluluğu getiren dönemin mevzuatı gereği, Urfa’nın Parapara Köyü’ne öğretmen olarak atanır. Ancak iki yıl sonra, 1959’da yılında İstanbul (Çapa) Eğitim Enstitüsü’nde Edebiyat Bölümü’nü kazanır ve tekrar öğrenim yaşamına döner. Eğitim Enstitüsü’nün daha giriş sınavında bile yıllar sonra aynı dergide, birlikte yazılar yazacağı Orhan Şaik Gökay ile yolları kesişmiş. Aynı sözlü sınav jürisinden Çağatay

¹ Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş* (İstanbul: Can Yayınları, 2022).

Ulusoy'u da her zaman rahmetle anardı. Enstitüdeki eğitimi boyunca Arkeoloji Müzesi ve Topkapı Sarayı başta olmak üzere İstanbul'un tarihi ve kültürel mekanlarına geziler yapmış ve tarih ilmi ile olan yakınlığının bu dönemde çok ilerlediğini öğreniyoruz. Günde 6 saat, haftada 34 saat ders alan Sakaoğlu eğitimine enstitüdeki derslerin yanı sıra misafir olarak konferanslar veren Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mükrimin Halil Yinanç, Şemsettin Günaltay, Sabri Esat Siyavuşgil gibi isimlerin büyük katkısı olduğunu her zaman belirtir.

Necdet Sakaoğlu İstanbul Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'ndeki öğrenimini 1961 yılında tamamlamış ve ardından atandığı Trabzon Öğretmen Okulu'nda bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra yedek subay olarak Çorlu'da askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş ve ardından 19 yıl görev yapacağı Amasra'ya tayin olmuştur.

Sakaoğlu için Amasra'nın ayrı bir önemi vardır. Hayat arkadaşı Fatma Hanım ile burada tanışmış, özellikle emekli olduktan sonra yaz aylarını Amasra'daki evinde geçirmiştir. Sakaoğlu Amasra tarihi ve kültürel mirası için önemli çalışmalar yapmıştır. Son nefesini de Amasra'da vermiş ve Amasra Şehir Mezarlığı'na defnedilmiştir. Çok sevdiği Amasra'dan aslında ayrılmamıştır...

Necdet Sakaoğlu'nun Amasra macerası 1963 yılında Amasra Ortaokulu'nda öğretmenlikle başlamıştır. Hafızasında netlikle koruduğu bilgilere göre bu yıllarda Amasra'da evlere henüz elektrik gelmemiş temiz su ise yeni verilmeye başlamıştır. Akşam olup hava karardığında belediyenin jeneratörü ses çıkartarak çalışmaya başlar ve sokaktaki ahşap elektrik direklerindeki ampuller yanarken gece yarısına doğru ahşap direklerin tepesindeki ışıkların sönmeleriyle Amasra karanlığa bürünürmüş. Ancak bu durum Sakaoğlu'nun gece çalışmalarını engellemez. Sakaoğlu gece yaraları gaz lambası eşliğinde çalışmalarına devam eder.

Sakaoğlu, öğrencilerini okulda sadece dört duvar arasında değil Amasra'nın tarihi ve doğal güzelliklerinde de eğitmeye çalışmıştır. Öğrencilerini tarih derslerinde antik yerleşim yerlerine götürür, resim derslerinde ise öğrencilere doğal ortamlarda gözlemledikleri ördekleri, kuşları çizdirmeye çalışmıştır. Bazen öğrencileri kerpiçten yapılmış harap bir evin önüne götürüp evin durumunu incelettirir, ahşap hatılların, kerpiç malzemelerin çizilmesini istemiş. Sakaoğlu bu gayretinin öğrencilerde karşılık bulmasını ve öğrencilerin henüz küçük yaşta tarihi evlerin bir değer olduğunu öğrenmelerini büyük mutlulukla hatırlar. 1967 yılında aynı okula müdür olan Sakaoğlu öğrencilere olan ilgisini eğitimle sınırlamamış, öğrencilerin beslenme alışkanlıklarına da dikkat etmiştir. Öğrenciler için okula bir yemekhane inşa edilmesini ve Bakanlıktan öğrencilere yemek pişirmesi için aşçı ile aşçı yardımcısı kadrosu almayı başarmıştır. Enstitü yıllarında öğrendiği yemek yeme adabını yemekhanede kendi öğrencilerine öğretmeye çalışmıştır. Ayrıca öğrencilerin kültür ve sanat alanında kendilerini geliştirmesi için konferans ve temsil salonu işlevinde bir bina yapılmasını sağlamıştır. Bu binada çeşitli piyesler ve konferanslar düzenlenmiştir.

Sakaoğlu, 1980 yılında Amasra Lisesi'nin kurucu müdürü olur. Hayatının bir diğer dönüm noktasını yine Amasra'da yaşar. 1982 yılında Zonguldak Valisinin telefonuyla 12 Eylül döneminin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın, Zonguldak ziyaretinden sonra Amasra Lisesi'ni de ziyaret edeceğini öğrenir. Bakan Hasan Sağlam ziyaret sırasında Sakaoğlu'ndan okul, birimleri, öğrencileri ve hocanın yayınlanmış kitapları hakkında bilgi almıştır. Bakan Amasralı asker arkadaşı General Mithat Ceylan'ı ziyaret etmiş burada Sakaoğlu da hazır bulunmuştur. Bakan Hasan Sağlam Sakaoğlu'nun Amasra'daki çalışmalarından etkilenmiş olmalıdır ki Ankara'ya dönüşünden 4-5 gün sonra Necdet Sakaoğlu Teftiş Kurulu Bakanlık Müfettişi olarak atanmıştır.

1 Aralık 1982 tarihinde yeni görevi için önerilen Ankara, İstanbul ve İzmir arasından İstanbul'u seçerek Amasra'dan ayrılmıştır. Oğlu Selçuk Bey ise ancak öğretim yılını Zonguldak Ereğli Anadolu

Lisesi'nde tamamladıktan sonra annesi Fatma Hanım ile birlikte 1983 yılında İstanbul'a gelmiştir. Sakaoğlu ikamet için Göztepe'de bir apartman dairesi tutmuştur. Bu apartman dairesinden görevi nedeniyle Türkiye'deki pek çok bölgeyi/okulu teftiş etmek için yola çıkmıştır. Bu yolculuklarda Sakaoğlu pek çok anı biriktirmiştir. Anılarını yazmayı kendine görev edinmiş ve günlük olarak kayıtlar tutmuştur. Bu anıların bir kısmı vefatından kısa bir süre önce “*Çantada Kalan Anılar*” başlıklı kitapla okuyucularıyla buluşmuştur. Sakaoğlu'nun vefatı sonrası eşi Fatma Hanım ile görüştüğümüzde Necdet Sakaoğlu'nun kitabı kontrol etmeye başladığını, kitapta bulduğu bazı hataları not ettiğini; ancak henüz kontrolü bitirmeden vefat ettiğini söyler... Sakaoğlu'nun bu son kitabı özellikle 1980 ve 1990'lı yıllardaki Türkiye'nin taşra bölgelerindeki bazı okulların hallerini, öğretmenlerin ve öğrencilerin davranışlarını okuyucularıyla buluşturması açısından önemlidir.

Sakaoğlu 1994 yılında Aydın'da teftişte sırasında gelen bir faksla Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atandığını öğrenmiştir. Yeni görevini yukarıda bahsi geçen kitapta nasıl öğrendiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“... Dört gün sonra günlük işler ve yarın için hazırlık yapmak üzere üç arkadaş bahçede otururken hiç beklemediğim bir haberle duraksadım! İçeriden telefonla çağırdılar. Ankara'da Bakanlıktan bir bayan görevli: “Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atandınız. Resmî Gazete'de yayımlandı. Tebrik ederim. Mümkün olan kısa zamanda Teftiş Kurulundan ilişiginizi keserek yeni görevinize başlamanız gerekiyor!” dedi. Akşama doğru Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Ramazan Çetin Dağlı da arayarak tebrik etti. Kararname çıktığına göre gidip başlamak zorunlu. Ancak daha birkaç gün Aydın'da kalıp denetim raporlarını yazmam gerekiyor.”²

Talim ve Terbiye Kurulu'nda 1998 yılına kadar görev alan Sakaoğlu bu süre içinde başkan yardımcılığı da yapmıştır. Eğitimin her kademesini inceleyen kurul; başkan ve 15 üyeden oluşmaktaydı. Kurulun en büyük görevlerinden biri okullarda okutulan bütün ders kitaplarının müfredata ve öğrenci düzeyine uygun olup olmadığını denetlemektir. Sakaoğlu bu denetimlerde görev almış ve ders kitaplarının öğrenci düzeyine uygun bir hale getirilmesi için çalışmıştır.

Necdet Sakaoğlu 1998 yılında Talim ve Terbiye Kurulu'ndan emekli olmaya karar vermiştir. Çevresindekiler bu karardan onu vazgeçirmeye çalışsa da Sakaoğlu çalışma prensibinden ödün vermemiş ve üç arkadaşıyla birlikte emekli olmak için dilekçe yazmıştır. Sakaoğlu'nun Türk tarihine ve kültürüne katkısı emeklilik yıllarında artarak devam etmiştir. Emekli olduktan sonra pek çok sivil toplum kuruluşunda görev almıştır. Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL), Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği, Tarih Vakfı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Metropolitan Planlama ve UNESCO İstanbul Tarihi Sit Alanları Alan Başkanlığı gibi önemli kurumlarda danışman-üye olarak görev almıştır. Son olarak 6 Mayıs 2024 yılında yeniden ibadete açılan Divriği Ulucamii'nin restorasyonunda Bilim Kurulu Üyeliği yapmıştır.

Sakaoğlu ülkemizde tarih, kültür ve sanat yazımında önemli bir yere sahiptir. Kaleme aldığı başta kitaplar, makaleler ve ansiklopedi maddeleri pek çok eserde ana kaynak olarak kullanılmaya devam etmektedir. Amasra'da öğretmenlik yaptığı yıllardan itibaren yazmaya önem veren Sakaoğlu'nun son kitabı daha önce ifade edildiği gibi vefatından bir hafta önce kadar piyasaya çıkan “*Çantada Kalan Anılar*” isimli kitap idi. Özellikle yazım alanındaki üretkenliği akademik unvan teklifleri almasını sağlasa da Sakaoğlu bunların hepsini düşünmeden reddetmiştir. Reddetme sebebini ise “*Amasra'da basit bir öğretmenin neler yapabileceğini göstermek istedim*” şeklinde ifade etmiştir.

Sakaoğlu'nun ilk eseri 1966 yılında çıkan “*Çeşm-i Cihan Amasra: Kuruluşundan Günümüze Kadar*” isimli kitabıdır. Bu kitabıyla ilgili Necdet Sakaoğlu ile Semavi Eyice arasında geçen bir diyalog

² Necdet Sakaoğlu, *Çantada Kalan Anılar* (İstanbul: Alfa Yayınları 2024), 241.

dikkat çekicidir. Bu diyalogu Sakaoğlu'nun anlatımıyla aynı aktarmadan önce eşi Fatma Hanım ile Semavi Eyice'nin kuzen olduğunu ve Amasralı olduğunu hatırlatmak gerek.

“... 1966'da yayımlanan *Çeşm-i Cihan Amasra* ilk kitabımdır. O sırada Prof. Dr. Semavi Eyice doçent idi. Amasra'ya geldi. Benim çalışmamı görmek istedi, baktı, inceledi. “Ben de bu konuyu çalışıyorum. Sen bu kadar bilgiyi nereden buldun?” diyerek sanki çıkıştı. Hocam yaz tatillerinde İstanbul'a gidiyorum. Arkeoloji Müzesi'nin Kütüphanesi'nde çalışıyorum, dedim. “Orayı gördün mü sen?” dedi. Evet gördüm, orada çalışıyorum dedim. “Kim orayı yönetiyor?” diye sordu. Kâzım Bey yönetiyor. Bir de Hafız Kütüb var, dedim. Yani beni kontrol etti, gerçekten gitmiş miyim, çalışmış mıyım diye!”

1984 yılında yayımlanan “*Köse Paşa Hanedanı*” isimli kitabıyla Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü, 2000 yılında ise “*Bu Mülkün Sultanları*” adlı çalışmasıyla İletişim Fakültesi En İyi Tarih Ödülü'nü almıştır.

Sakaoğlu 100'den fazla kitap ve kitap bölümü 1000'den fazla makale ve çeşitli ansiklopedilerde çok sayıda madde yazmıştır. 1994 yılında 8 cilt olarak yayımlanan “*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*” isimli çalışmanın hem yayın kurulunda görev almış hem de 253 maddenin yazarı olmuştur. Sakaoğlu'nun ansiklopedinin ilk 7 ciltte yer almayan maddelerin bazılarının birer küçük paragrafı yeni bir ciltte açıklanması öneri üzerine 8 cilt neşredilmiş ve eser nihai şekline kavuşmuştur. Sakaoğlu bir sohbet sırasında ansiklopedi için yazdığı pek çok maddeye yer verilmediğini ve bu maddelerin arşivinde muhafaza ettiğini belirtmiştir. Ayrıca *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki maddelerin güncellenerek yeniden yayımlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Osmanlı ve İstanbul temalı tarih, kültür ve sanat konulu eserlerinin yanı sıra Sakaoğlu'nun Beylikler ve Selçuklular üzerine de önemli eserleri vardır. Örnek olarak “Yitik bir Anadolu Beyliği Mengücekoğulları”, “Türkiye Eğitim Tarihi (11-20. Yüzyıllar)”, “Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı” ve “Karamanname: [Zamanın Kahramanı Karamaniler'in Tarihi] (Şikari) verilebilir. Necdet Sakaoğlu “*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*” dışında; “*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*”, “*NTV İstanbul Ansiklopedisi*”, “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*”, “*Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*” ve “*Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*”nde madde yazarlığı yapmıştır. Ayrıca “*Tarih ve Toplum*”, “*SkyLife*”, “*Toplumsal Tarih*”, “*Popüler Tarih*”, “*NTV Tarih*”, “*Bugünü Anlamak İçin #Tarih*” gibi çeşitli dergiler için çok sayıda yazı yazmıştır. Son yıllarında düzenli olarak yazı yazdığı tek dergi “*Bugünü Anlamak İçin #Tarih*” dergisidir.

27 Ağustos'u 28 Ağustos'a bağlayan gece Necdet Sakaoğlu'nu dar-ı bekaya uğurladık. Necdet Sakaoğlu'nun geriye bıraktığı eserler şüphesiz ana kaynak olmaya devam edecektir. Ayrıca yaşantısı, çalışkanlığı ve azmiyle hatıralarda yerini aldı. Osmanlı mezar taşlarının son satırlarında yer alan “Ruhîçün Fatıha” ifadeleri bu sefer Necdet Sakaoğlu için...

Author Contributions / Yazarların Katkısı:	Author / Yazar 1	Author / Yazar 2
Conceptualization (CRediT 1) / Araştırmanın Tasarımı	%50	%50
Data Curation (CRediT 2) / Veri Toplanması /	%50	%50
Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) / Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama	%50	%50
Writing (CRediT 12-13) / Makalenin Yazımı	%50	%50
Writing – Review & Editing (CRediT 14) / Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	%50	%50

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

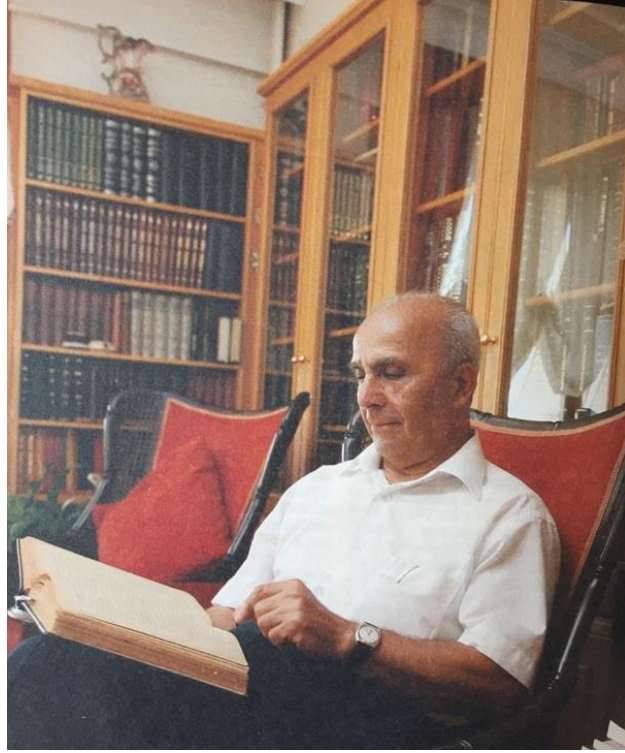
KAYNAKÇA

Denkhalbant Çobanoğlu, Ayşe. Fatih Sarımeşe. “Kendi Anlatımıyla Necdet Sakaoğlu”, *Necdet Sakaoğlu'na Armağan Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul: Kriter Yayınevi 2022, 1-30.

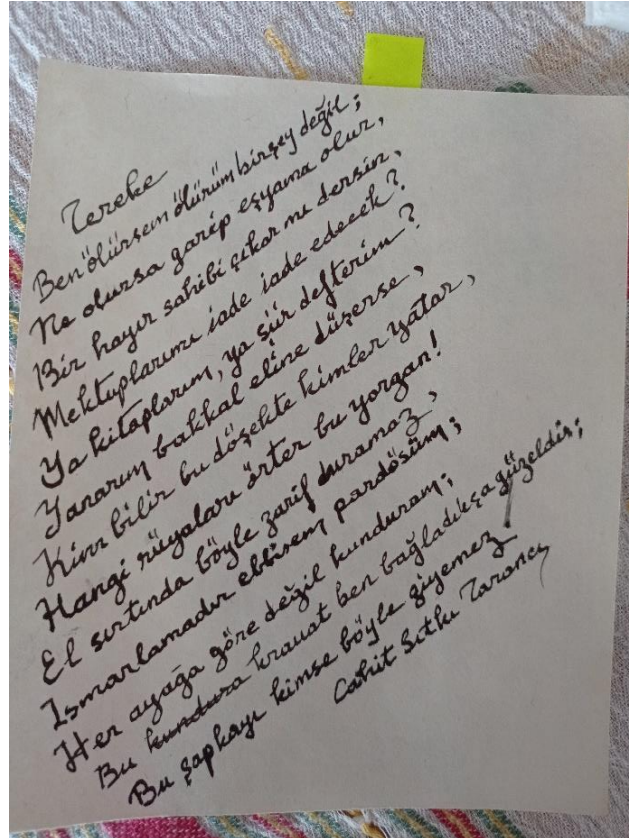
Sakaoğlu, Necdet. *Çantada Kalan Anılar*. İstanbul: Alfa Yayınları 2024.

Sarımeşe, Fatih. “Necdet Sakaoğlu Bibliyografyası”, *Necdet Sakaoğlu'na Armağan Sanat Tarihi Yazıları*. İstanbul: Kriter Yayınevi 2022, 53-134.

Tarancı, Cahit Sıtkı. *Otuz Beş Yaş*. İstanbul: Can Yayınları, 2022.

Necdet Sakaoğlu

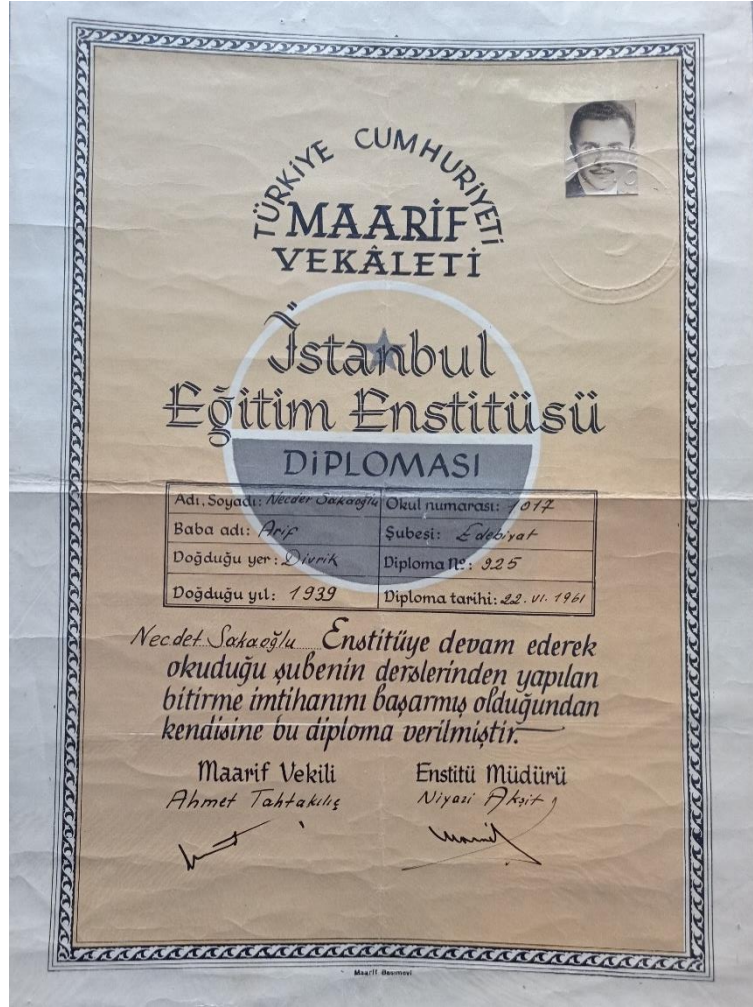
Necdet Sakaoğlu'nun El Yazısıyla Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Tereke" İsimli Şiir

Necdet Sakaoğlu Babası Arif Efendi'nin Kucağında

Necdet Sakaoğlu Tarih Öğretmeni Mesut Talaslı ve Sınıf Arkadaşları ile Topkapı Sarayı Gezisinde (1961)

Necdet Sakaoğlu'nun Enstitü Diploması

Okul Bahçesinde Resim Dersinde (Amasra, 1964)

Amasra Lisesi Müdürüken Okulunu Ziyaret Eden Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'a Bir Kitabını Sunarken (Amasra, 1982)

Süleyman Demirel'in Tarihi Türk Evleri Ziyareti (16 Mayıs 1997)

Eyüp Sultan Camii civarında Osmanlı mezar taşlarını incelerken (2010)

İstanbul Esenyurt Üniversitesi'nde bir söyleşi sırasında (2023)

Prof. Dr. Semra Ögel (1932-2024)*

Süreyya EROĞLU BİLGİN

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
Isparta, Türkiye, sureyyaeroglu@sdu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

1932 yılında İstanbul'da doğan Prof. Dr. Semra Ögel, Ankara Maarif Koleji'nden 1949'da mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü bitirdikten sonra 1954 yılında, aynı üniversitenin sanat tarihi bölümünde, Prof. Dr. Oktay Aslanapa yönetiminde "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarının Tezyinatı" başlıklı yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı üzerine Prof. Dr. Kurt Erdmann ile başladığı doktora çalışmasını 1962 yılında Prof. Dr. Oktay Aslanapa yönetiminde tamamlayarak doktor ünvanını almıştır. 1969'da Doçent ünvanını alan Ögel, 1969-1971 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nde akademik çalışmalarını sürdürmüştür; 1971 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nden aldığı, Mimarlık ve Sanat Tarihi Kürsüsü'nü yönetme çağrısı üzerine Profesör ünvanıyla İTÜ'de akademik hayatına devam etmiştir. Ögel, mimarlığın 1960'larda başlayan dönüşümüne yakından tanıklık etmiş ve mimarlık tartışmalarını birincil metinlerden izlemiş olmanın öngörüsüyle, 1970'li yılların ortasında endüstri ürünlerinin tasarımını konu alan bir dersin Mimarlık Fakültesi'nin programına girmesine öncülük etmiştir.

Ögel'in Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nde, Mimarlık Bölümü'nde başlayan "İTÜ Dönemi" 1983 yılı itibarıyla Mimarlık Fakültesi'nde devam etmiş, aynı dönem içinde İTÜ'nün iki ayrı enstitüsüne "Mimarlık Tarihi" ve "Sanat Tarihi" programlarını kazandırmıştır. 1986-87 akademik yılında, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde açılan Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nın kurucu başkanı olan Prof. Dr. Semra Ögel, 1999 yılında emekli oluncaya dek bu görevini özveriyle sürdürmüştür.

Sanat ve mimarlık tarihinin çeşitli konularında araştırmaları bulunan Prof. Dr. Semra Ögel'in yayınlarında Anadolu Selçuklu Sanatının özel bir yeri vardır. Ögel'in doktora tezi "Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı" başlığıyla ilk kez 1966 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış, 1987 yılında ise aynı kurum tarafından 2. baskısı yapılmıştır. Ögel'in Selçuklulara olan ilgisi, sanat tarihi araştırma yöntemlerine getirdiği farklı bakış açısıyla tüm Selçuklu mimarlığını çeşitli düzlemlerde yorumladığı "Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler" adlı kitapla kapsamlı bir bütünlüğe ulaşmıştır. Anadolu Selçuklu konusundaki eserleri, Anadolu'ya sadece bilimsel ve tarihsel açıdan değil, toplum ve inanç dünyasından da bakarak değerlendiren ufuk açıcı çalışmalardır. 1972 yılında Almanca olarak basılan "Der Kuppelraum in der Turkischen Architektur/Türk Mimarlığında Kubbeli Mekân" adlı kitabı, daha sonraki çalışmalarında başat nokta oluşturacak ikinci temaya işaret eden öncül bir eserdir. Ögel'in çok yönlülüğünün emaresi, doğuya olduğu kadar batıya dönük yüzünü de yansıttığı, 1977 yılında yayımlanan "Çevresel Sanat: Çağımızda Çevre Yaratma, Etkileme ve Yorumlama" adlı kitabı, her ne kadar diğer çalışma alanlarından ayrı gibi görünse de O'nun yorum dünyasıyla uyum içindedir. Ögel, yılların getirdiği birikim ve gözlemlerle zenginleşen sanata ve mimariye

* Bu vefeyat yazısını yazarken "Semra Ögel'e Armağan: Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları" adlı armağan kitabının önsözünden alıntılar yapılmıştır.

karşı bütünüleyici yaklaşımını, 90'lı yıllarda bir dizi makale ve bildiri ile ortaya koyar. Editörlüğünü yaptığı, 1996 yılından itibaren aralıksız yayınlanan “Sanat Tarihi Defterleri”, Prof. Dr. Semra Ögel'in sanat tarihçisi-hoca kimliği ve sorumluluğu ile alana yaptığı en önemli katkılardan biridir.

Ögel'in bilimsel alandaki titizliği, seçiciliği ve yetkinliği, yetiştirmiş olduğu öğrencilerinin anlayış ve tutumlarına da yansımıştır. Ögel'in akılla, sağduyuyla, ölçü ve görgüyle sarıp sarmalayarak yetiştirdiği öğrencilerinin Türkiye'nin önde gelen üniversite ve kurumlarında karşımıza çıkması tesadüf değildir. Birçoğu akademisyen, müzeci, yazar, sanatçı, küratör olarak çalışan otuzdan fazla öğrencisi, farklı disiplinler ile sanat tarihini buluşturan çalışmalarıyla Prof. Dr. Semra Ögel ekolünün temsilcileridir. 2000 yılında yetiştirdiği öğrencilerinin çalışmalarından oluşan, “Semra Ögel'e Armağan; Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları” adlı kitap, Ögel'in ilgi alanlarının zenginliğinin öğrencilerine de yansıdığını göstermiştir. Ögel, mimarlık ve sanat tarihi alanındaki yerleşik kalıpların, önyargıların dışında düşünebilen, öngörülü ve çok yönlü bir sanat tarihçisi olarak eserleriyle yaşamaya devam edecektir. 13 Aralık 2024 yılında İstanbul'da vefat eden Prof. Dr. Semra Ögel, Edirnekapı Aile Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Prof. Dr. Semra Ögel'in farklı alanlardaki birikimine ve çeşitliliğine işaret eden Sanat ve Mimarlık Tarihi alanındaki ana referans kitaplarının listesi aşağıdadır.

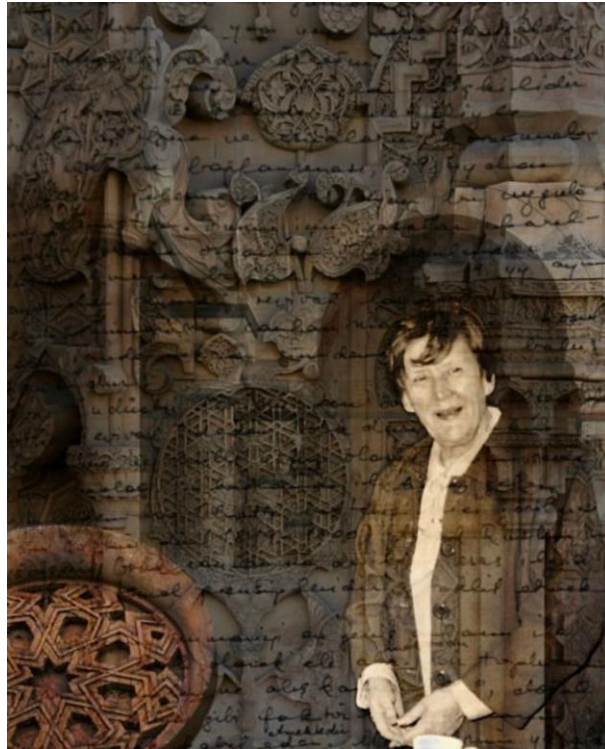
Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, 1966, Ankara. (2. baskı 1987)

Der Kuppelraum in der Turkischen Architektur, 1972, İstanbul.

Çevresel Sanat: Çağımızda Çevre Yaratma, Etkileme ve Yorumlama, 1977, İstanbul.

Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler, 1986, İstanbul.

Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, 1994, İstanbul. (Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler'in gözden geçirilmiş baskısı)

Prof. Dr. Semra Ögel (1932-2024)

Yayın ve Yazım İlkeleri

Genel İlkeler

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi bilimsel, akademik ve hakemli bir dergi olup Necmettin Erbakan Üniversitesi, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi yayınıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde Ortaçağ'a ait tarih, edebiyat, kültür, sanat, medeniyet vb. konular ile ilgili bilimsel çalışmalar yayınlanır. Bu alanlar dışındaki çalışmalara yayın kurulu karar verir.
- Selçuklu Medeniyeti Dergisi yılda bir kez e-dergi (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema>) ve aynı zamanda basılı şekilde yayınlanır.
- Yayınlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Yabancı dillerdeki çalışmaların yayınlanması, Yayın Kurulu'nun kararına bağlıdır.
- Yazarlar yazıların takibini <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema> adresinden yapabilirler.
- Yazıları yayınlanan araştırmacılara derginin ilgili sayısı takdim edilir.

Yayın İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanması istenen araştırmalar bilimsel, orijinal ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır.
- Daha önce herhangi bir şekilde yayınlandığı tespit edilen (ya da yayınlanan araştırmaya büyük oranda benzerlik gösteren) yazılar değerlendirmeye alınmaz.
- Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen araştırmacının teknik ve bilimsel kriterlere uygunluğu editör tarafından incelenir.
- Teknik ve bilimsel kriterlere uygun araştırmalar Yayın Kurulunun değerlendirmesiyle konunun uzmanı 2 (iki) hakemin görüşlerine sunulur.
- Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla teslim eder.
- Bir araştırmacının yayınlanıp yayınlanmaması "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek istiyorum" ve "Yayımlanamaz" seçenekleri ile karara bağlanır.
- Bir araştırmacının yayınlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- "Düzeltilmelerden sonra yayınlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
- Yayın Kurulu gerekli gördüğü takdirde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurabilir.
- Düzeltilmelerden sonra tekrar görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

Yazım ve Referans İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema> sitesi üzerinden [ana dosya](#), [başlık sayfası](#), [telif hakkı devir formu](#), [etik beyan formu](#) ve [benzerlik raporu](#) beraberinde yüklenmelidir. Yazının yer aldığı ana dosyada çift kör hakemle etiği gereği yazar isim/isimlerine yer verilmemelidir. Yazar/yazarlara ait tüm bilgiler başlık sayfasında yer almalıdır.
- Gövde metinleri, 2500-9000 kelime aralığında (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla otuz (30) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 11 punto büyüklüğünde, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı yazılmalıdır. Sayfa düzeni yapılırken kenar boşlukları 2,5 cm olarak düzenlenmelidir. Paragraf girintisi 1,25 cm olmalıdır.
- İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır. Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, İsnad Atıf Sistemi (<https://www.isnadsistemi.org/>)'ni kullanmaktadır. Makalelerde yapılacak tüm atıflarda ve kaynakçada İsnad Atıf Sistemi'nin (İSNAD Dipnotlu) güncel versiyonu rehber alınmalıdır. Bu atıf sisteminin kullanılmadığı makaleler inceleme dışı bırakılacaktır. Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı olmalıdır.

Publishing and Writing Principles

General Principles

- Journal of Seljuk Civilisational Studies is a scientific, academic and peerreviewed journal as a publication of Necmettin Erbakan University, Seljuk Culture and Civilisation Application and Research Center.
- Journal of Seljuk Civilisational Studies publishes historical, literature, cultural, art, and civilisation etc. in Medieval Period. Articles in other areas can be also published with the decision of editorial board.
- It is published once a year both as an e-journal (<https://dergipark.org.tr/en/pub/sema>) and a printed.
- All responsibilities of published manuscripts belong to the authors.
- Publication Language of journal is Turkish, but studies in other languages as English, Arabic, French, etc. may also be published.
- Authors can follow the publication procedure through <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema>.
- Contributors will be given published issue of their articles.

Publishing Principles

- Articles submitted for consideration of publication in Journal of Seljuk Civilisational Studies must be academic, original, and make contributions to the concerning area.
- Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of editor in terms of technical and academic criteria.
- Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.
- The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Issuable after Correction", "I want to see it again after corrections" and "Nonissuable".
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

Writing and Reference Principles

- The articles to be sent to Journal of Seljuk Civilisational Studies must be written in Microsoft Word and uploaded on the website <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema> along with [main document](#), [the title page](#), [copyright transfer form](#), [ethical declaration form](#) and [originality report](#). The name/names of the author should not be included in the main document, due to the double blind referee ethics. All information about the author/authors should be included in the title page.
- Main text, including bibliography, pictures, figures, maps and appendices, it should be written between 2500-9000 words and at most thirty (30) pages In the Microsoft Office Word program. 11-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,15 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article. Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts. If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033).
- Journal of Seljuk Civilisational Studies use The Isnad Citation Style (<https://www.isnadsistemi.org/en/>). The current version of the Isnad Citation System (ISNAD with Footnotes) should be taken as a guide for all citations and references in the articles. Articles that do not use this citation system will be excluded from the review. Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.

İÇİNDEKİLER / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- **Hümeysa YILDIRIM – Mevlüt GÜNLER**
Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi: Karamanoğulları Beyliği Eretnalılar ve Kadı Burhâneddin Ahmed Hükümeti Münasebetleri
- **İzzetullah ZEKİ**
Gazneli Devleti (387-581/998-1186) Sultanlarının Liderlik Vasıfları
- **Bülent KAÇIN**
Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas
- **Mehmet Ali KAPAR - Ebubekir Sıddık ÖZANLAYAN**
İktidarın Sembolik Dili: Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Unvanları
- **Derya Deniz GEZER - Sefer SOLMAZ**
Orhun (Ötüken) Uygur Kağanlığı'nın Yıkılışında Manihaizm'in Etkisi Meselesi
- **Adem ARSLAN**
Anadolu Selçuklularında Kadılık
- **Zehra ODABAŞI – Osman ÖZTÜRK**
Kemâleddin Rumtaş Mescit ve Zaviyesine Ait Bir Vakfiye
- **Ahmet ÇAYCI – Ahmet YAVUZYILMAZ**
Gevale Kalesi Figürlü Buluntuları

VEFEYÂT/OBITORY

- **Ali KILCI**
Dr. Sadi Bayram (10 Mart 1943–15 Nisan 2024)
- **Sefer SOLMAZ**
Prof. Dr. Mikâil Bayram (14 Mart 1940-2 Ağustos 2024)
- **Yasemin Tümer ERDEM**
Prof. Dr. Mücteba İlgürel (15 Ekim 1939-25 Ağustos 2024)
- **İbrahim YILMAZÇELİK**
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024)
- **Fatih SARIMEŞE – Ayşe DENKNALBANT**
Bir Âlimin Ardından: Necdet Sakaoğlu (1939-2024)
- **Süreyya EROĞLU**
Prof. Dr. Semra Ögel (1932- 2024)